This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

b151706

CRTICE

IZ

HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI.

IZDAJE

MATICA HRVATSKA.

SVESKA TREĆA.

MILORAD MEDINI.

POVJEST HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI U DALMACIJI I DUBROVNIKU.

KNJIGA I.

U ZAGREBU.
TISAK C. ALBRECHTA (JOS. WITTASEK).
1902.

MILORAD MEDINI.

POVJEST
HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI
U DALMACIJI I DUBROVNIKU.

KNJIGA I.

XVI. STOLJEĆE.

U ZAGREBU.
NAKLADA »MATICE HRVATSKE«.
1902.

Slav 8625.15

HARVARD UNIVERSITY LIBRARY DEC 17 1958

Sveučilišna knjižnica
U ZAGREBU
ZAMJENA

Ima ih, koji više od navike nego zbog česa drugoga, hoće da uskrate dubrovačko-dalmatinskoj književnosti ono vrijednosti, što je zbilja ima. Istina je, da čitanje starih književnih spomenika naših ne može zadovoljiti čovjeka, koji traži u njima slasti, što mu ih nude današnji pisci romana; no takove naslade ne daje ni Dante, ni Petrarca, pa ipak oni ostaju ono, što jesu: književni prvaci talijanskog naroda. Ništa nije tako relativno kao užitak, što ga poradja kakvo djelo lijepe knjige.

Ali ukus pojedinca čovjeka, pače ni ukus ovoga ili onoga doba nije ono, po čem treba suditi književne radove, jer oni kao spomenici i dokazi imadu još vrijednost i za razvoj književnoga nastojanja u užem smislu, a i za razvoj idejâ uopće.

Ovo treba vazda držati na pameti, kad je govor o staroj hrvatskoj književnosti. A u proučavanju razvoja naše književnosti i idejâ, što su nam u njoj sačuvane, — u tome nije učinjen još ni početak, jer je prvi posao, da se sabere, iznese i poreda ono, što imamo. Na tom osnovu moći će se dalje raditi i graditi.

Tko zna, u ostalom, nije li se i meni dogodilo, da sam se dao previše zavesti subjektivnim sudom pišući ovu knjigu! Ako jest, neka me samo nitko ne ukori, da nijesam sve učinio, da mi se to ne dogodi. Zato sam uporedjivao djela medju sobom i radnjama tudjih književnosti te sam baš najviše oko toga nastojao. Jesam li svedj uspio, drugi će kazati.

Još riječ o diobi gradje! U ovoj sam knjizi iznio samo ono, što mi je bilo reći o XVI. stoljeću i književnoj radji tih vremena po Dalmaciji, a namjera mi je u druge dvije obraditi XVII. i XVIII. stoljeće. Ovakova dioba na stoljeća ugadja donekle razvitku književnosti, jer je XVI. vijek priprava za veći književni rad, a u XVII. vijeku postigla je književnost svoj vrhunac, da se kroz XVIII. ugasi ujedno sa slobodom, koju Dubrovnik izgubi. No ovakovo dijeljenje ne smije biti sasvim mehanično, jer se n. pr. i u XVII. stoljeće ušuljalo koješta, što bi baš spadalo u XVI. S toga sam bez obzira sve to strpao u ovu knjigu, a nadam se, da mi ne će to ni najstroži kritičari zabaviti.

Više se bojim prigovora zbog načina, kako sam ovu knjigu napisao, jer će mi se pravom kazati, da se slika pojedinih osoba gubi u općoj slici, pa da čitalac ne može dobiti potpun prijegled književnog rada jedne osobe. Na svoju obranu mogu pokazati svrhu, u koju sam radio. Nije ovo knjiga za učenje, nego za čitanje, pa mi je glavno bilo, da čitaocu bude jasno ukupno stanje knjige kroz XVI. stoljeće. A moram i to istaknuti, da u XVI. stoljeću ni nema baš izrazitih pjesničkih osoba, koje bi po sebi bile dale smjer cijeloj književnosti, već bi se čitavo kolo ljudi radeći

složno nametnulo svijetu. Više mi je dakle bilo na srcu pokazati, što je koje kolo radilo i postiglo, nego što su pojedini članovi toga kola uradili. U ostalom, kad bi tko htio znati štogod o kojem piscu, moći će s malo truda i to, pokupi li, što je o istoj osobi amo tamo porazbacano po knjizi.

Običaj je kazati izvore svomu radu, no ne smatram, da je baš potrebno, jer je za stručnjake suvišno, a čitaocima samo smeta. Treba ipak da se sjetim nekih, koji su svojim radom omogućili, da pristupimo sustavnom ocjenjivanju starijih naših pisaca. I prije njih su nekoji, po primjeru prof. Jagića, koji je udario temelje komparativnom ispitivanju naše književnosti, pisali, dapače dobro pisali o jednom ili drugom djelu; ali su to bili nevezani listovi jedne knjige, jer nije bilo nikoga, tko bi ih složio, kad se nijesu znale prilike, u kojima su pjesnici živjeli. Još je sada koješta nejasno, ali slika života iz onih vremena postaje sve jasnija po vijestima iz dubrovačkoga arhiva, što ih je vješto prof. Jireček pokupio. A i kulturne struje razumijemo bolje, otkad je prof. Šrepel slijedeći stope pok. Račkoga upozorio svijet na latinske pisce, koji su još prije hrvatskih pjesnika na obalama sinje naše Jedrene ročili sebi vile na sastanak. Ta latinska književnost ne spada, istina, u crtice iz hrvatske književnosti, ali sam se ipak na nju često osvrnuo u ovoj knjizi, a žao mi je, što nijesam mogao o njoj kazati više, jer je i ona naša, pa i bila pisana tudjim jezikom.

Koliko su nas gg. prof. Jireček i Šrepel zadužili svojim radom o samoj književnosti, toliko smo dužni i dru. Rešetaru, koji je izabrao sebi za zadaću, da

jezično ispita najstarije naše pisce. te nam razjasnio, što je inače bilo teško obaznati.

Zaboraviti ne smijem ni Pavićeve »Historije dubrovačke drame«, koja je još i sada pouzdan vodič, sve da je prošlo 30 godina, otkada je napisana.

Knjiga, koju eto svijetu predajem, prvi je pokušaj opsežnije književne povjesti hrvatske, pa nije moguće ni pomisliti, da u njoj ne bi bilo pogrješaka, kojih ja ne vidim, ali će ih drugi vidjeti, pa ih molim, da me kojimgod načinom sjete, eda njihove opaske upotrebim, kad budem dalje pisao o istoj stvari.*

U Dubrovniku, u veljači 1902.

Pisac.

* I ako su na kraju dodani Ispravci, ne mogu, a da ovdje ne upozorim na nemilu zbrku Tome Nigera (iz XVI. stolj.) i Tome arhidjakona (u XII. stolj.) u VII. poglavlju, nastalu ispadkom čitavih riječi i rečenica. Ono, što se o njima kaže na str. 91., treba ovako razmrsiti: »Svakako su se u tri stoljeća stvari tako promijenile, da je slava Marulićeva natkrilila slavu drugoga Spljećanina, poznatoga Tome arhidjakona. Nije li Marulić prijatelj Tome Nigera, poznatoga humaniste, a ovaj opet prijatelj biskupa Kožičića? Kolike li ipak razlike medju Kožičićem i savremenim ovamošnjim biskupima, koji su išli još uvijek tragom Tome arhidjakona, pisca povjesti nadbiskupije spljetske«. i t. d.

POVJEST

HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

U

DALMACIJI I DUBROVNIKU.

I. KNJIGA.

I.

Prvi počeci crkvene književnosti u narodnom jeziku.

Književne prilike u hrvatskim zemljama prama prilikama u srpskim u XI. i XII. vijeku. — Crkvenu slovjenštinu zamjenjuje narodni govor. — Tragovi književnog rada prije XVI. vijeka. — Crkvene pjesme, lekcijonari.

Vijekovi bijahu prošli, otkada se naši djedovi, potisnuti i vodjeni od Avarâ, naseliše na pitomim obalama sinjega mora. Stresavši sa sebe avarski igo, podlegoše opet Francima, da i njih zbace i utemelje svoju državu. Krešimir, Tomislav, Zvonimir bijahu im vodje u državnoj samostalnosti, ali ovim državnicima ne bijaše uma Rastislavova ni Simeonova, da svoju silu utemelje na narodnoj svijesti. Preveć su se dali zavadjati od sjaja papstva i svih onih kulturnih struja, što su se od vajkada iz zapada uvadjale sa kršćanstvom. Zapad je, istina, kasnije spasao Hrvatsku od otmanskog jarma, ali mjesto toga već je iz početka nametnuo narodnomu duhu tudjinsku koprenu, kroz koju je toliko vremena gledao narod na štetu svoju i narodne svijesti.

Drukčije je bilo na istoku. Zlatno doba Simeonovo namrije Bugarima svetu baštinu, slovjenski jezik u službi božjoj,

koji joj ne ote zulum ni bizantinski ni turski. Ta služba božja prijedje i u susjednu Srbiju, te nije dala, da narod zaboravi sam sebe, a da primi tudje. Samostalnost državnu izgubiše Srbi, ne izgubiše crkvenu. Ona dapače posta središte narodnih težnja i čuvarica narodnih ideja.

A moglo je biti tako i kod Hrvatâ, da je bilo sreće. I u nas je na sinjoj Jedreni cvala jednom stara slovjenština, unesena dijelom, kako neki hoće, od samih slovjenskih apoštola, kad su putovali u Rim, a dijelom od njihovih učenika poslije smrti Metodijeve. Kad ne bi bilo starih rukopisa za službu božju, koji nam jasno dokazuju, da se je i u Dalmaciji, kao i drugdje, prepisivalo — a kad se je prepisivalo, znak je, da je i bila potreba tih knjiga — već to, što je glagolsko pismo prodrlo dosta rano i u javni život, već to, kažem, dokazuje, da je narod bio srcem i dušom prionuo uz slovjenski jezik. Dokazano je, da je glagolskih listina bilo već u XI. vijeku, i ako do nas ne dodjoše. Listina dobrinjska, razvod istarski, vinodolski, poljički i drugi zakonici, od kojih su neki doprli do nas prevedeni na latinski, a drugi u hrvatskoj ali kasnijoj redakciji, dokazuju, što sam kazao, a što bi bilo onda, da se slovjenštini i glagolskom pismu nije stavljalo onoliko zapreka, kao što se je zbilja stavljalo!

Nikola, rapski klerik, prepisujući god. 1222. psaltir, spominje, da mu je služio kao izvor psaltir, koji je bio prepisan po nalogu spljetskog nadbiskupa Teodora (oko 880.—890.). Tko bi bio kazao, da će se nasljednici toga širitelja slovjenske službe božje istaknuti kao najžešći njezini protivnici? Bit će baš oni potakli papu Ivana X., kad je ustao, da proganja slovjensku službu božju nazivljujući Dalmatince sinovima svete rimske crkve, kojima valja učiti već iz kolijevke materinski, latinski jezik. To novo mišljenje sasvim različno od mišljenja onih papa, koji, dobro uvidjajući korist rada slovjenskih apoštola, pomagahu Metodiju i zaštićivahu ga u borbi proti Vikindu i drugovima mu, odrazuje se i u saboru god. 924., kojega su odluke naperene i proti samoj službi božjoj i proti zatočniku svojega naroda, Grguru, biskupu ninskomu. Papa — bit će radi

prosvjeda Grgurova — ne potvrdi tih odluka, no kad se ponovo sasta sabor god. 927. u Spljetu, biskupija ninska bi ukinuta, a papa to sada dopusti. Na oba zbora je bio nazočan Tomislav, a mučao je, ili se nije znao oprijeti onako, kako je trebalo. Bolji nije bio ni Krešimir, jer kad sabori 924. i 927. god. ne uspješe uništiti slovjenštine, latinski biskupi ponoviše zabranu na saborima god. 1059. i 1064.; Metodij im je dapače sada krivovjernik, koji je dosta napisao proti duhu crkve! To proganjanje glagolice potraja sve do XIII. vijeka, kada papa Inoćentij IV. dopusti slovjensku službu božju prvo god. 1248. senjskomu biskupu, pa 1252. opet krčkomu, i to samo za njihove biskupije.

Ovo proganjanje slovjenske službe božje nije ipak koristilo samim progoniocima onoliko, koliko su oni mislili. Ako je komu koristilo, a ono je u prvom redu narodnomu jeziku, koji poče da se šulja i u crkvu i da zauzima ono mjesto, što ga je prvo imao staroslovjenski. Govoreći po istini vlast je starog slovjenskog jezika, naime onog jezika, kojim su se služili sv. braća, govorio se taj u Panoniji, ili u Bugarskoj, u Hrvatskoj i Dalmaciji malo trajala, jer se taj jezik poče miješati sa narodnim govorom, a prvo svega gubiti one glasove, kojih u staroj hrvaštini ili ne bijaše, ili bijahu iščezli. Što je prepisivač crkvenih knjiga bio vještiji crkvenomu jeziku, to je manje uvadjao osobina narodnog govora. Te vještine nestajaše pak baš radi progonstava sve više, jer nevoljni glagolaši nemahu ni školâ, ni druge sprave za svoj mučni posao. Tako se dogodi, da se je jezik crkvenih knjiga sve više približivao narodnomu govoru i ondje, gdje se je naprosto prepisivalo, a kamo li ne će biti u molitvama i pjesmama crkovnim, koje je trebalo s nova prevoditi iz latinskoga! U ovim će biti bio jezik po gotovo narodan s kakvom starom riječi ili formom ublažen i preuredjen za crkvu. Ali još će biti više pomogli narodnom govoru i sami latinaši. Protiveći se službi božjoj u slovjenskom jeziku, oni su se ipak morali obazirati na prilike u zemlji. Nametnuti latinski jezik u misi i molitvama, koje svećenici govore, donekle je bilo moguće silom, ako ne ćeš milom; ali istjerati

slovjenštinu iz molitava, koje je puk govorio, to nije bilo moguće drukčije, nego uvadjajući čisti narodni govor. Dapače čini se, da je to i bila politika latinskih svećenika, ako je dopušteno suditi po onomu, što sada vidimo u našim crkvama. Ima crkava sada, gdje se još glagola, a ima ih, gdje je toga nestalo tu skoro, a u nekim se ne sjećaju ni najstarija čeljad, da se je ikad glagolalo. Ali obidjete li redom sve seoske crkve, pa i one po dubrovačkoj okolici, gdje teško da je dugo trajala stara slovjenština, bojim se, hoćete li naći jedne, gdje se sve crkvene molitve govore latinski. Imao sam naprotiv prilike, da sam vidio crkava, gdje je latinski ograničeno na samu sv. misu, a i tu se pjeva evangjelje i poslanice hrvatski. Bit će tu štogod uvedeno i u novije vrijeme, ali je bez sumnje mnogo iz starine. »Šćavini«, kojih u nas ima svaka crkva, već su negdje iz 15. vijeka, a to je već dovoljan dokaz za ono, što tvrdim, da što je manje bilo glagolanja po našim crkvama, to je više odjekivao u njima slatki narodni govor.

Tako nasta već iz rana širom Dalmacije nekakav literarni rad i na narodnom jeziku. Istina, radilo se je samo za crkvene potrebe, a radnici su bili opet samo svećenici, ali na ovom skromnom djelovanju neznanih nam radnika temelji se i pozniji rad svjetovnih pjesnika, pa sam baš zato s njega započeo historiju dubrovačke književnosti.

Pitat će me: Da li je taj rad ostavio za sobom kakvih tragova, kad nije gotovih djela? Prvo svega mi je spomenuti, da će u crkvenim pjesmama, koje se i sada čuju, a koje su već postale vlasništvo puka, kao i u mnogo drugih pučkih pjesama, biti što i iz ovih davnih vremena. Uzmemo li n. pr. najobičniju božićnu pjesmu: »U sej vrijeme godišta«, već u prvim stihovima vidimo pjesnika nevješta sroku, tako da je priličnije govoriti o asonanci, nego o sricanju. Sve je moguće, ali mi se čini, da nas i ta nevještina upućuje na starinu pjesme same, jer je teško pomisliti, da bi je spjevao pjesnik, kad se je vještina srokovanja raširila. Nego još je značajnije, da je baš u toj pjesmi srok pravilniji, metnu li se mjesto štokavskih oblika čakavski, pa je sva prilika, da se je ova crkvena pjesma

doselila k jugu gdjegod iz sjeverne Dalmacije; to se pak po sebi razumije, jer je potreba ovakovih pjesama bila veća u krajevima, gdje je borba medju glagolanjem i latinskom službom božjom bila veća. Ovim seljenjem pjesama sa sjevera na jug dadu se protumačiti i čakavski oblici, kojih u dubrovačkom pjesništvu ima, a u prozi ih onoga vremena nema. Kušalo se, istina, to protumačiti i drukčije. Jedni su govorili, da se je negda u Dubrovniku govorilo čakavski, pa da su to ostaci starijih vremena; drugi su naprotiv htjeli, da je sve uvedeno iz gornjo-dalmatinskih pisaca, izmedju kojih su najradije spominjali Marulića. Novija pak istraživanja dokazuju, da su se neki oblici kao: zač, meju po svoj prilici govorili i u Dubrovniku, ali da ih je većina uneseno. Pita se: odakle? Mislim, da ni Marulić nije djelovao na Držića i Menčetića, ni oni na njega, a nalazimo li medju njima sličnosti u jeziku i u čem drugom, to treba odbiti na račun pjesničkog jezika, koji je jednim i drugim bio jedan.

I zbilja! Otvorimo li kojega prvoga od nama poznatih pjesnika, pa uporedimo li ga s kojim god drugim, odbijemo li dijalektične razlike, koje su sad jače, sad slabije, — pjesnički jezik ostaje nam svedj isti. Epiteti su, tropi i figure jako slične, ako nijesu jednake kod Lucića i kod Držića, a to se dade samo tako protumačiti, da je ispred njih bilo čitavih pokoljenja pjesničkih, koja su se zanimala pjesmom, i da su ona stvorila taj jezik. Radi primjera navesti ću poznati epitet gorušti: potekao je sigurno iz staroga slovjenskoga jezika, jer po našu bi bilo goreći; tako su istoga porijetla, ili prama ovomu svi samostavnici na -ušte, kao: letušte i drugi. Sve je te riječi narod prigrlio kao svoje, ali baš to pokazuje, da se je gorušti više upotrebljavalo nego drugo, a to i jest, jer je to stalni epitet za riječ ljubav i plam. Mislim pak, da je baš ova riječ prešla preko pjesama porijetla crkvenog, gdje je svakoga časa prilike, da se govori i o ljubavi i plamu goruštemu, s jedne strane u narod, koji je bio uzeo te pjesme kao svoje, a s druge strane u umjetno pjesništvo, koje se oslonilo na crkveno.

Preko crkvenih pjesama bit će se uvukao u umjetnu poeziju i zagonetni dvanaesterac. Neki ga izvadjaju iz crkvenih pjesama, a drugi kazuju, da su to šesterci složeni dva i dva. To je pitanje teško riješiti, a uzrok je poteškoći, što ga pjesnici, za koje mišljasmo, da su prvi, osjećahu kao cjelinu, a ne kao dva šesterca. Ako je dakle taj dvanaesterac postao od dva šesterca, trebalo je, da se to iz rana, prije XV. vijeka, dogodi, te i to treba metnuti u raboš neznanih nam pjesnika, koji su radili na tome moguće i čitave vijekove, prvo nego dodjoše umjetni svjetski pjesnici, koji se istakoše nad drugima, tako da im povjest sačuva ime. Ipak ću ovdje istaknuti, da bi se i bez šesterca dao protumačiti dvanaesterac, kad bi se manje davalo znamenitosti sroku u sredini, a više odmoru u stihu (cesuri). I stih bugaršticâ raspada se u dvije pole, pa je možda baš i narodna pjesma djelovala tako, da neznani pjesnici povadjajući se za tudjim stihotvorstvom (prosodijom) prvo svega izjednačiše i skratiše oba dijela bugaršticе, pa onda nadodaše i srok. Znamenita su u tome pogledu i nasljedovanja bugaršticâ u Bogišićevoj zbirci: tu umjetni pjesnici pretvoriše oba dijela bugaršticе u osmerce, a nadodaše im i srok, baš kako i u dubrovačko-dalmatinskim dvanaestercima. Treba napomenuti, da pored dvanaesterca bijaše poznat već najstarijim pjesnicima dobro i osmerac sa istim srokovima, kao i dvanaesterac.

Kroz svu ovu maglušinu, kojom je obavit prvi početak naše književnosti, jedno se ipak dosta jasno vidi, a to je, da je i u vijekovima pred Marulićem i Menčetićem bilo u Dalmaciji ljudî, koji su se pjesmom bavili, a taj je književni rad nastao iz sile, da se udovolji potrebi kršćanskog puka. Najbolja su potvrda za to l e k c i j o n a r i, koje sam već spomenuo. Iz XV. vijeka imamo ih tri: Najstariji je zadarski, koji je negda bio svojina franjevačkog samostana u Zadru, a sada se čuva u dvorskoj biblioteci u Beču. Drugi je po redu poznati lekcijonar, što ga je otac Bernardin Spljećanin tiskao god. 1495. u Mlecima; a treći je Ranjinin, što ga je god. 1508. u Dubrovniku prepisao mladi dubrovački vlastelin Nikša Ranjina. Ovi lekcijonari ne dokazuju samo to, da se je već u XV. vijeku

pojavila nekakva radja po dalmatinskim gradovima, već da je toga i prvo bilo, jer je dokazano, da svi potječu od iste matice te su različiti stepeni u razvijanju jedne iste stvari. Negdje se je u primorju lekcijonar preveo s latinskoga, pa je taj prijevod prepisan za crkve u raznim primorskim gradovima. Pri tom prepisivanju prvašnji mu se oblik sve više mijenjao: najviše je i najlakše mijenjan sam jezik, jer je svaki prepisivač — nešto nehotice, a nešto hotice — mijenjao glasove, oblike, riječi, a i rečenice, koje mu nijesu bile obične, te ih zamjenjivao onakim, kake su se govorile u njegovu kraju, ili u njegovo vrijeme. Često je izmijenjen i slog, navlastito, kad bi koji savjesniji prepisivač zavirio u latinski izvornik, pa vidio, da sve ne odgovara. A često je nastalo preinakâ i u sadržaju te su dodavane kojekakve lekcije ili njihove česti, koje su prama običaju mjesta bile potrebite, a u matici ih nije bilo.

Kad je baš lekcijonar preveden, teško je pouzdano kazati, ali kad su već u XV. vijeku bile tri redakcije, za koje mi znamo, a koje se medju sobom prilično razlikuju, ne možemo vele pogriješiti, pomislimo li gdjegod na XIV. vijek, dakle barem preko sto godina prvo, nego što se pojaviše prvi pravi umjetni pjesnici. Pisalo se eto već tada hrvatski u prostom narodnom govoru, no taj râd bio je namijenjen samo potrebama crkve. Malo zatim proširi se gospodstvo narodnog jezika i dalje, pa su se počele pisati hrvatski i takve stvari, koje baš nijesu crkvene, ali su za crkvu vezane. To su tako zvana crkovna p r i k a z a n j a: to je dalji korak k svjetovnoj književnosti, a sreća je htjela, da nam se baš toga nekoliko sačuvalo, te tako možemo sigurnijim okom pratiti razvitak naše knjige.

II.

Hvarska i spljetska crkvena prikazanja.

Uvod. — Crkvena prikazanja po Italiji i drugdje; — kako su se udomila u gornjoj Dalmaciji. — Pisci prikazanja. — Prikazanja prelaze iz jednog mjesta u drugo i mijenjaju se na putu. — Pozornice. — Prikazivači. — Muka Spasitelja našega i druga prikazanja po sv. pismu. — Teološka prikazanja. — Prikazanja po »Legenda aurea« ili inače iz života svetaca.

Ujnaravi je, da se mnoštvo zanaša za novim idejama, isto kako dijete za novim igračkama; a kad udovolji svojoj pohlepi, za malo ne mari ni za ono, za što je bilo spremno da krv prolije. Dok je nad kršćanima uvijek visio Damoklov mač edikta carevâ rimskih, odricanje te nove vjere, kojoj je bilo sudjeno, da preokrene iz temelja ljudstvo, natkrili sve, što se dade pomisliti, a krv je mučenikâ, mjesto da ohladi duhove u vjeri, više ih palila i poticala. Po ediktu cesara Konstantina dobije kršćanstvo svoju slobodu, a žar prvih kršćana poče slabiti. Provala barbarska osnaži ga opet, ali kad i oholi Germanci podlegoše vjeri, koja je propovijedala ljubav i prama Bogu i prama drugomu, vjera opet malaksa. Križarske vojne napuniše mnoštvo slijepim zanosom, no domalo se to prevrnu u gori nemar, nego bijaše prije. Taj je nemar preteča reformacije, koja uzdrma svijetom. Zbog čega dakle te promjene? Jer ih ljudski duh hoće i traži, pa platio ih svojom glavom. Pojedinci se mogu dobrovoljnim stradanjem uzvisiti do višega vjerskoga života, ali da se i mnoštvo uzdrži u vjeri, treba mu i vanjskih znakova, inače vjera jenja.

XIV. i XV. vijek — to je bilo doba, kad je nestalo viših ideja, za koje će se kršćanstvo boriti. Jenjanju pravog kršćanskog duha pokušaše svećenici da stanu na put sjajem u crkvama i kod svečanostî. Odatle nikoše i misterija, koja pod jednim

ili drugim imenom poznadu svi narodi. Pripovijedaju li štogod iz života Isukrstova, zovu ih Francuzi Mistères, Talijanci Misteri, Nijemci Mysterien; a ako se bave životom i stradanjem svetaca i mučenikâ, Francuzi ih nazivlju Miracles, Nijemci Mirakelspiele, a Talijanci Miracoli, Martirî, Storie, Esempî, kako kad. U nas te diobe nema, nego su ih nazivali prosto prikazanja.

Predugo bi bilo, a nije ni potrebito, govoriti o njemačkim i francuskim prikazanjima, ali se treba, hoćeš li i malo, zaustaviti na talijanskim.

U dvorištima, crkvama, ili na osobitim poljanama pripravljahu se po Italiji velika lazila; u sredini bijaše pozorište, ispod njega pakao, a poviše raj. Uz takove pozornice bijahu i sprave, od kojih se osobito spominje ona za lebdenje. Brunellesco sastavi dapače kuglu, okruženu angjeoskim korovima, od kojih odletje Gabrijel, da javi Mariji Začeće. Troškove su za to davale duhovne bratovštine, a puk je hrlio, — kakono na zabavu. Drama bi obično počela teologijskim dialogom, no doskora bi se katkad umiješali komični prizori. Tako se u Sijeni prikazivalo ubijstvo djece u Israelu, a prikazanje svrši tim, da su se nesretne majke na pozornici počupale i pokarale. Matteo Belcari (1420.—1484.) i drugi pjesnici htjedoše stati tomu uplitanju komičnih prizora na put, no ne mogoše zapriječiti prirodnoga razvoja, te se malo po malo izvrnu prikazivanja u pravu komediju.

Kako je u Dalmaciji bilo, teško je kazati, jer nam povjest ne pruža nikakovih podataka. Mi nemamo florentinskih kroničara, da nam opišu svečanosti i sjajne sprovode, što ih je uvela i podržavala poglavito kuća Medicijeva. Naši se kroničari — a malo ih i imamo — tim ne bave, pa ako znamo štogod o crkvenim prikazivanjima, obaznavamo to opet iz njih samih i iz riječî, porazbacanih tamo i amo po njima, a još više iz uputâ za prikazivače, koje je pisac umećao, kad bi mu se činilo, da je potrebito. Takove su opomene većim dijelom kratke, a u obliku zapovijedi, n. pr.: »Angjel stavši na mestu podobnu — počni s visokim glasom i reci«; ili: »Sada

Lazar obučen u svite mrtvačke s prevezanu glavu — hvali Isusa Židovom«, i t. d. To su dakle jedina vrela za povjest naših prikazanja, a kako nijesu dostatna, ne može ni povjest biti potpuna.

Crkvena prikazanja bila su po čitavoj gornjoj Dalmaciji silno raširena. Rukopis glagolski, u kom nam je sačuvana Muka Spasitelja našega i mišterij vele lip i slavan od Isusa, kako je s križa snet, za tim u grob postavljen, sačuva nam se u rukopisu prepisanu god. 1556. A tko uzme tekst, odmah će opaziti, da to nije original, nego prijepis iz druge, valjda i iz treće ili četvrte ruke. Promisli li se još, da je taj rukopis po svoj prilici iz gornjih krajeva Dalmacije, može biti iz Istrije, ili Hrvatskog primorja, a da iz XVII. vijeka imamo Mišterij o snimanju tijela Isusova, pisan u srednjoj Dalmaciji, koji se očito oslanja na Muku Spasiteljevu, eto nam očita dokaza o raširenosti ovakovih prikazanja. Potreba, da se vanjskim sjajem pobudi narod na pobožnost, bila je i u Dalmaciji kao i u Italiji velika, a što se je za to izabrao narodni govor, bilo je to zato, što narod nije talijanskih prikazivanja razumijevao. Istina, u tim našim prikazivanjima ne vidimo onoga sjaja, što ga nalazimo u Italiji, ali su i tu mjesne prilike krive: narodu toga nije bilo potreba. Izmedju slušalaca nalazimo nabrojenu skoro uvijek i vlastelu, ali bi se varao, tko bi prispodabljao ovu sa talijanskim mogućnicima onih vremena. U Dubrovniku, koji je u ovo doba bio već natkrilio ostale dalmatinske gradove, nijesu vlastela bili gospodari, koji su se hranili na žulje kmetske, već ljudi obrtni i radini, koji nijesu smatrali rad sramotnim, kao što se to kasnije cijenilo. O tom nam najbolje vijesti daje dubrovački arhiv, a ne smijemo ni plemiće ostalih dalmatinskih gradova smatrati nadutim aristokratima, nego ljudima, koji su svojim mišljenjem i navikama bili srodni puku, kojim su upravljali. Što je puk zabavljalo, zabavljalo je i vlastelu, pa nije čudo, što izmedju ono malo pjesnika, za koje nam tradicija kaže, da su ispjevali prikazanja, nalazimo i Marulića, vlastelina spljetskoga, i Hektorovića te Gazarovića, hvarske plemiće.

No ta tradicija ne može žalibože da se otme sudu kritike. Uopće su pisci prikazanjâ nepoznati, a znamo samo, da je Marin Gazarović ispjevao Skazanje života od Gjuljelme, kraljice ugarske, Prikazanje života i muke sv. Ciprijana i Justine i Prikazanje sv. Beatrice, Faustina i Simplicija braće. Taj je Gazarović živio oko god. 1631., koje je godine zabilježeno, da je ispjevao Sv. Ciprijana i Justinu. Spominje se još neki don Sabić Mladinić, da je ispjevao Prikazanje navišćenja pričiste divice Marije, no o njem nema drugih vijesti. Moguće je Marulićevo Prikazanje historije svetoga Panucija (jer se zapis: Marula Marka toj da je složenje znaj u rukopisu, poznatom pod imenom Lucićeva vrtla, može ticati i ovoga djela.). Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika neki hoće, da je Hektorovićevo, no ne će biti. Znamenito je, što se baš na jednom rukopisu ovog prikazanja nalazi zabilježeno, da se je prikazivalo na Hvaru još početkom ovoga vijeka. Hvar je baš mjesto, gdje su se ova prikazanja najprije i najdulje njegovala, pa nije ni čudo, što ih sva nazivljemo hvarskima, jer se od onih, što nam još preostadoše, za neke može stalno kazati, a nekoja po svoj prilici nastadoše na Hvaru. Hvarsko je n. pr. i Prikazanje od ušastja na nebesa slavne divice Marije, gdje se spominje sv. Stjepan, hvarski parac. Porijetlom je s Hvara i Prikazanje slavnoga uskrsnutja Isukrstova, jer angjeo veli u prologu: »Čuvaj Bože, sfake strane, osobito nas Hfarane«. O drugim se sačuvanim prikazanjima ne dâ ništa stalno reći, ali, sudeći po jeziku, ne će biti iz Hvara Muka spasitelja našega i misterij vele lip i slavan od Isusa, kako je s križa snet, za tim u grob postavljen. Za ona prikazanja, što ih neki nazivlju Marulićevim, t. j. sv. Panucija i Od nevoljnoga dne i od suda ognjenoga, moglo bi se tvrditi, sudeći opet po jeziku i po rukopisu, gdje su nadjena, da su spljetska, no to nijesu dokazi tvrdi, jer nam Muka gospodina našega dokazuje, kako su prikazanja prelazila iz jednoga mjesta u drugo, pa se na tom putu i mijenjala.

Muka je bila baš zgodna za te promjene, jer nije bila vezana za pojedine crkve, nego se je svagdje o Uskrsu prikazivala. U akademijskom izdanju ovog prikazanja tiskano je sve, kako je u rukopisu, no neke bilješke na rubu (kao: hic finis dominicae, finis quintae feriae) jasno kažu, da se je drama prikazivala na dijele. Baš se je s toga zadnji dio toga prikazanja, koji se govorio po svoj prilici u bijelu subotu, sačuvao u tri redakcije, koje su sve tri poznate pod svojim imenom, t. j. Snimanje tila Isusova, Mišterij vele lip i slavan od Isusa, kako je s križa sneti i Snimanje križa tijela Isusova. Mišterij se pozivlje dapače na Muku te kaže: Ostalo, ča tu manka od Petra, išći tamo naprvo, a to će »naprvo« biti one riječi Petrove, što ih čitamo u Muci, a počinju: »Neka plače mâ sedina svoga mila Gospodina«. Snimanje križa tijela Isusova samo je rašireni i okićeni Mišterij vele lip, tako da eto imamo istu dramu u trojakom ruhu, od kojih, kako je koje kasnije, tako je i kićenije te umjetnije.

Ovo je širenje i kićenje dosta znamenito, da se potanje s njim pozabavimo. Misterij počinje govorom jednoga angjela, koji je poslan »zgora angjelskoga sveta zbora, da vas budem prinukati svete riči poslušati«. U Snimanju nakon prvog angjela dolazi ih šesnaest, a sedamnaesta Veronika. Prvi nosi srebrnjake, drugi verigu i konope, trećega eto »s rukom, kâ je dala zaušnicu Isukrstu«, peti dolazi »s bilom svitom«, kojom Spasitelja zaogrnu Irud, šesti »s kolonom«, za koju vezaše Isukrsta, sedmi »sa luči«, sedmi »s crnjenom svitom«, u kojoj pokaza Pilat narodu Isusa, osmi »s krunom trnovom«, deveti »s križem«, jedanaesti »s čavli«, dvanaesti »s mlatom«, pa tako dalje »s ždribi«, »s spugom«, »s kopjem«, »s klišći«, »škalon«, a najzadnje Veronika s ubrusom, kojim obrisa znoj sa Spasiteljeva lica. Sada stoprva počinje pravo prikazanje sa Osibom od Abarimatije, koji »gre Pilatu«. Kićenje se opaža i inače, ali osobito onda, kad Josip i Nikodem skidaju tijelo Isusovo sa križa. U Muci tada govori samo Josip i to kratko; u Mišteriju besjede oba, i to prateći pojedine kretnje napose,

prvo »zamši za glavu«, pa »na ruku desnu«, »na ruku livu«, »na noge«. Sastavljač Snimanja nije bio ni tim zadovoljan, već spominje glavu, bradu, usta, lišca, nos, oči, uši, desnu ruku, prsi, lijevu ruku, noge, i kako se kojega uda dotiču Osib i Nikodem, tako govore za to odredjene riječi. U Muci nema pjevanja, u Mišteriju se spominje dva puta neko recitanje, u Snimanju spominje se i način pjevanja: tako Osib i Nikodem snimajuć tijelo Isusovo pjevaju »u tonu di pange lingua«, a uz taj se »ton« spominju malo kasnije i toni od Vexilla regis, O salutaris, Christe qui lux, te napokon in exitu.

Sve ovo pokazuje, da se je i ukus u gornjo-dalmatinskim gradovima razvijao. Ljudi nijesu više bili zadovoljni načinom, kako su im oci i djedovi prikazivali muku Gospodnju, već su zahtijevali i od prikazivača vještinu u igranju i od pisca vještinu u sastavljanju. Tko su bili prikazivači, ne znamo, ali i ako nemamo potvrde, baš zato mislim, da je lako ugonenuti. U Dubrovniku je nekim bratovštinama bilo u statutu odredjeno, da imadu preko poklada učiniti svaka svoju maškaratu. U gornjoj Dalmaciji bit će po svoj prilici bila zadaća bratovština, da prikazuju prikazanja, a to je još priličnije istini, što je to bilo i u Italiji. Iz početka im je po svoj prilici ta dužnost bila laka. Barem u Muci, koju smatram najstarijim prikazanjem, nema govora o kakvim spravama. Kako je to sve bilo onda prosto, dokazuju nam i podaci o maškarama, što su zabilježeni. »Vera« je »opravna v modre svite veru izrizanu od harte držeći u ruci«; »Ufanje« »u žutoj sviti sunce na šćapi noseći, okolo njega vinac«; »Mudrost« »u ruzatni sviti noseći zrcalo na šćapi, okolu njega vinac«; »Kripost« »v zeleni sviti noseći mirila v ruci«; »Jakost« »u sviti beli i va oklopah, stup noseći v rukah«; »Pravda« »u svitah belih noseći meč gol u rukah«; »Ljubav« »u sviti crljeni noseći srce prostrileno na šćapi, okolo nega vinac«. Sve te krijeposti, koje krijepe Isusa u Getsemanskom vrtu, idu, a ne lete, pa se sve dâ pomisliti, da se je dogadjalo na kakvoj ravnici, valja da pred crkvom, ili baš u crkvi. Te jednostavnosti nema već u Prikazanju kako

Isus oslobodi svete oce iz limba, gdje je trebalo, da pozornica bude podijeljena u četiri dijela: limbo, pakao, očištilište i raj zemaljski. Kako su ovi prostori bili položeni, ne može se stalno reći, no sudeći po tom, što se kaže, da vragovi iskaču iz pakla, što se čin dogadja pred vratima raja zemaljskoga, a ne unutra, a Lucifer u jednoj prigodi »stoji na kraj pakla izvan limba«, možemo nagoviještati, da su nekakva vrata — valja da crkvena — prikazivala raj, a s jedne i s druge strane pozornice, ispod koje je pakao, po svoj prilici je bilo limbo i očistilište. U ovom je prikazanju i vještina savršenija, i ako još uvijek naivna, kao što i u ostalim komadima. Tako govore lica i iz zatvorenih mjesta, a ne uvijek na pozornici, kako u Muci; Isukrst se dva puta povlači u raj, a vragovi imadu da buče u paklu. Kad vragovi bace Gestaša, zloga lupeža, u pakao, dočekuju ga vatrom, a da gledaoci i nosom i ušima oćute muke paklene, užižu sumpor, a bijedni Gestaš jauče.

Još je više zahtijevalo od prikazivača Mladinićevo Navještenje pričiste divice Marije. Pošto sv. Jerolim pozdravi puk svoj »slovinski«, otvara se limbo i prikazuje se Adam, a sa busom zelene trave. Za njim se redaju Noe »držeći u lijevoj korablju«, Jakov »držeći skalu, a na njoj zvizda«, Mojžeš »držeći struk zelene kupine«, Aron »sa šibicom procvatjenom«, David »s guslama«, Izaija »s proročanstvom: »ecce virgo concipiet«, Jedeun »s runom vune«, Eva s jabukom, a potom Sibile persica, Tiburtina, Eritrea. Ta oprava bit će da je zadala mnogo brige prikazivačima, a još više oni u »drugom dilu«. Tu je Otac nebeski, serafin, koji pjeva u tonu od salutaris hostia, Mihovil, Lucifer, Mamona, Levijatan, Asmodel. U trećemu dijelu dolazi Gabrijel i »dolita na Gospu golubica s nebesi — tako se uputi rič«; Gabrijel »kleče, uzme od Gospe testir, a na to se Gospa vraća u crikvu, a Gabriel na nebo«. Gdje je to bilo nebo, gdje pakao, iz koga iskakuju vragovi, jasno je, pomislimo li, da Gospa uzlazi i izlazi »iz crikve«. Tu su po svoj prilici bila napravljena lazila na tri sprata: gornji je bio raj, dônji pakao, a srednji zemlja. Kako je pak golubica došla na glavu Gospinu, teško je odgonetati.

Tehničke su poteškoće bile jednako velike i za Prikazanje od Ušastja na nebesa slavne divice Marije, jer je trebalo učiniti, da angjeli i Isus nose Gospu na nebo. Za ostala prikazanja, koja nam prikazuju život svetaca, te su poteškoće bile manje, i ako nalazimo i tu vragova, koji zavadjaju mučenike, i angjele, koji ih sokole. Ovih nema jedino u Skazanju od Osiba sina Jakova patriarke, izuzmete li »Angela, ki čini od prologa i licencijaje«. Ova je drama zbilja najrealnija od svih te se drži sasvim pripovijedanja sv. pisma, ali ta realnost škodi ljepoti, — ako se o njoj može govoriti u crkvenim prikazanjima. Sama svetost onoga, što se je prikazivalo, nije dala piscu, da pusti slobodu svojoj maštи, a kakove li su to pjesme, gdje invencije nema? Je li vrelo, iz kojega je pisac crpao, bilo poetičnije i slobodnije, i drama ima više poleta, zapletaja i dramatičnosti, a kad toga nema u vrelu, nema ga ni u drami. S toga sasvim dobro veli Pavić: »Naša skazanja gube pjesničku vrijednost i ostaju jedino historičke zanimljivosti«. Ja bih samo nadodao, da je nemaju ni talijanska, ni inih naroda, jer je to baš narav crkvenih prikazanja. Istina je: »talijanske su rapresentacije pisane za velikaške dvorove, naša skazanja za puk, kojemu angjeo obično na koncu epiloga veli, da mu Bog nasporio polja i vinograde. Budući u takovu svrhu sastavljeno nije pjesniku ni trebalo birati visokih misli i odabrani pjesnički slog: tu se je radilo, da stvar bude narodu dohvatljivija i da ga pjesnik čim jasnije uputi na spasonosnost vjerovanja u Boga, pa s toga i ne dolaze u tih versih nego posvema obične riječi i misli, ili ako već i jesu misli neobične, one nijesu neobične pjesničkim izborom, nego nazorima svećeničkim o kreposti i životu ljudskom«. Ali se ne smije zaboraviti, da je u Italiji bilo prikazanjâ crkvenih, odredjenih doista za velikaške dvorove, no da ih je veći dio služio opet za zabavu puku i da ovakova prikazanja nijesu bolja od naših. Ni o jeziku, kojim su pisana talijanska prikazanja, nijesu svi iste misli, jer jedni hvale n. pr. Belcarija, a drugi ga kude. Tako je i kod nas: O književnom jeziku u ovim prikazivanjima nema govora, već je svako prikazanje pi-

sano u govoru onoga kraja, gdje je nastalo. O stilu, o vještini u srokovanju, o ritmu — bolje je ne govoriti; jer mjesto sroka nalazimo češće asonanciju, mjesto ritma odredjeni broj slovaka, a češće ni toga nema; stil je prost, preprost. Ne smijemo ipak zaboraviti, da sa ovim prikazanjima počinje naša književnost, pa kako Talijanci rado spominju prešasnike svojih klasika, sjetimo se i mi sa zahvalnošću ovih trudbenika na polju naše književnosti, koji u materinskom jeziku skladahu pjesme, a za duhovni boljitak svojih gradjana.

I nehotice smo došli do pitanja, jesu li naša prikazanja originalna, ili su preradbe i prijevodi talijanskih drama. Spojiti ću odgovor na ovo pitanje s kazivanjem sadržaja pojedinih drama, gdje sadržaj nije uzet iz sv. pisma, jer mnijem, da čitaoci poznadu bibliju, ali da će malo komu biti poznata legenda aurea, latinska zbirka životâ i smrtî mučenikâ, iz kojih su i talijanski i hrvatski pjesnici crpali gradivo za svoje crkvene igre. Nadodati mi je, da su istraživanja o vrelima naših skazanja stoprva u začetku, pa treba tu još rada, da se uzmogne reći što stalno. O pojedinim skazanjima za sada se može reći jedino ovo:

1. Muka Spasitelja našega sačinjena je po sv. pismu, samo pridolaze personifikacije pojedinih kreposti, da jačaju Isukrsta u Getsemanskom vrtu, a ove sam već prije spomenuo. Na Muku se veže — i to sam već spomenuo — Mišterij vele lip i slavan od Isusa, kako je s križa, snet, za tim u grob postavljen, te Skazanje snimenja s križa tila Isusova. Izvor se ovim prikazanjima nije dosad našao u talijanskoj književnosti. U povjesti talijanske drame spominju se latinske drame sa sličnim naslovom. (Depositio corporis Christi.) Svakako hrvatskim piscima nije nedostajalo tudjih uzora, ali u kojoj su svezi s Mukom, ne znamo.

2. Prikazanje slavnoga uskrsnutja Isusova pisano je za Hvarane, a slično je talijanskom prikazanju »della resurezione di Gesù Cristo«.

3. Skazanje od Osiba sina Jakova patrijarke bit će preradjeno po talijanskoj Rappresenta-

zione di Giuseppe figliuolo di Giacobbe, ili kojoj drugoj, učinjenoj prama ovoj. Nadodati je, da je bilo i drugih drama istoga sadržaja, koje dodjoše u Italiju iz Francuske, pa je moguće Mladinić upotrebio i koju takovu rapresentaciju.

4. Prikazanjima od ušastja na nebesa slavne divice Marije i Kako Isus oslobodi sv. oce iz limba ne zna se talijanskog vrela, ali to ne isključuje mogućnost, da su i ova učinjena prama tudjim izvorima.

5. Od nevoljnoga dne od suda ognjenoga, napokonji koji ima biti prijevod je talijanske rapresentacije »del dì di giudizio« nekoga Antuna Aralda. Za ovo se prikazanje mislilo, da je Marulićevo.

6. Govorenje sv. Bernarda od duše osujene prijevod je slične talijanske rapresentacije iz XV. vijeka. I za ovo je Kukuljević mislio, da je Marulićevo. Pripovijeda se u njoj, kako je sv. Bernard vidio moleći mrtvo tijelo, gdje ga duša kara, a ono se brani i tuži dušu. »Dospivši duša govoren'je, dojde jedan d'javal imenom Kalabrin s ognjem«. Tada duša vapijaše Isusa i majku njegovu i svetoga Ivana Krstitelja, a ovi se zbilja obratiše molbom Isukrstu, no bez uspjeha. Isus da »sentenciju«, a »d'javli počaše mučiti onu dušu«. Kako se vidi, ova rapresentacija u sebi je vidjenje (vizija), obučeno u dramatsko ruho, a vidjenja su u ono doba po Danteu, Petrarki i njihovim sljedbenicima baš ušla u modu.

7. Prikazanje historije sv. Panucija, kako moli Boga, da mu očituje komu biše takmen na zemlji najjednostavnije je od svih prikazanja. Zapletaja nema: Angjeo odgovara Panuciju, da ga je natkrilio neki »svirac«, a Panucije ide da ga traži. Našavši ga, pita ga, kako živе, a svirac mu ispriča, kako je spasao koludricu iz ruku svojih drugova, a dao ženi novca, da otkupi muža, koji bijaše u tamnici, što ne plati poreza. Na to ga Panucij pozva, da udje u red, a svirac to i čini iz želje, da Bogu služi.

Ovo je prikazanje, kaže Kukuljević, Marulićevo, a neki

kažu, da za to nema dokaza. Nema ih zbilja, ako se pod tim imenom razumijeva ujamčena tradicija, ili neosporen napis na rukopisu, ali sudimo li po vjerojatnosti — a to je u književnoj povjesti dopušteno — rekao bih i ja, da je po svoj prilici djelo Marulićevo, prvo zato, što se napis »Marula Marka toj da je složenje znaj . . .« može ticati baš ovoga djela; a drugo zato, što i Marulić, kako ćemo vidjeti, ljubi jednostavnost, a bježi od svih zapletaja. Ovi razlozi naveli su Kukuljevića, da tiska kao Marulićeva djela i »Od nevoljnoga dne od suda ognjenoga« i »Govorenje sv. Bernarda«, a nalaze se u Lučićevu Vrtlu, dakle u istom rukopisu, gdje i Panucij. A treba pripoznati, da sva tri imadu nešto zajedničko, a to je, što ne rade ni o muci, ni o životu koga sveca, već se bave apstraktnim teološkim pitanjima. Podrobnija će istraživanja odrediti, je li baš sve troje Marulićevo, ili nije. Negdje u Spljetu bit će svakako nastalo, jer nas tamo vodi i jezik i mjesto (Trogir), gdje se rukopis našao. Tkogod bio pisac sv. Panucija, izvorno mu djelo nije, jer je izradjeno, dapače prevedeno iz talijanskoga.*

* Ima Belcarijeva »La rappresentazione di S. Panuzio, quando pregò Iddio, che gli revelasse, a quale uomo santo egli fosse simile sopra la terra«. Uporedjujući ovu rapresentaciju s našom, i »del dì di giudizio« sa Skazanjem od suda ognjenoga, riješilo bi se i pitanje auktorstva, jer je Marulić kao teolog znao i preinačiti, gdje mu se činilo, da nije prama naukama crkve. Ima li takih inačica i ovdje, to bi bio priličan dokaz, da su djela Marulićeva. Jednu paralelu, navedenu već od Kukuljevića, iznijet ću, prvo, da se čitalac sam uvjeri, koliko su ovisna naša prikazanja o talijanskim, a zatim zato, što mi se čini s Panucij zbilja Marulićev:

O Jesu Christo, mi Signore e padre,
Per me non furon fatte mai tal cose.
Costui vivendo in fra le gente ladre
Senz' aver libri sacri o sante chiose,
Ha fatto opere degne e sì leggiadre
E forse ancor ne son molte nascose.
Perchè dell' umiltà porta l' amanto
Chiamasi ladro, ed io mi tengo santo.

8. Prikazanje sv. Beatriće, Faustina i Simplićija bratje. Valja da je Gazarović radio po Legenda aurea, ili kojoj preradbi njezinoj. Drama je različna od drugih, što sv. Stjepan, zaštitnik Hvara, a ne angjeo, govori prolog, te izmedju ostaloga veli: »Vi moj tempal naresite, ni dospiven, toj vidite, ja ću boga od me strane pitat milost za Hvarane.« Bit će, da je samo prikazanje bilo odredjeno, da se kupi milostinja, eda se dogradi hram. Dogadjaj je ovo: Faustin i Ciprijan prekrše zapovijed Cesarevu proti kršćanima, te im bi na Batistelevu tužbu odsječena glava, kad ne htješe zabaciti kršćanstvo. Beatriće, njihova sestra, i sama kršćanka, bijaše nasljednica njihova ogromna imanja, što potakne Lukrecija, da je tuži, jer će on dobiti njezino blago. Beatriće bi zadavljena, a kad Lukrecij, novi kućegazda, priredi gozbu svojim prijateljima, ču se glas:

Lukreciju, Beatrice — i nju ruke okrvari;
uze blago ti divice; — za to Isus nju osveti
rad blaga ju ti zadavi — djavlu ćeš biti prokleti.*

O Isukrste, po kom je stvoren svit,
je l' u mni ča tokoj, čim bih pohvaljen bit?
Ovi zločinac, steć meju prokletimi,
božanstvena ne hteć, ni općeć svetimi
dila je učinil izvrsne ljubavi
još ina brž imil, ner listo ka pravi;
jer se ponižuje umiljenstvo nose,
a ne užvišuje, hvalu niku prose.
Zato nitkor ne sud', toj ovoj govore
Misal otajnu, ćud sam Bog znati more.
Ako je prem soldat, težak, al artižan,
ter da pas nosi zlat, i ohol da je zvan,
a nutra more bit inak, ner vanka jest,
i bude u nj živit, ča ga će u raj dovest.
U svaki ljudski red najdu t' se kreposti,
ne bude t' u svih zled, tog dili milosti.

Prevadjač tumači ono, što je u originalu, a onomu: »Chiamasi ladro ed io mi tengo santo« ni nema paralele u nas, valja da s toga, što mu se je činilo odveć smjelo i zazorno. Oboje odgovara nazorima i postupanju Marulićevu.

* Legenda aurea: infantulus pannis involutus vocem emisit in convivio coram omnibus dicens: audi, Lucreti, occidisti et invasisti, ecce datus es in possessionem.

I zbilja ga djavoli odniješe, a na to mu se roditelji i prijatelji pokrstiše.

Ne može se poreći Gazaroviću, da nije zgodne stvari izabrao za svoju dramu, jer pripovijest ima u sebi dosta tragičnosti. Ali nije znao poredati radnje. Prva dva čina pokazuju sudbinu Simplićijevu i Faustinovu; treći, kako Lucija i Beatriće pokapaju mrtvo tijelo svete braće; četvrti smrt Beatrićinu, a peti smrt Lukrecijevu. Miješajući dva dogodjaja, svezana, istina, vanjskim vezama, to jest rodbinstvom mučenika, ali bez uzročne veze, hoće da strpa ujedno, što bi bilo dosta za dvije drame. Inače treba istaknuti, da Gazarović ne trpi na pozornici ništa, što bi omelo svetost i dostojanstvo igre, a to se opaža i u njegovu drugom skazanju, kojemu je naslov:

9. Skazanje života sv. Guljelme, kraljice ugarske. Ona je kći kralja od Ingiltere, te se bješe zavjetovala djevičanstvu; no kad je zaprosi kralj ugarski po svom bratu, ne htjede odbiti molbe svojih roditelja, pa pristane. Vojno joj kasnije ode u svetu zemlju, a ostavi nju, da vlada kraljevstvom. Tu prigodu htjede uhvatiti kraljev brat, da je zavede na preljupstvo, a kad ne uspije, tuži je kralju, da je učinila preljupstvo. Ovaj je osudi na smrt, ali »kavaler«, koji imaše izvršiti osudu, pusti je, da pobjegne. U pustinji ukaže joj se blažena Gospa, pa dva angjela, koji je dovedu brodaru, a kad Guljelma, kojoj angjeo bijaše dao prsten, da plati brodarinu, njegovu bratu povrati očinji vid, brodar je namjesti u dumanjskom samostanu za vrataricu. Tu ona izliječi slijepca. U to se ogubavi kraljev brat. Ljekari se nude, da će ga izliječiti za skupi dinar, no kralj ih odbi i ode Guljelmi, kojoj se glas bijaše prosuo kao vrsnoj ljekarici. Guljelma traži, da nemoćnik otkrije svoje grijehe, a tad ga izliječi i oda se kralju. Kralj dobivši oproštenje odijeli se od svijeta i ode u pustinju sa Guljelmom, da tamo živi.

Ovo je prikazanje najljepše od svih, sve da bi se i njemu moglo koješta prigovoriti. U prvom je činu zaručenje i vjenčanje Guljelmino, pa se scena tri puta mijenja, jer se čin dogadja prvo u Ugarskoj, pa u Engleskoj, i opet u Ugarskoj.

Drugi je čin opet zbijen, jer se sve pripovijeda do bolesti kraljeva brata, a u trećem je činu ostalo. Valjan bi dramatičar po svoj prilici izostavio sve ono, što je u prvom činu, a uveo nas in medias res. Ali ne smijemo umotvorâ starijih pjesnika mjeriti današnjim mjerilom, a treba pripoznati, da se je sastavljač i po izboru fabule i po izradjenju odvojio od ostalih pjesnika te vrste. Šteta, da te hvale ne idu Gazarovića, jer je on samo preveo, a djelo je sastavila — možda je s toga nježnije od ostalih — talijanska pjesnarka Antonija Pulci.

10. Od Gazarovića imamo i treće prikazanje: Život i muka sv. Ciprijana i Justine, kojega djela nema sada u talijanskoj književnosti, ali je možda negda bilo. Sudim to po zadnjim stihovima prikazanja, gdje se veli: »Ciprijan je i Justina u Pjačenci, to j' istina, vele štuju gdi kip njihov«, koji su stihovi nekako prilijepljeni na epilog, izrečen od angjela. Po svoj je prilici u Pjačenci i niklo ovo prikazanje, a Gazarović se onim riječima ispričava, da je uzeo fabulu sveca, kojega na Hvaru možebiti znahu samo od čuvenja. Sadržaj je ovo: Justina slušajuć »vangelje hrvatski« (Euntes in universum mundum), što ga poje »žakan«, postaje kršćanka. Ciprijanu, poganskom ljubavniku, zaludu su vragovi, koje zove pomoću čarolija, da dobije Justinu. Justina potjera Hmućku znamenjem križa. Ni Smetlišnjak ne bijaše bolje sreće, a tad okuša sreću i Zabulon, koji se preobrazi u djevicu, da uzmogne doći do Justine. To mu uspije, ali kad napastuje Justinu govoreći, da u sv. pismu stoji: »Napredujte i rodite, zemlju ovu napunite,« Justina se prekrsti, a on morade u bijeg (II. čin). Sada stade Zabulon jariti svjetinu, da će pomor doći na grad, ne uda li se Justina. Medjutim i Arkadij pokuša dobiti Justinino srce, te preobražen u kosića poletje na Justinin prozor:

Ćuk, ćuk, Juste, dušo moja, mene, molim, hod' viditi,
u meni je ljubav tvoja, na me se htij ti smiliti.

Justina izidje na prozor, a Arkadij se pretvori opet u čovjeka. Arkadij je moli, da mu se smili, no Justina ga prekinu,

da će pasti i slomiti vrat. Kad ni to ne pomaže, dade mu donijeti »skale«, da sidje dolje. U to prijeti puk Justini, da će je ubiti, ne uda li se, a Zabulon bojeći se Ciprijana preobrazi drugog djavla u Justinu, pa mu ga povede, da bude zadovoljan. Na nesreću Ciprijan spomene Justinu, a djavo — Justina — pobježe. Ciprijan ojadjen uze kitaru, pa ode Justini pod prozor te zapjeva:

O Justino, srce moje
nî u meni, veće koje
vazela si srce moje,
u tebi je moje i tvoje.

Rec', kako ću ja živiti
prez srdašca ovd' na sviti?
Srce s' moje, to je istina,
Povrat' mi ga ti, Justina!

Kad se Justina ne odazva njegovoj želji, vidje Ciprijan, da ga je Zabulon prevario, kad mu dovede vraga — Justinu. Zabulon na to prizna, da je znamenje križa veće nego vražja krepost. Ciprijan se pokrsti i posta biskupom, kad stari biskup umre. Justina izmoli u to od Boga, da odvrati pomor od puka, te ode u samostan (Čin III.). Namjesnik Cesarev vidjev, da se vas puk iskrstio, dade svezati Ciprijana i Justinu te ih dovede pred sebe. Što ne htjedoše zanijekati Isukrsta, staviše ih u lonac pakla, a ispod njega naložiše vatru. Kad se plamen, mjesto da njih spali, prospe po idolskom svećeniku, dade im namjesnik odsjeći glavu.

Navlaš sam potanje naveo sadržaj ovoga komada, da se vidi, kako je lak prijelaz iz ozbiljnosti u komičnost. Jer nije moguće promisliti, da je puk ozbiljno gledao, kako se vrag promjenjuje u djevicu i kako Zabulon oblači vraga u djevojčino ruho. Ta komičnost dolazi do vrha, kad Arkadij — prizor regbi, da je navlaš zato umetnut, jer je Arkadij sporedno lice, koje bi moglo i izostati — velim: kad Arkadij u kosovoj odjeći leti na djevojčin prozor i pjeva pjesmicu ljubavi. Ova i Cipri-janova ljubavna pjesma zaslužuje osobitu pozornost, jer se pod njima po svoj prilici skrivaše kakva popijevka od onih, što su se pjevale onda po našim gradovima. Treba u ostalom reći, da sve ove lakrdije nijesu izmišljotina Gazarovićeva ni onoga, čije

je djelo preveo, već se sve to čita u Legenda aurea; dapače je pjesnik izostavio jednu preobrazbu demona, što mu se možda činila prenepristojna.

11. Prikazanje života sv. Margarite divice razdijeljeno je u dva čina, koji su se govorili u dva dana. Margarita, kći Teodosijeva, pokrsti se, a to javi njezina »sasnica« ocu, koji s toga ne će da zna više za nju. Margarita ide u pastirice, te je tu srete prefekat Olibrij, kad je bio s velikom pratnjom u lovu. Po Kapociju dade je dozvati k sebi nudeći je svačim, ugodi li mu. Ona mu se očitova kršćankom, a na to je on dade zatvoriti u tamnicu, a bogovima naredi žrtve. — U drugom činu, koji opet ima svoj prolog i epilog, pripovijeda se, kako su sv. Margaritu, kad ne htje pristati na Olibrijeve ponude, bičevali po dva puta. Otvara se na to nebo i eto Isukrsta, gdje naredjuje Gabrijelu, da preda mučenici križ. Ojačana izlazi iz tamnice i vidi, kako k njoj ide drakun, koji se raspuknu na dvoje prije, nego dodje k njoj. Odrvavši se i napastovanju hudobe, koja joj se prikaza u formi satira, a pojačana hranom, stupa pozvana opet pred prefekta, a kad ne htjede pristati na njegovo hoćenje, stavi je golu na muke. Malko, koji ima da joj odrubi glavu, skanjiva se, ali ga Margarita moli, da učini brzo. U času smrti »začinju u raju« kori angjelâ, djevicâ i mučenikâ. To ganu srca nazočnih, te se sav narod pokrsti. To preplaši prefekta, pa se zatvori u stan.

Ova drama zahtijeva mnogo od glumaca, ali u sebi nema baš nikakve vrijednosti, dapače umara čitaoca. Svaki put, kad pozivlje Margaritu, prefekat naredjuje sluzi, da zove barabanta, a sluga odgovara, da hoće. Tad se kaže, što je sluga rekao barabantu, a što je ovaj odgovorio. Kad barabanat pristupi, javlja se prefektu, a prefekt mu daje nalog, da dovede sužnju. Barabant odgovara, da hoće, te izreče poruku Margariti, a Margarita se izjavi spravna. Koliko se je moglo samo u tim: »rekao«, »rekla« prišteditи nepotrebnih riječi! Pa da i nije te razvučenosti, samo to, što se vidi, da se mučenica na pozornici bičuje gola i da joj sijeku glavu, moralo bi gledaoca napuniti užasom. Istina je, naši su živci drukčiji, nego su bili

nazad vijekova, ali tih grozota u ostalim prikazanjima ne nalazimo. Ima i komičnih prizora, n. pr. kad poganski svećenici slave svoje bogove u tonu kršćanskog psalma (In exitu Israel de Aegypto)! Srećom — ovdje se ta riječ može upotrebiti — ovo je prikazanje gotovo prevedena talijanska rapresentacija »Di santa Margarita«, pa sve, što sam kazao, pada na pleća talijanskog pisca. Naš je prevodilac pokazao veoma loš ukus, kad je baš ovo izabrao, da prevede.

12. Sv. Ivana Krstitelja porojenje i smrt ili istok i zapad sv. Ivana Krstitelja. Ovo je ono prikazanje, gdje je pisac izrazio svoju pokornost mletačkoj republici stavljajuć u usta angjelu, kad se rastaje od puka, ove riječi:

> Bože u tvoj viri, u divnoj slobodi
> vladanja raširi bnetačkoj gospodi,
> da njihovo ime slove prez umora
> na kopnu sve vrime i vrh sinja mora!

Sadržaj je drami izvadjen iz sv. pisma. U prvom se činu priča začeće Ivanovo, Gospin pohod i Isusovo kršćenje; u drugom utamničenje Ivanovo i kako Ivan šalje Isusu Andriju i Josipa, svoje učenike, pa kako Irudica šalje svoju kćer Igrušu, da ište od oca Ivanovu glavu. U trećem se činu vraćaju Andrija i Josip javljajući Isusov odgovor. U četvrtom činu igra Igruša pred Irudom, pa za platu traži i dobi glavu Ivanovu. U petom činu veseli sè Irudica, no doskora prelazi radost u žalost, kad joj jave, kako je Igruša igrala na ledu, kako se je led pod njom prolomio te sklopivši se silom odrubio joj glavu.

Kako se vidi, štogod je pisac našao u sv. pismu o Ivanu Krstitelju, svu je tu gradju upotrebio za svoju dramu ne pazeći, ide li jedno uz drugo. Nekoja su sporedna lica, kao Koraljko i Pelinko, dvorani, Zorka, Elizabetina sluškinja, i još tkogod, stvorovi mašte pjesnikove. Sa estetske strane najbolji je peti čin, a osobito smrt Igrušina i tuženje majčino. Tu se vidi, da je pisac imao pjesničkog poleta, pa se može dapače

kazati, da je ovaj čin najbolje, što imamo u gornjodalmatinskim crkvenim prikazanjima. Baš u času, kad se Irudica ruga usječenoj glavi Ivanovoj, eto Pelinka, da joj reče kobne riječi:

O majka — ne, jer već nisi,
ner matere ča podržiš
ime, u kom bolest sadržiš,
jer od tuge mati ti se....
Tamo, gdino zeleni gaj
rašira se po livadi,
s koga se slast svaka vadi,
rekbi da je zemaljski raj,
u raskošnoj jer razbludi
reste, cvate i nikada
s njega zelen list opada,
s kom i ima sfak, ča žudi.
Posrid njega bistre vode
ravne, nego more veće,
kadaj vetar njim ne kreće,
prem da se s gor onde svode,
tot Igruša prima dare
sa drugami tance vodeć
njih i tance sve gospodeć
pod zvon arpe i citare;
tot po sridi i po kraju
ucaklila zima biše
vode, druge kad zoviše,
s njom po ledu da igraju.
Tad nje drûge, koje skupi,
kada na led nastupiše
ter ga škripat očutiše,
svaka od njih nazad stupi,
a tva hćerca sminji steče,
čes' ju neka ja tiskati,
da po ledu gre igrati,
neka smrti ne uteče.
Ona u igri ne sumnjeći,
tad se pod njom led raztišće,
kad propade, tad se stišće,
otkinu joj glavu s pleći...

Tko zna, je li ovo prikazanje prevedeno s talijanskoga? Ima u talijanskoj knjizi igara pod istim naslovom, ali u kojoj su svezi s našim, nije dosad riješeno.

I sa literarno-historijske strane znatno je ovo prikazanje, jer nekoja mjesta zanose na Čubranovićevu Jegjupku; n. pr. Čubranovićev je stih:

Spomena me čini mrijeti

u dijalogu medju Irudicom i Pelinkom u petom činu.

13. Valja da će Hvaranima biti najviše omililo P r i k a z a n j e sv. L o v r i n c a. Šime Ljubić pripovijeda, da je sam 16. avgusta 1837. u Starom Gradu vidio, gdje se ovo prikazanje prikazuje. To je dan sv. Roka, a crkva mu je sagradjena najviše darežljivošću Petra Hektorovića. Bit će, da je odatle na-

stala tradicija, da je ovo prikazanje Petrovo, ali poredi li se ovo sa Ribanjem, vidi se, da je gotovo nemoguće, da je jedan te isti pjesnik spjevao oba djela, ako ne uzmemo, da se je kroz 300 godina prvi sastavak u ustima puka tako iskvario, da ga nije moguće prepoznati. A to nije baš nemoguće, jer dva rukopisa, u kojima se sačuvalo djelo, pokazuju mnogo razlika. Nijedno prikazanje do jedine Muke Gospodnje nije nam tako iskvareno došlo do ruku. Gdje i gdje možemo kombinacijom uhvatiti smisao, a gdjegod nije niti tako moguće. — Ovo se je prikazanje pjevalo, a nije se besjedilo, pa je na taj način postalo kao neka pučka igra, slična korčulanskoj »moreški«. Napjeve je uspjelo Kuhaču da pokupi, pa veli, da je koncepcija tih popijevaka mnogo slična onim pjesmama, koje je Hektorović sam ukajdio. Vrijedno je spomenuti, što su Hvarani pripovijedali Kuhaču, da je Hektorović za tu dramu učinio cijelu glazbu i da će partiture biti gdjegod sačuvane. Vidi se po tom, kako je Hektorovića vezala predaja usko uz ono prikazanje, pa ga je teško rastaviti. Mogla bi se ta predaja spojiti s našim opažanjima o jeziku i o stihu, uzme li se, da prikazanje nije Hektorovićevo, a muzika jest. Svakako ovo je jedina crkvena drama, za koju znamo, da je imala svoje napjeve; u drugim se je pjevalo samo u tonu psalma.

Ova tako uobičajena drama po svome ustrojstvu i ljepoti spada ipak medju najlošije, a i najkrvavija je medju svima: na pozornici ih umire ništa manje od 12 (Sisto, Felicije, Jupit, Lucil, Roman, Impolit i žena mu Konkordija, za tim njihova djeca Luvel, Jerson, Anija, Talanta i Lovrijenac). Prvoga dana — i ovo je prikazanje u dva dana razdijeljeno — ginu Sisto papa, Felicij i Jupit. Lovrincu predaje Sisto crkveno blago, da ga podijeli medju siromake, pa tako dopade i ovaj tamnice. Mučen, da oda, gdje je sakrio blago, dovede Sisto pred cesara i Valerijana siromake, što ove još više užesti. Nadajući se ipak, da će se dokopati blaga, guraju ga svaki put u tamnicu, ali to širi još više kršćanstvo, jer se pokrstiše Lucil, Roman, Ipolit s obitelji. Svi poginuše od krvničkoga mača, dok ne dodje red

i na Lovrijenca, kojega razapeše na gvoždja i ispekoše. Kirika ga udova sahrani.

Prikazanje je imalo i tehničkih poteškoća: dva puta ruši se tempao poganski, prvom na Sistovu, a drugi put na Lovrijenčevu molitvu, a vragovi prestrašeni bježe iz jednoga u drugi hram. I angjela ima dakako. Izim tipičnih besjednika prologa i epiloga angjeo dolazi, da okrijepi Lovrijenca u muci.

Iz ovoga, što rekosmo, vidi se, koju literarnu vrijednost imadu ova djela. Pjesničkoga duha i poleta nedostaje, sve je prosto kazivano, tako da su slušaoci mogli, kojojgod vrsti pripadali, lako shvatiti. Uzvišenog stila nema ni za lijek, izuzmemo li nekoliko redaka u dva, tri komada, što se je uvuklo regbi i proti volji pisaca. Tehnika je dramatska nikakva, a je li bilo u Zlatnoj legendi traga tragičnosti, pisci nijesu to znali da upotrebe, nego su prelazili u pripovijetke, koje su poticale u slušaocima svaka čuvstva, ali ne ono, što bi trebalo, a to je milosrdje prama junaku, a ujedno i zadovoljstvo, da je svršio. To nije bilo moguće, promisli li se, da crkva — a za crkvu su bila i ispjevana ova prikazanja — ne dopušta smilovanja prama mučenicima, nego ih stavlja kao primjer vjernicima, da ih nasljeduju. Već to shvaćanje crkveno onemogućuje tragičnost iz života sv. mučenika, pa su se izjalovili svi pokusi, da se upotrebe za dramu priče Zlatne legende. To je bilo svukud, samo što crkvena prikazanja prijedjoše malo po malo kod drugih naroda sada u komediju, sada u tragediju, a i ondje, gdje ostaše, izgubiše po malo vjerski pečat, što su ga imale s početka. U gornjoj Dalmaciji naprotiv crkveno je prikazanje živjelo dugo, dovuklo se i do našega vijeka, valja da zato, što se narodni život ne razvi nigda do višeg stepena, pa je puk bio zadovoljan s onim, što mu se i do sad davalo.

Da je slabo razvijena kultura produljila život ovakovoj vrsti poezije, jer narod nije ni osjećao potrebe umjetnijega rada, najbolji je dokaz Dubrovnik. Tu se prikazanja nijesu mogla dugo uzdržati pored Držićevih komedija i u obilju inog književnog rada u narodnom jeziku, koje opažamo u XV. vijeku, kada su počele djelovati na nj one struje, koje su već bile pripito-

mile Italiju. I u Dalmaciji gornjoj pojavila se bila u isto doba svjetovna pjesma, ali njoj je bilo sudjeno doskora uginuti u hladnom zagrljaju tudjeg gospodstva; u Dubrovniku se naprotiv vile udomile i ostale, jer je zemljište bilo uzorano, a prilike su im prijale. Tko je bio taj orač, te je postigao, da s crkvene pjesme koraknemo korak naprijed u kulturnom razvitku, pokazat će slijedeća poglavlja. Samo ću prije još jednom istaknuti, da i ako se nije naša svjetovna književnost razvila upravo iz crkovne, jednu bez druge ne možemo pomisliti. Talijanski preporod darovao je hrvatskomu narodu prve umjetne pjesnike, ali ovi pjesnici pjevali su jezikom, koji su nekoliko generacija ljudi prije njih izgladili, da se može njim pjevati. To je neprijeporna zasluga književnikâ, koji su toliko vremena radili za duševni boljitak svoga naroda, a kojim su neharni vijekovi ime zametnuli.

III.

Talijanski humanizam i renesanca (»rinascimento«).

Opreke medju papinstvom i carstvom. — Talijanski se gradovi dižu. — Pobuna u Rimu god. 1143. — Zanos za starinom. — Preokret u mišljenju. — Dante, Petrarca, Boccacio. — Mecenati preporoda. — Florenca, Rim. — Akademije. — Posljedica proučavanja starine. — Humanizam i načela njegova. — Do čega je doveo rinascimento u Italiji? Njegove zablude. — Svrha preporoda. — Kako se očitova humanizam u književnosti? Humaniste kao pjesnici, filozofi i historici. — Djela Ivana Ravenjanina, učenika Petrarkina. — Teokrit, Plauto, Stacij i Juvenal uzori novolatinskim pjesnicima.

Papinstvo i sjaj zapadnog rimskog carstva tako su bili vezali krila slobodi ljudskoga duha ća od onoga doba, kada Pipinovci spojiše jedno s drugim, da se ni najotmeniji

duhovi — pa ni sam Dante ni Petrarca sasvim — ne smijahu niti mogahu oteti tim verugama. Ideja o crkvenom jedinstvu cijeloga zapada pod papinim vodstvom, a o državnom jedinstvu pod vodstvom carevim bijaše postala nekakvo N o l i m e t a n g e r e, pa kako su ljudi robovali tomu načelu, robovalo je i znanje i umijeće, koje se od osoba ne dade odijeliti. Što više, borba papinstva sa carstvom o načelo Grgurovo, da se svjetovna vlast mora pokoriti duhovnoj, u kojoj su borbi napokon rimski pape pobjedili, stisla je te okove još jače, tako da se je sve usredotočilo u teologiji, preko koje nije istraživalac smio koraknuti, a latinski je jezik bio općenito sredstvo općenja i nauke. Baš u to doba slavila je ta općenita ideja svoje slavlje. No u toj prijevlasti općenitosti nad posebnosti, kad je taj univerzalizam jednim mahom htio da zbriše sa lica zemlje narode i osobe te sve učini jedno, baš je u toj prijevlasti, kažem, bila i klica reakcije, koja je doskora nenadanom snagom bukla, te u tren promijenila svijetom.

Zemlja, gdje se najprvo počeo pokazivati taj pokret, pitoma je Italija, ali uzroci su mu i izvan nje, a poglavito ih je tražiti u onom antagonizmu, koji je od vajkada postojao medju francuskim kraljevima i rimskim carevima. Ovi potonji nijesu htjeli pripoznavati prvim, da su im ravni, pa su se francuski vladari, sada pozvani, a sada opet nepozvani, rado uplitali u talijanske poslove. To je slabilo moć carstva u Italiji, a kad Francuzima uspije nagovoriti papu, da prijedje u Avignon, nasta u crkvi raskol, koji oslabi i papinsku vlast. Italija se tako barem za neko doba oslobodi i cara i pape, a tu slobodu upotrebiše talijanske državice, da ojačaju i stanu na svoje noge. Već taj fakat uzdrma vjerom u univerzalnost, kako su je carevi i pape propovijedali, a vidno dokaza Talijanima, kako se o sebi bolje žive.

Vrijenje u talijanskim gradovima opaža se, istina, već u XI. vijeku. Trgovci i obrtnici, obogativši se trgovinom i obrtom, nijesu htjeli biti ničije sluge, te se digoše protiv biskupa, gradskih upravitelja, a kako je za doba borbe izmedju papa i careva bio u svakom gradu po jedan biskup carski, a jedan papinski,

obadvojica su im laskala i darivala povlasticâ. Malo potrajalo te se složili i kapetani — biskupski namjesnici — i valvazori — kapetanovi časnici — ujedno, i oteli se sasvim gospodstvu biskupâ, proglasili svoj grad slobodnim, a biskup, htio, ili ne htio, morao je na to pristati. To se dogodi i u samom Rimu, gdje gradjani god. 1143. zauzeše kapitolij i proglasiše republiku, a na čelo joj metnuše senat. Zabadava je papa govorio, da je sv. Petar izabrao Rim za svoju stolicu. Novi bi mu Rimljani odgovarali, da su prava rimske republike starija od papinskih, a u tome ih je još više učvršćivao poznati Arnold iz Brescije, koji je otvoreno propovijedao, da svećenicima ne treba svjetovnoga gospodstva. Tomu učeniku poznatoga filozofa Abelarda bio je ideal stara rimska slava i život prvih kršćana, a kako su mu propovijedi bile vatrene, nije im mogao odoljeti ni sam sv. Bernard, koji, kad vidje trud uzaludan, pisa papi Eugenu III., da ostavi tvrdoglavi i osorni Rim i da izabere za svoje sijelo sav svijet kršćanski.

Istina, vremena, kada je crkveno prokletstvo djelovalo, ne bijahu još prošla, pa papi uspije i ovoga puta dočepati se Rima tim putem. No sjeme je bilo posijano, a niknut će, netom budu vremena vedrija. Survaše se poslije toga na Italiju pomamne čete njemačkih »lanzikedaka«, na plodnim se poljanama Lombardije lila krv o gospodstvo, palili se talijanski gradovi i mijenjali svakog časa gospodara. Ali kad smrt Fridrikova god. 1250. u Fiorenzuoli uništi nade Gibelina, a prijelaz pape u Avignon god. 1307. oslabi i Velfe, tad i nauka jednoga Arnolda nadje novih pristaša u slobodnijoj Italiji, i to ne ljudî, koji su je na sva usta propovijedali, već koji su je neprestanim radom uvadjali, odbacivši iz nje sve ono, što bi je moglo dovesti u sukob s vjerom, a namjeravajući, baš kako je ono i Arnold hotio, svesti u sklad i staru slavu rimsku i kršćansku prosvjetu.

A Italiju je kako nijednu drugu zemlju sjećalo koješta tih starih slavnih vremena. Razvaline nekadašnjih gradjevina dozivahu u pamet i one, koji su ih sagradili, pa nije čudo, što se za rana našlo ljudi, koji su i to htjeli znati, pa počeli po

knjižnicama tamo i amo tražiti, hoće li se štogod naći. No tražeći našli su i nešto drugo, čemu se nijesu nadali, našli su bogatu književnost, koja je po svojoj ljepoti natkrilila sve, što im je kršćanstvo po sv. ocima i ostalim naučenjacima crkovnim nudilo do tada za duhovnu hranu Izbrani su samo ljudi, istina, mogli s početka nalaziti slasti u tim djelima, no do malo zahvati finiji ukus i šire slojeve, da se izvrnu skoro u neodoljivu pohlepu, pravu maniju. Jedino staro je lijepo, kazivahu književnici XIV. i XV. vijeka, kao da drugdje ljepote nije ni moglo biti, a kako su smatrali, da je talijanski samo iskvareni latinski govor, prezirahu ga pišući i radeći jedino, kako bi bili radili i pisali stari Rimljani. To je naravno bilo na štetu i samoj latinštini, jer stari latinski jezik nije mogao imati u sebi sve, što je bilo potrebno za izrazivanje misli jednoga pisca iz XIII. ili XIV. vijeka, već je za to trebalo skovati novih riječi, a kako ih humanisti — tako se nazivlju ovi oduševljeni proučavaoci stare književnosti — odbijahu s prijezirom, jer ih ne bijaše u Cicerona, doskora se pojavi u latinštini osjetljiv nedostatak, koji se je jedino mogao ukloniti upotrebljavajući narodni govor. Tako se podigne i talijanski jezik, jer je u tom bio pred latinskim, što je imao riječi za pojmove svojih vremena, a ujedno je mogao upiti u sebe sve one ljepote i blagozvučnost latinskoga govora, kad počeše talijanski pisati ljudi, odgojeni na vrutku staroklasičke prosvjete.

Budi to u ostalom mimogred rečeno, da se vidi, kako je preporod, premda na oko protivnik narodnog jezika, bio njegov najbolji pomoćnik. Nas zanima ovdje više preokret misli, koji nasta u povodu proučavanja latinske književnosti. Obzorje ponosnih potomaka staroga Rima, — kako se sami nazivahu, — širaše se s dana na dan. Križarske vojne i živahna trgovina bijahu upoznale Italiju s istokom i ostalim zemljama ondašnjeg svijeta; suvremena se povjest bijaše davno uvjerila, da je misao o crkvenom i državnom jedinstvu samo sanja, štetna razvitku naroda; knjižnice im otvorene pokazivahu, što su negda bili; ruševine starih gradjevina utvrdjivahu im iz rana ukus za lijepim; Plinij i ostali pisci rimski upoznavahu ih sa znanostima, kako

su se bile u Rimu popele, a kao da sve to nije bilo dosta, nenadani ih slučaj upozna i sa grčkom književnosti. Do tada su je poznavali samo posredno — n. pr. Aristotela — po latinskom prijevodu iz arapskoga; sada začarani poletom Platonovim, logičnim mišljenjem Aristotelovim, ljepotama, koje su im na pregršti davali grčki klasici, svak se prenuo, da uzmogne spoznati ih na izvoru. Sve to još uzjača više struju, koja je u Italiji bila već uhvatila korijena, sve to skupa dade svijetu onu pojavu, što je nazivljemo talijanskom renesancom, rinascimentom, t. j. preporodom.

Kad bi htjeli taj preporod označiti u malo riječî, najbolje bi bilo kazati, da je to pobjeda individualizma nad univerzalizmom, pojedinačne misli nad općenito priznavanom. A način, kako se ta pobjeda očituje, različit je prama granama, gdje se pojavi. No nije naša zadaća, da, pa bilo to samo u glavnim potezima, oslikamo glavne junake preporoda po strukama. Nama je jedino do toga, da bar nekako razjasnimo talijanski humanizam, i to poglavito onoliko, koliko je djelovao na Dubrovčane, vežući se dakle samo na one osobe, koje pripadaju posredno i dubrovačkoj književnosti; a kako se je dubrovačka književnost pojavila tekar s vrhom petnaestog vijeka, trebalo bi baš odatle početi. No ne smijemo baciti s uma, da, i ako se je pojavila dosta kasno, hrek joj je star, ća tamo iz XIII. vijeka, t. j. iz onoga vremena, kada prvom talijanski humanisti stupiše na dubrovačko tlo, te sada kao državni pisari, a sada kao učitelji počeše upoznavati i Dubrovnik sa starim, a uvijek svježim ljepotama klasičnih djela grčkih i rimskih.

Dante, Petrarca, Boccaccio poznati su većini svijeta kao pjesnici. I zbilja njihovo ime sjaje s neumrlih njihovih djela, kojima se cio svijet, a napose Talijanci diče, te na kojima zub vremena nije ostavio traga: i sada se čitaju, pa i mislili mi drukčije nego oni; a to zato, jer djela pjesnika veleuma ne staraju. Ali za nas kao ljude, za čovještvo naše znatniji je njihov rad, koji nema na sebi nikakvih znakova umijeća i genija, ali na kojemu se temelji sve ono, što su vijekovi poslije njih uradili i još uvijek rade. Poezija se davno kanila smjera, štono

joj daše ova trojica, ali svijet još uvijek gleda s divljenjem na nedostižna djela grčkog i rimskog genija, na koje su baš ova trojica prva pokazala. Istina, i prije su se jedan Latini i Mussato bavili staroklasičnom prosvjetom, ali je trebalo ugleda ove trojice, da nova nauka preuzme maha. I baš eto odmah poslije njih čitavog roja ljudî, gdje niču kao gljive po kiši, svi zadojeni istom idejom, istom mišlju, idejom o veličini starinske prosvjete, a mišlju, da tu prosvjetu treba s nova uskrisiti, povadjajući se za starinom, a zabacujuć novo.

Najstariji od ove trojice, Dante Alighieri (1266.—1321.), učenik već spomenutog Brunetta Latinija, stoji još jednom nogom u srednjem vijeku, a drugom stupa kao vodj u novi. Petrarca (1304.—1374.) je naprotiv pravi zastupnik novih misli i težnja one prijelazne dobi, kada je živio. Boccacio je u tom triumviratu ne samo po vremenu zadnji, nego i po značaju slabiji, ali je po svojoj sjajnoj darovitosti i svestranoj uljudjenosti vrijedan, da se onoj dvojici pridruži. Služeći sada jednomu, a sada drugomu gradu, ili vladaocu, nijesu oni nikad puštali s oka zajedničku im domovinu i njezinu slavnu prošlost, pa su svoju ljubav podijelili medju starim i novim. No u tomu nijesu bili stalni: sam se veliki Dante koleba, te je i svoju božanstvenu komediju latinski bio započeo, pripoznavajući na taj način tomu jeziku prvijenstvo. Istina, on je prevrnu na talijanski, ali svako nas pjevanje sjeća klasične starine, a nada sve Vergilija, kojega i obra Dante za vodiča u svom fantastičnom putovanju. No ako je on učio klasike, da izvadi iz njih, što je mudro našao, Petrarca se je u njih udubio, »jer mi se, kako on kaže, nikad nije svidjalo to doba« (»quoniam mihi semper aetas ista displicuit«). To svraćanje očiju sa loše sadašnjosti u slavnu prošlost urodi doskora tim plodom, da je samo u starim klasičkim djelima i povadjanju za njima vidjao umjetnost, te se je baš zato nadao slavi od svojih latinskih sastavaka, smatrajući svoje pjesme u pučkom govoru tek zabavicom i odmorom. Taj ga je zanos doveo i do toga, da zamrzi i školastičku bogosloviju, koja se bila izrodila u kićeno nadmudrivanje praznim riječima — dijalektiku bez dubljine misli, veličine

shvaćanja i ljepote u izlaganju, isto, kako se je protivio i mletačkim averoistima i praznomu formalističkomu pravoznanstvu i medicini, osnovanoj na zvjezdarskom gatanju, na astrologiji. To mu je stvorilo, istina, velik broj neprijateljâ, ali i učenikâ, a medju njih se donekle može ubrojiti i Boccacio, koji je smatrao svojom dužnosti širiti, kako je gdje mogao, shvaćanje i zanos za one ideje, koje su se bile, da tako rečemo, utjelovile u prvoj dvojici.

Ako je râd ove trojice pobudio pokret po Italiji, uzdržale su ga osobite prilike, a poglavito rascjepkanost u političkom životu. Historia magistra — povjest učiteljica! Rim uza sve Mecenate i Avguste nije dao ni rodu, ni svijetu ni malen dio onih veleuma, što ih dade malena Grčka, a to s toga, što je u vječnom gradu nedostajalo natjecanja. U Grčkoj naprotiv natjecao se je grad s gradom, gradjanin s gradjaninom, a svih je u jedno vezao sveti plam ljubavi prama domaji. Tako i u Italiji njezina pocjepkanost na kneževine, vojvodine, markezate i slobodne republike bila je zbilja na štetu narodu kao političkomu tijelu, ali baš zbog toga nasta medju gradovima i knezovima plemenito natjecanje: tko će više poraditi za književnost i prosvjetu. Na dvorovima ovih malenih velikaša nadjoše učenici književnih trojaka sigurna zakloništa, te su tu mogli slobodno širiti svoje ideje i stvarati nove učenike, tako da u malo desetaka godinâ zamnije Italijom jednak poklič, poklič: Vratimo se k staromu!

Svima je prednjačila porodica Medici u Florenci, koju dovede do slave Cosimo, čovjek rijetkih umnih sposobnosti i čvrste volje. Nije bio ni bolji, ni gori od drugih talijanskih tirana, koji se domogoše gospodstva novcem i bodežem, no razlikovao se u tom od svojih vršnjaka, što je znao općiti s književnicima i pomagati im u radu — ne kao kakav naduti mecenat, već kao drug, koji se ponosi, što je naučenjacima par, pa nije čudo, da se skupiše oko njega ljudi kao Niccoli, Mannetti, Traversari, Marsuppini, Bruni i Poggio. Od Niccolija potječe donekle mržnja na prostonarodni govor i po florentinske humaniste značajna nenaklonost prema Danteu, Petrarci i Boccaciju, jer su

pisali i talijanski. Mannetti († 1459.), ideal vjerna činovnika, nije ga u tomu slijedio, već je naprotiv opisao njihove živote. Pobožni Ambrosio Traversari († 1439.) bio je slavan kao dobar poznavač grčkog jezika, a nije zaostajao za njim ni bezbožni Karlo Marsuppini iz Arezza († 1463.), kojega je Nikola V. zvao u Rim, da prevede Homera. Leonardo Bruni († 1444.) bio je velik štovalac Petrarkin, a grčki nauči već u mladosti od Manojla Hrisolora, Grka, koji stiže u Florencu g. 1396. Bruni i Poggio Frano glavni su stupovi humanizma u Florenci, obadva poznata svijetu ne samo po svojim povjestima, koje odišu žarkom ljubavi prama rodjenomu gradu i u opće prama Italiji, nego i po ostalom radu: Bruni nada sve po svojim poslanicama, a Poggio po svojim satirama, u kojima se istinski zrcali tadanje stanje i raspoloženje duhova po Italiji.

Za Florencom se povedoše drugi gradovi, a u prvom redu Rim, čiji gospodari, rimski pape, ne htjedoše zaostati za Cosimom. Koncilom u Florenci (1439.) ravnao je sâm papa Evgenije IV., te je tu dolazio u doticaj sa učenim Grcima: Gemistom Pletonom i kasnijim kardinalom Bessarionom. U dokolici, koja mu je ostajala od koncilskih rasprava, tumačio je Pleton Platonovu filozofiju, a Bessarion utemelji u Rimu akademiju, koja je baš za tim išla, da širi ugled toga pjesnika filozofa. I u Firenci postojala je takova akademija, te obje skupa mnogo dopriniješe poznavanju grčke filozofije, a poglavito Platona, koji je najbolje odgovarao ukusu onoga vremena. Članovi ovih društava nijesu bili ozbiljni učenjaci, nego poglavito dokoni probirači, diletanti, te je to članstvo bila neka vrsta sporta, no Marsiliju Ficiniju i Kristu Landinu ne dâ se poreći, da su bili pravi filozofi. Ovaj je zadnji i po tom znamenit, što je prkoseći prijeziru talijanske poezije predavao o Petrarci i napisao komentar Danteu.

Nikola V. (1442.—1455.) proveo je svoj život, dok ne posta papom, u nauci, pa je odlučio podupirati je i kao papa. Za Nikole bijaše Rim sličan veliku gradilištu, golemoj radionici, a u isti mah bijaše to i golema pisarnica; jer kako je papi bilo veselje graditi, tako je podupirao s velikom ljubavi

pisanje, prevodjenje i sastavljanje knjižnice. Da uveća vatikansku biblioteku, posla po svijetu putnike, koji će naći i pokupiti, gdje je što bilo vrijedno. Sve je te ljude papa bogato nadarivao, pa su marno i radili i rado dolazili u Rim, gdje je koga po Italiji bilo, koji se tim stvarima zanimao. Medju tim ljudima spominje povjest rado navlastito Leona Baptistu Albertija, Lovru Vallu, Maffea Vegija (Vegio) i Flavija Bionda. Te ljude zanemari donekle nasljednik Nikolin Kalisto II., ali je osobit privrženik preporoda bio Pijo II. (1458—1464.), koji se prvo zvao Eneja Silvije Piccolomini; nije samo on druge nukao, da pišu i rade, nego im sam primjerom prednjačio. Nije, istina, tih ljudi hranio kao Nikola, te koji su se čemu od njega nadali, otišli bi praznih ruku, no i u tom je bio bolji od svoga nasljednika Pavla II. Ovaj u pokladama g. 1468. dade dapače zatvoriti 20 učenjaka, koji su svi bili članovi akademije Pomponija Leta. U toj su se akademiji članovi redali po svećeničkom redu, običan se član zvao svećenik (sacerdos), a poglavica njihov papa (pontifex maximus). To je papi mirisalo po poganstvu, pa ih pošlje pred sud. Let se sretno oslobodi, no drugima nije bilo tako, n. pr. Platina odčami godinu dana pod ključem.

To pak ne zapriječi pokreta, jer je sve bilo zasićeno novim duhom. Pripovijeda se, da je neki kardinal naredio, da mu se kuhačima predaje Aristotelova etika. Kad je strast za starinom bila već dotle došla, razumije se, kako ni grubo Pavlovo sredstvo nije moglo stati na put novomu »poganstvu«. Akademija se opet oporavi te je kao i prije slavila svoja slavlja i kitila pjesnike lovor-vijencima.

Premučat ću ljude, koji su se sakupljali u Milanu okolo porodice Visconti i Sforza, ne ću spominjati ni jednoga Sanazzara, ni jednoga Jovijana Pontana, koje je napuljski dvor uzdržavao. Mukom mi je prijeći i preko Lorenca de Medici i njegove družbe, te sjajnog pontifikata Leonova, ili gostoljubnog dvora ferarskih i urbinskih gospodara, jer će o tim osobama biti pripadom govora. Za nas je glavnije upoznati sada, kakovim je plodom urodilo proučavanje starine po Italiju i po čitav svijet

One ideje, koje se zrcale u Ciceronovim djelima, nijesu doista svojina Ciceronova, ali su djela Ciceronova nekakav compendium svega onoga, što je iznašla starina, da se pojedinac i narod dovine sretna življenja. Počneš li Homerom, koji te uči, da nesreća neprijatelja ne čini još sreću tvoju, ili Eshilom, koji propovijeda slobodu volje i oproštaj, ili Sofoklom, koji pravicu postavlja pred zakon (n. pr. u Antigoni), — vidjet ćeš, da grčki pisci i mislioci nijesu ništa drugo, nego uosobljenje te težnje. Samo se tako razumije jedan Herodot, koji osjeća simpatije prama poniženomu neprijatelju, ili jedan Platon, Epikur i drugi filozofi, koji na razne načine traže sreću. Ispituješ li pak tu težnju u njezinu začetku, naći ćeš doista, da joj je temelj »ja«, t. j. da je svim tim ljudima jedino stalo do vlastite koristi, ali iz pravog shvatanja koristi razvila se malo po malo i ideja o pravu i o slobodi i sve ono, čemu je odjek ne samo književnost, nego cijeli život i način mišljenja onih, kojima je bilo vremena, da se bave tim pitanjima. Jer nije korisno — umovahu Grci — ono, što ti se na prvi mah pričinja korisnim, nego ono, što se pokaže korisno, kad dobro razgledaš stvari. Tako n. pr. krivica, učinjena drugomu, da bude bolje tebi, samo je prividna tvoja korist, i ne dovadja te k sreći, jer ti je kvari sama bojazan, da bi se moglo upotrebiti proti tebi ono, što si ti sad upotrebio protiv protivniku. Tvoja je dakle korist, ako štitiš pravo, a štiti ga najbolje dobro uredjena država, koja bi po Tukididu imala razviti u čovjeka sve dobre strane. A priroda je u čovjeka po sebi dobra, a samo treba odgoja, da to dobro izadje na vidjelo te ne dade, da čovjek skrene na zlo.

To je teorijska osnova starinskog humaniteta! Po sebi je taj humanitet dakle individualan, jer mu je sreća pojedinca glavno; no u isto je doba i općenit, univerzalan, jer sreća pojedinca zavisi o skupnosti. »Čovjek je čovjeku bog« (»Homo homini deus est«) — to je temeljna ideja humanizma, pa bi iz toga, a iz plemenitosti ljudske prirode slijedilo, da su ljudi jednaki. No nije do toga došao ni starinski humanitet, ni preporod, nego stoprva francuska prosvjeta, a to s toga, što je

humanitet i grčki i rimski te talijanski bio svojina izabranih osoba, nekoga kruga uzgojenih i uljudjenih osoba, koje su medju sobom sačinjale neku vrstu književničke republike. »Nema prijateljstva nego medju čestitim ljudima« — »Amicitia nisi inter bonos esse non potest« — veli Ciceron; a pojam »bonus« u Rimu iliti »lijep i dobar« (καλοκἀγαθός) u Ateni vrijedio je samo za one, koji su odgojem, ili razmišljanjem došli do ideala. Baš to, što su ti ljudi bili idealiste, nijesu ni oni, pa ni talijanski preporodioci imali smisla za praktičan život; dapače hoteći biti praktični te provesti načela humanizma raširiše ovi potonji i proti volji nemoralnost, koja se razvija, kad se pojedinac, krivo shvaćajući slobodu, ne će da podredi skupnosti. Rimski je humanizam barem doveo do države, u kojoj je gradjanin imao i prava i dužnosti, a talijanska renesanca nije ni toga postigla. I ona je, istina, pripoznavala potrebu države, da zajamči sigurnost pojedincu, ali »svrha opravdava sredstvo« — »il fine giustifica il mezzo« — kazivao je Machiavelli; slobodno je dakle vodji sve uraditi, samo da postigne cilj. Ta je ideja nikla iz humanizma, ali je protivna duhu njegovu, jer pravomu humanizmu nije država cilj, nego sredstvo, a cilj je sloboda pojedinca, koju baš ništi Machiavellijevo načelo.

No nije to jedino, u čem su Talijanci krivo razumjeli duh humanizma. Uopće se opaža, da se je preporod pokazao poglavito ondje, gdje su mu političke prilike i crkvena dogma dopuštale. Istina, bilo je ljudi kao Savanarola, Pomponazzo, koji se usudiše dirnuti i u crkvu, a nijesu rijetki slučaji, da su humanisti i u države zadirkivali, poglavito pak u državne poglavare, koji se ne osvrtahu na književnike, no posljedicâ takove pojave barem za Italiju nijesu imale. Oćutjela je naprotiv Italija pokret, koji se bio razvio u pogledu na ženu, te koji dade zemlji jednu Lukreciju Borgiu, ili Viktorinu Colonnu. Tim se ženskinjama kao štitnicama književnikâ ne može baš prigovoriti, ali su one opet predstavnice ženske emancipacije, kakvu su propovijedali humanisti, a ova je uzdrmala temeljima obitelji i bračnog života. Srećom je i ovdje niži puk ostao donekle pošteđen, jer se je emancipacija ograničila samo na viši stalež

i na trgovačke porodice, koje su bogatstvom i utjecajem bile premice plemstvu.

No raskalašenost, o kojoj govorimo, nije se bila pokazala samo u bračnom životu; zahvatila je ona i one krugove, kojima je zadatak širiti moralnost. Čudnovato je naime stajalište, koje je svećenstvo, a u prvom redu papinski dvor zauzeo prama pokretu. Humanizam Ciceronov dopuštao je uz državnu vjeru religiju pojedinca, t. j. pojedincu je bilo slobodno misliti o vjerskim pitanjima, kako hoće, samo je trebalo da vrši, što mu državna vjera nalagaše. Ta se slobodoumnost pokazivaše u rimskom životu i u drugim granama, n. pr. u pravu, gdje je sucu (pretoru) bilo slobodno tumačiti svojim ediktima, naredbama duh zakona. No baš ta slobodoumnost, poglaviti nakit vijeku Ciceronovu, ne bi se bila mogla očitovati i u katoličkoj crkvi, koja ne dopušta sumnje o dogmama. Ipak vidimo, da su i svećenici i pape rimski bili dosta milostivi prama ljudma, koji se usudiše dirnuti u uredbe crkovne, te da su se teškom mukom odlučivali, da dadu krivca u ruke inkviziciji. Savanarolu n. pr. zateče onakova smrt stoprva onda, pošto su ostala bezuspješna ostala sredstva, a kad se Pomponazzo usudio tvrditi tvarnost i prolaznost duše, Leon X. samo pozva pisca, da opozove nauku. Ovoj je blagosti poglaviti uzrok baš vrijeme i ukus, koji je dopuštao slobodnije mišljenje; taj se ukus bio dohvatio i čuvara crkvenih dogma, koji mu postaše dapače štitnici. A znamo, što je to štitništvo značilo, jer se n. pr. dvor Leona X. nije ni u čemu razlikovao od dvorova Federika Urbinskoga, ili Cosima i Lorenca Medici. Sve ono, što su ostali knezovi dopuštali, trebalo je da dopuste i pape, ili im se trebalo odreći mecenatstva, a to pak nijesu mogli ni htjeli, jer su uvijek sanjali i radili za primat u Italiji, te potaći književnike proti sebi bilo bi isto, kao i odbiti i samu mogućnost, da se dokopaju svojih ciljeva. Pero je bilo u ovo doba jako oružje i za političke težnje, te je književnicima trebalo dopustiti i ono, što se ne bi bilo inače dopustilo, da su rimski pape bili jedino čuvari katoličkih dogma.

Posljedica toga popuštanja i pristajanja uz nove ideje

bilo je oslabljenje stege medju svećenicima i raskalašenost. Proti tomu je ustao Savanarola, proti tomu usta i Luther, samo što se prvi ograniči na pobijanje raskalašenosti i razuzdanosti u svećeničkim redovima, hoteći da popravi, a Luther prijedje i na pobijanje crkovne nauke. I reformacija je posljedak renesance, jer i ona hoće da zajamči slobodu čovjeku i da ga oslobodi duhovnih veza, samo tu slobodu shvati reformacija u preširokom smislu, kako je ni humanost starih Rimljana nije dopuštala, te baš tim i zadade smrtni udarac preporodu. Protureformacija naime istaknu kao barjak: slijepu vjeru, a tim se i preporod svrši.

No ne istrijebi sasvim protureformacija duha, kojim starina zadoji čovjeka, željna nauke. Praktična načela preporoda doživješe poraz, jer se ljudi ne znadoše njima služiti te zabasaše; ali čitanje i proučavanje starih klasika ostavi dubok trag u književnosti i umjetnosti svih naroda. Tu je preporod bio stalan protiv napadaja, jer se nije prividno moglo ništa napadati. Nije naime u djelima pisaca bilo riječi, da je osudiš, ali duh je književnosti postao drugi, a ukus ugladjeniji prama uzorima, iz kojih su pisci crpali.

Ali nije ni tu lako išlo, a to poglavito s toga, što su najvatreniji pristaše humanizma zlo shvaćali starinu. Kako su radili prvi humanisti, možemo suditi n. pr. po radu Petrarkina učenika Ivana Ravenjanina, koji spada, kako ćemo kasnije vidjeti, i dubrovačkoj književnosti. Cijeli njegov rad* nije drugo nego slijepo nasljedovanje starih Rimljana, a osobito Cicerona i kasnijih rimskih pisaca, pa kako su ti njegovi miljenici pisali listove, filozofičke i historijske rasprave, piše ih i on, jer su i

* Od njega imamo n. pr. komentar djelu Valerija Maksima, ljubavnu novelu Elysiae historia, filozofičke rasprave: De eligibili vitae genere, De consolatione in obitum filii, De fortuna aulica, De dilectione regnantium, Dolosi astus, Conventio podagram inter et araneam, pa memoire za Rationarium vitae, historičke radnje: Vitae principum carrariensium i Hystoria Ragusii. Pridodamo li njegove listove, eto nam njegova rada, a ujedno i slike rada drugih, jer samo pjesama ni satira nema, za koje, regbi, nije bio Ivan rodjen.

on i drugovi mu smatrali svojom dužnosti slijediti u svem svoje uzore, pa imali, ili ne imali za to sposobnosti.

Listovi su humanista — kako Rački kaže — vjerno zrcalo duše njihove, shvaćanja njihova svih odnošaja one dobi. Upravljeni su doduše jednoj osobi, ali su namijenjeni uljudjenom općinstvu i to svega svijeta, gdje je latinski jezik bio poznat. List se je smatrao književnom umotvorinom, koja je umnažanjem i prepisivanjem prelazila iz ruku u ruke. To su kao odrazi duševne zajednice svih humanista, neka vrst dnevne literature sa svim njezinim vrsnoćama i griješkama, pa premda se tu osobe ocjenjuju prama stanovištu humanista isto onako, kako i sada političke osobe prama stanovištu dnevnika, ipak su za nas neprocijenjene vrijednosti za poznavanje onih vremena i ljudî. U njima je govor o svem i svačem, pa postaju kadgod prave rasprave slične filozofijskim, koje su se takodjer milile ondašnjem ukusu. No u tim raspravama ne smijemo tražiti bogzna kakvoga spoznanja ili filozofijskoga reda. Pisci su im bili ponajviše filozofijske izbiračke dangube, diletanti, koji su povodeći se najčešće za Ciceronom raspravljali o pitanjima praktične filozofije, t. j. kako treba raditi, da sretno proživiš godine života. Pisalo se dakle o kreposti i zabludama, o sreći i vrhovnom dobru, o prijateljstvu i o zahvalnosti, bogatstvu i siromaštvu, ponosu i poniznosti, promjenljivosti zemaljskih prilika, o mladosti i starosti, o dužnostima čovjeka i t. d., a pisci bi zasladili kadikad jako duhovito razlaganje navodima iz klasikâ i sv. otaca, nada sve iz Vergilija, Terencija, Cicerona, Boecija, Horacija i sv. Augustina, stavljajući tim navodima uz bok i primjere iz historije. Rasprave bi započimale obično uvodom, sličnim Ciceronovu, ili Senekinu, a onda bi se prešlo na stvar, a često se raspravlja u obliku razgovora, koji je već Petrarca bio prigrlio, pišući o samoći, o pravoj mudrosti i t. d.

S istoga su stajališta motrili humanisti i pisanje povjesti. Držeći se Ciceronove: da je zadaća povjesti ne samo bilježiti dogadjaje, već i poticati na krepost, smatrao je humanista potrebitim pišući povjest davati drugima savjete. Baš je prama tim načelima napisao i Ivan Ravenjanin svoju povjest Dubrov-

nika. Nije prava povjest, već su samo neki povjesni podaci, koji se gube usred općenitih opazaka i razmatranja, koja pisac nadovezuje na svaku zgodu. U uvodu ispričava se prijatelju, što ništa ne piše: kriva je tomu kancelarska služba, koja mu u jednu ruku ne daje dokolice za pisanje, a u drugu ga baš ni ne potiče na rad. Opisuje se tada potanko kancelarska služba i doticaj njegov s vijećem i općinstvom. Onda je crnim bojama nacrtan život u Dubrovniku prama onom u Italiji, a sve je to potkrijepljeno primjerima iz klasika: Catona, Seneke, Cicerona, Sofokla i ostalih. Gdje mu se god prilika nadaje, prelazi pisac u raspravice kao onu o umjerenosti i luksusu; kreposti slavi, zle navade kudi. Tim je načinom spis dosta narastao, ali je za nas sve bez vrijednosti, izuzmeš li ona mjesta, gdje se govori o prosvjeti u Dubrovniku.

Već iz ovoga, što smo do sad rekli, očito se vidi, kako humanisti nijesu uvijek crpali iz zlatnih vremena latinske književnosti, a to se vidi i po pjesnicima, za kojima se povadjahu. Vergilija, istina, svi poznavaju, te ga u izražaju i u izboru pjesničkog blaga i slijede. Nijesu rijetki tragovi ni jednomu Homeru, ni Sofoklu, osobito, otkad se proširi poznavanje grčkoga jezika, ali se isto tako često spominju i drugi pisci iz srebrne latinštine, ili iz vijeka pred Ciceronom. Humanisti naime nijesu bili kadri, da se dovinu do visine i objektivnosti, kakvu zahtijeva epska pjesma, niti do uvidjavnosti i shvaćanja ljudî, kakvo se traži od pisca tragedijâ, pa su tražili za sebe lakših uzora, a nadjoše ih za komediju u jednoga Plauta i Terencija, za liriku u Horacija, Teokrita, Stacija i Ovidija, a za satiru u Horacija i Juvenala. Od ovih mi je osobito istaknuti Plauta, Teokrita, Stacija i Juvenala, jer im je odjek i u Dubrovnika veoma jak.

Što je Plauta upoznao talijanski svijet, poglavita je zasluga Pomponija Leta, predsjednika rimske akademije. On iznese iznova na daske Plauta i Terencija, a prikazivači su bili sami akademičari i njihovi učenici, glumilo se je pak »in Rheari porticu« t. j. kazalištu, što ga ustanovi kardinal Rhearij. Iz Rima se proširi njegovanje starinske komedije po ostaloj Italiji, a nada sve po kneževskim dvorovima. Doskora se pojaviše i nasljednici, izmedju kojih je na glasu poznati Petar Aretinac.

Što je Plauto omilio talijanskoj publici, bit će uzrok, što su vremena bila slična. Plauto je naime kopija aleksandrinskih komediografa, koji htjedoše zamijeniti oporu Aristofanovu komediju frivolnijom doista igrom, ali igrom, koja nije nikoga vrijedjala, jer nije na pozornicu iznašala osobe političke, već tipe propalih i nemoralnih staleža. Glavna zadaća ovakove komedije nije da odgaja, izvrgavajući ljudske griješke smijehu, već da zabavlja slušaoce, a to je baš trebalo kneževskim talijanskim dvorovima, gdje se je okupljalo, što je umnijega po Italiji bilo, a sve na veću slavu kneževu, pa kakav on bio. Za kneza talijanskog, eda bude pohvaljen od humanista, bilo je dosta, da ih mata i da se i on klanja idolima vremena; inače je mogao raditi, što hoće, bez straha, da će u nj biti ispuštena ijetka strjelica satire. Satiri su se naprotiv mogli nadati oni, koji su se protivili novomu pokretu, ili nijesu marili za nj. Za takove ljude nije bila dosta ironija Horacijeva, već bijesne munje jednoga Juvenala, čije riječi padahu po izrodjenoj djeci staroga Rima kao batine po ledjima kakvog prevejanca, grčkog roba u Plautovim komedijama. Humanisti su talijanski bili u opće pravdaši i porugljivci. Osobitom nasladom žigošu, gdje vide što smiješno i ludo. Ne štede ti oni ni svećenikâ, ni knezovâ, ni pape; lijepo govore o slobodi i ljudskom dostojanstvu, ali im je ipak bila drago živjeti u milosti onih ljudi, kojima se rugaju.

U lirici služio je humanistima jako često kao uzor Stacij. I to je lako razumjeti, pogleda li se samo na svojstva Stacijevih »Silvâ«. To su prave pravcate prigodne pjesme sa svim ovim griješkama, koje susrećemo u takovoj poeziji, koja se najradije pojavlja za despotizma, kad ljudi hoće da udobno žive na tudji račun, a to se ne može bez laskanja. U Stacija ima prirodnoga dara, kako to lijepo dokazuje pjesma Snu, ali je taj prirodni dar često zatrpan retoričko učenim nakitom: vidi se, da pjesnika nijesu mogle zanašati one stvari, koje je bio prisiljen da spjeva.

To se nama u njegovim pjesmama ne mili, a to se je humanistima baš svidjelo. Samo daj ti njima u pjesmi, što je

više bogova i priča, pa i ne vidjelo se, o čem pjesma radi! Nijesu bili, istina, svi takovi, ali se je i tim izuzecima iz općeg pravila milila Stacijeva zbirka baš zato, jer su i oni bili većim dijelom samo prigodni pjesnici. Silve je pisao naš Janus Panonius; Lorenco de' Medici sastavi svoje selve d' amore, Silve nam je ostavio i slavni Poliziano, dakle svakako ljudi, koji su darom i učenosti drugima prednjačili, a to s toga, što je pjesnicima filolozima XV. i XVI. vijeka retorička govorljivost Stacijeva mogla donekle nadoknaditi zbijenost, kojom se Horacijeve ode ponose. U lakšoj vrsti lirike, — u elegiji stvoriše naprotiv humanisti takovih pjesama, da im se i sada treba diviti: ne sjećaju te svakim stihom na starinu, proste su dakle od reminiscencija, a ipak zvuče na starinsku. Najbolje je uspio Poliziano.

Uz elegike štovali su humanisti poglavito idilske pjesnike kao Teokrita, Mosha i Vergilija Regbi dapače, da je ovoj poeziji bilo sudjeno, da skrši jaram, što ga humanizam nametnu talijanskoj književnosti, te da se opet počne pisati talijanski, jer je izmedju mnogo zabluda preporoda sigurno jedna od većih zanemarenje domaćeg govora kao nečega, čim se učenjak ne smije da bavi, te se htjelo osobite smionosti zanimati se i samim djelima književnih trojaka, napisanim talijanski. To se nije moglo dugo uzdržati, jer ako su se učenjaci kanili talijanštine, nije se je kanio puk, koji ju je i dalje njegovao, pa bilo to i nespretno, a gdjekad i djetinjasto (Berni i dr.). Kako obično, tako i ovoga puta pobijedi mnoštvo, pa se svrhom XV. vijeka pojaviše književnici kao Sannazzaro u Napulju i Poliziano u Florenci, za kojim dodjoše odmah Petar Aretinac, Pulci, Bojardo, Ariosto i dr. Oni pišu latinski, ali ne zanemaruju ni svog materinskog jezika. Tako Sannazzaro pjeva latinski De partu virginis, a talijanski Arcadiju; Poliziano nam uz Giostra i dramu Orfeo ostavi i latinskih pjesama; Pulci, pjesnik epa Morgante maggiore, polatini svoje ime u Aloysius Pulcher, a Ariosto, koji svoj Orlando furioso ispjeva na talijanski, slavi latinskim elegijama De diversis amoribus ljubavni užitak. U ovomu se natje-

canju vidi, da malo po malo talijanski jezik prevladjuje, a lako mu je to i bilo, kad njega Petrarca, Dante i Boccacio ugladiše, a proučavanje rimske i grčke književnosti zadoji pisce novim duhom. No ipak istjerati latinski jezik nije mogao, već mu tek uspije, da osigura sebi gospodstvo u lijepoj književnosti, puštajući ga latinštini u učenom raspravljanju. Ta dioba vlasti potraja dugo, zahvati dapače i XIX. vijek, sve dotle, dok probudjena narodna svijest ne stavi na mjesto mrtvog latinskog jezika živi narodni govor.

IV.

Narodne i političke prilike u Dalmaciji.

Dolazak Hrvata na jug. — Prodiranje hrvatstva u gradove. — Pohrvaćenje Spljeta i ostalih gradova u Dalmaciji. — Ostaci starog romanskog pučanstva. — Mješavina jedne i druge narodnosti. — Borbe medju Mlecima i ugarskim kraljem o Dalmaciju. — Mleci zasjedaju Dubrovnik. — Štitništvo tursko u Dubrovniku i sveze s ostalim evropskim državama. — Turske navale na gornju Dalmaciju. — Plač Marula pastira u Zoranićevim Planinama.

Ako je bilo u Dalmaciji kroz cijelo to doba? Da nam bude jasnije, treba zahvatiti s daljega, ća tamo iz XI. vijeka, kada se po dalmatinskim gradovima prvom poče buditi nekakav svoj domaći život, koji ih dovede do sjaja i moći.

Kad Slovjeni osvojiše ove zemlje, ilirsko-romansko pučanstvo razbježe se ili po gorama, ili po primorskim krajevima, gdje bijahu sigurni od navala naših djedova. Po gorama bavljahu se ti Latini — narod ih nazva Vlasima — stočarstvom, te se kroz vijekove sasvim pretopiše u Slovjene, koji ih nao-

kolo okružavahu. Primorski Latini utemeljiše naprotiv na razvalinama starih gradova svoja municipija te se oporaviše malo po malo, pripoznavajući u načelu suverenstvo carigradskih careva, a prilagodjujući se malo po malo sve većma svojim moćnijim susjedima. Nadolaženjem i priseljivanjem ojačaše dalmatinski gradovi, ali u isto doba promijeniše se iz municipija u prave pravcate aristokratske republike. S prva su naime gradjani svi bez razlike birali vlasti, a poslije postane to pravo starosjedilaca, a samo se tražila privola puka, dok i toga ne nesta, kad su se stvarali zakoni. Tako se razvi od sebe plemstvo, no to plemstvo bijaše prisiljeno iz razloga shodnosti, a često i od sile, da primi u svoje redove i nove ljude — sada iz samog gradskog pučanstva, a sada iz susjednog kotara. Tako prevlada doskora slovjenski živalj ne samo u puku, koji se iz slovjenskih krajeva bio naselio, već i u plemstvu, te iz latinskih gradova postaše slovjenski, pridržavajući u ostalom prvobitne uredbe, ili ih mijenjajući samo toliko, koliko su prilike zahtijevale.

Sudeći po krsnim imenima i prezimenima ovo se poslovjenjenje dogodi već XIII. vijeka, jer nam već iz god. 1360. do 1385. bilježi Kukuljević iz Spljeta medju ostalima svemu svijetu poznatim kršćanskim imenima i ova: Beloje, Beroj, Bilša, Bogavac, Bogiša, Bogodin, Bogomil, Brajan, Brajko, Budislav, Budonja, Cvetko, Deša, Diviša, Dobrić, Dobrivoj, Dobrogost. Dobrovan, Dobrula, Dragan, Dragoš, Dragoslav, Draško, Gavran, Glavko, Gojak, Gojtan, Gostin, Hlapac, Hranislav, Hvalislav, Lipoje, Ljubac, Ljubigoj, Mlat, Mildrag, Miloš, Milov, Mislen, Mirić, Obrad, Ostoja, Papko, Pokrajac, Prvoslav, Radak, Radašin, Radomir, Ranko, Rusoje, Slavac, Slavogost, Stojčija, Stojislava, Uglješa, Vesela, Vojslava itd., a medju porodičnim: Aprojević, Balčić, Balistarić, Bertanić, Bilbradić, Bogdanić, Bogodinić, Bogoje, Bratušić, Bratošević, Bubanja, Bucić, Budislavić, Budmanić, Budojević, Burinić, Crnotić, Cvitkuš, Čalušić, Čečerević, Čekuš, Čiča, Čičetić, Ćutlinić, Dapković itd. Tudjih imena ima malo, a obično su useljenici, kao: Alberti de Florentia, A Cucheis, Madius. Spljetske vlasteoske porodice od go-

dine 1412.—1492. ovo su: De Albertis, de Avantis, de Balcis, de Balisteris et de Balistis (Balistarići), de Bisantis, de Brilović, de Cindris (Cindrić), de Columbis, de Crancho, de Chrankovich (Hranković), de Cipcis (Cipko), de Chuchulia, de Gavosolić, de Gregorianis, de Grisogonis, de Judicibus, de Lucharis, de Suhin, de Madiis, de Manfredis, de Maričić, de Martinis, de Martinussevich, de Marulis (Marulići), de Michacich, de Natalibus, de Nichssia (Nikša), de Papalibus (Papalići), de Pecinich et Picinich de Marulis, de Petracha et Petrachis, de Putnich, de Zane. Već je dakle u XV. vijeku bilo medju vlastelom porijetlom Hrvata, a oni, koji nijesu bili, uz latinsko imali su i svoje hrvatsko ime. Ostali je puk bio čisto slovjenski.

Zaredamo li tako dalje Dalmacijom, naći ćemo na Hvaru medju plemićima uz jednoga Barbi, Angeli, Vidali, Lupi, Gottifredi, Simonetti, Fumati, Candia još i takovih imena, koje ni Mlečić Justiniani ne zna drukčije pisati nego Duimich, Luzevich, Brassich, Jaxich, Bencovich, Piretich, Noevich, Stipidievich, i to sve još u XVI. vijeku, dakle kad je već moda htjela, da se ljudi pišu talijanski. Iz istoga nam vijeka Baraković spominje zadarske plemićke porodice Tetrišiće, Roziće, Civaleli, Peruziće, Barbareli, Grižogone, Ceduline, Krešave, Galeti, Krnaruti, Pećareli, Fafoniće, Galjardini, a s Raba: Zara, Zudenigo, Bica, Galcinja.

Za Dubrovnik je teško kazati štogod po samim imenima, jer je već za rana prevladao običaj, da vlastela drže tri, ili barem dva imena, kao: de Darsa-Držić, de Menze-Menčetić, de Puteis-de Pozza-Pučić, de Lucari-Lukarević, de Araneis-Ranjina, de Palmotta-Palmotić, de Gondola-Gundulić, de Babalio-Bobali-Bobaljević itd. A k tomu dolaze i nadimci, kao: Vlahović, Burina, Škatići. Sigurnija su imena pučkih porodica, kao: Latiniza, Cotruglio, Nale, Vadopia, Alegretti, Vetrano, Stai, Ocruglich, Primi, Florio, Pribissalich, Bratossalich, Maxibradich (Mažibradić), Bratutti itd., od kojih su neka čisto hrvatska, a neka imadu i hrvatsku paricu, kao: Primi-Primojević, Nale-Nalješković i sl. Nu slovjenstvo je Dubrovnika i drugim načinom ujamčeno, i to baš riječima jednoga, koji zbog toga mrzi grad, a to je Ivan Ravenski.

Ivan Ravenjanin, prozvan baš tako po rodnom gradu, gdje ugleda božje svjetlo negdje između godina 1340.—1350., zvao se po rodu Malpaghini. Pobjegavši od žene, koju mu nametnu gospodar ravenski Bernardino da Polenta, misleći ga ženidbom učiniti bogatim i sretnim, obidje taj čudak cijelu Italiju, živeći sada kao učitelj, sada kao notar i kancelar, dok mu pod stare dane ne pribavi Salutato, florentinski kancelar, stolicu na velikoj školi u Florenci, gdje i umre oko god. 1420. Na svojim putovanjima dotaknu se Ivan i Dubrovnika, gdje ga pogodiše kao državnog kancelara god. 1384. s platom od 150 dukata u zlatu na godinu. Već mu druge godine povisiše platu na 160 dukata, ali ni to ne udovolji Ivana, već se vrati u jeseni g. 1387. u Mletke, otkle bijaše i došao.

Što nije bio Dubrovnikom zadovoljan, krivi su nazori, koje su uopće humanisti imali o svijetu izvan Italije. Opojeni starom rimskom slavom i prosvjetom, smatrahu Italiju glavom Evrope, a narodi izvan Italije bijahu im transalpinski barbari. Ovih se predsuda nije mogao otresti ni Petrarca: u Francuskoj mu je barbarstvo pitomije, ali mu je sjever kao kakva Scitija; Grci su vjetrogonje, Englezi požderusi, Nijemci pijanice, a ako je koji od njih što učinio, opet je to samo u Italiji naučio. Tako govoraše dakle sam Petrarca, pa koje čudo, da tim mjerilom mjeri i učenik mu Ivan prilike u Dubrovniku, te da prijatelju Pavlu de Rugulo piše: »Ti se nalaziš u nasladama medju Latincima, a ja medju barbarima u prahu.« *

No treba priznati, da se Ravenjanin nije ni mogao dobro nalaziti u Dubrovniku, a evo uzroka: »Prvo svega ima neugodnosti, što mene nitko ne razumije, a ni ja nikoga, pa treba sve raditi po tumaču . . . I to povećava dosadu, što kad oni ne znadu latinski, a ja ne znam barbarski, ne mogu ih opomenuti, što mi treba.« ** Vidi se po ovomu, da u Dubrovniku

* Tu in deliciis Latinos inter, ego in pulvere barbaro inter sum statutus.

** Primum illud non deest incommodi, quod ego cunctis, omnes mihi sunt idiotae, per interpretem agenda omnia. Id quoque taedium auget, quod ignaros latini sermonis nesci mihi barbari, quorum opus habes, admoneri.«

puk nije latinski razumijevao, a ni Ivan nije razumio njihova »barbarskoga« jezika. Ovdje se pod »sermo barbarus« razumijeva zacijelo jezik hrvatski. Ali i talijansko narječje, koje se tada govorilo u gradu, bijaše pravomu Talijancu teško razumjeti. Evo, što piše o tom zemljak Ivanov Filip de Diversis u djelu: Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclitae civitatis Ragusii, i to samo 50 godina kasnije: »U svim vijećima i uredima govornici, odvjetnici, suci i parci gradjanskih i kaznenih parnica po ustanovama zakona govore latinski, a ne slovjenski; ali ne u našem talijanskom jeziku, kojim govore i raspravljaju, kad su s nama, već u nekakvom drugom pučkom govoru njima osobitom, što se od nas Latinaca (= Talijanaca) ne može razumjeti, ako nijesi vičan nekoliko, dapače mnogo takovom govoru. Kruh zovu pen, oca tata, kuća kaže se cheza, činiti fachir, pa tako dalje, što sve čini govor nama nepoznatim.«*

Dragocjene nam ove vijesti potvrdjuju prvo: da se je u Dubrovniku govorilo hrvatski, pa da se je uz hrvatski uvijek provlačio onaj romanski govor, koji se razvio iz latinskoga pod utjecajem domaćeg ilirskog govora, kako se francuski razvio iz latinskoga po galskom i franačkom. Taj paralelizam izmedju hrvatskoga i romanskoga govora, kojega eto potvrdjena za XIV. vijek, a koji kasnije Dalmatinci zamijeniše latinskim te talijanskim, blagotvorno je djelovao na razvitak kulture te po tom i literature dubrovačko-dalmatinske. Dalmacija je bila kao neka pogranična zemlja medju istokom i zapadom, tu su se Romani miješali po gradovima sa Slovjenima, i toj mješavini zahvaljujemo onaj specijalni tipus, što ga Dalmatinci imadu, te koji ćeš medju ostalim Slovjenima zaludu tražiti.

U to se Dalmaciji spremahu crni dani, pa se je bilo bojati, da će blagostanja, mukom stečena, nestati u bujici političkih borba, kada se ugarski kraljevi natjecahu o gospodstvo sa kraljicom mora, koja je od početka prežala na dalma-

* panem vocant pen, patrem dicunt tata, domus dicitur cheza, facere fachir, et sic de ceteris, quae nobis ignotum idioma parturiunt.

tinske obale. Ta se borba odigra mnogo vremena prije, nego se pojaviše u pokrajini prvi književnici, pa joj ne treba spominjati potankosti. U XV. vijeku ona je bila već dokrajčena. Mlečići silom i milom bili zagospodovali sjevernim dalmatinskim gradovima, njihov se stijeg vio Bokom Kotorskom, a jedini se Dubrovnik održa u slobodi, pripoznavajuć bar po imenu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva. Na nj se sada osovi mletački lav, te »ne mogav silom, htje na varku podložit ga stokrat svomu Marku«. Kako su Mlečići potkapali žile dubrovačkoj slobodi, a kako su im Dubrovčani znali svaki put iskidati mreže, što su ih razapinjali, o tom bi nam koješta pripovijedao dubrovački arkiv, no pustimo i to, jer nas toliko ne zanima znati imena ljudî, kojim se je mletačka republika posluživala, da odcijepi od dubrovačkoga zemljišta sada jedan, sada drugi komad, bili to svećenici, bila domaća vlastela. Više nas zanimaju posljedice, koje se porodiše iz toga neprestanoga straha i čuvanja. Je li se htio Dubrovnik održati, trebalo je da se osloni na drugoga i da u sebe skupi sve svoje sile, koje mu je narav i priroda dala. A to i učiniše vlastela dubrovačka, te postigoše, da im se svijet još i sad divi državničkoj vještini.

Prikupiti svoje snage te u čuvstvu podanika osnovati bedeme slobodi bilo je lako, promisli li se, da je mletačko gospodstvo u gornjoj Dalmaciji narivavalo ujedno i tudjinštinu. Trebalo je dakle Dubrovnik učiniti utočištem potištenih narodnih ideala, trebalo je od njega učiniti hrvatsku Atinu, da se uzmogne odrvati moćnijemu i prosvjetljenijemu dušmaninu. Za tim regbi da je i išla državna vlast, jer ne nalazimo ni traga suzbijanju narodnoga duha. Istina, u državnim uredima gospodari još uvijek latinski i talijanski jezik, a hrvatski se piše samo onda, kad inače nije bilo moguće (kao n. pr. dopisujuć sa državicama na balkanskom poluostrvu, a poslije s visokom portom); no je li drukčije moglo biti u ono doba, kada su se i svi drugi narodi služili tudjim jezikom u državnoj upravi? Prijedješ li pak uske granice ureda, vladao je u Dubrovniku jedino hrvatski jezik, a nikomu nije ni padalo na um, da mu prikrati gospodstvo, jer je on bolje nego išta drugo označivao medje dubro-

vačkoj samoupravi i mletačkoj Dalmaciji, pa dirati u to, bilo bi značilo sebi kopati jamu. To su i uvidjela dubrovačka vlastela, pa kad se je u Dubrovniku pojavila hrvatska književnost, bili su baš oni prvi, koji su je počeli njegovati. Oni su dapače kušali i uspjeli, da i taj književni pokret stave u službu politici, pa ne ćemo rijetko naći u djelima dubrovačkih književnika očito nastojanje, da se Dubrovnik istakne i razvije kao nešto posebno. Razgovor je medju Radmilom i ribarom u Dubravci Gundulićevoj, pa i cijela ta drama rječiti izraz tomu isticanju. No ne treba nam baš ni tražiti u XVII. vijeku potvrde gornjim riečima pokraj mnogih pjesama iz XVI. vijeka, gdje se, i ako ne onako izrazito, ali ipak dosta jasno slave dubrovačka gospoda kao uzor gospodara, kojih se ime svijetom pronosi.

Sve ovo bilo bi ipak slabo pomoglo slobodi dubrovačkoj, da vlastela nijesu nalazila širom svijeta moćnih zaštitnika, pred kojima je i moćna mletačka republika bila nemoćna. Dubrovnik je štitio papa, štitio ga je ugarski kralj a rimski ćesar, no više nego itko — carigradski sultan. A skupo je Dubrovčane stajala ova zaštita! Na sv. Lovrijencu, tvrdjavi, koja je s mora branila grad, stavio je senat poviše ulaza riječi: Non bene pro toto libertas venditur auro*, a i zbilja su Dubrovčani mnogo zlata potrošili, da iskupe od gospodara istoka ono sloboštine, što su imali. Dok su Turci bili daleko, bilo je još lako, jer se zadovoljavahu sa 1000 dukata godišnjega danka. Ali kad se slovjenske državice na balkanskom poluostrvu ugnuše pred istočnim orijašem, te kad susjedi Dubrovniku postadoše mjesto Voinovića, Balšića, Vukčića i ostalih bosanskih i srpskih vazala osmanski beglerbezi, dizdari i subaše, poraste i danak do 15.000 dukata, te se kasnije jedvice snizi na 12.500. Drukčije nije bilo ni moguće, jer je Dubrovniku bio dobro poznat udes posljednjeg vladara kršne Hercegovine, Stjepana Vukčića. Kada god. 1463. provali Muhamed II. s ogromnom vojskom u Bosnu, dijelila ga je od Dubrovnika još jedino zemlja vojvode sv. Save; kada i ove nestane, Turci postadoše gradu susjedi, pa su se jedino velikim novčanim žrtvama mogli gradjani riješiti ne-

* Od prilike: »Nije dobro prodati slobode za sve blago.«

snosnih njihovih navala. Jer nije bilo dosta slati u Carigrad godišnji danak, trebalo je mititi i turske poglavice na granici, pa i bosanske vezire, da sustave haramije te drže slobodne pute u unutrašnjost zemlje.

Za te žrtve dobi republika od sultana povlastice, kakvih drugi narodi ni države nijesu imali. Ali Mlečići nijesu im htjeli ni to dopustiti tužeći ih zapadu kršćanskom, da su turske udvorice. Da se obrane od tih napadaja, trebalo je Dubrovčanima uzdržati i stare veze, pa su plaćali danak i ugarsko-hrvatskom kralju kao i Turcima. Vlada je morala biti na oprezu, da ne uvrijedi ni jedne ni druge. Trebalo je, da pucanjem iz topova slavi turske pobjede nad kršćanstvom, a u isto doba javlja ćesaru, što bi obaznali, da Turci rade. Takav se položaj sigurno ne može zvati ugodan, no malvasijom i kotonjatom,* lijepim odijelima i ostalim nakitima, a najviše žutim dukatima, kojima su znali Dubrovčani zamitati Turke, pa vijestima s istoka, koje su zapadu bile potrebne, — sahraniše oni svoju slobodu, te poslije rata g. 1451.—1454. sa vojvodom Stjepanom Vukčićem ne vidješe gradski bedemi neprijatelja pred sobom, dok se g. 1806. Francuzi i Rusi ne sukobiše pred njima.

Ovako je jedini Dubrovnik na tvrdu ognjištu mogao žrtvovati svojoj Vesti u doba, kad je cijela ostala Dalmacija pogibala od zuluma mletačkoga i turskoga. Mlečići su nastojali, da iscrpe iz nje što više koristi, a netom bi buknuo rat medju njima i sultanom, Dalmacija je bila krvavo igralište, gdje se obje vojske sastajahu, kad se Mlečićima ne bi svidjelo ostaviti tužnu zemlju samoj sebi, da je Turci pljačkaju po miloj volji. Otkada Turci g. 1463. zauzeše Bosnu, nije bilo godine, da nije koje selo dalmatinsko izgorjelo. Godine 1492. zapremiše Turci gotovo sav istočni dio Dalmacije do rijeke Cetine, god. 1498. razrušiše Makarsku, godinu dana kasnije jurišaše na Omiš, a početkom godine 1501. stali su žestoko navaljivati na Šibenik, Trogir i Klis. Čete turske nemilo su tuda palile i pljačkale, a

* Malvasija (dubrovačka vrst vina) i kotonjata (slatko od dunja i šećera) često se spominje medju darovima, što su ih Dubrovčani slali bosanskim i hercegovačkim begovima.

nevoljni narod odvodile u ropstvo. Jedva se spasiše tada dalmatinski gradovi i junačka Poljica, ali ni gradovi nijesu bili sigurni. Oni se bijahu predali većim dijelom svoje volje Mlečićima, jer im dozlogrdila vječita borba izmedju njih i hrvatsko-ugarskih kraljeva, kako to Barakovič za Zadar veli. Ali ta im je zaštita koristila samo toliko, da su život spasli, a imanja im postadoše turskim plijenom. Isti Barakovič žalosnim nam srcem pripovijeda u »Vili Slovinci« navalu na Zadar g. 1569., koju je on sam doživio. Pa ni otoci nijesu bili poštedjeni. G. 1538., kad se zaratiše s Mlečićima, zauzeše Turci izdajom samih mletačkih plemića Nadin i Vranu. Mlečićima uspije da zauzmu Novi i Risan, no moradoše ga predati do godine Barbarossinim galijama, koje je grčki beglerbeg silnom vojskom pomagao s kopna. Te iste godine nastrada i Hvar, tako da se pjesnik Hektorović jedva spasi. Navala se na Hvar ponovi i g. 1571. za rata ciparskoga. Turske galije poplaviše Jadransko more, i dok se je njihov glavni vodja Karajal povlačio talijanskom obalom, Uluzali i Karakosa s jednim odjelom brodova zaploviše u dalmatinske vode, pa ne mogavši svladati Korčule navale na Hvar i popale ga. Vrbosku i Jelsu nadju Saraceni bez stanovnika, koji bijahu pobjegli na brijeg Samotvor, te se tu utvrdili. Kad se dušmanin i tamo zaleti, do 500 ih obljubi crnu zemlju, a ostali se na vrat i na nos vratiše na brodove.

No tko će bolje opisati bijede naroda do onoga, koji ih je sam vidio, a narav mu udahnula pjesničku dušu? Mjesto daljih razmatranja evo riječi, koje stavlja Zoranić u usta pastiru Marulu u svojim »Planinama«:

Sfemogi Bože moj,
odvrat' od nas gniv tvoj,
odvrati zle kobe,
ke nas sfak čas znobe,
utiši sržbu tvu,
pogledaj viru svû.
Evo vuci ljuti
ne dadu odahnuti,
a bile države
naše svak čas trave,
i gore i planine;
poklaše živine,
a kê no ostaše,
ne nahode paše
lačne turvitaju
ter grmja okidaju,
prez since planduju,
sršeć prižívuju.
Da gore j' još ovoj,
da pastiri takoj

poklaše, a stanja
  požgaše i jimanja
i dičice mnoštvo
  povedoše u robstvo.
Tvoji peharnici
  drže u uzi i tamnici,
i čiste divice,
  tvoje zaručnice
prez stida oskvrniše,
  pohlep sfoj spuniše,
a u templih tvojih
  jasla su konji njih . . .
Uvelo je cvitje,
  a usahlo drvje;
samo sfake zlobe
  ostaše i zle kobe;
Pandora otvorif sud
  pusti sfe zledi i trud,
a sfaka dobrota
  gori se uzmota;
Marte s mačem britkim
  zgoru nam priti sfim;
s misecim na glavi
  zmaj polja potravi.
Nije, tko bi se opril,
  ali tko bi ga odril.
Bože, ti sfe vidiš,
  zač jur ne providiš?
Grišna j' naša slabost,
  vekša bud' tva milost,
pošlji hrabrost tvoju,
  pomoz' viru sfoju,
Mihovila tvoga
  daj na zmaja ovoga,
neka ga prorene
  s propasti paklene,
jer svitofna jakost
  nima toku hrabrost.
Ti si u sfem možan,
  teb' je sfak podložan,
čin s' baščine naše,
  da su pune čaše.

A nije Zoranić jedini, koji upije od Boga pomoći. Bilo ih je mnogo, a svjetina i boljari su ljubili ruku moćnoj gospodarici mora, eda im spase, što se spasti dade, kad ih ne može usrećiti. Medju dva zla bira se manje, a Mlečići su bili svakako bolji od Osmanlija.

V.

Kulturno stanje Dubrovnika i ostale Dalmacije XV. i XVI. vijeka.

Nazadak u kulturi pred XVI. vijekom i uzroci mu. — Škole i ustrojstvo njihovo te poglaviti učitelji. — Talijanci u službi republike dubrovačke i drugdje po Dalmaciji. — Ljudi, koji odvojiše znanjem XV. vijeka. — Čitanje knjiga u Dubrovniku i koje su se knjige čitale? — Knjižnice. — Pokušaj Primojevićev, da se u Dubrovniku uredi tiskara. — Knjižari dubrovački. — Posljedice zanimanja za knjigu.

Neprestana mješavina raznovrsnih naroda i utjecajâ po dalmatinskim gradovima, pa politička nestalnost te životarenje od dana do dana u vječitoj bojazni, da bi moglo doći vrijeme, kad blagostanja i slobode nestane, djelovalo je na stanovništvo tako, da se posljedice opažaju u životu i radu pojedinaca, a isto tako i u općem načinu življenja i zakonodavstvu onih vremena. Dalmacija je od vajkada bila zemlja, koja stanovnicima nije pružala prirodna bogatstva. Ustrižak zemlje medju Dinarom i Jedrenom ne obiluje ni plodnim oranicama, ni bogatim pašnjacima; što ova dava, jedva je bilo dosta, da mukom prehrani orača i kopača. No ako je u tome priroda bila škrta, podariła je zemlju lijepim i zgodnim lukama i dobro razgranjenom obalom, stvorivši je regbi kao vrata balkanskog poluostrva istočnjacima za zapad, a zapadnjacima za istok. Taj je položaj nukao Dalmatince na trgovinu, te trgujući podigoše se gradovi do blagostanja; ali baš ta trgovina, koja je snosila blago u luke sa divljeg istoka, nije prijala upitomljenju duhova. Dalmatinske trgovce ne smijemo naime poredjivati današnjim veletršcima, za koje druge ruke rade, a oni samo upravljaju poslom. Arkiv nam dubrovački dokazuje baš protivno, a da ne spominjemo za primjer nepoznate osobe, spominjem baš pjesnika Menčetića, vlastelina dubrovačkoga, koji je dapače bio dvaput i knez, i to god. 1521. za prosinac, a 1524.

za lipanj. Njega nalazimo god. 1494. u Drinopolju, poslana kao zaštupnika trgovačke udruge Menčetić-Crijević, da uredi i sračuna ostavštinu Trojana Lamprice Crijevića, koji tu umrije. Drugi pjesnik, poznati Nikola Dimitrović, dade se već za rana na trgovinu te obidje i vidje u malo godina dosta svijeta. God. 1546. eto ga u Stolnom Biogradu, a sedam godina kasnije u Aleksandriji, pa na Kandiji, gdje se i predstavi Bogu na istinu. Marin Držić, pisac komedijâ, slijedio je kao dvoranin Roggendorfa, poznatoga pustolova, u Carigrad. Ako tako dalje zaredamo, veoma ćemo malo naći dubrovačkih književnika, koji se nijesu iz Dubrovnika makli. Sada ih vodi u daleki svijet trgovina, sada nauka, kao oba Crijevića, a sada diplomatski posli, a kadikad i bijeg i progonstvo, kako Vetranića. Ali kakogod bilo, jedno je ipak ujamčeno, da se sa tih putovanja povraćahu u rodni grad puni dobra i zla: dobra, jer su se upoznavali sa svijetom i očeličili se gledajući pogibli otvoreno u oči; zla, jer nije bilo sve dobro, što su vidjeli, a htjeli u Dubrovnik uvesti.

Kad bismo kušali razmotriti, je li bilo jače dobro, ili zlo, ne bismo mogli doći do tvrdih odluka. No baš nam ni ne treba baviti se takovim sitnarijama, kad je utvrdjeno, da su stari Dubrovčani — za ostalu Dalmaciju ne znamo, jer se nije našao drugi Jireček, da to ispita, no bit će po prilici, kako i u Dubrovniku — da su rekoh, stari Dubrovčani bili prvo svega trgovci. To vidjamo po njihovoj državnoj upravi, jer je sve išlo, da zajamči prodju trgovini po dalekom istoku i bližem zapadu, a to vidimo i po književnosti, jer je ona u XVI. vijeku uz rijetke izuzetke prosto zabavica u dokolici, koju je trgovina ostavljala. Baš s toga nije nam se ni potreba čuditi vijestima iz XIV. vijeka o kulturnom stanju u Dubrovniku, ni jednomu Ravenjaninu, koji nam ga slika tako crnim bojama: »Ovdje — veli — nema niti zanimanja za književnost, niti su umovi ugladjeni naukom, niti upravljeni odgojem, već svak žive, kako se tko rodio.«* A to nije nimalo previše kazano, jer je zbilja

* »Istic et litterarum usus nullus et ingenia non elimata studiis, non eruditionibus directa sed qualia quisque secum ascens traxit.«

istina, da se u XVI. vijeku nijesu Dubrovčani zabavljali književnošću, već živjeli, kako ih je narav na svijet stavila.

No već polovinom toga vijeka stvari su počele kretati na bolje. Dubrovnik naime, kad se obogati te uzmože i na drugo misliti, nije htio zaostati za Italijom, te se sama gradska uprava poče brinuti, da djeca dobiju prigode, te nauče barem onoliko, koliko je bilo potreba za općenje sa odgojenijim zapadom. Za to je bila najbolja škola, a kako zgodnih školnika nije bilo u gradu, trebalo ih je dobavljati iz susjedne Italije. O tome nam bogatih vijesti podaje dubrovački arkiv, gdje je točno pobilježeno, kada i pošto je tko bio doveden u Dubrovnik.

Prva je od tih vijesti iz godine 1359., — koliko se ja barem sjećam. Čitamo naime u odlukama Malog vijeća, da su pozvali Ivana nekoga, »da školuje i uči djecu za jednu godinu pod uvjetom, da mora primati od onih učenika, koji uče Donata i dalje od njega, po dva grošana mjesec a od drugih po jedan.«*

Vidi se dakle po ovome, da su sami učenici plaćali učitelja, a da su se dijelili u dvoje: u one, koji su učili Donata, i one, koji su naučili njega, pa se učili dalje. Taj Donat — Aelius Donatus, retor i gramatik rimski iz V. vijeka poslije Is. — napisa gramatiku, koju eto nalazimo kao učevnu knjigu i u Dubrovniku, a bila je i po čitavome svijetu uz knjigu Aleksandra de Villadei. Humanisti, istina, nijesu mogli njima biti zadovoljni. Petrarca nije sebi ni razbijao uopće glave gramatikom, već je učio latinski iz samih klasika, no njegovi nasljednici uvedoše i ovdje znatnih promjena, te su prijezirom pogledali na dotadašnju školu, koja se zadovoljavala suhoparnim pravilima Donatovim, samo da učenik razumije bogoslovna djela sv. otaca, na kojima je počivao sredovječni odgoj. Kako ni druge, tako ni Ivana Ravenjanina nije mogla zadovoljiti gramatika Dona-

* »Ad tenendum scolas et ad docendum pueros pro uno anno cum hoc pacto, quod debeat accipere ab illis scolaribus, qui addiscunt Donatum et a Donato supra, quolibet mense grossos duos pro quolibet et ab aliis grossum unum.«

tova, no kakogod mislio Ivan o školi, koju je našao u Dubrovniku, te o svećenicima dubrovačkim, koji po njemu ne znadu ni čitati latinski, za nas su ove vijesti o prvoj školi, pa kakvagod bila, dosta znamenite, jer dokazuju, da je u Dubrovniku već onda bilo škola, te da su se ljudi htjeli barem približiti svojim uzorima u Italiji.

Radnja ovakovih školnika bila je u ostalom po svoj prilici jako neharna. Domišljamo se tomu već iz toga, što sâm senat uvidje, kako nije zgodno, da učitelji budu zavisni o plaći učenikâ. Reda, naravski, tako nije moglo biti, pa senat odredi učiteljima stalnu plaću. Taj je preokret nastao možda negdje u prvoj polovini XV. vijeka, a to za učiteljevanja poznatog Filipa de Diversis de Quartigianis iz Luke, koji god. 1434. dodje iz Mletaka te ostade do god. 1440. pročeonik dubrovačke škole. Drug mu je bio Georgius Brugnolus iz Mantove, te se baš na ovu dvojicu odnosi »Ordo consilii maioris« 29. siječnja god. 1435. Georgius bio je prama toj naredbi »magistro de scola gramatica positiva« za one, koji su htjeli znati pisati trgovačke listove (letere missive de mercadanti) i držati trgovačke račune (fare tenir rasone el conto de mercantie). Filip naprotiv bijaše »magistro in gramatica, retorica, loyca e filosofia« za »scolari e adulti e non adulti«. Po opisu Filipovu bila je škola u gornjem spratu nekadašnje »domus armorum« na mjestu sadašnje Dogane u dvorani sa tri velika prozora. Tu je moglo stati do 160 učenika, a pokućstvo je bilo: jedna katedra, tri klupe za knjige pa sjedala za učenike. Plata je Filipu bila za to 450 perpera, a 30 perpera stanarine, ali se Filip ipak ne udomi u Dubrovniku. Po njegovim riječima sudeći čini se, da nije ni on bio zadovoljan, jer praktičan život nije dopuštao življe zanimanje za nauku. Ali još su manje bili zadovoljni s njim Dubrovčani, te kad se radilo 21. veljače godine 1444. u vijeću, da se pozove novi učitelj, bi odlučeno sa 105 proti 4 glasa, da se zove, ali da to ne smije biti Filip de Diversis.

Kao »rectores scholarum« izmijeniše se kasnije u Dubrovniku mnogi, a izmedju tih je bilo i nekoliko Dubrovčana

kao Marin Radonjić (1459.—1462.), a kasnije i sam Crijević, pjesnik. Za školu je znamenito i učiteljevanje N. Gjončića, kojega imenova senat 28. svibnja god. 1462. pod uvjetom, da u svečane dane predava o kanoničkom pravu, pa i statutima gradskim, »jer je od velike potrebe rasvijetliti pamet onih, koji su na čelu državi, i tumačiti naredbe i statute.« Da uzmože učitelj odoljeti poslu, spominju se i repetitores, a i schola abachi.

Imena kao Danijel Clarius iz Parme, rektor za dva zadnja desetgodišta XV. vijeka, te Demetrij Halkokondylas, komu je senat nudio do 500 perpera, samo da dodje, pokazuju brigu dubrovačke vlastele za nauku. Oni dapače god. 1455. stvoriše i zakon, da ne može služiti državi, tko ne zna pisati i čitati, eda tako prisile mladost na nauke; a kako nijesu smjeli isključiti nepismene iz Velikog vijeća, odlučiše, da se smije stupiti u taj zbor stoprva, kad se navrši dvadeseta, a ne, kao dotad, osamnaesta godina, valjda i to u namjeri, da bude mladosti više vremena za nauku. To je po svoj prilici i koristilo, no u školu dodje i takvih, kojima nije baš do nauke ni bilo, pa je trebalo, da senat drži i red u tom obijesnom skupu, gdje je znalo biti svaki dan kavge. Tako je Pijerko Sav. Menčetić god. 1484. tužio Franja Marina Gučetića, da mu je iskubao kosu, a četiri godine kasnije imali su karni suci da ispituju, zašto je Marin Baseljić udrio po glavi dijaka Ivana Dragišića u općinskoj školi.

Po ovim i sličnim vijestima, crpanim iz dubrovačkoga sudbenog arkiva, vidi se, da su djaci slijedili stope svojih starijih drugova, koji su zbog skitačine i kavganja i inih mladenačkih, katkada i okrutnih šala često dolazili u sukob sa sucima. Regbi da je osobita naslada bila mladim junacima zakidivati djevojke, koje su po poslu išle. Tako su god. 1472. Mato Dinka Ranjine i Marin Luca Ranjine djevojci Milici odsjekli uho i nos. God. 1475. okaljaše opet blizu manastira sv. Jakova neku djevojku tri mladića: jedan Sorkočević, drugi Gjorgjić, a treći Rastić; a god. 1489. Tripo Bonda i Nikola Gundulić napastovahu neku Petrušu te je i raniše; Nikola Kaboga, kad mu je bilo čuvati sv. Lovrijenac, zabavljaše se sa ženama u tvrdjavi.

U svim je takovim slučajevima pravdi bilo zadovoljeno, i to strogo bez obzira na porodice, kojim krivci pripadahu, no sve skupa pokazuje lijepe prilike, u kojim je školnicima bilo živjeti i vršiti mučan svoj zanat. A tko zna, bi li bili i uspjeli, da im u poslu nijesu i drugi pomagali, te da se nije država, škola i crkva udružila, da pripitome obijestan trgovački svijet!

Najbolji pomagači školnicima bijahu bez sumnje Talijanci, koje je država u službu uzimala. Prvo mjesto ide ovdje svakako notare, kojih bijaše uvijek od 4 do 5, a porijetlom su bili većim dijelom iz gornje Italije, a nada sve iz Kremone. U XIV. vijeku mijenjali su se često, ali u XV. već je njihova služba bila stalnija, tako da je n. pr. Ser Bartholomeus de Sfondratis iz Kremone služio republiku 46 godina. Medju njima nalazimo mnogo ljudi, koji su se isticali znanjem, kao Ksenofonta Philepha iz Tolentina, sina poznatog Franje Philepha, koji se oženi i umrije u Dubrovniku, i Ivana Lovra Regina, koji je i kao pjesnik poznat. No znatniji je od svih Ivan Ravenjanin, učenik Petrarkin, kojega Rački pravom naziva pretečom humanizma u Dubrovniku, a koga smo već češće spomenuli. On dodje u grad g. 1384. te ostane tri godine uz platu s početka od 150 dukata, a poslije 160 uza stan.

Uz notare dobavljala je općina na svoj trošak liječnike iz Italije. Tako su, da samo jedan primjer iznesem, poslani 1359. Martolica Gjorgjić, Miše Bobali i Vlaho Držić u Italiju, da traže liječnika, a u napucima se poimence navadja, koga će pitati, i to prvo u Mlecima, a ne nadju li tamo, u Padovi, ili u Bolonji. Isto je tako davan običaj bio, valjda još iz doba, kad su Mleci gospodovali Dubrovnikom, pozivati nadbiskupa iz Italije, pa tako i nadbiskupe možemo brojiti u one, koji su svojom talijanskom uljudjenosti pripomogli širiti dobar ukus i finija čuvstva u žiteljstvu dubrovačkom. Ne smeta nimalo, što su ti ljudi pripadali različitim strukama, jer je humanisam vezao sve struke u jedno, tako da su i liječnici, i teolozi, i pravnici, i učitelji po naobrazbi bili na istom stupnju. I jedni i drugi treći smatrali su starinu za živi izvor nauke te su bili zanosni štovaoci njezini. Nije dapače bilo rijetko, da se u

jednoj osobi združi sve skupa. Takav je univerzalista bio u Italiji n. pr. Leon Baptista Alberti, o kome govoraše Polizziano: »Što je uopće ostalo tajno ovomu čovjeku? Koja je nauka tako skrovita, koja li umjetnost tako odaljena, da je Alberti ne bi dostigao i proučio?«

Sve ovo, što smo dosad nabrojili, tiče se, istina, samo Dubrovnika, no prilike su i u ostaloj Dalmaciji bile jednake, i ako to možemo jedino za Split dokazati. Kukuljević spominje tu učitelje: Kristofora de Nava (1434 – 1447.), Jeronima Genetija (1477.) i Ivana Macedonika (1494.), pa liječnike Andriju a Camera de Mutina, Jakova Batifera, gradjanina iz Vicentije, i nekoga Ivana prozvanoga Demetrija de Hungaria, da ne kažemo rodjenog Spljećanina Vinka Vanettija. No da i nije tih imena, dosta je upozoriti na tadašnje političke prilike u gornjoj Dalmaciji, koja je u svačem bila zavisna o Mlecima. Tudjinci su u Dubrovniku bili nadbiskupi, notari i učiteiji, a po ostalim gradovima tudjinska je bila čitava uprava počinjuć od kneza, pa svi činovnici, koje je knez imenovao. Dapače i u gradska vijeća počeli su se tudjinci uvlačiti, i njima za ljubav žrtvovali su domaći malo po malo svoje, pretvarajući dapače svoja hrvatska imena u tudja talijanska, kao Balistriće u de Balistis i Balisteris, Martinčiće u Martinis i slično.

Bilo je dakle eto i u gornjoj Dalmaciji dosta prilike, da se ljudi upoznadu s novim pokretom u književnosti, koji je već bio obladao čitavim zapadom. To je malo po malo dizalo prosvjetu po gradovima, a iz naroda pojaviše se doskora ljudi, koji bud da se u Italiji naučiše, bud da ih sama narav gonila, počeše se baviti književnošću i umjetnošću te stvoriše nešto, što je bilo i domu i tudjini na čast i diku. O osobito znamenitim licima bit će kasnije i napose govora, no kad smo već na tome, da pišemo uopće o prosvjeti, ne će biti s gorega, napomenemo li imena znamenitijih umjetnika i književnika, eda se vidi, kako Dalmacija ni u XV. vijeku nije bila svijetu na odmet, kako je dapače darovala svijetu ljudî, koji joj ime proniješe.

Medju bogoslovima povjest spominje dominikanca Jakova Spljećanina, učitelja u Rimu g. 1445., pa Dubrovčane Serafina Bunića († 1488.), Tomu Basileića i Leonarda Tralasića, svu trojicu dominikance; Šibenčanina Šimuna Divnića. No osobito bijahu na glasu Zadranin Benko Benković († 1525.), učitelj na sorbonskom univerzitetu i Toma Osoranin, koji dobi od pape naslov »Štit papinski« (clipeus papalis). Kasnije su, ali svakako najdalje iz početka XVI. v. Dubrovčani Gregor Natali Budisalić, biskup trebinjski, Augustin Nalješković, Kliment Ranjina, koji napisa do 15 različitih djela, Petar Gučetić »doctor illyricus, portentum ingenii,« kako ga Francuzi zvahu, Vasil Gučetić, Kerubin Sorkočević i Mate Bobalić, pa Kotorani: Ivan Alberto Gliričić-Dujmić te Vinko i Dominik Buča, koji potonji i potaknu Marulića, da 1522. napiše poslanicu Adrijanu VI., potičući ga na rat proti Turcima. Uz ove poznate bogoslove mogu se slobodno staviti i filosofi Ambroz Šibenčanin, koga Šižgorić slavi, Ivan Križan Zadranin, učitelj filozofije i medicine u Padovi, te Ivan Polikarpov Saveritan, dominikanac iz Šibenika, i Nikola Kotoranin, modruški biskup, koji je pisao, »da li u naravi ima kakovih sigurnih znakova, po kojim bi ljudi spoznali uzrok svoga bivstvovanja.«

U blizini ovih pisaca treba spomenuti svakako i one, koji su pisali o pravu, kao Trogiranin Fantin de Valle, Dubrovčani Placido Menčetić, Toma Crijević, Ragusio de Ragusaeis, Marin Menčetić, Mato i Lovro Ranjina, Marijo Kaboga i drugi. No nijesu u Dalmaciji našle samo apstraktne znanosti vrsnih gojitelja, već je bilo ljudi, koji su htjeli ispitivati tajne neba i prirode, kao Nikola Stjepanov Sagri Krivonosić Dubrovčanin, koji napisa: Raggionamenti sopra la varietà de' flussi et riflussi del mare oceano occidentale (razmatranja o razlikama plime i oseke zapadnog oceana) i Benko Kotruljić, poznat i inače kao pisac znamenitoga djela: Della mercatura e del mercante perfetto libri IV. (četiri knjige o trgovini i savršenom

trgovcu). I u medicini, posestrimi tih znanosti, odvojiše neki naši kao Luka Bisija, Gabrijel Galvani i Alegretti, kojemu je i sad grobni spomenik u Bolonji u crkvi Annunzione di B. M. Virgine. Neki se dadoše i na pisanje domaće i tudje povjesti, pa zaslužuju priznanja. Korijolan Cipico napisao je ugladjeno izvrsno djelo: De Petri Mocenici Venetae classis imperatoris contra Ottomanum Turcarum principem gestis libri III (O vojevanju Petra Močeniga, zapovjednika mletačkoga brodovlja protiv turskoga cara Osmana), koje je bilo prevedeno i na talijanski, a kako je sam pisac bio zapovjednik jedne galije u tom ratu, rad mu ima i historijske vrijednosti. Cervarija Tuberona: Commentaria de rebus, quae temporibus suis... gestae sunt odvajaju svojom slobodnošću, tako da kadikad brani i protestante, a napada na pape Aleksandra VI., Julija II. i Leona X., zbog česa mu i bi djelo zabranjeno. Medju povjesničare ide i poznati Toma Niger sa svojom povjesti spljetske metropolije, pa Vinko Pribojević i toliki drugi, djelima kojih se i trag izgubio. Svi ti pisci jedno nam kažu, a to je nekakvo literarno zanimanje i nekakvu ljubav za svoje, a to je prvi uvjet, da se književnost podigne.

No bolje nego išta svjedoči nam to zanimanje jedan spisak iz dubrovačkog arkiva, koji nam je blaga sudbina sačuvala. To je popis knjiga, koje je mletački tiskar Trajan Navo poslao dubrovačkom natpopu Nikoli Gučetiću, a ovaj ih predao knjižaru Antunu de Odolis de Brixia, da ih proda.* Iz

* Evo znatnijih knjiga iz tog popisa: 1. Franjo Poggio: Facetiae. 2. Heroide Ovidijeve. 3. Ariostove komedije: La cassaria, I suppositi, La Lena, Negromante. 4. Petrarkine pjesme. 5. Terencijeve komedije. 6. Boiardo: Orlando innamorato, preradjen od Bernija. 7. Dialogi Lukijanovi. 8. Ariosto: Orlando Furioso. 9. Djela Florentinca Benedikta Varchi. 10. I reali di Francia, viteški roman Andrije dei Magnabotti. (Bio je po prilici ovoga vijeka preveden i na hrvatski, pa se prijevod čuva u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku). 11. Parafrasi di Juvenale. 12. Capitoli del Aretin. 13. Aretino Petar: Le lagrime d' Angelica, epska pjesma. 14. Ciceronove poslanice. 15. Cicero: De officiis. 16. Vergilij. 17. Satire Ariostove. 18. Prijevod Plinija. 19. Grčka gramatika Konstantina Lascarisa.

ovoga se popisa vidi, da su Dubrovčani mogli biti veoma dobro obaviješteni o književnom radu u Italiji. Uz starinske grčke i rimske pisce nalazimo jednoga Petrarku, Varchija, Vallu, Pontana, poznate humaniste; broj je komedijâ obilan uz tragediju, a obilna je i lirika uz epiku, navlastito viteško romansku, koja je u ono doba i vladala u Italiji.

Može nam se reći, da su te knjige bile samo na prodaju u Dubrovniku. Ali je teško i pomisliti, da bi ih tiskar bio poslao, da ih nijesu tražili, navlastito u ono doba, kad još reklame nije bilo. Pa opet imamo i dokaza, da su se knjige u Dubrovniku i čitale, u oporukama, gdje se čitave knjižnice spominju. Od privatnih spominje se u ovo doba ona Gjorgja Krušića (de Cruce), biskupa trebinjskoga, koji je ostavi po smrti samostanima sv. Dominika i sv. Franje, odredjujuć uz to i novac, da se knjige vežu lančićima za klupe. Svezaka je bilo do 2000. U oporuci je izričito kazano, da svak mora imati pristupa u samostanske knjižnice, a da je to zbilja tako bilo, dokazuje i odluka senata 1511., kojom udjeljuje dominikancima po drugi put 300 perpera, da dovrše knjižničku dvoranu, »eda to bude za zabavu svim gradjanima i strancima, koji se bave u gradu.« Gradja bi dovršena stoprva 1520. Za doba Serafina Cerve bilo je u njoj 10.000 svezaka, a izmedju toga mnogo rukopisa na pergameni i inkunabulâ (prvotisaka).

Znatna je bila i knjižnica u sv. Jakovu od Višnjice — tako zvanom po selu iznad samostana. Njoj ostavi 1533. Sigismundus Philochristus de Gorgiata 200 knjiga, »da se drže, gdje će se moći čitati« (»per tenerli, dove se potrano legere«).

20. Prijevod Herodota. 21. Komentariji Cesara. 22. Prijevod Apijana. 23. 100 novela (dekameron?). 24. Soneti Bernijevi. 25. Ksenofonat, Homer, Hesiod u grčkom tekstu. 26. Liječnička knjiga Pavla Eginjanina, Bizantinca iz VII. v. 27. Guerino il Meschino od A. Magnabotti, viteški roman iz početka petnaestog vijeka. 28. Ručna knjiga grčkog jezika od Teodora Gaze. 29. Pjesme Napolitanca Jovijana Pontana. 30. Orbecche i Didone, tragedije Ivana Giraldi Cynthija. 31. Il Cortegiano grofa Balda Castiglione. 32. Il Morgante Maggiore Ljudevita Pulci. 33. Marfisa, epska pjesma Petra Aretinca. 33. Elegantiae poznatog humaniste Lovra Valle. 34. Il principe Nikole Machiavellija.

Znamenit je pokus i Nikole Mih. Barnea, da utemelji općinsku knjižnicu. No svega toga književnog blaga nesta početkom prošloga vijeka, a samo ostatke pokupi fr. Inoćencije Čulić, te se čuvaju i sada u franjevačkoj knjižnici.

Već po ovom maru u pribiranju knjiga vidi se neko življe zanimanje za književnost barem u Dubrovniku, gdje je vlada bila na ruku. No za kulturnu povjest znamenitī su isto tako i pokušaji, da se u Dubrovniku uredi tiskara. A to nije baš ni čudo, sjetimo li se, da je Dubrovnik domovina znamenitog tiskara Bonina de Boninis. Tako 1502. ostavlja oporukom pop Luka Radovanović popu Pavlu Vukašinoviću tijesak za tiskanje knjigâ (»torculo da imprimere libri«). No još je znamenitiji u tom pogledu Luka Paše Primojević, jedan od prvih Dubrovčana, koji su bili namješteni mjesto rodjenih Talijanaca u kancelariji republike. U ožujku 1514. zamoli on vijeće Umoljenih, da mu dopusti uvesti u grad — tiskaru. S početka će dovesti dva dobra meštra iz Italije, da nauče domaću čeljad. Tiskat će knjige latinski, grčki i ćirilski, »sličnim slovima, kako bijahu započeli Crnojevići«. Da izadje troškovima na kraj, moli senat, da mu, kako i druge pute, kad se je uvodio u grad kakav novi obrt, na glavnom trgu odredi kuću i dućan, gdje će se namjestiti, i da ne plaća daće za papir, što će ga iz Italije dovažati, a da mu zajamči, da ne će za 15 godina dopustiti, da tko drugi tiska u gradu knjige. Senat pristane na sve to, ali pod uvjet, da za godinu dana započne radnju. Na žalost se sve izjalovi, valjda zato, što Luka nije imao novaca, ili što nije mogao u Italiji naći majstore.

Bolje nego tiskare uspijevale su u Dubrovniku knjižare. Kao knjižari, »librari«, bilježe se već spomenuti don Pavao Vukašinović († 1527.) i Antun de Odolis iz Brescije, te Sebastijan de Boiso iz Milana († 1555.). Već to, što su se tudjinci bavili u gradu prodajom knjiga, jasno kaže, da im je bilo uharno, t. j. da je bilo i ljudi, koji su kupovali.

Prilike su dakle bile početkom XVI. vijeka u Dubrovniku sasvim drukčije, nego u doba Ivana Ravenjanina. Surovost je ustupala mjesto pitomosti i to djelovanjem škole i općenjem

sa uljudjenom Italijom. A kako je u Dubrovniku krenulo na bolje, krenulo je i po ostaloj Dalmaciji. Razvitak kulture u tim krajevima ne možemo, istina, slijediti korak po korak kao u Dubrovniku, gdje nam je bogati i dobro sačuvani arkiv pri ruci; ali posljedice su jedne te iste, pa će biti i uzroci jednaki. Svrhom naime XV. vijeka i početkom XVI. nalazimo i tamo i amo ljude, koji se kao pjesnici i književnici ističu medju ostalim, a svi su zadojeni istim duhom, duhom talijanskog preporoda, komu je, regbi, providnost dosudila, da zadahne u naš narod nov život baš onda, kad ga je nevolja najjače bila.

VI.

Latinski pjesnici u Dalmaciji i Marulić.

Prvi humanisti: Bobali, Menčetić, Pučić, Cervin Tuberon, Pima Bolica, Pasquali. — Aelius Lampridius Cerva; njegov zanos za latinskim jezikom i obraua romanskog porijetla Dubrovnika. — Ivan Gučetić. — Crijević prama Šižgoriću. — Šižgorić. — Značenje Marulića, život njegov, njegovo znanje i ugled. — Marulić kao filosof. — Druga latinska djela, u kojima se bavi domorodnim stvarima. — „Judita.“ Zašto je spjevana? — „Suzana“ i ostale pjesme hrvatske. — Rad Maruličev u hrvatskom jeziku ide uporedo s radom u latinskom.

Kad cvijet preneseš iz jedne zemlje u drugu, hoće mu se vremena, da se svikne novoj postojbini. Isprvice jedva životari, do malo se osnaži, a napokon i izmijeni prama nebu i novoj prirodi. Tako i talijanski humanizam prenesen na dalmatinsko tlo s početka je jedva životario držeći se pravca, kojim bijaše u Italiji pošao, te stoprva nakon čitavih 100 godina pronije obilni plod preinačivši se prama narodu i mišljenju ljudî onih krajeva, kamo ga bijaše naša sreća zanijela.

XV. je vijek to prijelazno doba. Iz toga se vijeka javljaju latinski pjesnici čitavom Dalmacijom. Jedan će od najstarijih biti Vuk Bobaljević iz prve pole XV. vijeka, kojega slavi kancelar dubrovački Ivan Lovro Reginus iz Feltre. Spominje se malo kasnije Petar Mar. Menčetić, prvi dubrovački poeta laureatus, ovjenčani pjesnik. Još je mladji od njega Karlo Pav. Pučić, pa najpoznatiji od svih Aelius Lampridius Cerva, s kojim je Pučić živio u zavadi. I već pomenuti imenjak mu, Cervinus Tubero, okuša se kao latinski pjesnik. Uz ove Dubrovčane slavili su se mnogo kotorski humanisti: Ivan Bolica, Ludovik Pasquali i Brnja Pima, pa Šibenčanin Šižgorić, te Spljećanin Marulić. Meni nije do toga, da ocijenim rad ovih ljudi, tim više, što su se djela nekolicine izgubila. Htio bih samo na temelju njihova rada pokazati, kako se je talijanski humanizam u Dalmaciji mijenjao te doveo do hrvatske književnosti, pa će zato biti dosta, zabavim li se malo opširnije sa trojicom, i to Cervom, Šižgorićem i Marulićem.

Pravo je Cervino ime Ilija, a tekar ga kasnije pjesnik izmijeni u Aelius nadodavši očevo ime Lampridius (hrvatski Lamprica). Poslan u 13. godini na nauke u Rim zadje tu u kolo pjesnikâ i učenjakâ, koji su se skupljali oko Julija Pomponija Leta, predsjednika rimske akademije. Vodjen od tih ljudi zaljubi se pjesnik u starinu, a nada sve u rimske pjesnike. U 22. godini već je on govorio u akademiji te zaslužio pljesak nazočnih kardinala i ostalih gosti. Iste godine bi ovjenčan pjesničkim vijencem te se počne pun slave latinski i pisati. U Rimu se zaruči djevojkom Flavijom, no ljubavi nije dugo živio te još prije 1490. g. mora ostaviti Rim, jer mu zrak rimski nije prijao, tako da mu se svake godine povraćala groznica. Nalazimo ga naime već tih godina i to baš 1491. zapletena u nekoj istrazi, koja ga stade 6 mjeseci zatvora, što je uvrijedio ženu Luke Gjorgjića. To nije nimalo smetalo, da slijedećih godina dobije državnu službu. 1494. bio je rektor škole uz Danijela Clarija iz Parme, 1504. imenovaše ga kastelanom na Sokolu, samotnoj kuli na putu u Trebinje, 1507. nalazimo ga iznova kao advokata općine, a 1510. do svoje

smrti 1520. bio je na čelu dubrovačkoj školi. Oženi se takodjer, no žena mu rano negdje oko 1500. umre ostavivši mu dvoje siročadi: Mariju i Petronelu. Ta nezgoda bit će i sklonula pjesnika, da se zapopi te dopre u časti do kanonika stolne crkve.

Već po ovim vijestima vidimo, kakav je Crijević bio čovjek. Žestoke i nagle ćudi dolazi češće u sukob sa zakonom. Kao kastelan na Sokolu n. pr. dopustio je, da udju u kulu žene, zbog česa je bio za 5 godina isključen iz javne službe. No već godinu dana kasnije bi pomilovan. Imali su dakle prama njemu obzira, a to će biti po svoj prilici zbog učenosti, s koje je bio poznat, jer drugih »zasluga ni kreposti« nije ni imao. Taj njegov ugled, koji ga oslobodi u ovom slučaju neugodnih posljedica, stavi ga i na čelo škole, a treba znati, da je to bilo proti pravilu, da se učitelji dobavljaju iz Italije, tako da je i sam Cerva valjda zbog opreza bio isključen za doba školništva od svih državnih časti. Taj je ugled u ostalom Cerva i zasluživao, jer je bez sumnje bio onda u gradu najučeniji čovjek, a ne može mu se ni kao pjesniku poreći dara. Sve to on po svome mišljenju duguje starini i prosvijetljenoj Italiji, te ga uspomene na djakovanje vesele i u starosti. On se smatra drugom talijanskih humanista, on dopisuje sa Aleksandrom Farnesijem, potonjim papom Pavlom II., s Jovijanom Pontanom, predsjednikom napuljske akademije, s Petrom Soderinijem, florentinskim gonfalonierom, Pavlom Orsinijem Rimljaninom i s porodicom Gonzaga. Iz svih tih pjesničkih poslanica ne vidimo u Crijeviću samo oduševljenog štovaoca starine, već čovjeka, kojega zanosi slavna prošlost rimska, a žalòstî nevoljna sadašnjost, koju prati pjesničkim okom, nadajući se pomoći i odanle, otkle je moglo jedino zlo biti.

Ta simpatija prama Italiji, odgojiteljici njegovoj, učini od njega dapače ono, što inače nije bio, t. j. osvjedočena Latina, koji prezire sve, što latinsko nije. Njemu je Dubrovnik »propago vera, verior colonia bis prolesque Quiritium«, pa zato, kako kaže u pjesmi o staroj komediji i satiri: »Uz pomoć predobrih bogova neka se povrati stari kvirinski govor, koji nedavno izumre pritisnut poplavom divljeg susjedstva. Neka povrati

Epudauru Plauto, što mu ote nezgrapni Skićanin. Djedovska šala neka iznova procvate. Tako će nestati ilirskog kričanja, i pokazat ćemo se prava naseobina Romulova i dvaput potomstvo Kvirita te dostojni rimskih djedova «*

Ovim riječima ne treba tumačenja, jer jasno pokazuju mržnju pjesnikovu na hrvatski jezik, koji je već onda bio gradom zavladao, te ga nijesu mogle zaustaviti deklamacije o rimskom porijetlu vlasteoskih porodica, koje bi Elije htio izvadjati od rimskih plemena.** No znamenito je to, da je pjesnik ovo ispjevao još onda, dok su mu uspomene iz Italije bile jake, a da ni sam nije mogao ostati do skrajnosti vjeran svojim mislima. Pjesnici su osjetljivi, na njih život i okolina više djeluju, nego na obične ljude, pa se ni Crijević nije mogao sasvim oteti čaru čilog narodnog života, i on mu malo po malo podlijega uza sve svoje otimanje. To se opaža osobito u njegovim govorima, iz kojih više ne provire mržnja na domaći govor, kao ono prije. Čita se n. pr. u pogrebnoj besjedi za Martulom Zamanjom ovo: »Svi znadu, da je Dubrovnik izišao od Epidaura, razorena od Gota ili Vandala, koji se nazivlju Saraceni, a da je Epidaur, kao i malo ne svi ostali primorski gradovi Dalmacije, bio rimska naseobina . . . Ali kako sada upotrebljavamo scitski jezik, neki izvadjaju Rhacusa od Ragasa, premožnog gotskog kralja . . . Tako nešto tvrdi i Marij Philelphus u knjigama, koje posveti senatu. Ali ja na osnovu svjedočanstva Plinijeva i nekih naših anala . . . tvrdim, da su Rimljani ne jedanput, već dvaput začetnici našeg naroda. Naš domaći scitski govor ne protivi se tomu porijetlu, jer je još tragova i ostataka rimskog jezika kod nas, a kako se naši

* Interpoletur ergo sermo pristinus
Quirinalis, diis optimis faventibus,
qui nuper exolevit intermortuus
dirae colluvione oppressus viciniae.
Restituat Epidauro Plautus, quod abstulit
immanis Scytha. Avitus reflorescat lepor.

Tako će nestati »stribiligo illurica et vera Romuli colonia videbimur bisque propago Quiritium, Romanis nec nisi digna progenitoribus.«

** Sorgo = gens Sergia.

oci sjećaju, svi naši pradjedovi i javno i privatno govorahu baš latinskim jezikom, koji se sada zaboravio. I ja se sjećam, da su za moga djetinstva neki starci vodili parnice latinskim jezikom, koji se tada nazivaše dubrovački.« Crijević se na ovo često povraća, pa vrijedi zabilježiti i riječi u govoru na čast Gjonu Sorkočeviću: »A još je veće čudo, što ni meni nije izišla iz običaja književnost i jezik latinski, koji se sada svud izradja u tolikoj navali ljudi, osobito kad mi nije domaći, već nov i unesen i drugdje naučen.«* Ovo su dragocjena svjedočanstva za narodne prilike u Dubrovniku iz onoga doba. Sam pjesnik, protivnik narodnoga govora, mora pripoznati, da mu latinski jezik nije domaći, već da ga je u tudjini naučio. On hoće da obrani latinski jezik pokazujući jedino na postanak Dubrovnika. Dubrovčani ne smiju da zanemare jezik otaca svojih, tako umuje Crijević povadjajuć se i u tom za nekim talijanskim učenjacima, koji su iz velike ljubavi prama starini i ne pojimajuć narodnoga razvitka prezirali narodni govor.

Po tom, što se Crijević neprestano povraća na istu stvar, čini se, da je onda bilo već u Dubrovniku ljudi, koji su i hrvatski jezik branili. Tu borbu ne smijemo ipak shvaćati kao sadašnje narodne borbe, već je tiho takmenje o prvijenstvo pokriveno sve vrućom ljubavi prama rodjenomu gradu. Ta je ljubav jedna od najznačajnijih crta u cijeloj dubrovačkoj književnosti. Susrećemo je svagdje, kuda zavirimo, a ona je i liri Crijevićevoj izmamila krasnih glasova. Najljepše su njegove pjesme protkane čistim domoljubnim čuvstvom, a to ga podiže kadgod i do toga, da zaboravi i svoje misli o latinskom porijetlu Dubrovnika. Znamenite su u tom pogledu pjesme njegove francuskomu kralju Karlu VIII., kad se spravljao na Turke (»i po obumrlim udima Ilirije povraća se nenadano zdravlje**«), poslanica u stihovima Lavu X. i zboru kardinalâ, da podignu

* »Quo magis mirandum est, litteras et verba Romana, quae nunc ubique locorum in tanta hominum colluvione degenerant, mihi penitus non exolevisse, praesertim cum mihi non patria nec ingenerata sed nova et ascita et aliunde quaesita fuerunt.

** Et Illyriae morientes paene per artus insperata salus rediit.

rat proti Turcima, njegov govor u slavu Matiji Korvinu i pisma Vladislavu II Kad se radi o slavi Dubrovnika, on ne zamjera ni pjesniku Ivanu Gučetiću, što je hrvatski pjevao, samo kad je pjevao i latinski i grčki: »Primi dakle trostruki lovor, za trostruki trud, jer ti je malo biti jedanput ovjenčanu pjesniku«*.

Ove su riječi bile zacijelo velika žrtva za pjesnika — branitelja klasicizma i latinštine u Dubrovniku, no ujedno i priznaja, pa bila i silom istrgnuta, da i hrvatska riječ ima prava na književnost.

No što je Crijeviću bilo tako teško izmamiti, to uradi njegov vršnjak Ivan Gučetić svojevoljno. Grjehota, što se nije sačuvalo ni latinskih, ni grčkih, ni hrvatskih pjesama njegovih, da nam razjasne bolje njegov rad. Živio je od 1451. do 1502., a napisa, kako kaže Crijević, izmedju ostalog u nevezanom govoru knjižicu Delphinum. Tri knjige svojih ljubavnih pjesama spali. Gučetić bi po ovom imao biti neka vrst posrednika medju jednom i drugom strujom u Dubrovniku, dakle ono, što je bio Marulić za gornju Dalmaciju.

No prije nego dodjem do toga patrijarha hrvatske književnosti, red mi se je osvrnuti i na Jurja Šižgorića Šibenčanina, koji je i ako manje, u gornjoj Dalmaciji ono, što Crijević u Dubrovniku. U njega je, istina, naći jednaki zanos za starinom, kao i u Crijevića, no taj zanos ne dovadja Jurja do toga, da mrzi svoje; on piše samo latinski, ali ćemo u njegovim spisima zaludu tražiti onog polemičkog duha, kao u Crijevića. U Crijevića prevladjuje poganski duh, a Šižgorić obradjuje ponajpače takove stvari, koje katolička crkva odobrava. U jednu riječ: Crijević je sličan onim talijanskim humanistima, koje starina bijaše zaslijepila, da nijesu vidjali, dapače su mrzili prilike, u kojima su živjeli, a Šižgorić je novolatinski pisac, koji pojmi duh vremena, a piše latinski samo iz predsude: da lijepo može biti samo ono, što je pisano Ciceronovim jezikom, ne hoteći tim nimalo škoditi svojoj narodnosti.

* Laurum igitur triplicem triplici sudore capesse, namque vates una corona parum est.

Svakako je dakle i Šižgorić za kulturnu povjest onih vremena isto tako zanimiva pojava kao i Crijević, pa bi bilo vrijedno znati i iz života njegova barem toliko, da nam bude jasno njegovo književno djelovanje. No na žalost znamo samo to, da je živio u XV. vijeku, i da je bio kanonik, a da je svršio nauke u Padovi. Tamo se je zacijelo i upoznao s preporodom, a to je podloga književnu radu njegovu, kojim je proslavio svoj zavičaj.

Spoljašnom formom dozivlje nam Šižgorićeveva zbirka latinskih pjesama u pamet Stacijevo djelo »Silvae,« koje je g. 1417. našao u samostanskoj knjižnici u Sl. Gallenu čuveni humanista Poggio. To su dakle ponajviše epske pjesme u epskom mjerilu, a gdjekoje i u melskom, no u Šižgorićevim odama ne ćemo naći one razvratnosti i uslužnosti, kojom obiluju Stacijeve Silvae. Svoje pjesme posvetio je pjesnik šibenskom patriciju Petru Toboleu, a ispjevao ih je, kako sam kaže, »često mučen bolom, katkad utješen, a gdjekad udovoljujući željama prijatelja*.« A to je i istina! U pjesmama ćemo se susretati svakog časa s uspomenama iz starine, a nada sve iz Ovidija, kao i kod drugih humanista; no digneš li tu ljusku, ostaje ti sredina, a ona ti kaže osjetljiva pjesnika, koji jako dobro pristaje uz svoje drugove, novo latinske elegiste.

No ocjenjivati pjesnički talenat njegov nije moja zadaća, već samo pokazati smjer rada njegova, a zato su nam dosta samo neke njegove pjesme, a to poglavito one, koje odišu patriotskim duhom, a nada sve djelce »De situ Illyriae et civitate Sibenici« (»O položaju Ilirije i općini šibenskoj«), koje nam ujamčuje, da je on uza sav zanos za starinom imao smisla i za narodni život, te s ljubavlju gledao na narodno blago i običaje.**

* Saepenumero doloris cruciatu affecti, aliquando refecti ipsa consolatione, interdum amicorum desideriis satisfacientes.

** Vrijedno će biti, iznesemo li samo u glavnim crtama po raspravi prof. Šrepela sadržaj ovoga djela.

U poglavlju I. raspravlja se »de diversa Illyriae determinatione.« — II. »De Vera Illyriae denominatione«; pisac izvodi Ilire od Polifemova sina Ilirija. — III. »Illyria nomen commune omnium huius linguae nati-

Za nas je najznatnije zadnje, t. j. XXVII. poglavlje ove knjige: o nekim šibeničkim običajima (»De moribus quibusdam Sibenici«). Tu se kaže: »Običaje imadu naši gradjani preko zakona, neke domaće, a neke tudjinske, koje upiše od susjedâ. Imadu ilirske poslovice, koje smo nazvali dicteria, te preveli sa Ja. Naupleom, učenim i razumnim čovjekom, iz domaćega govora na latinski. Čini se naime, da nijesu oštroumniji od njih ni zakoni Solonovi, ni što je Numa Pompilij izmislio, ni sama nauka Pitagorina. Žene osim toga na pogrebu pjevaju tužaljke (neniae), ganjujuć i potičuć na suze duhove snažnih ljudi, vruće od plača Tetidina i majke Eurijalove, koje naricahu za poginulim sinovima. I na dan vjenčanja pjevaju neke pjesme u kolu (Epithalamia), kakove ne ispjeva Katul, ni Klaudijan. Obijesna zatim i pohlepna mladež pjeva snažnim glasom takovu ljubavnu pjesmu noću, kakvu teško da je sačinio ugladjeni Tibul, ili meki Propercije, ili Gal strastven, ili Lesbijka Safo. A vrteći tijest za ulje izmišljaju ‚eglogas alternas,' kao da Damet i Menalka pripijevaju pred Palemonom.« Na koncu još dodaje, da se u Šibeniku slavi Božić kao u Rimu Saturnalia.

Ovaj izvod jasnije od mojih riječi kazuje vjernu privrženost pjesnikovu svomu zavičaju, a i prama svojoj široj domovini

onum«; iz rimskih pisaca navode se imena raznih, ponajviše slovjenskih naroda od Alpâ do Crnoga mora, od Sjevernog mora do Adrije. — IV. »fines Illyriae longissimi«; Šižgorić navodi mnijenja raznih pisaca rimskih, pa odredjuje svoj sud: »Iliriji je sa sjevera Ungarija, sa zapada Foroiulium, s istoka Crno more, s juga Macedonija«; bilo zlobom neba, nemarom naroda, ili gradjanskim razdorom i zavišću dogodi se Ilirima, da su, kako veli Plinije, učinili malo spomena vrijednih djela i ostavili malo slavnih imena. Ipak ima nekoliko slavnih ljudi. A tu je car Dioklecijan, Dalmatinac Gaj, koji dade ime »dalmatici,« pa osobito Jerolim, koji je sve učitelje kršćanske natkrilio elegancijom ... Talijani se doduše trse, da ga otmu Ilirima, jer misle, da na trnu dalmatinskom ne bi mogla uroditi ovakova prekrasna ruža ... — VI. »De situ Dalmatiae (o položaju Dalmacije)«, koja je najplemenitija pokrajina Ilirije. — VII. »De Dalmatini animis.« Navode se stari pisci, koji vele, da su Dalmatinci ratoborni. — U VII. pogl. govori se o gradovima dalmatinskim, a u IX. o imenu Šibenika, koje pisac izvodi odatle, što je pleterom (šibama) bio opkoljen. — I tako dalje sve do svrhe razlaže se o domaji pjesnikovoj.

Iliriji. U njega nema onoga učenoga mudrovanja, onoga doktrinarizma, koji nas toliko smeta u Crijevića; on se ne bavi pitanjem, je li Šibenik latinski, ili hrvatski, već pjeva latinski, ali ga veseli rodjeni grad onakav, kakav jest, te tomu čuvstvu daje oduška bez suvišnih okrivljivanja i ne stideći se svoga porijetla, već naprotiv dičeći se onim, što mu grad domaći ima. Šižgorić je dakle prama Crijeviću dobro naprijed poskočio, te se približio Maruliću, koji se samo u tome razlikuje od njega, što se je i poslužio svojim jezikom te tako djelom pokazao, da nije dosta slaviti narodnost svoju, već je treba i gojiti.

Promisliš li dobro, Marulićeva pojava nije ništa drugo, nego naravna posljedica kulturnog razvitka, kojemu je baš zadnji član Šižgorić. Crijević, Šižgorić, Marulić — to su stepenice, po kojima se hrvatska Dalmacija uspela do svoje književnosti. Sva trojica imadu svoje nazore, ali jednoga bez drugoga ne možeš razumjeti. U Crijeviću vidimo humanizam stoprva unesen; u Šižgoriću humanizam, kad se je počeo prilagodjivati prilikama nove domaje, a u Maruliću, kad se već prilagodio. Samo medju tom trojicom treba da metneš sve one pjesnike i nepjesnike, u kojih su se nove ideje bile udomile, a kojim su ova trojica glasilo, jer ih je narav bila obdarila više nego druge potrebitim talentom.

Naša je književna povjest krstila Marulića ocem hrvatske književnosti. Sve je u tom, kako se razumije taj časni pridjev. Ivan Gučetić, o kome je već bilo govora, zacijelo je ranije hrvatski pjevao nego Marulić, no trebalo je jednog Marulića, da svojim ugledom pribavi ugleda hrvatskomu jeziku, te mu moćnom riječi osvoji mjesto u kolu evropskih jezika.

Marko Marulić, potomak starinske spljetske patricijske porodice, rodi se u Spljetu 18. kolovoza 1450. Otac mu je Nikola sa Dobricom Alberti bogat porod izrodio, šestero sinova: Marka, Šimuna, Luku, Petra, Ivana, Valerija i Aleksandra, a jednu kćer, Vicu, koja ode u dumne sv. Benedikta postavši kasnije opaticom manastira sv. Rajnera u Spljetu. Prvu školu izuči Marko u Spljetu, a kasnije ode po običaju svoga vremena u Padovu, gdje mu je uz druge bio učitelj glasoviti Picentini.

Životopisac Franjo Natali, vršnjak Markov, kaže, da je bio ponizan, čedan, poslušan i veoma prijateljski mladić, pa da su ga s toga ljubili svi, koji ga poznavahu. Bijaše srednjega stasa, širokih pleća, okretna tijela, čela vedra i široka, crnih očiju, nosa pokučasta, lijepa lica, a kose i brade žutkaste.

Koliko je Marulić živio u tudjini, nije poznato. Cijeli je njegov život uopće obavit za nas tajnom nekom koprenom, pod kojom se kriju kojekakve priče, a da im stvarne kakve podloge ne možemo dokazati, pa ih je bolje ni ne spominjati. Nastale su stalno u povodu toga, što se je htjelo kakvim dogodjajem, koji je potresao dušom pjesnikovom, protumačiti, kako je Marko najednom promijenio ćud, pa od mladića, koji hoće živjeti, postao malo ne pustinjak. Ta se promjena, treba li vjerovati Nataliju, dogodila oko 1480. poslije smrti brata mu Šimuna. No ako je promjene zbilja bilo, a to nije plod mašte životopiščeve, mogla je biti sasvim prirodna. Marulić je bio jako uman čovjek, koji je već u mladosti ućutio slasti za naukom, a to nagnuće moglo je lako postati pravom strasti, kojoj je žrtvovao sve svjetovne zabave. To je tim priličnije istini, što se znade, da je predao gospodarstvo mladjemu bratu Valeriju, da uzmogne živjeti znanosti, te što se je s istoga uzroka htio povući u šezdesetoj godini u samostan sv. Petra u Gluhoj Dolini na Šolti.

No uza sve to zanemarivanje javnih posala Marulić nije bio onakav, kako ga Natali opisuje, te možemo slobodno nazvati bajkom, što veli, da je 40 godina proboravio u svojoj sobici. Njegovi opisi rimskih i solinskih starina jasno kažu, i da je bio u Rimu*, i da se je šetao po spljetskoj okolici, i to, kako sam kaže, u društvu sa Dminom Papalićem. Za poznavanje značaja znamenito je i to, što je već nakon dvije godine ostavio samostan u Gluhoj Dolini, jer veli, da nije našao pokoja, kako je mislio naći. Koliko mu je vjerovati, vidjet ćemo kasnije. 5.

* Kukuljević sumnja, je li tamo bio u mladosti, jer veli, da su takove nauke preteške za mladića.

siječnja 1524. preminu Marko u Spljetu, a bi zakopan u crkvi sv. Frana »izvan zidina« (»extra muros«).

Marulić je učenik padovanskog sveučilišta, pa po tom i talijanskoga preporoda, kojemu je u ono doba bila Padova čvrsto utočište. Po smjeru dakle odgoja ne smijemo dijeliti njega od ostalih Dalmatinaca, koji su služili istomu književnomu pokretu. Razlika je samo, što su Crijević i drugi uhvatili jednu stranu pokreta te jednostrano sudeći i preko svoje volje došli do krivoga sudjenja; Marulićevo naprotiv oko zahvatilo je sve pojave preporoda ujedno te konsekventno izvadjajuć zaključke iz načelâ, kojima se bijaše učinila Italija odjekom, naš je Marko tako i došao do toga, da bude ocem hrvatske književnosti. Crijević je samo pjesnik, pa su ga lako latinski umotvori zaveli na stramputicu; Šižgorić uz poeziju ne pušta s oka ni prilikâ, u kojima živi, pa ga već to usteže od krivih nazora; Marulić pak nije samo pjesnik, on je i starinar, i filosof, i teolog, i učenjak, u jednu riječ neka vrst enciklopediste, kakvih je bilo i inače naći u Italiji onih vremena. I taj široki horizont, do koga je došao Marko naukom i prirodjenim darom, činio je, da pisac shvati bolje i prilike, u kojima je živio, a navlastito, da narodu ne će pomoći latinska poezija, već knjiga, koju će razumjeti.

Kako nijesam ispitivao elemenata poezije Crijevićeve ni Šižgorićeve, ne ću ni djela Marulićevih po sadržini i mislima njihovim. Dosta je spomenuti, da i on pripada kao filosof čislu ljudî, koji su htjeli prilagoditi filosofiju poganskú nauci kršćanskoj, iliti drugim riječima: sudjenje zdravoga razuma sa objavom božjom. Za njih je naime filosofija jednog Platona vrhunac onoga, što um ljudski može stvoriti, pa je trebalo kazati, kako se to ni najmanje ne protivi crkovnim dogmama. Ali kako se nije smjelo sumnjati o načelima crkvenim, tako je bilo suvišno i raspravljati o metafizičnim pitanjima po uzoru poganskih pisaca. Pitanja o biću riješila je objava božja, pa tu nije bilo više ništa, da se rješava. Polje za ispitivanje bila je jedino etika, ali i tu u granicama crkovne nauke, pa zato se ni ne mogu radnje humanista nazvati filosofskima, kad su po sadržaju više

nego išta drugo teološke rasprave. To se najbolje vidi po sadržaju Marulićevih djela: Evangelistarija i De institutione bene beateque vivendi.* Navlastito djelom »De institutione« dokaza Marulić, da nije samo Sv. pismo skoro naizust znao, već da je poznavao i sve grčke i latinske pisce, crkvene povjesnike i živote svetaca. Divnim trudom sakupi on osobito moralne nauke iz Sv. pisma, te iz svih boljih pisaca, što su do njega živjeli, pisali oni grčki, ili latinski, a sve to sastavi razumno u sklad, da bi mu se djelo moglo nazvati prava enciklopedija moralnih nauka.

Bit će način pisanja, ali sigurno i oštroumnost uzrokom, da se ime piščevo pronije širom Zapada. Suvišno je nabrajati mnoge pohvale, koje se čitaju u vršnjakâ, pred činjenicom, da je Evangelistarium tiskan 6 puta te preveden na talijanski od Silvana Razzija, a da mu je »De institutione« doživjelo u izvoru 10 izdanja, a u talijanskom prijevodu od M. Remigija Florentinca 5 izdanja, te da je osim toga prevedeno na francuski, portugiški i njemački. Ovo najbolje pokazuje slavu piščevu, a nijesu mu je umanjila ni ostala bogoslovna djela: De imitatione Christi (O nasljedovanju Krista), De humilitate et gloria Christi (O poniznosti i slavi Kristovoj) i Polacithra Christianarum virtutum in libros sex distracta (O kršćanskim krepostima), — koja su bila tiskana, ni ona, koja

* Evangelistarium je sastavljen za pouku onima, koji hoće da žive kreposno i sveto. Djelo je podijeljeno u 7 knjiga. U prvoj se knjizi govori o vjeri, ali tu pisac ne pripovijeda samo o vjeri i nevjeri prama Bogu, nego i prama sebi i bližnjemu, o postojanosti i značaju, o pohlepi za slavom, o vrijednosti samovanja, čitanja knjiga i t. d. Druga i treća knjiga govori o ufanju. Veoma umno raspravlja pisac o obdijenju i suvišnom spanju, koje mori tijelo i dušu, a čovjeka čini mekanim i lasnim, pa o prožderljivosti, putenosti, društvu zlu i sličnim griješkama, kojima se ufanje gubi. Zadnje su četiri knjige posvećene ljubavi. Tu su najljepše stranice o spolnoj ljubavi, jer tu ima pisac prigode, da razvije svoje nazore o svim pitanjima, koja iz te ljubavi niču, dakle o braku, odgoju, djevičanstvu itd.

Drugo djelo, »De institutione«, slično je po sadržini prvomu. Podijeljeno je u 6 knjiga, no nije uzeto kao podloga diobi štogod, kako u Evangelistaru: vjera, ufanje i ljubav.

Franjo Natali spominje, a nijesu bila — tiskana.* Dodaj ovoj književnoj radji »Marci Maruli quinquaginta parabolae,« koje su takodjer bile tri puta tiskane, pa Dialogum de laudibus Herculis (Razgovor u pohvalu Herkulovu), koje je bilo prevedeno dvaput na talijanski, te starinarsko djelo, gdje su uz natpise iz Rima natpisi i uz jedno dvaestak drugih mjesta, izmedju kojih spominjem Nin i Trogir, a nada sve Solin, koje djelo posveti pisac prijanu Dujmu Papaliću, — skupiš li sve to, velim, imat ćeš sliku samo onog dijela Marulićeva rada, koji baš nema nikakve vidne sveze sa Marulićem kao prvakom pjesnikom hrvatskim, ali koji treba poznati, da razumiješ pojavu Markovu.

Vas ovaj književni rad nema naime sada za nas baš kakve literarne vrijednosti. Marulićevi dokazi ne mogu, koliko nijesu moralni, održati moderne kritike, a i današnja etika polazi kadikad s drugoga stajališta. Stari klasički pisci starine nijesu za nas više vrhunac onoga, što umujuć možemo doseći, već umjetnine, kojima se divimo. Ali sudeći Marulića moramo više nego kod ikojega drugoga pisca promatrati doba, kad je živio i djelovao, a za ono doba bio je uprav, kao što Toma Niger kaže, »najsjajniji medju učenim ljudima«, »doctorum virorum clarissimus«. Onaj ugled, koji ovim djelima steče po Evropi, zajamči mu ugled i u domaji, a zasluga je Markova, što nje nije zapustio, već je pomnjivo pratio sve, što se u Dalmaciji zgadja. Lijep je dokaz toga zanimanja ostavio u latinskoj poslanici, koju još kao mladić pisa Jurju Šižgoriću.** »I ako, veli, nepoznat, pišem ti, jer premda te nijesam nigda vidio, moć tvoga uma to čini, kao no ti ona, koja siluje, da ljubimo ne samo one, kojih ne vidjesmo, već i one, koji su bili pred nama.« Da blijesak tudjine nije zaslijepio Marka, vidi se i po tome, što djela posvećuje skoro uvijek rodjenim Dalmatincima, kao: Jerolimu Ciepiću i Dmini Papaliću. I u svojim pjesmama sjeća se često domorodaca: prijevod n. pr.

* Quaestiones utriusque testamenti, De viris ilustribus veteris testamenti, De ultimo iudicio.

** Ignotus ad te litteras scribo, quem etsi nunquam viderim, virtus hoc tua efficit ingenii, quippe quae non solum eos, quos non vidimus, sed etiam qui multo ante nos fuerunt, amabiles nobis reddunt.

pjesme Petrarčine Ad virginem beatam. koju kasnije prevede s latinskog u hrvatski Frano Božičević Hvaranin, posvećen je Jerolimu Papaliću, koji ga je na prevadjanje i ponukao.

No još se bolje vidi zanos pjesnikov za hrvatskom prošlosti po tome, što je 1510. na prošnju Dmine Papalića preveo poznatu kroniku popa Dukljanina.* U uvodu pominjući, kako mu je došla do ruku kronika, izrično kaže, da smisla nije mijenjao. No već Lučić dokaza, da je tekst i popunjao i ispravljao. Eto dakle, Marulić je i ispitivao domorodnu povjest, a da ga je i sadašnjost jednako zanimala, dokaza pjesničkom poslanicom na papu Adrijana VI.** Tiskana je 1522. u Rimu, a napisao ju je na prošnju Dominika Buče Kotoranina. Dugo je promišljao, bi li mu želji udovoljio »osjećajući, kako je neznatan« (»conscientia parvitatis suae«), no napokon se odluči po nadahnuću Duha svetoga. Živim su slikama tu opisani jadi i nevolje Dalmacije, koja može jedva obraniti svoje gradove; spominju se ostaci negdašnje moćne kraljevine Hrvatske i turske navale u posavske i podravske pokrajine. Pjesnik proriče opasnosti, koje prijete Ugarskoj, Mletačkoj i svoj Italiji od Turaka, zagovarajuć slogu kršćana i moleći papu, da umiri narode i potakne na rat protiv Turcima.

Marulić je ovom pjesmom postigao, što i drugi prije i poslije njega, t. j. ništa; ali je u njoj ostavio rječita svjedoka svoje odanosti kršćanstvu i rodnomu kraju. To su bila dva motiva za cijeli njegov rad. Njima zahvaljujemo i Juditu, ili kako sam pjesnik kaže u izdanju 1521.: »Libar Marka Marula Splićanina, u kom se uzdarži istoria svete udovice Judit u versih hrvacki složena: kako ona ubi vojvodu Oloferna posridu vojske njegove i oslobodi puk Israelski od velike pogibili.«***

* Pod naslovom: »Regum Dalmatiae et Croatiae gesta latinitate donata.«

** Ad Adrianum VI. pontificem maximum de calamitatibus occurentibus et exhortatio ad communem omnium christianorum unionem et pacem.

*** Sadržaj je toj epskoj pjesmi, i to po samom pjesniku, koji to kaže pod natpisom: »Ča se u kom libru nahodi« — ovo:

»Judita« je bila napisana »od rojenja Isukrstova u puti godišće prvo nakon tisuća i pet sat na dvadeset i dva dni misica aprila u Splitu gradu.«

Marulić je ovdje obradio poznatu biblijsku priču tako, da je 16 glava starozavjetne priče pripovjedio u 6 knjiga, i to, kako sam kaže u posveti »Poštovanomu u Isukrstu popu i primanciru splitskomu, gospodinu donu Dujmu Balistriću, kumu svomu,« da »ju stumači našim jezikom, neka ju budu razumiti i oni, ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke.« Kako je to protumačio, kažu riječi: »Evo bo historiju tuj svedoh u versih po običaju naših začinjavac i jošće po zakonu onih starih poet, kim nî zadovoljno počitati, kako im je dilo prošlo; da mnoge načine obkladaju, neka je vičnije onim, ki budu čtiti naslidujući umitelnu sredbu raskošna kuhača, ki na gospockoj trpezi ne klade listo varene, ali pečene jistvine, da k tomu pridaje saprana i paprana i inih tacih stvari, da slaje bude onim, ki su prišli blagovati.«

Ove riječi treba protumačiti. Pita se, koji su to »začinjavci,« za koje Marulić kaže, da se u njih ugledao? Pod

Prvo libro: Nabukodonosor dobivši Arfaksata posla Oloferna s vojskom primati državе, hoteći da gospoduje svim svitom.

Drugo libro: Kuda Olofernes projde s vojskom? Kih poda se podbi? Pride u Gabu, bi strah u Jerosolim, pozlobiše Akiora veziri, jer istinu govori od naroda Jerosolimskoga.

Treto libro: Olofernes Akiora vezana zagna u Betuliju hoteći ga zajedno z grajani pogubit, kad jih prime. Ozija zva Akiora i popove na večeru. Olofernes podseda Betuliju; bi u grad žaja (žedja), do pet dan se hotihu pridati. Judita ih kara.

Četvrto libro: Judita s Abrom pojde van grada; bog joj priuda liposti, budi da vele lipa biše; Olofernes vidiv ju za njome se zamami.

Peto libro: Olofernes dvor svoj i Juditu zva na večeru; pija zaspa. Koliko je zlo žrtje i opitje? Judita Olofernu odkla glavu i na grad postavi. Akior se obrati na viru i pribiva u Betuliju.

Šesto libro: Betulijani izidoše s oružjem. Vojske, vidiv Oloferna ubijena, jaše bižati; oni jih tiraše i z dobitjem se vrnuše. Eliakim, pop veli, s popi pride vidit Juditu; ona svojimi pojde u Jerusolim; u tempa se poklonivši s veseljem se vrnu. Živi lit sto i pet; puk ju sedam da plaka; dan dobitja čtovaše. Amen!

imenom »starih poet« razumijevaju se zacijelo latinski i grčki pjesnici, koji su, kako već kazasmo, Maruliću bili veoma dobro poznati; no za »začinjavce« nije baš lako izreći, što je Marulić mislio. Kako se radi o epskoj pjesmi biblijske gradje, nameće se po sebi pomisao, da je pred Marulićem bilo ljudi, koji su u naš jezik pokušali »protumačiti« biblijsku povjest, i ako, može biti, ne na isti način, kao što Marulić. Ti pjesnici pred Marulićem živjeli su u gornjoj Dalmaciji, jer nema uzroka pomišljati, da Marulić cilja ovim riječima na dubrovačku liriku, koja se, kako ćemo pripadom spomenuti, već u XV. vijeku počinje javljati. Oni ne bijahu jedno te isto, što i narodni pjevači, jer u Marulićevoj »Juditi« nema onih ukrasnih epiteta, kojima obiluje narodna epika. To se protivi i samoj mogućnosti, da se Marulić povadjao za narodnim pjevačima, pa s toga Marulićeve uzore treba tražiti u umjetnoj pjesmi prije njega. Epskih takovih pjesama nema više sada; a bile su po svoj prilici biblijske povjesti i životi svetaca složeni u stihove bez drugih pjesničkih nakita, kakvih se i dandanas od starijih žena čuje, a da se ne zna, tko ih je ispjevao. Ako se je za takovim pjesnicima Marulić u »Juditi« poveo, tada je odmakao od njih jedino u tome, što miješa u suho pripovijedanje kakvu uspomenu iz klasičnog štiva, kako to sam priznaje u posveti.

Većim je dijelom pjesma slobodni i razvučeni prijevod iz biblije (n. pr. riječi Holofernove Akioru, Akiorovo opisivanje moći Israelove, pjesma zahvalnica Juditina i t. d.), tako da se u njem izgubiše ljepote originala. Pripovijest ide sasma po Sv. pismu, kao da se je pjesnik bojao preinačiti štogod. Kićenje stoji u tome, što pjesnik umeće kadikad kakvu prispodobu, i gdje je u bibliji štogod samo spomenuto, opširno kaže bez obzira, koristi li, ili škodi to rastezanje cjelini.

Uporedjenja su učinjena po uzoru klasičkih pisaca, a navlastito Virgila, n. pr.:

> . . . kako konju živu,
> Kad teče po njivu, kad mu dadu ostrog,
> popostrese grivu tere poljuti nog;

*

priskoči plot i stog i potok prikine;
koliko je uzmog, teče, vrata rine:
tako sobom hizne ovoga grdoba,
kad ju pouzdvigne vezirska hudoba. (Govor je o Olofernu.)

Poznavanje klasikâ te grčke i rimske starine pokazuje se i u nekim govorima i opisima. Kad popovi vidješe Juditu, stajahu kao zamamljeni. A kako ne bi, kad ljepša nije bila ni Betsabea, »ku kralj svet vidiv dvimi grisi bi spet,« ni druge ljepote, kojima se jevrejska povjest diči. Dapače

Mnju ti, bi Apolo lin tirati Dafnu bil,
tad kon tesalskih stin ovu da bi vidil.
Siringu bi odpustil sin Merkurijev Pan,
ugledal da bi bil ovu gredući van;
po Cinte gore stran kada no lovljaše,
Diana luk napan tako se vijaše.
Kada se boraše za z Dijanirom stat
Herkules, koj mnjaše, da par veće postat:
kip, obraz tere vrat ove zgledal da bi,
vrgal bi se na vrat, al se boril ne bi.
Ča veće dim tebi? Paris taku ženu
imil da bi sebi, pustil bi Helenu,
ku Grci odvedenu, jer opet nimaše,
Troju podsedenu deset lit rvaše.

I na svrsi se poredjuje Judita mnogim junakinjama, kao Debori, Jaheli, Paladi, Dijani, Hipoliti, Pentesilaji i dr.

Klasike je dakle obilno upotrebio Marulić, ali njemu je bila poznata i domaća lirika trubadurska. To se opaža navlastito u opisu Juditine ljepote. Izrazi kao IV. 195-197:

jer će dostojati ti razum, ta lipost,
da bude imati svaku čast i milost;

ili IV. 205—207.

Kad ju je vidio, s prvoga pozora
ranu je oćutio ljubvena umora,

kažu nam dosta jasno trubadura, a to je dosta znamenito za povjest dalmatinske lirike, osobito, uzme li se u obzir, da druge vidne sveze izmedju prvih dubrovačkih pjesnika i Marulića nema, a ako je bilo, ne može se ničim dokazati.

I ako »Judita« ne daje literarnog uživanja, zanimljiva je već kao kulturni spomenik, a još više zbog načina, kako je nastala. Jer nije slučajno, što je Marulić odabrao baš Juditinu povjest, da je pjesnički obradi. Njegov je rad potekao iz plemenite namisli, da dade štiva i onima, koji »dijačke« knjige ne razumiju, a štivo je izabrao baš gledajuć žalosno stanje domovine svoje, koju su tudjinci bili pokrili. Turci su hrvatskomu narodu bili, što Babilonci jevrejskomu, pa kako se je Jevrejima pokazala Judita, da ih ropstva oslobodi, tako Marulić vapije od Boga osvetnika prolivene krvi i strenitelja turskih sila, a narodu izvadja pred oči primjer Juditin, da vidi, što može pouzdanje u Boga i vječnu pravdu. To je temeljna ideja pjesme Markove, pa i to daje pravo onima, koji počinju eru hrvatske književnosti sa god. 1501., t. j. godinom, kad je »Judita« napisana. I prvo Marulića bilo je pjesnikâ, a i prvo »Judite« pjesama, ali »Judita« je prva pjesma, a Marulić je prvi pjesnik, koji je pjevao za narod, da ga osokoli u mukotrpnoj borbi s istočnim zmajem.

Marulić medjutim nije na putu sustao, već je i dalje išao započetom stazom u očitoj namjeri, da koristi onima, koji latinski ne znadu, i ako to nije izričito rečeno, kao u posveti »Juditinoj.« Znamenita je u tom pogledu »Historija od Susane, hćere Helkije, i žene Joakimove. Ovoj se zgodi u Babiloniji, budući tamo zaveden u sužanjstvo puk Izraelski.« I za ovu je pjesmu crpao Marulić gradju iz biblije, i u njoj se opažaju isti nedostaci, kao i u »Juditi,« dakle nestašica pjesničke mašte i pjesničkog oblika, pa očita težnja za moralizovanjem. Ali svrha nije ista. Juditom hoće pjesnik da pokaže, što može pouzdanje u Boga, a »Suzana« je posvećena nevjestama:

nauk će bit vam toj, griha da ste čiste,
i prvo da biste volile smrt prijat,
ner s mužem ne biste verno hotile stat;
jer da ljudi poznati ne će grih, ča prudi,
pokol ga će li znat on, ki svaka sudi.

I u »Suzani« se očituje kao u i »Juditi« poznavanje starine, to na isti način, pa po tom, što je rečeno za jednu pjesmu,

vrijedi i za drugu. Samo se »Suzana« još više približuje u opisima ljepote trubadurskom ukusu. O Suzani se veli:

Bile biše šije, a crnih očiju,
glavice milije, ner ti reć umiju,
obrvi ter viju, nad kimi staše val,
ako reći smiju, Bog biše upisal.
Tko bi na daleč stal, rekal bi: rumen cvit
od ust je nje procval, ali ružice list.
Obraz od sniga slit, ne, ki je sasvim bil,
da s kim bi smišan bil grimiza neki dil.
Suknja razlicih svil dar do tla nizoka,
kip rasta gorskih vil, tanjahta, visoka.
Razuma duboka....

Navlastito podcrtanim izrazima naći je u dubrovačkoj lirici sijaset paralelâ, a to kaže, kako je u gornjoj i donjoj Dalmaciji ukus bio isti. Spominjem i to, da opis vrtla Joakimova ima sličnosti sa opisima Vetranićevim. Bit će slučajno, ali i slučaj ima svoju pozadinu. Ne bi ga bilo, kad bi bila gornjo-dalmatinska književnost odijeljena kitajskim zidom od dubrovačke.

Ostale duhovne pjesme Marulićeve, kao »Urehe duhovne«, »Dobri nauci«, »Stumačenje Kata«, »Lipo prigovaranje razuma i človika«, »Svit je taščina« i »Suprotiva slasti od blaga« znamenitiji su za poznavanje Marulića kao osobe, nego kao književnika. Tu se hrvatski izlažu ona ista moralna načela, kao što i u latinskim djelima, s tom razlikom, što nema razloženja i navoda iz drugih avktora, a to u ostalom ne žalimo. Najzanimljivija su svakako ona mjesta, gdje se govori o redovničkom životu, a u kojim očito pisac šiba na svoje doživljaje u samostanu sv. Petra, pa hoće da se kao opravda, zašto je nakon dvije godine manastir ostavio. Takovih se mjesta često nadje; n. pr. u »Dobrim naucima« dovikuje Marko redovnicima:

Tance ne vodite, ne spivajte pisni,
unesto hodite, a ne kako bisni.
Ne općite svite, oholost ke stiču,
ali svilene kite, na grih ke potiču:

postolce žentile, lipo izrezane,
košuljice bile, svilom priplitane ....
Svitom se odijte, ka redu pristoji,
unesto hodite, jer vami svit stoji.

Ako je istina, da su se ovako nosili, razumjeti je i sveti gnjev pjesnikov, no svakako će trebati dobru polovinu odbiti na nemirni duh piščev, t. j. bit će, da je bilo slučajeva, da su redovnici živjeli raskalašeno, a on je to uzeo kao opći prigovor, navičan kao što je bio vidjeti zlo, i gdje ga je moglo ne biti. Marulić je naime kod nas neka vrst Savanarole, koji šiba zlo bez obzira, da li je šiba najbolje sredstvo, ta se izliječi. Pesimizam Marulićev nas zanima u ostalom, jer se baš s toga navraća pjesnik češće na prilike, u kojima je živio, te nam iznaša slike iz tadašnjeg života. Nemilo je svakako za idealne ljubavnike, kako prozajično misli Marko »o vječnoj ljubavi, koju ni smrt ne može raskinuti.« U »lipom prigovaranju razuma i človika« tuži se čovjek, da mu je ljubljena žena umrla, a razum ga ovako tješi:

Ako s' dobru našal, možeš i drugu najt,
kad budeš obašal ne hteći s puta zajt.
Ako l' dobrotu imit poče pod tobom biv,
dobra će i druga bit, buduć joj meštar živ.
Ako t' dobra biše, virna i poštena,
i razum imiše u svemu svršeno,
spomen' se, da mnoge najpri take budu, ...
a pak srama miru zavrgu za kose.
Ostave te krosna i teg, sulac pričnu zbirat,
u mladih upru gled, kih no budu sritat.
Žena je zaisto nestanovita zvir,
stat na jedno misto ne more imit mir ...
Dobra biše tvoja, da tko mogaše znat,
po sva lita svoja jednu da će imat,
da ne će vilovat, da će viru nosit
ter te vazda štovat, a inih ne volit?

Ovdje se vidi nekakvo neprijateljstvo prama ženskomu svijetu, kao da se je pjesnik ima na nj razloga tužiti. No treba spomenuti i slobodnije ono njegovo mišljenje, kad stavlja »razumu« u usta riječi:

Ne žel' mnogu dotu, ni gizdu, ni lipost,
ner samo dobrotu žensku tere kripost.
Zamirat ostavi, koga je simena,
a tim se zabavi, da j' dobra imena.

Vidi se po tom, da je uza svu nesklonost prama ženama ipak uzvišenije shvaćao bračnu svezu kudeći samo ono, što je zlo u njoj.

Ovim izvodima naći je, kako spomenusmo, paralelâ u latinskim djelima Markovim, i to: »Urehe duhovne,« gdje se raspravlja o tri kreposti: vjeri, ufanju i ljubavi, odgovaraju Evangelistaru, a »Dobri nauci« po svom sadržaju opet drugomu latinskomu djelu: »De institutione.« To jasno kaže, da je svojim radom u hrvatskom jeziku pjesnik hotio narodu protumačiti i popularizovati svoju »moralku«, a u tu je svrhu imalo služiti i njegovo »tumačenje Kata,« gdje se u kratkim i jezgrovitim rečenicama prikazuje štiocima praktična filosofija. Za to služe i pjesme, koje opisuju po bibliji i sv. Augustinu zgode iz života Isukrstova, pa prijevodi psalama, raspredanje, parafraze deset zapovijedi božjih i sedam smrtnih grijeha, pa i same pokladne pjesme: Poklad i korizma te Spovid koludric od sedam smrtnih grihov, gdje se u šaljivu obliku nalaze prave prodike o kobnim posljedicama grijeha. Da rad u hrvatskom jeziku ide i inače uporedo sa radom u latinskom, najbolje ipak dokazuju pjesme: Tuženje grada Hjeruzolima i Molitva suprotiva Turkom, koje odgovaraju »pismu na Adrijana VI.«, o kojem je bilo već govora. U prvoj pozivlje Jeruzolim papu, da skupi ujedno ćesara hrabrena, od Španje kralja primoguća, kralja France i Inglitere, Čehe i Ugre, latinske kneze (— »ne dim za pineze« —), Bnetku gospodinu, Milan, Feraru, Florencu, Mantovu, Pjemont, popove i dvor, eda oslobode sveta mjesta od Turaka, jer inače

ja mnju ti, ni šala, kadi je Petrov hram,
bit će konjem štala, a Rim stanišće vran;

a u drugoj, pokle »boj su bili š njimi Hrvati, Bošnjaci, Grci, ter Latini, Srbli ter Poljaci,« te »eto još boj biju nici, a nikih

nî, a druzi ne smiju, jer jim si gnjivan ti,« moli se Svemogući, da On spasi kršćanstvo i pobije Turke, kako je pobio i vojsku Idumejsku i Moabite, kad htjedoše uništiti puk izraelski. — Ovo poredjenje znamenito je i po tumačenje »Judite«, jer daje pravo onima, koji u njoj gledaju sliku ondašnjeg stanja u gornjoj Dalmaciji.

VII.

Marulić i hrvatski pjesnici iz Gornje Dalmacije.

Radinost Marulićeva. — Pohvala Hektorovićeva, Zoranićeva i Barakovićeva. — Protivnici hrvaštine: Toma Niger i svećenstvo spljetsko. — Spljetski pjesnici. — Prilike na Hvaru i hvarsko plemstvo. — Hanibal Lucić. — Petar Hektorović. — Ostali hvarski pjesnici. — Njihovo općenje medju sobom. — Veze Hvara sa Spljetom. — Prijateljevanje hvarskih i dubrovačkih pjesnika; dopisivanje njihovo. — Petar Zoranić, Juraj Baraković i ostali pjesnici iz šibenske i zadarske okoline.

Da popunimo sliku rada Marulićeva, treba spomenuti i prozajička mu djela. God. 1500. na molbu istoga onoga Balistrića, komu i »Juditu« posveti, prevede latinsko djelo: Knjige Ivana Gersona, kancilira pariškoga: Od naslidovanja Isukarstova i od pogarjenja tašćin segasvitnjih. Bit će njegov i prijevod s latinskoga: Nauci sv. Bernarda k sestri svojoj, pa i Život svetoga Jerolima pisan za duvne. Ovim djelima treba dodati prikazanja, o kojima bijaše govora, pa se je uprav diviti Markovoj radinosti, koja je mogla doprijeti do tako obilne književne radje, da joj u starijoj našoj književnosti nema po množini jednake. Po kakvoći ova sva djela zaostaju bez sumnje za mnogim drugima, ali po kakvoći ih ne smijemo ni suditi, već po djelovanju na vršnjake

i na pisce, koji su iza njega došli. A to se djelovanje ne očituje po vrsti pjesama, jer su ti pisci pisali sasvim drukčije, nego Marulić; ne očituje se ni po slogu, jer je slog jednoga Lucića mnogo ugladjeniji od Marulićeva; već se očituje u vjeri, da je Marulić prvi započeo, te kako su Marka vršnjaci i potomci krstili prvim hrvatskim pjesnikom, tako ne smijemo ni mi u taj naziv dirati, pa i bio u koječem neispravan.

Teško je pobrati sve hvale, kojima ga pisci XVI. vijeka i latinski i naši obasiplju, ali nije suvišno znati, kako neki naši sude o njemu. Hektorovića u Ribanju dovede sreća do Nečujma, »gdi je bil don Dujmu stan Baništriliću.« »Dugo vrime Marul Marko je tuj š njim bil, koga mnim da si čul i knjige njega štil, ke su raznesene po sve svita kraje, čudno narešene svake slasti slaje; . . . svu našu okruni stranu mnogom dikom i častju napuni i hvalom velikom; kim je urešen bil i jezik slovinski i kim se je dičil tokoje latinski. Ja mnim ona dila, ka vidih od toga, da ti nisu bila brez duha svetoga . . . O, Splite čestiti, kû si sriću imil, da s' vazda gnizdo ti razumnim ljudem bil; u tebi knjižnici mnogi se rodiše, veli razumnici, koji slavni biše . . . Li Marul nad svima, za reći rič pravu, najveću čast ima i diku i slavu. Zvizdami meu svimi kako sja danica, tako t' meu mudrimi ime mu potica.«

Kad i ne bi bilo u ovim riječima spomena o »slovinskim« djelima, pohvala sama od jednog Hektorovića umetnuta bez potrebe u pjesmu, koja radi o ribarskim zabavicama, znači već nešto, pa je razumljivo, kako je Marulić svojim ugledom mogao osvojiti i za hrvatski jezik mjesto odlično uz latinski i talijanski. Marka kao hrvatskog pjesnika spominje i Zoranić u svojim Planinama, stavljajući mu u usta alegoričnu pjesmu o rasutoj bašćini, ciljajući valjda na njegove pjesme proti Turcima. Ali za znamenovanje Markovo svakako najznatnije su riječi, koje Baraković stavlja u usta svojoj »Vili Slovinci«:

> Bih nigda doprla u vrime Marula
> Latinkam do grla i glas njih taknula,
> opet sam padnula, zač jazik slovinski
> vas nauk od skula promini u rimski.

Ove su riječi ispjevane do 100 godina poslije »Judite«, pa se vidi, kako je po malo slika Marulića kao prvog pjesnika hrvatskoga postajala jasnija, a gubila mu se znamenitost kao latinskoga pisca. No to ne znači još, da mu se odmah s početka i kao hrvatskomu pjesniku nije ime slavilo. Hektorovićeve riječi to nam jasno kažu, premda je imao pjesnik na umu više Marulića kao učenjaka, koga duh sveti nadahnjuje, nego kao pjesnika. Svakako je slava Marulićeva natkrilila slavu drugoga Spljećanina, poznatoga humaniste i pisca povjesti nadbiskupije spljetske, Toma Nigera, arhidjakona. Kakvim je duhom disao taj pisac, dovoljno svjedoči način, kako je navalio u svojoj povjesti na staroslovjensku službu božju hoteći braniti odluke sabora 1059. i 1064. On nam je zabilježio i poznatu priču o popu Vuku i starcu Cededi, gdje se hinjenom prostodušnosti ruga neznanju glagolaša, a Slovjene nazivlje Gotima te slovjensku službu božju »kletim raskolništvom,« komu treba zabiti sjeme. Ovomu arcidjakonu ne smije se poreći znanja i darovitosti, pa je hrvaštini mogao biti poguban osobito zato, što je cijelo latinsko svećenstvo u Spljetu bilo uza nj. Tako nadbiskup Zani Bernard odredi god. 1511., da nijedan svećenik ne smije tumačiti sveto pismo slovjenskim jezikom osim jedino evangjelje, epistole, ispovijed i pričest i u naredjeni dan red mrtvih; a nadbiskup Andrija Kornel god. 1535.: da nijedan glagolaš ne smije biti član kapitula ni svećeničkog zbora stolne crkve sv. Dujma, niti može uživati ikakav dio desetine, pogrepštine, ili drugih dohodaka, niti mu se može podijeliti kapelanija, niti plovanija, ni svećeničko mjesto u manastirima Spljeta, Omiša, Šolte, Vranjice, Dilada, Kuka, Postrane, Lužana, Žrnovnice, ni kod sv. Stjepana de Pinis, nego samo onda, kad bi ponestalo svećenikâ latinskog obreda! Uz crkvu bijaše neprijateljica hrvatskomu jeziku i državna vlast, pa to bolje nego išta kaže, kolik je morao biti ugled Marulićev, kad je sve te neprijatelje svladao, te postavio temeljni kamen hrvatskoj književnosti u gornjoj Dalmaciji.

Još za života naime Marulićeva, a poglavito poslije njegove smrti, pojavljuju se po gornjoj Dalmaciji ljudi, koji hoće da

slijede stope njegove. Baš drugovi Markovi bili bi Spljećani Jerolim Papalić, Plaćid Gregorijanić, Jerólim Martinčić i Nikola Matulić, no nama su sačuvana samo imena ovih pjesnika, a samo po otrašcima njihovih pjesama rekao bih, kao da su se i držali u pjevanju moralnoga pravca Marulićeva. Nemarnost Spljećana za hrvatsku knjigu i neprestano širenje tudjinštine, to je i uzrok bio, sva je prilika, što nam nestade njihovih pjesama — Marulićeve su nam sačuvane u samo jednom rukopisu, t. zv. Vrtlu — i što se je poslije njih malo ljudi bavilo hrvatskom pjesmom. Ona nadje obradjenije mjesto na Hvaru, te tu procvjeta novim, bujnim životom. Tu se naime življe sačuvala narodna svijest, nego igdje po Dalmaciji, izuzmeš li Dubrovnik, a ostalima su u ljubavi prama rodjenom jeziku prednjačila vlastela i svećenici, prvi kao pjesnici, a drugi kao pisci crkvenih prikazanja, koja se je vrsta drame ponajbolje na Hvaru njegovala.

Hvarsko plemstvo potiče većim dijelom od prastare hvarske porodice Jivića, iz koje se po povelji kralja Bele IV. od 1242. birao hvarski i brački župan. Ova se porodica razgrana kasnije u Jakšiće, Hektoroviće, Barbiće, Piretiće, Luciće, Balse, Stanoeviće (Auroli), Dobroslaviće (Bonini), Berislaviće, Paladiniće Dujmičiće, Zupaniće (Vidali), Gazaroviće i Gottifredi, te je još XVI. vijeka odlučivala udesom svoga rodnoga otoka, koliko je to bilo moguće od Mlečićâ, pravih gospodara. Neprestano trvenje medju vlastelom i pučanima, koje se izvrnu 1510. u očitu bunu, kad je 6 plemića kušalo silovati jednu djevojku u Starom Gradu, olakšavalo je posao Mlečićima, koji su u mutnu lovili. Oni, kao no ti aristokrati, pomagahu plemstvu, a plemstvo tako zaštićeno htjelo se tim okoristiti, te prekrši uvjete, pod kojima se 1510. došlo do mira. Dne 1. kolovoza 1514. iznovice se dignu buna na Hvaru; do 28. plemića bi isječeno. Mletački izaslanik Vinko Capello povrati mir, objesivši do 20. pučana, no uza sve to iskrena prijateljstva više u narodu ne bijaše. Narodu je bilo jaoh, a plemstvo se još čvršće prisloni uz Mletke, koji su sada u svoje pristaše mogli brojiti i jednog Hanibala Lucića i Petra Hektorovića, premda su obojica ljubitelji narodne književnosti! Ali to nam ne smije biti čudno, kad znamo, da je

i u doba narodnoga preokreta šezdesetih godina Stari Grad bio zanesen za talijanskom idejom, — a nije bilo u njemu triestak ljudî, koji su poznavali talijanski! Tako je bilo i u XVI. vijeku: odanost Mlecima nije priječila pisce, da budu osvjedočeni Hrvati, što više, da hrvatskom pjesmom proslave mletačku gospodu. Lucić n. pr. slavi mletačke provediture Viktora Dieda i Mata Maripietra, jer je prvi dao Hvaru »život i mir,« a drugi uveo toliku »pravdu i mudrost,« da tako nije nikad prije bilo. Za Markantonija Mulle bješe mu Dalmacija toli sretna, da »se u radosti smijala i pjevala«. Ne smijemo ovoga preuzveličivanja tumačiti tako, kao da je Lucić htio laskati vlastelî mletačkoj, već se tu zrcali njegov plemićki osjećaj, koji mu je kazivao i one riječi u »Pohvali grada Dubrovnika,« gdje »i sud daju plemeniti i čast, i na sag sidaju, i svi imaju vlast; ostaloga puka, kako se pristoji, svaka vrst i ruka u posluh sva stoji.« Ovu je aristokratsku ćud razvilo jače zacijelo i to, što mu je u bunama, o kojima bijaše riječ, imanje postradalo, tako da mu je bilo dosta truda, dok je s nova sagradio kuću i ponovio i nasadio propale vinograde.

Mladji je nešto od Hanibala, — kojemu se ne znadu godine ni rodjenja ni smrti, — Petar Hektorović iz Staroga Grada (1487.—1572.). Otac mu je Marin bio na čelu plemstva, kad su odbijali zahtjeve puka. I po majci od znamenite kuće Balbi bio je Petar vezan sa braćom plemićima, no ipak, sudeći po njegovim djelima, gdje prijateljski spominje prosti puk, čini se, da je bio bliži puku, nego drugi, pa da mu je s toga i kuća ostala poštedjena u onoj oluji, u kojoj mnogi drugi nastradaše. Što se tada ne dogodi, dogodi se kašnje, kada Turci udariše na Hvar. Tom prigodom najviše postrada Stari Grad, a sam se Petar jedva spasi preplovivši u Italiju na ribarskoj ladji za strašne oluje. Da sačuva sebe i gradjane, kad bi se nasrtaj ponovio, sagradi Tvrdalj, utvrdu blizu svoje palače, a ta zbilja spasi njega i sve, što k njemu bijaše pribjeglo god. 1570., kad turska gusa za ciparskog rata poplavi Hvar. Ovu navalu ne preživi vele Petar. Umre ostavivši za sobom jedinicu Lukreciju, već tada udovu Petra Gazarovića. Kći njezina Lucija

vjenča se sa sinom pjesnika Hanibala, no ne ostavi potomka. Oporukom se sjeti Petar ove unuke ostavljajuć joj »sve svoje knjige, uvezane i neuvezane, tiskane kao i pisane rukom u našem jeziku dalmatinskom.*«

Okolo Hanibala i Petra skupljahu se ondašnji književnici hvarski, kojim — izuzevši nekoliko poslanica — sada samo imena znamo, kao Frano Božičević, Gjuro Parožić, koji ispjeva Vlahinju; Hortensije i Jerko Bertučević, pa Mikša Pelegrinović, čija se je Jedjupka, posvećena Dubrovčanima, do dana današnjega sačuvala. Božićevića hvali Lucić kao »svim ostalim naprida pjesnikom,« a i Božičević je ispjevao pjesmu u pohvalu Luciću, kojoj se Hanibal u velike veselio. Lijepi je dokaz prijateljstva svoga prama Bertučevićima podao Hektorović u Ribanju, a slavi Jerka i osobitom poslanicom govoreći o njegovim pjesmama:

ka složi naredno puna svake dike
i ljupko i medno, da jim nî prilike.

U kolu ovih književnika ide mjesto i Franja Paladinića, kojega je Hanibal veoma cijenio, pa i Petra Golubinića, čiju je smrt isti Hanibal opjevao. Ova dvojica nijesu, koliko znamo, pjesme skladali, ali da su se zanimali poezijom, pokazuje mar, koji je bio na Hvaru zavladao prama književnosti.

Prvi su od svih, naravski, Hektorović i Lucić. Hektorovićevo Ribanje, pa Lucićeva Robinja i ljubavne pjesme imadu i sada književne vrijednosti, a pokazat ćemo njihovu znamenitost, kad budemo napose o pjesmama po vrsti govorili. Ovdje mi se je samo dotaknuti jednoga zamašnoga književnog pitanja, a to je vezâ, koje su Hvar vezali sa Spljetom i Dubrovnikom.

Kad nam ne bi ni bilo ujamčeno, da je Petar učio u Spljetu, već poslanice njegove i Hanibalove pokazuju, da je bilo medju Spljetom i Hvarom duševne zajednice. Spljećanin Martinčić, koga je već Marulić slavio, »svakojacih kriposnih pun naukov,«

* »tutti miei libri lęgati e disligati, come scritti a mano in lingua nostra Dalmatina.«

io je »davnjeni prijatelj« Luciću, pa su bili u neprestanom rijateljskom i književnom općenju. Lucić se veselio, kada bi d spljetskog prijatelja primio knjigu, a još bi se više naslajivao njegovim pjesmama, »s kih će mu slavno bit ime.« Martinčić je sa svoje strane nagovarao Hanibala, da «ne drži tražu, ni krati, da se van pokažu« plodovi njegova uma, a ad se sastane s njim u Spljetu, hrabrio ga je i govorio mu, ao da je velik pjesnik. Lucić je Martinčiću slao svoje pjesme, la ih, »ako bi u čemu lihale, priureši i prinačini,« dapače mu e ostavljao slobodno, da pjesmu, samo ako mu se svidi, pusti rugomu, da je čita, ili uništi. Treći u toj družbi bio je ere Bertučević, kum Martinčićev; a dobro je bio vidjen i Hektorović, koga Martinčić pozdravlja po Luciću. Mnogo je Hanibal cijenio i Nikolu Matulića, čije su mu pjesme bile ako mile, da su mu se pričinjale gladje od Homerovih i Virgilijevih, pa će s toga od pjesnika »slava bit Splitu i glas neizmirni.« — Ovdje je spomenuti i dvije ženske, obje iz Trogira, i to Milicu, kćer Jerolima Korijolanovića od plemenite kuće Cipiko, koju slavi Lucić zbog ljubavi prama nauci i knjizi, te Gracijozu Lovrinčevu, o kojoj kaže Hektorović:

> Kad skladanja vidih prilična k živinju,
> »Je l' tko njoj takmen — rih — u svakom uminju,
> ka biše pisala tad prijateljici,
> s kom se biše stala, božjoj službenici?

Bilo je dakle književnog saobraćaja medju Spljetom i Hvarom, no vijestima, koje o tome govore, ne odgovara nipošto sadržaj ni kakvoća hvarskih i spljetskih umotvora. U Spljetu ne ćemo naći ništa slično Ribanju ni Robinji, a opet na Hvaru nema moraliste poput Marulića. Hektorović je bio čovjek prožet kršćanskim duhom, koji nimalo nije u vršenju svojih vjerskih dužnosti zaostajao za Marulićem, pa ipak koje li razlike medju jednim i drugim pjesnikom! Spljetska lirika stoji još uvijek na stajalištu pobožnih pisaca prikazanjâ, ugladila se pod dojmom klasicizma, no obradjuje uvijek istu gradju, kao i crkvena prikazanja, a hvarska je svjetovna, pa sjeća više dubrovačkih trubadura, nego mrkoga Marulića. Ljubavne su dapače pjesme Hani-

balove najčišći izraz trubadurštine, te se razlikuju samo po većem pjesničkom daru od pjesama Menčetićevih i Držićevih, tako da bi čovjek na prvi mah pomislio, da je jedan poznavao drugoga te ga slijedio u načinu pjevanja.

No tako baš ne će biti. Mislim, da je priličnije istini, uzmemo li, da je i hvarskoj i dubrovačkoj lirici jednak početak. Bit će, da je u gornjoj Dalmaciji isto kao u Dubrovniku odjekivala već XV. vijeka trubadurska poezija, pa kako je na jugu postigla vrhunac Menčetićem i Držićem, tako i na sjeveru odvoji Lucić medju ostalim pjesnicima, kojih se imena pored njega više ni ne spominju. Ovomu se mišljenju ne protivi nipošto, što je Lucić poznavao, kako već vidjesmo, Dubrovčane. On ih slavi samo kao aristokrate i ljude, koji rado pričekuju goste; ali u njegovim djelima nema traga nikakvoj književnoj zajednici. Istina, teško je i pomisliti, da on nije znao, što se u Dubrovniku zbiva i u književnosti, ali u doba, kad je najvećma Lucić pjevao, bili su već prvi dubrovački pisci cvali i ocvali, pa nema nikakva dokaza, da ih je on poznavao, kad ih ne spominje ni Hektorović, koji je bez sumnje bio upućeniji od Hanibala u dubrovačke književne prilike. Zanos Petrov za Dubrovčanima bio je toliki, da se je u 71. godini života, t. j. po Uskrsu g. 1557., s lijepom družbom svojih rodjaka i prijatelja uputio u Dubrovnik, da se lično upozna s ondješnjim književnicima, s kojima je odavna bratski živio i dopisivao. Tako ima poslanica Petrova iz god. 1556. »otcu i gospodinu hvale i časti vele dostojnomu dom Mavru kalujeru, Dubrovčaninu,« gdje već Petar žali, što se lice u lice ne mogu razgovarati, te mu šalje neke svoje pjesme,

> da se vridnost tvoja, kad joj što domori,
> šteći pisma moja o tom razgovori.

Još je starija, t. j. iz g. 1539., poslanica Vetranićeva, pisana sa otoka sv. Andrije*, a da se oduži i njemu i drugima, koji ga na Hvaru spominjahu u svojim pismima, ispjeva Vetranić Petru pjesmu »Vlasteostvu hvarskomu,« u kojoj kaže, da se hvarskom

* Izdao je Rešetar.

mom »velmi se raduje slovinski vas kotar«, a napose spo- je Hektorovića i Jerka Bertučevića. Još su čvršće bile sveze ju Nikolom Nalješkovićem i Petrom. Poslanica je Petrova)li iz g. 1541. odgovor na pismo Nikolino iz g. 1540. Kako po Nalješkovićevim riječima razabire, dum Mavar mu je azao pismo Petrovo i »jošte do Miše (Pelegrinovića), kâ «. Zanesen ljepotom pjesme snivao je Nalješković o Hekto- ću, pa mu javlja, kako je u snu vidio vilu, koja mu pokaza), gdje igra, a protumači prikazu ovako:

Petre je z dum Mavrom i Dmitrić Nikola
krunjeni laurom igraju u kola
i pjesni razlike s mužami spijevaju,
kroz koje u vike živjeti imaju;
ter im su za slavu te muže savile
po krunu, na glavu kê im su stavile:
Mavru Uranija ljepšu neg od ruža,
a Petri Talija, Nikoli Klio muža.

Hektorović se u odgovovu jada, kako ga je spela bolest, ije još zaboravio ni one nevolje, koje pretrpi, kad mu je u bilo bježati preko mora (taj se bijeg potanko opisuje).) će u nevolji i žalosti pjevati! Pa ipak ga prijateljstvo ta, da se sjeti Nikole.

Kudgodi prohodi tva pjesan gizdava,
svuda je nahodi pohvala i slava . . .
Dmitrića Nikolu milo mi pozdravi,
s dum Mavrom zaedno, ocem poštovanim,
u srcu primedno momu koga hranim.

U listovima se ovim vidi dakako medjusobno kadjenje, ko je to bio običaj humanistâ u Italiji, pa i u Dalmaciji; ali iz fraze vidi se i čisto prijateljstvo osnovano na štovanju. kamo će Petar, nego u svoga Nikole, kad posjeti Dubrovnik! jatelj ga srdačno dočeka i sjajno pogosti, a s njim se natje- u i ostali Dubrovčani, kako to kaže sam Petar u svojoj slanici Mikši Pelegrinoviću, i to ne samo u gradu, već po eloj okolici, gdjegod bi se pokazao. Nalješković je taj posjet

smatrao pravom srećom, kako kaže u poslanici 1557., a lič
poznanstvo još više učvrsti prijateljstvo, koje se lijepo očitu
u pjesmi »Guti gospodina Petra Hektorovića«, koja svršu
riječima:

> Molim te (guto) togaj rad, nemoj, svi Hrvati
> da na te plaču sad, hotjej ga parjati.

A očituje se to i u daru, koji posla Petru: štap od trstik
indijanske zakovan gore slonovom kosti, a dolje rogom, — a
je to zbilja bilo poslije posjeta, kako Ljubić nagadja.

Ovako prijateljevanje pokazuje očito, kako je bila
prijateljâ razvijena narodna svijest, te kako su se i na sjeve
i na jugu smatrali dijelom istoga naroda. Pjesnici iz isto
mjesta bliži su jedan drugomu dakako, ali medju njima i drugi
bijaše književnog općenja, kako to jasno kažu poslanice, a d
je to općenje bilo korisno po jedne i druge, dokazuje lije
razvitak književnosti u razmjerno veoma malo godina.

A kako je bilo u šibenskoj i zadarskoj okolici? — Tu s
u XVI. vijeku ističu trojica kao pjesnici: Petar Zoranić i
Nina te Juraj Baraković i Brno Karnarutić iz Zadra, sv
trojica zadojeni vrućom ljubavi prama domu i materinsko
jeziku, koji su osjećali potištenost, u kojoj je narod živio.
ovima možemo dodati i Šimu Budinića, prvoga, koji poč
upotrebljavati češke dijakritičke znakove za hrvatski. To raz
biremo iz njihovih djela. Ali kako se je to čuvstvo u nji
razvijalo, i je li mu davao povoda kakav dogadjaj, sve je t
nama nepoznato. Za Zoranića samo znamo, da se je rodi
1508., a to sumnjamo, da je umro prije god. 1569., kad su m
Planine bile tiskane. Baraković se po Ljubiću rodio godin
1548., od oca Ivana i majke Zadranke na očinskom imanj
Plemićima, otkle se veoma mlad preseli u Zadar, zbog če
i nazivlje sam sebe Zadraninom. Postavši svećenikom živi
je u Šibeniku, a umro u Rimu 1528., gdje ga nalazimo ve
1600. godine — O Karnarutiću ne možemo ni ovo malo vije
sabrati, no svakako je mladji od Barakovića, koji ga spomin

Za poznavanje prilika, u kojima su pjesnici živjeli, ov

je veoma malo. Srećom nam se sačuvalo nekoliko poslanica. Tako saznajemo za imena Frančiska Difnića, šibenskog vlastelina, pa nekog Osipa Ivetića, koji bi htio u pjevanju slijediti Jurja; Nikole Difnića, Anjela Justijanovića, popa Matije Tomaševića i popa Ivana Tonkovića. Najznamenitija je svakako poslanica Vice Zanbona, koji spominje vilu Dubrovkinju, Hvarku, Ninku, Trogirku, Šibenku, i Zadranku. Regbi dakle, da je bilo književnika i u Trogiru i u Šibeniku, o kojima mi baš ništa ne znamo. Znamenit je takodjer i Jurjev odgovor popu Tonkoviću, gdje se spominje i slavi Marul i Bošnjak pop Ivan. Eto dakle dokaza, da se i u Zadru znalo, što se na jugu radi, no budi da nije bilo ni živjelo više pjesnikâ skupa u jednome mjestu, budi da inače prilike nijesu bile zgodne, do pravoga književnog pokreta nije došlo. Pojedince se javljaju pjesnici, dok i njih ne nestane u talijanštini, koja odagna hrvatske vile i iz Zvonimirova grada i s ubavoga Hvara.

VIII.

Dubrovački književnici XVI. vijeka.

Crkva i književnost. — Šiško Menčetić i Gjore Držić, trubaduri hrvatski. — Marin Krističević. — Andrija Čubranović. — Njihove pjesme pokupi Niko Ranjina. — Dum Mavar Vetranić i drugovi mu. — Epistolarij Dimitrovićev i Nalješkovićev. — Iz života Vetranića Cavčića, Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića. — Cvijeta Zuzorinka i njezino društvo. — Klasicizam poče se javljati. — Život Marina Držića, Bobaljevića i Monaldovića. — Ova potonja dvojica prama Ranjini i Zlatariću. — Što znamo iz života ove dvojice? — Kako slave ovi ljuai Cvijetu? — Dubrovačka akademija »dei concordi«. — Ljudi, koji su se oko nje sabrali. — Ciljevi akademije. — Općenje s talijanskim književnicima. — Ovo općenje zamjenjuje drugovanje sa gornjo-dalmatinskim pjesnicima. — Prijevodi iz talijanske i staro klasičnih književnosti. — Kako su se držali stariji prama novome pokretu? — Burešić, Sasin i oba Mažibradića.

Nije tako bilo u Dubrovniku! Domaća uprava, pa očita namjera njezina, da u »dubrovčanizmu« sagradi sebi čvrst bedem proti mletačkim težnjama, dovela je do toga, te se nije bilo bojati, da će mlada biljka književnosti naše zakržljati pod zadahom tudje kulture. A ni crkva ne može se nazivati protivnica domaćoj književnosti, kao u gornjoj Dalmaciji, jer joj je i snage nedostajalo, da to bude. Nadbiskupe dobavljaše republika, istina, iz Italije, ali im uz bok stajaše kaptol, gdje su bila samo vlastela dubrovačka. Proti svećenstvu i nadbiskupu mogaše se vlada poslužiti i redovništvom, koje bijaše domaće. Ova dioba imala je dakle tu posljedicu, da ni tudjinci, ni domaći ne bijahu premoćni, a to se pokaza baš i u crkvenim stvarima, pa i u književnosti. U ostalom, što nije bilo po crkvama stare slovjenštine, bit će, da je to i dovelo do toga, da se crkva nije pačala u književne posle, jer nije imala prikladna mjesta za borbu.

Ivana Gučetića već smo spomenuli kao prvoga, o kome je zabilježeno, da je hrvatski pjevao. No odmah iza njega eto nam čete pjesnikâ, koji se okupljaju okolo trubadura dubrovačkih — Menčetića i Držića.

Šiško Menčetić spada onom ogranku stare porodice Menčetića, koja se po Vlahu Menčetiću iz XIV. vijeka prozva Vlahović. Otac mu se zvao Šimun, a majka Veća od ne zna se koje vlasteoske porodice; po imenu sudeći bit će Crijevića, ili Gjorgjića. Od 7 djece bijaše Šiško najstariji, a rodi se godine 1457. Po svoj prilici pohadjao je, kao i drugi, gradske škole, ali iz njegova mladovanja ne znamo vele. Prva je vijest o njem iz godine 1476., a pripovijeda se tu o njegovim noćnim izletima, i kako su mu očeve sluge pomagale u tome namještajući bačve i ćilime, kud bi Šiško silazio s prozora. Prama kući očevoj bila je kuća Bernarda Tome Bunića, koji je imao lijepu sluškinju Vladislavu. Okolo nje se Šiško vrtio, no zaludu, jer se je ona bojala, da ne izgubi nos, kako je bio u Dubrovniku zakon za žensku, kad bi posrnula. Mladi se Šiško razljutio, pa poče prijetiti, a prijetnju i izvrši. Na Božić veselile su se i plesale sluškinje Bunićeve sa služinčadi iz susjedstva, a medju njima i Vladislava s kralješem u ruci. Sluge Menčetićeve gledale su s prozora, kad dodje Šiško, te opsova jednu, što gleda ženetinu. Vladislava odgovori na uvredu, a Šiško je poče gadjati kamenjem, pa golim bodežem provali u kuću Bunićevu te rani Vladislavu lako u lijevu ruku. Odmah po svecima tužio Bunić Šiška, što je oružan provalio u tudju kuću, a moj ti Šiško morade odsjedjeti 6 mjeseci u tamnici. No to ne opameti vatrenoga mladića, jer ga opet nalazimo g. 1489. kao svjedoka u jednoj tučnjavi, a 1483. porva se s Nikolom, sinom postolara Petka, koji mu ogrebe lice. God. 1489. opet je bio svjedok nekoj prepirci. U to Šiško bijaše već stupio u doba, kad su mladi Dubrovčani počimali baviti se državnim poslima, a i trgovinom. 1477. bi upisan u veliko vijeće navršivši 20 godina, a 1494. nalazimo ga u Drinopolju kao zastupnika ostavštine pok. Trojana Lamprice Crijevića, brata ovjenčanoga pjesnika. U 40. godini oženi se Šiško s Marom Gundu-

ličevom, no ni ženidba ne uspregnu mu žive ćudi, jer ga 1498. nalazimo opet, gdje se svadja sa tri sina J. J. Gundulića. Tek početkom novoga vijeka nestaje tih vijesti, a pjesnika nalazimo po više puta u državnoj službi, u kojoj se pope god. 1521. u mjesecu prosincu i lipnju 1524. do kneževske časti, premda se nije pokazivao baš maran, tako da je često bio oglobljen zbog izostanaka iz sjednica. Godine 1527. zanese ga kuga, koja je tê godine tako bijesnila, da je poginulo do 20.000 duša, izmedju kojih 87 vlastele i 160 dumana u pet samostana.

Ove vijesti, koje su crpljene iz pouzdana vrela, dubrovačkog arhiva, znamenite su i po život dubrovački, a i po samu osobu pjesnikovu, čija nam slika postaje jasnija. Njegove pustolovine dale su prilike, da upozna ženski svijet, pa je po svoj prilici po koju škakljivu zgodu, što ih pripovijeda u svojim pjesmama, i sam doživio.

Nijesmo tako sretni sa životom Gjore Držića, kojega je predaja s Menčetićem vezala kao kakve Dioskure. Tako se pripovijeda, da se rodio 1463., a da je postao svećenik s nesretne ljubavi prama kćeri Šiškovoj. Da je to bajka, pokazuje već to, što se je Šiško oženio, kad je Gjore bio već svećenik. Iz života pjesnikova znamo stalno samo to, da je 1494. bio jedan od rektora crkve Sv. Svetih, 1497. opat crkvice blaž. Gospe od Nuncijate, a 1498. notar kapitula stolne crkve. Godine 1500. umre mu majka Nikoleta, a to je zadnja vijest iz života pjesnikova. Preminu 26. septembra 1501.

Nijesmo sretniji ni za Marina Krističevića, druga ove dvojice, koji se po rodu zove de Alegrettis. Umro je 1531. ostavljajući ženu Niku iz kuće de Florio i nejaka sina Kristofana.

Kako se je 1503. natjecao za pomoćnika u latinskoj kancelariji općine, rekao bih, da je bio vješt latinskomu jeziku.

No sve bi to pregorjeli, da nam je barem štogod znati iz života Čubranovića Andrije, poznatog pjesnika »Jegjupke«. Samo nagadjanjem dolazimo do toga, da mu život metnemo negdje oko god. 1480.—1530., a inače treba da vjerujemo predaji, koja kaže, da je bio zlatar po zanatu.

Niko Ranjina, zaneseni ljubilac književnosti, pokupio

je pjesme ovih pjesnika, pa i drugih, kojima ni imena ne znamo, u jedan zbornik. A i pripadaju po smjeru pjevanja u jedno, no na žalost uvijek će ostati neriješeno pitanje, kakvi su bili odnošaji medju njima, je li i tada bilo duševne zajednice i općenja, kako ga kasnije u Dubrovniku vidimo. Počeci su dubrovačke knjige nejasni, a jasnija nam postaje stoprva, kad se pojavi čovjek, koji je pjesnike oko sebe okupio, pobožni D. Mavro Vetranić.

Kako je dum Mavro uveo u Dubrovnik neke vrsti pjesme, i kako je on djelovao na svoje drugove, vidjet će se kasnije, kad bude govora o njegovim pjesmama po obliku i sadržaju. No on je bio i vanjski znak jedinstva dubrovačkih pjesnika, kao nekakav viši svećenik muzâ, koji je mladje vodio i hrabrio, začetnik svakoga književnoga pokreta u ono doba.

Najbolji su dokazi tomu poslanice Nalješkovićeve, da ni ne spomenem opet Hektorovića, koji mu je takodjer vodstvo pripoznavao. Prva je Nikolina poslanica iz god. 1539., a već u njoj nalazimo riječi »viku spivalac pod nebi u našem jeziku, kako si ti, ne bi«. U drugoj moli Nikola dum Mavra, da mu dopusti, da vidi, što je pisao Petru u Hvar; tiče li se one nama poznate poslanice Vetranićeve, bit će i ovo pismo 1539., a možda i prije, ako je istina, da je poslanica Hektoroviću ispjevana prije te godine, kako Rešetar misli. U trećoj poslanici — takodjer bez data — kaže Nalješković, što mu je dum Mavar, ovako:

> Jer mi se kriposti priziru velike
> od vaše milosti, kojijem nije prilike.
> kroz ke će jezik naš, a vrh sve ovi grad
> procavtjet ljepše dvaš s istoka u zapad.

A kada dum Mavro preminu, ispjeva mu Nikola dvije nadgrobnice, hrvatsku i latinsku. Hrvatska je ovo:

> Putniče, pogledaj grob, u kom počiva
> dum Mavar, koji raj i boga uživa,
> do sto ljet na svijeti višnjega ki slavi
> u pjesnah, ke pjeti ovdi nam ostavi,
> kroz ke će njegov glas i slava i dike
> do sudnji živjet čas, a duša u vike.

Vetranić je primao ove znakove milosti, a i zahvalan se pokazivao, priskačući u pomoć, kad je bilo potreba. Znamenita je u tom pogledu njegova pjesma »Marinu Držiću u pomoć«, kad su ga okrivili, da mu je ukrao »Tirenu«. Marinu Držiću nije u ostalom skoro ni bila potrebna ta pomoć, jer je oštrom satirom znao pogoditi u živo svoje protivnike. Njemu su protivnici »prokleto sjeme, barbaćepi, obrazi od papagala, majmuna i od žaba« (prolog komediji »Dundo Maroje«). Ipak mu je dobro došla i riječ Cavčićeva, jer, kako kaže Sabu Mikulinovu: »Vridne časti svoje dosta je Cavčiću, bolji dio od koje zač će dat Držiću?« Uzrok, zbog česa su mu poricali neki »Tirenu«, bio je očito, što se nijesu nadali, da Držić može ispjevati što slično, a to sudim po ovim riječima iz spomenute poslanice Mikulinovu:

Mnozi su nesviesni i ćudi nemile,
ki vele: »Držić sni, da opće s njim vile« . . .
lupežom i mene još čine prid tobom,
kako oni, ki scine i sude svih sobom.
Putnici, ki gorom vrh rike putuju,
što spivam ja zorom s vilama, sve čuju;
ma koji vuhuju dičiv se tudjime,
dugo se ne štuju, odkriva sve vrime.
Lupeštvom, ah! time ne tvor me nitkore,
neznano er ime još slavno bit more:
slavici od gore jur pjesni me znaju,
od zore do zore na ke mi odpivaju . . .
a zli se dresele, kako sve, kim vlada
nenavis'. Tim vele: toj nî čas' od grada,
i ako je, nî sada pjesnivac neg jedan,
zemaljska ki sklada i rajska u pjesan,
od boga ki bi dan ovojzi državi
za ures prislavan, kim da se proslavi.
U pjesan taj stavi: Sve Držić što poje,
toj Cavčić ne pravi, istina ni to je.

Iz ovih se riječi vidi, da je bilo u Dubrovniku ljudi, koji su jedino Cavčić-Vetranića smatrali podobnim, da ispjeva »Tirenu«, koja se je zbilja odvojila od ostalih pastirskih igara onoga vremena; a drugo, da je bilo u Dubrovčana kritičkog

dara i smisla za književnost, kad ih je jedno takovo pitanje moglo podijeliti u dva tabora. Gdje je pak kritike, tu i književnost bolje napreduje, a i književnici se stisnu u jedno kolo, da se pomažu u nevolji i obrane svoju slobodu, jer dobro Vetranić kaže u kratkoj »Pisanci u pomoć poetam«:

Lončarom je glina dana,
kada lonce pripravljaju,
da ručice pristavljaju,
kako hoće sa svijeh strana.

A pengatur vrhu svega
ima volju i oblasti,
da ne štedi niedne masti,
kako hoće da sve penga.

A poetam čes' pogodi,
neka slijede mužu svoju,
da na volju pjesni poju,
kako hoće u slobodi.

Lijepi su spomenik pjesničkoga drugovanja poslanice Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića. Poslanice su Dimitrovićeve upravljene jedino Nalješkoviću, a znamenite su zbog sloga, u kome se bolje očitova Dimitrovićeva narav, nego li u njegovim ostalim pjesmama. U poslanici, upravljenoj iz Alba Reale, duhovito u makaronskom govoru opisuje groznicu, »koja tako balla (pleše), cantando frotule (pjevajuć komedije), da bi strakala (umorila) tri Mara Menule« (bit će kakav komični tip u ondašnjem Dubrovniku). Pravi je biser u svojoj vrsti poslanica iz Aleksandrije 1553. U komične opise upletena su ozbiljna razmatranja o trgovini, n. pr.:

Odkuda Bnetkom biše tolika imanja?
Ovdi ih dobiše u duga njih stanja.
Cjeć toga ne ohode nigdjere sej mjesto,
neg li ga pohode i skoro i često
s galijam i s drijevmi, tovare tere njih
ne lana, kako mi, neg specij svakojih.
Naši Dubrovčani za toj se ne haju,
ali im dano nî, da trge tej znaju . . .
Za to bih vazel znat, rodjače pošteni,
kako t' se zgodi stat minute ove dni? . . .
Nu tebi kad kuga nije mogla vrha doć,
manje će ti moć druga dosadit koja nemoć.

Ti s' kostokamenik, i neka znaš ovo:
veće ćeš imat vik, neg drvo tisovo,
od lonca pokli mož manipuo izjesti,
kvartijerić i kokoš, kad budeš gdi sjesti
s dobrome družinom na novom Parnasu,
pripjevaje s vinom, guleći kobasu.
Pak bi bil' grehota i šteta ljubavi,
da me tva dobrota i razum ostavi.
Tko bi već u pjesni, neg ako naš Matko,*
pripjeval ljubezni tač milo i slatko?
Nu me strah, da i on skoro će putovat,
er tako umije Ston,** tko bude u njem stat.

Porede li se s ovakim poslanicama Nalješkovićeve, zlo je po Nalješkovića. U njega su slike blijede, stil bez ukusa, pun pretjeranosti, no ipak su za nas ne male znamenitosti zbog osoba, kojima su upravljene, jer po njima doznajemo za Miha Latinića, Frana Butkovića, fra Honora Salamunovića, Nikšu Andretića, Fra Bjaža Cinculovića, Vlaha Vodopića, Miha Matufića, da i ne spomenemo Burešića Mara, Parožića Gjura, Hortensija Bertučevića, Ivana Vidali, Petra Hektorovića, Dinka Ranjinu, Mavra Cavčića, koji su nam i inače poznati. Od ovih su bili većina pjesnici, a bilo je i nepjesnika, ali svi skupa sačinjavaju onaj krug, kojemu je Vetranić bio kolovodja, a bolji članovi Dimitrović, Nalješković izmedju starijih, a izmedju mladjih Bunić Babulinov, Burešić, Bobaljević, Ranjina i drugi.

Nikola Vetranić Cavčić bio je sin Nikole Vetranića i Tomasine Turčinovićeve, koje su dvije porodice bile medju pučanima bolje. Rodio se je negdje oko 1486. Braća su mu bila Jero, Jakov i Barbara. Prva dvojica bijahu baštinici očevi poslije njegove smrti 1526., ali je u oporuci bilo odredjeno, bude li raspre medju njima, da im ima suditi Nikola. Kako se Nikola ne spominje ni u oporuci majčinoj od 1508., stalno je, da je već onda bio stupio u kalugjere, kojom prigodom primi ime Mavar. Godine 1515. bijaše senat poslije dugih napora izmolio od pape Leona X. bulu, kojom se samostan Benediktinaca na

* Bobaljević ili Beneša po Kukuljeviću.
** Stonske groznice.

Mljetu pridruživaše kongregaciji Monte Casino, a dum Mavra samočetvrta zapade zadaća, da samostan uredi. Vidi se dakle, da je bio već tada čašćen u redu svom i u gradjanstvu dubrovačkom, ali regbi da je posao bio težak, pa da je dodijalo i Cavčiću i drugu mu Benediktu Zuzorinu, te jednoga dana pobjegoše oni dvojica bez znanja i dozvole opatove u Italiju. Senat ih zato progna za uvijeke iz republike kao buntovnike i prestupnike apostolske naredbe. Ali prognanstvo regbi da nije dugo trajalo, jer već 1526. nalazimo Mavra opet u Dubrovniku, i to u samostanu na Lokrumu. Iz svega je ovoga očito, da je narav Vetraniću bila žestoka; on je nju susprezao, koliko je mogao, pa iz nastojanja, da sam sebe predobije, treba protumačiti, što ga već 1531. godine nalazimo na samotnom ostrvu Sv. Andrije kao priora. Bit će, da je tu proživio stalno nekoliko godina, jer je pismo Hektoroviću od god. 1539. pisano na sv. Andriji, ali ne dugo, jer se već god. 1542. bio u Dubrovniku opat samostana sv. Jakova od Višnjice. Dvije godine kasnije bio je dum Mavar predsjednik kongregacije, a to je zadnja vijest iz njegova života. Ako nije dan pogriješen na nadgrobnici Nalješkovićevoj, preminuo je u velikoj starosti godine 1576.

Mladji su od njega dvaestak godina Nikola Jerka Dimitrović († 1554.) i Nikola Stj. Nalješković († 1587.). Godina se rodjenja ni jednomu ni drugomu ne zna, no po svoj prilici rodila su se oba prvoga decenija XVI. vijeka. Kako su oba bili trgovci, tako im je život skoro jednak. Dimitrović je putovao daleko; bio je u Budimu, Italiji, Aleksandriji, koliko mi znamo, a na povratku ga zateče smrt u Kandiji. I Nale je putovao, te je bio dopro i do Aleksandrije (1535.), ali kako je i dulje živio, i dulje kod kuće boravio, imao je i kad, da se više bavi naukom. Po volji očevoj zaruči se s Lukrecijom Zuzorićevom, no ona ode, da oslobodi mladića prisiljene ženidbe, kako Cerva kaže, svojevoljno 1535. u samostan, gdje godinu dana kasnije umrije, a Nikola se zaruči i oženi s rodjakom Nikom, koja bijaše već dva puta udata. Imao je s njome sina, kojega sretno oženi, ali i preživi. U starosti, kaže se, imao je

ekonomskih neprilika, a bit će i istina, jer mu ostavština nije bila bogata.

Najnadareniji od ove trojice biti će da je bio onaj, kojemu je odgoj bio najslabiji, Nikola Dimitrović. Njemu nije sudbina ni dala, da se razvije, jer umrije, kad je najviše mogao raditi. Ni odgoj Vetranićev nije bio baš savršen, premda je po svoj prilici nauke dovršio u Monte-Casinu u Italiji, pa se nedostatak klasičke uljudjenosti opaža i u njegovim pjesmama, a to je još više vidjeti u djelima Nalješkovića, kome nedostaje i dara i načitanosti, a nadomješta ih divnom marljivosti, pravim zanosom za hrvatsku knjigu. Njega prijatelji slave i kao pjesnika, ali po vrijednosti svakako ga ide viša hvala kao zvjezdara i pisca »rasprave o svjetskim kruzima« (»Dialogo sopra la sfera del mondo«), koje mu djelo dobavi kao dar od senata srebrnu posudu s grbom republike, a od pape Grgura XIII. častan poziv, da i on reče svoju o promjeni koledara, o kojoj se tada radilo.

Smrću i starošću Vetranićevom rastepe se i njegovo kolo, a mladje se pokoljenje stade sakupljati okolo one rijetke pojave, kakvu Dubrovnik po drugi put nije imao, okolo Cvijete (Flore) Zuzorićeve. Rodila se ova vanredna ženska oko 1555. od vrlo znamenite bogate pučke kuće kao kći Frana Zuzorića i Mare kćeri Pera Nikole Radeljevića (takodjer pučanina), a udade se god. 1577. za florentinskog plemića Bartolomeja Pescioni, ostade udovica prije 1597. i umrije, ne zna se, koliko kasnije, ali svakako prije Zlatarića, koji joj smrt opjeva. Svojom ljepotom, ljubežljivosti, duhovitosti ova je glasovita gospodja zanosila srce i pamet ljudima; radi njezina znanja i učenosti i pjesničkoga dara postade joj kuća kao središte književnomu radu u Dubrovniku, pa i u Italiji, jer je izmjenice živjela s mužem i u svom rodnom gradu, te bi prozvana novom Aspasijom, a uz svu slavu, što dobi, sačuva još veće blago, pošteni glas. Spjeva mnogo pjesama u našemu i talijanskom jeziku (najviše soneta), ali nam na žalost od svega toga ništa nije ostalo nego zanosne pohvale njezinih vršnjaka. Crijević spominje Talijance: Cesara Simonetta i Gianbattistu Boccabianca, a i Tasso je opjeva u dva

soneta. Predaja je pak vezala za nju u Dubrovniku skoro sve pjesnike, premda sudeći po djelima neki od njih nijesu po svoj prilici bili u njezinoj pjesničkoj družbi.

Sveze Marina Držića, najboljega dubrovačkog pisca komedijâ, sa Cvijetom upotrebio je dapače mladi Šenoa kao fabulu za jednu svoju komediju; no baš je za njega najveća sumnja, je li on s njom drugovao, jer kad se je ona rodila, Marin je već bio svećenik, a teško, da je preživio godinu 1570, kad je ona bila djevojka od 15 godina. No ipak i on, kao i Sabo Mišetić Bobaljević i drugi pripadaju novoj generaciji, koja se počela ogrijevati na ognju klasičkih nauka. Menčetić, Gjore Držić, Vetranić, Nalješković, Dimitrović i drugovi im opreka su humanistima XV. vijeka. Jedni su se povodili za klasicima zanemarujući svoj jezik, a drugi su pjevali samo hrvatski temeljeći svoj rad, kako ćemo vidjeti, bud na ljubavnoj popijevci, bud na crkvenoj pjesmi, koje su vrste i drugi prije njih njegovali. Novostî uvede jedino Vetranić, čovjek, koji djipne kadikad na noge, da uhvati, što može. S Bobaljevićem i družinom stupaju naprotiv na pozornicu ljudi, u kojima se složilo u skladnu cjelinu i klasički odgoj i ljubav prama rodjenom jeziku i udivljenje Italiji. Ti ljudi pjevaju većinom i latinski i hrvatski i talijanski, samo jedan voli onako, a drugi ovako, a njihove su pjesme, bile pisane u kojem god hoćeš jeziku, ipak dio dubrovačke književnosti, jer su naše po duhu, koji iz njih izbija, pa i bile tudje po samom obliku.

Marin Držić, najslabiji po poznavanju klasičke starine, ali po talentu jedan od najboljih, zaslužuje osobitu pažnju. Njegov život unatoč dragocjenim novinama, koje iznese Jireček iz arkiva dubrovačkoga, još nam nije sasvim jasan. Ne znamo ni kad se rodio, ni kad je umro, pa ni kad se je zapopio. Znamenito je, što je po preporuci Marina Zamanje stupio u službu poznatoga pustolova Roggendorfa, te ga pratio kao dvoranin god. 1545. u Beč, a odmah godinu dana kasnije na bijegu u Carigrad, jer nam to kaže čovjeka, koji se naučio okretati u društvu, a to je vrijedno istaknuti osobito pogledom na njegove komedije. Znamenita je takodjer ispovijest pjesni-

kova, da se je preko mora naučio pjevati. Bogat od kuće nije bio, pa ga je to valjda nagnalo u tudju službu. Kakvim se poteškoćama imao boriti, da prokrči sebi put do književne slave, već sam spomenuo; no da se je slave uzvinuo, najbolje svjedoče pjesme ispjevane u njegovu smrt od Monaldija i Bobaljevića. Bobaljevićev sonet kaže za njega, da njegov »čisti, dražesni i slatki pijev u lijepom, milom, narodnom govoru, nije samo tisuće dušâ zanio u slijepu zaborav, već je po njem Epidavar par Flori i Mantovi,*« a ova pohvala nije pretjerana, jer je zbilja Držić dorastao ondašnjim talijanskim piscima komedijâ.

Bobaljević nije toliko znamenit svojim hrvatskim pjesmama, kojih se je jako malo sačuvalo, kao talijanskim. Rodio se 1530., a potpuno mu je ime Sabo Mišetić Bobavljević Gluhonja, — Mišetić po ocu Miši, a Gluhonja po tjelesnoj griješci, koja mu je život ogorčavala, premda se u autosatiri tješi filosofski, da opet nije najgore ni gluhu biti, jer se barem ne čuje, što svijet ludo govori. O njemu moramo kazati, da je bio baš nesrećan u svem. Kad mu je bilo 16 godina, posvadi mu se otac sa Pavlom Gjiva Crijevića, pa mu ovaj izguli bradu. Ne mogući sramote očeve pretrpjeti navali mladi Sabo u pô bijela dana na Crijevića nožem te ga rani. Premda se ocevi izmiriše, sud ga kazni za to na 8 mjeseci tamnice i 5 godina izgona. Godine 1564. umrije mu i djevojka, koju je vatreno ljubio, a te ga nevolje srvaše, pa se povuče u Ston na svoje dobro, gdje se je bavio književnošću, kako se to vidi po njegovoj: Mille volte fin qui, gentil Giamagno, gdje kaže, da čita »ciò che compose — Aristotel de' logicali intrichi, chiave di tutte le cagione e cose,**« pa provodio dane u bezbrigi i udobnosti, koliku mu je dopuštalo ekonomsko stanje, jer regbi da nije mogao bacati novac. Umrije godine 1585.

Veliki je prijatelj Bobalijev bio M. Miše Monaldi, koji

* Darsa, il cui puro, vago e dolce canto
nel bel soave tuo sermon natio,
non pur mille alme tolse al cieco oblio,
ma fe' pari Epidauro a Flora e Manto.

** »Logičke zapletaje, ključ svih uzroka i stvari«.

hrvatski nije uopće ni pjevao, ali kao talijanski pjesnik zasluži distih* Didaka Pirra, tajnoga židova, koji je neko doba u Dubrovniku živio. Hvala je pretjerana, ali svakako i njega ide časno mjesto u povjesti dubrovačke knjige. — On je sin M. Gabrijela Gabriellija i Ruže Zuzorinke, no kako naslijedi imetak svoga ujca M. Gj. Monaldija, preuze i njegovo ime. Rodio se negdje oko 1550., kako Crijević kaže. Učio je u Italiji, te postigne naslov doktora, ali se ne zna, na kojoj univerzi. Nije poznat samo kao pjesnik, već i kao filosof, jer napisa razgovore o ljepoti, imanju i metafizici. Svoje pjesme posveti Flori Zuzzori. Umrije 1592., a tom prigodom ispjeva mu i Zlatarić epitafij.

Natkrilili su ovu dvojicu Dinko Ranjina i Dinko Zlatarić, jer Bobaljević i Monaldi pjevahu jezikom, koji je već Petrarca ugladio, a Dante osnažio, pa im je bilo lakše slijediti stope njihove; a Zlatarić i Ranjina pokušaše klasicizam navrnuti na hrvatsku biljku, pa i ako nijesu sasvim uspjeli, jer ih je vezalo ono, što je prvo u našoj književnosti bilo, njihov rad moramo ipak smatrati temeljnim kamenom onomu, što je kasnije Gundulić dogradio.

Dinko Ranjina, sin Dinkov, rodi se u Dubrovniku 1536. Kad je u Dubrovniku svršio nauke, posla ga otac još mlada u Mesinu u Italiju po trgovačkom poslu. Tamo je trgovao i učio. Tu se zaljubi u Liviju. Kad se preseli u Florencu, omili mu neka Rusa, pa i njoj kao i Liviji ima spomena u njegovim pjesmama. Boravak je u Florenci i zbog toga znamenit, što se je upoznao sa tamošnjim književnicima, a nada sve sa knezom Kozimom de Medici, koji ga tako zaljubi, da ga god. 1567. učini vitezom sv. Stjepana. Kad se vrati u Dubrovnik, nije se više iz njega do svoje smrti 1607. ni micao. Kako je bio ugledan, dokaz je to, što je bio sedam puta knezom dubrovačkim, a njegov dvorac u Vrućici na Ratu bilo je sastajalište ljudi, koji su se bud u čem isticali.

* Occidit heu! fato raptus properante Monaldus;
Non tulit huic uni magna Rhacusa parem.
(Ugine, jaoh! ugrabljen brzom sudbinom Manaldović; jedinomu njemu premca ne rodi veliki Dubrovnik.)

I Dinko Zlatarić imao je prilike, da u Italiji dovrši svoj odgoj. On je sin Šimuna i Frane, kćeri Dominka Kladurobovića, a rodi se, kako sam piše, 1558. Otac se pobrinu za odgoj nadarenoga djeteta, te ga nješto sam uputi, a i dobavi mu učitelje za više nauke, jamačno za učenje talijanskog i latinskog jezika. Kako su i ti učitelji bili malo prama darovitosti dječakovoj, odluči ga poslati u Padovu na veliku školu, koja se onda zvala »gymnasium« ili »archigymnasium«. Tu je učio filosofiju i gradjansko pravo, a u književnosti napredova toliko, da je bio na glasu kao govornik i pjesnik. Već je onda preveo na hrvatski Tassovu A m i n t u i tiskao na svoje troškove pjesme prijatelja Cesara Simonete, koje pokloni našoj Cvijeti; njoj valja da je baš onda ispjevao onaj sonet, koji nam jedini osta od talijanskih njegovih pjesama. U Padovi nauči i grčki po savjetima i uputama glasovitog Florentinca Pier Vittorija.

Kad se je 1579. htio vratiti kući, prisili ga, da ostane, rijetka čast, koju mu drugovi namijeniše. U Padovi isto kao u Bolonji dijelila se škola u dvije »universitati«: jednoj pripadahu juriste, a drugoj artiste, t. j. svi oni, koji ne bijahu ono prvo. Na čelu je svakoj skupini bio jedan rektor, kojega birahu svi s c h o l a r e s, t. j. i profesori i djaci skupa, a mogao je biti sve do godine 1738. i jedno i drugo. To postane tek navršivši 21. godinu i naš Zlatarić, pa mu kao gymnasiarhu uspije umiriti teške nemire, koji bijahu nastali u školi. Tu je bilo 7000 djaka svake narodnosti, a bila je baš onda raspra, iz koje se porodi prava borba medju Nijemcima i Francuzima te onima, koji su pristajali uz jedne, ili druge. Nijemci dočekaše grdnjama i prijetnjama biskupa, a ubiše gradskoga činovnika, koji ih htjedoše umiriti. Onda kao u očajanju podigoše pravu bunu proti državi te se oružani uputiše kao vojska uza zvuk trubalja i bubanja do gradskih vrata i tu izvjese svoje barjake. U najkrajnjoj opasnosti otide rektor Zlatarić k njima te ih blagom i obzirnom riječi umiri. Za ova i druga vrijedna djela imenova ga vlada mletačka vitezom zlatnoga reda (eques aureatus), a djaci uzidaše kod velike dvorane jurista mramornu ploču nakićenu naokolo zlatnim vijencima kao onomu, »koji je

vojim ugledom i marom malo ne potkopanoj rektorskoj časti ovratio stari sjaj« (»qui suo splendore ac vigilantia gradum ectoratus pene dirutum pristino candori restituit)«.

Godinu dana kasnije bio je već u Dubrovniku i tu se 1587. oženi Márom, kćeri Pera Gjonovića od pučke kuće. Od djece spominje mu književna povjest Šimuna, koji je bio također pjesnik, i Miha, koji pokupi očeve pjesme, te ih dade sinu Franu prepisati. Javnim životom regbi da se Dinko nije bavio, a iz kasnijega života vrijedno je spomenuti, što Appendini piše, njegovo putovanje u Hrvatsku k bratu Mihu, koji je bio časnik u vojsci Jurja Zrinjskoga. — Godina se Dinkove smrti ne zna, ali valjda će bit doživio 1610.

Ovo četvero pjesnika: Bobaljević, Monaldi, Ranjina i Zlatarić bili su ljudi, koji su vodili glavnu riječ u kolu, što ga nazvasmo Cvijetino — po onoj, koja im je često zadahnjivala dušu pjesničkim zanosom. Da je taj naziv opravdan, pokazuju pjesme ispjevane njoj u slavu od Monaldija,* a osobito od našega Zlatarića.

---

* Monaldi piše o njoj Boccabianci:

Questo sì vago e sì gradito fiore,
Ch'ebbe la terra, l'onde e i cieli amici,
Con le sue fortunate alme radici
Dolcemente mi tiene avvinto il core.
Donna gentil, a cui pregio d'onore
Si da fra le piu chiare alme felici,
Che fa l'aer sereno, i campi aprici
Coi suoi bei occhi, che governa amore.

Ovaj tako ubav i tako mio cvijet, komu su bili prijatelji zemlja, ode i nebo, slatko mi drži srce privezano svojim sretnim, blaženim kojenjem. Žena pitoma, kojoj se daje nagrada časti medju najslavnijim etnim duhovima, koja vedri zrak, a sunca polja svojim lijepim očima, oja upravlja ljubavi.

A Boccabianca mu odgovara:

Del vago e biondo crin l'or fino e terso,
e di due chiari soli i raggi ardenti,
dell' angelico viso gli ornamenti
l' uno all' altro conforme e non diverso,

Cvijeta nije samo u tadanjih dubrovačkih književnih prvaka ljubavno čeznuće, oni su joj i svoje radnje posvećivali, kaonoti onoj, koja je i umom sve svoje drugarice nadvisila. Njoj Zlatarić posveti svoje pjesme i prijevod Pirama i Tisbe, a u posveti talijanskih pjesama svoga prijatelja Simonete istoj Cvijeti kaže, da joj to izdanje posvećuje, jer »nadvisujete mnogo sve one, koje se slave s velike krijeposti i osobite ljepote« (»avanzate di gran lunga tutti quelli, che hanno fama e grido d'alta virtù e singolare bellezza«). Zuzorinki posveti i Gučetić Nikola svoje radnje: Dialogo dell amore (o ljubavi) i Dialogo della bellezza (o ljepoti) slijedeći valjda primjer muža joj Pescionija, koji pribra svoje platonske dijaloge o ljepoti ujedno, pa zbirci nadjenu ime: Anthos (»Cvijet«).

No nije samo Cvijeta bila máma za književnike onih vremena. Već smo prije spomenuli gostoljubni dvor Dinka Ranjine u Vrućici na Ratu, a i u Dubrovniku bilo je mjesto posvećeno jedino nauci. Po uzóru talijanskih književnika stvorišc i dubrovački svoje društvo, a nadjenuše mu ime: Academia dei concordi. Sjedište joj je bilo u krasnoj palači zvanoj sponza, koja je u slogu renaissance nedavno pred god. 1520.

Col vermiglio color tra 'l bianco asperso,
Che fa stupir, meravigliar le genti;
L' abito adorno e quei divini accenti,
Ch' in insensibil pietra m' an converso.
Il riso, i gesti, in cui accende e 'ndora
sue faci amore, pien di dolce amaro,
l' alto valor, e gli altri pregi tanti
Di questa nova Dea celeste Flora
Deh! Monaldi gentil, con Febo a paro
la dotta musa vostra onori e canti.

(Fino i čisto zlato ubave i plave kose, te žarke zrake dviju sjajnih sunaca, nakite angjeoskog lica, skladne medju sobom a ne različne; crven boju posutu medju bijelom, koja zabezekne i začudi ljude; kićene halji i onaj božanski glas, što me je promijenio u bešćutnu stijenu; smijeh pokret, na kojem pali i zlati svoje baklje ljubav, puna slatkog čemera veliku cijenu i toliko ostalih prednosti ove nove božice, nebeske Cvijet deder, slatki Monaldi, jednako s Febom neka tvoja učena musa počasti opjeva.)

dogradjena. Na čelu družini bijahu Bobaljević i Monaldi, njih su se isticali Luka Getaldi, Miša Menčetić-Matufić, Tudusić, Marin Kaboga i Ivan Amaltei, — sve ljudi, o na nam prošlost jedva može kazati više od pustih imena. ia upravlja Bobaljević svoje krasne talijanske poslanice iz evoljnoga zatočišta u Stonu, njih slavi Monaldi svojim učenim tima u humanističkom ukusu, kako je onda po Italiji zalao, a pjesme i jednoga i drugoga odišu pravim poštovan, koje je značajno po književnike, dok književnosti još su uzeli kao zanat. Ova pjesnička družina nije bila odvoi od ostaloga svijeta, već je bila nastala iz potrebe udruinja i jednakosti mišljenja, pa su za nju bili vezani i ljudi, joj baš ne pripadahu, kao Dinko Ranjina i Dinko Zlatarić. nat je epigram Zlatarićev u smrt Bobaljevića:

Nije umro! Živ sad i živ će bit u vik
Glušac, ki rodni grad proslavi Dubrovnik.

Još je zaneseniji Zlatarić, kad pjeva:

Quell' aureo crespo inanellato crine,
anci duo bei lumi, ove tra il bianco e nero
Amor risiede e tien il grand' impero
di tant' alme leggiadre e pellegrine,
mi dipinge talor in sì divine
tempre il mio saldo e celato pensiero,
che al ciel mi scorge per destro sentiero
al dolce, caro e glorioso fine.
Quinci ognor più s' avanza il gran desio;
che in duro esiglio mi distrugge il cuore
vago di riveder l' amato sole,
cui là, ove splende, in quella parte invio,
dogliosi gridi, e il mio fero dolore
narro; ma il vento porta le parole.

(Oni zlatni uvojci, ona dva lijepa oka, gdje medju crnim i bijelim muje Ljubav i moćno vlada tolike nestašne i putnice duše, slikaju mi tkada tako jasnim bojama moju tvrdu a tajnu misao, da me vode pravm u raj do slatke, mile i slavne mete. S toga se sve većma povećava lika želja, koja mi u teškom progonstvu para srce željno, da snova vidi ubljeno sunce, komu onamo, gdje sjaje, na onu stranu šaljem, bolni poić, i moju tešku bol pripovijedam. Ali vjetar raznosi riječi.)

Hrvatskim pjesmama slavi »cvit svom slavom uresni«.

*

U istoj prilici ispjeva i Bunić Babulinov 1585. »Nadgroblje«, a dokaz je prijateljevanja ove dvojice i sonet Bobaljevićev upravljen Buniću. Osobito je vrijedio kod mladjih Miho Menčetić, prozvan Matufić, komu posveti Ranjina svoje pjesme, a Zlatarić svoj prijevod Tassove »Aminte«. A kako mladji gledaju udivljenjem na ove ljude, tako ih časte i stariji, a napose Nalješković, kojemu je sve krasno i lijepo, samo kad se je u Dubrovniku napisalo. Taj čovjek u mladosti štuje sve ljude, koji su tada pisali, navlastito Vetranića i Dimitrovića; tomu čuvstvu ostaje vjeran do starosti, ali se ne otimlje novomu duhu, koji se osjeća u Dubrovniku drugom polovinom XVI. vijeka, već uza stare slavi i nove: Dinka Ranjinu i Miha Matufića, o kojem pun patosa veli: »kom si se rodio, izvrsnu korunu t' svila Klio«.

Već se po ugledu članova akademije vidi, da je morala biti moćan faktor za razvitak, a još većma za smjer kulture u Dubrovniku. Tomu su se začetnici i nadali, kako se vidi iz riječî: »Pronijet će se vaša imena na sjever, na jug, do Indâ, do Morâ, puna prave časti, a od njih ne će ni moje bit odijeljeno« (ove se riječi stavljaju u usta Dubrovniku).* Koji je pak bio smjer, što ga htjedoše dati nauci, pokazuje najbolje samo ime »Academia«. To su bili u Italiji naime zborovi ljudî, koji su stavljali sebi pred oči metu: proučavanje starine, a nada sve filosofije Platonove. A da su to imali na umu i dubrovački akademici, očito je iz njihova rada (n. pr. spis Gučetićev posvećen Flori Zuzzori) i neprestanog dopisivanja sa talijanskim piscima. To pismeno općenje postaje od sada značajno za sve dubrovačke književnike sve tamo do XIX. vijeka. Bobaljevićevi su prijatelji Caro, Varchi i drugi, a učeni mu biskup Giliani ispjeva nekoliko pjesmica na čast grčki, latinski i talijanski, po kojim se vidi, da su Talijanci štovali ne samo Bobaljevića, već i rodjeno mu mjesto baš obzirom na literarni pokret, koji se tada bio pojavio. I Monaldi, prijatelj Gluščev, imao je u Italiji

* Andranno al borea, all' austro, agl' Indi, ai Mori i nomi vostri, pien di veri onori, dai quali ancora il mio (d' Epidauro) non fia diviso.

znanaca, a spomenuo sam već Boccabiancu, kojega je učinio ća čuvarom svojih tajna. Da ni Ranjina nije zaboravio one Florence, gdje dobi prve lovore, razumijeva se po sebi, sve da tomu nema dokaza u njegovim pjesmama. On je bio svakako štedljiviji u dopisivanju nego drugi, pa opet su se njegove talijanske pjesme i izgubile, a baš bi se medju njima našlo potvrde ovim riječima. I Zlatarićevih je talijanskih pjesama nestalo, ali barem nam se sačuvalo pjesama i poslanica pisanih njemu, kao pjesmice već spomenutoga Simonetta i poslanice poznatoga Didaka Pyrrha.*

Ovo općenje sa Talijancima zamjenjuje odsada prijateljstvo, koje je vezalo pjesnike iz prve polovine ovoga vijeka sa gornjo-dalmatinskim pjesnicima. Prilike su tu bile zagušile u postanku književni pokret hrvatski, pa se jedini još Baraković svrhom stoljeća usudjuje prkositi tudjinačkomu duhu, koji je već bio sve osvojio, nalazeći pobude za svoj rad u prošlosti. On je poznavao i dubrovačke pisce, jer kaže u svojoj »Vili«: »Dubrovnik Livijom procvita, ku Dinko Ranjina u pismi počita«, po čem se vidi, da je baš pročitao pjesme Ranjinine. Ali to poznavanje ne znači još općenje i medjusobno pomaganje. U drugoj polovini XVI. stoljeća toga malo po malo nestaje, te ono, što je s početka bilo po naravi i srcem združeno, postaje različito i po duhu i po obliku. Gdjekad se svakako i u XVII. stoljeću nadje nešto, što pokazuje, da niti, što su vezale Dubrovnik s ostalom Dalmacijom, nijesu bile sasvim poodsijecane; ali govoreći uopće, možemo pouzdano kazati, da su opreke izmedju juga i sjevera postajale s dana na dan sve veće.

Tomu su u prvom redu krive političke prilike. I gornja je i donja Dalmacija još uvijek primala i usavršivala svoju kul-

* Pravo je ime ovomu posljednjemu Flavius Jacobus, a bio je vrlo učen čovjek i jedan od najglasovitijih latinskih pjesnika onoga doba. Rodi se god. 1517. u Evori u Portugaliji, zbog čega se i zove Flavius Eborensis. Bijaše židov, pa se pokrsti, ali se ili tajno, ili javno odreče kršćanstva, te zato bi izagnan, ili pobježe iz domovine, pa lutajuć po Evropi dodje i u Dubrovnik, gdje ostane dugo vremena. Bio je vrlo odan Zlatariću, koji valja da mu je i pomagao kao mecena, te mu s toga posveti svoje moralne pjesme, koje naštampa zajedno s ostalim svojim pjesmama.

turu preko Italije, no ljudi, koji su je primali, bili su drukčiji. U gornjoj Dalmaciji bile su to osobe, koje je tudjinstvo bilo već zarazilo, a u Dubrovčana je narodna svijest bila jaka, pa što su primali, to su na domaće stablo navraćali. Dok je to domaće stablo bilo jako, uza svu tudjinsku natruhu književnost ima vlastiti, dubrovački biljeg i tip; a kad stablo oslabi, postane i književnost — kako ćemo vidjeti — prosta kopija: jedino se po jeziku razlikuje od talijanskog originala.

Ni Bobaljević, ni Ranjina, ni Zlatarić ne bi bili uspjeli u svome nastojanju, da nije bilo uz njih ljudi, koji povodeći se za njima raširiše u mnoštvo ukus novoga doba. Na prvome mjestu ovdje treba spomenuti kazališne družine, koje su prikazivale Držićeve igre. No znameniti su svakako kao pomoćnici i Miho Bunić Babulinov, Savko Gučetić Bendešević i Frano Lukarević Burina. Buniću se ne znadu godine života, a umro je negdje oko 1590.; Savko umrije u Hrvatskoj 1603.; jedino se iz života Lukarevićeva (1541—1598.) zna nešto više, i to samo to, da se je u mladosti bavio književnošću u Florenci. Sva su trojica pjevali i talijanski, ili latinski, kako je već bio postao običaj, no i za hrvatsku su književnost znameniti zbog svojih prijevoda. Tako Bunić prevede Hekubu, tragediju Evripidovu, a preradjenu od Mlečića Ljudevita Dolcija; Gučetić sklopi dvije talijanske tragedije Grota u jednu pod imenom Dalida, a Lukarević prevede Atamantu Jerolima Zoppio i Guarinijev Pastor fido, pastirsko prikazanje. Sve da sva trojica u biranju originala ne kažu pravog ukusa, ipak se poreći ne može, da je i njihov rad služio istoj svrsi, kojoj i Zlatarićev, Ranjinin i dr.: širio je duh klasicizma s onim izmjenama, koje učiniše Talijanci, dobro ga ne razumijevajući.

A kako se je starija generacija, generacija Vetranićeva, ponašala prama ovomu pokretu? Postoje nam još dvije pjesme, koje nam i tu daju razjašnjenja. Vetranić u svojoj pjesmi »Svijet i moje pjesni« jada se na svijet, koji ga progoni:

Za-č mi čes' prisudi svaki hip i čas,
da život moj trudi do groba po vijek vas,
da se svijet mnom ruga i da me pogrdi
pun himbe i tuga svoj narav zlosrdi?

Ali doći će čas, te

tadaj će svak čuti, tadaj će svak vidjet,
što srce me ćuti i ke ću pjesni pjet.

Ovu je pjesmu spjevao Vetranić u starosti, jer veli, da se nada brzoj smrti, a iz nje se vidi neko nezadovoljstvo sa svijetom; a to bi već dosta bilo, da posumnjamo, e je bilo ljudi u Dubrovniku, koji nijesu poštivali starca, kako se je on nadao, a i zaslužio. Ta sumnja je opravdana, poredi li se ova pjesma s Bobaljevićevim talijanskim sonetom u čast dum Mavru (u prijevodu): »Pošto ste već prošli granicu običnu za ljudski život, uvijek stupajuć putem, kojim se ide onamo, gdje je dostojna nagrada dobrog djelovanja, ne dajte, da vam sad srdžba i gnjev svrne korakom: jer će to, kako će se doskora vidjeti, zbuniti hudobu i namjeru njegovu (— očita aluzija na Piligrina —). Ne gleda gospodar neba, kakav je stan čovjeku, nego srce, koje je pravi njegov hram, ako je okićeno vjerom, djelom i nadom. Bez misli drugih (»senza ingombrar d'altro il pensiero«) sačuvajte, deder, Njemu ono života, što vam još ostaje.«

Ovaj sonet pokazuje dakle, da tužbe Vetranićeve nijesu bile neosnovane, te da se je baš u Dubrovniku nalazilo ljudî, koji su se rugali staromu pustinjaku, što nije ili bio čisto odjeven, ili se skladno ponašao. Koji su to bili, ne možemo znati, ali lako da je bilo i u kolu ljudî, koje smo gore spominjali, osobâ, kojima se je pisac Piligrina činio kao čudak, neuk čovjek, pa ga u prigodi i bockali, kako to obično rade neki ter neki; a utješljivo je vidjeti, da to nijesu bili prvaci, već da su oni znali poštovati staro. Eto nam dokaza gore za Bobaljevića, a pripadom ćemo spomenuti, kako je Ranjina cijenio prve trubadure, da se nije sramio nazivati se njihovim nasljednikom. Pa i bio je donekle, jer prijeloma u književnosti dubrovačkoj nije bilo, pa i u Ranjine i u drugih kolovodja novoga pokreta naći će se uvijek koješta, što te sjeća starih. Te su uspomene tim jače, što je pjesnik manje poznavao starinu. Bilo je naime i takovih ljudi u Dubrovniku, koji po svoj prilici nijesu klasika rimskih neposredno poznavali, već što se u njihovim radnjama

nadje, treba kazati, da je došlo preko Ranjine, Zlatarića i drugih, — kojih djela bijahu nekolicini uzori — ili ća preko talijanskih pjesnika, koji su im bili na dohvatu.

U takove pjesnike brojim Marina Burešića, Antuna Sasina, Maroja i Oracija Mažibradića. Burešić je najstariji, a poznat nam je po prijevodu »Proverbia Catonis Philosophi« i po dvjema ljubavnim pjesmama. Puno je lošiji pjesnik, ali zanimljiviji Antun Sasin, valjda potomak kojega Nijemca, koji je radio u bosanskim rudnicima. Za njega možemo kazati, da je stihotvorac, a ne pjesnik, jer i ono pjesničko, što u njega nadjemo, po ideji nije njegovo, već amo tamo skupljeno i preradjeno iz drugih pisaca. No sve mu to opraštamo zbog zanosa, koji iz svake riječi proviruje, prama domovini, i ponosa, kojim mu se pune grudi, kad spominje starije i još žive pjesnike. On pozna Menčetića, Gjoru i Marina Držića, Vetranića, Čubranovića — po njemu i znamo za dvije pjesme Andrijine, — Dimitrovića, Nalješkovića, Maroju Mažibradića Šuljagu, Miha Monaldovića, Savka Bobaljevića Mišetića, Mavra Buretića, pa dvojicu nama nepoznatu: Vidru i Mara Lilu od mrtvih, a od živih Dinka Ranjinu, Savka Gučetića Bendeševića i Frana Lukarevića Burinu. Prvi mu se kažu u snu u vilinskim dvorovima, »gdje pjesnici slavni stoje i provode danke svoje u veselju i radosti« (Pjesma: Drugi san), a taj isti motiv izvodi i u pjesmi »U pohvalu pjesnika dubrovačkih«, obećavajući vječno veselje i živima. Čudnovato! Dinku Zlatariću pomene nema!

Ako je Sasin po svom zanosu premac Nalješkoviću, Mažibradići sliče Nikoli po kulturi, jer su se i oni ugledali poglavito u talijanske pjesnike, kao i Nikola. Žalostan je udes ove dvojice. Maroje se rodi 1530., a umrije 1591. Potomak stare porodice iz razreda pučana naslijedio je dosta imanja od oca, ali živeći raskalašeno potroši novce, pa je u starosti jedva kuburio. Nezakoniti mu je sin Oracije, koji je živio bjednije od oca. Kao kancelir mljetskoga kneza jedva je mogao prehraniti brojnu porodicu, a k tomu ga satre i bolest, tako da se je jedva mogao pristojno odijevati:

»Er mi je vedah (star) plašt, Privraćen veće dvaš,
Ki mi osta od djeda, Krpljen zad i sprijeda.«

Ali kako je bio uman čovjek, nadje i prijateljâ, od kojih često spominje Mata Gradića, Maroju Cipolića, Plavkovića i Martolicu Ranjinu. Ova su se dvojica po svjedočanstvu Oracijevu bavila pjesmom. Plavković »skladaše ljuvene i duhovne pjesni«, a Martolica potraži u prijatelja »u pjesni lijek i svjet te muke ljuvene«. Oracije po dobi, kad je živio, zahvatio je i XVII. vijek, a to mu se donekle vidi i po pjesmama. Otac mu naprotiv Maroje bio je pravo čedo XVI. vijeka, pa je i drugovao sa prvacima, n. pr. sa Ranjinom, koji ga u poslanici još sačuvanoj pozivlje u svoj ljetnikovac pod Vrućicom.

Ovo su prilike, u kojim su dubrovački pjesnici XVI. vijeka živjeli, a što su stvorili, kušat ćemo pripovjediti dalje, i to vrstajući njihov rad po granama pjesničkim.

IX.

Ljubavna trubadurska lirika.

Izvor talijanskoj trubadurskoj lirici. — Hrvatska narodna lirska poezija. — Sličnosti medju jednom i drugom. — Počeci trubadurske lirike u Dalmaciji. — Zbornik g. 1507.: Marin Krističević, Cubranović, jedan nepoznati pjesnik. — Šiško Menčetić i Gjore Držić te njihove sveze s talijanskom lirikom. — Hanibal Lucić. — Nikola Nalješković. — Marin Držić. — Karakteristika trubadurske lirike. — Prijelaz s trubadurštine na liriku po klasičkim uzorima. — Miho Bunić Babulinov. — Marin Burešić. — Maroje i Oracij Mažibradić.

Provencalskoj pučkoj pjesmi, ugladjenoj od trubadurâ pjesnikâ, nije bilo sudjeno, da dugo ostane svojina samo francuskoga naroda. S jedne strane prijedje ona dosta rano

Alpe te se udomi u dvorima talijanskih velikaša, a s druge strane prešavši Pireneje nadje dobrih gojitelja nada sve u Portugalskoj, gdje se u XIII. vijeku sam kralj Dionisij stavi na čelo kruga visokorodjenih pjesnika, koji stvoriše bogatu portugalsku dvorsku liriku. Ova staroportugalska pjesma stopi se ujedno sa katalonskom u kastilsku poeziju tako, da su s početka i Kastiljani pjevali u galicijskom narječju, dok se pod kraljevima Ivanom I. i Henrikom III. ne javiše pjesnici, koji nastojahu, da za dvorsku konverzaciju oplemene i domaći govor. Ivan II., osobiti ljubilac muzike i poezije, štitio je više nego drugi ovakove pjesnike, te se plodovi te mnogogodišnje radnje sačuvaše u mnogim pjesmaricama, poznatim pod imenom »canzonieri«. No pjesničke se družine sastajahu i drugdje, kamo bi španjolsko gospodstvo dopiralo, a osobito na dvorovima aragonskih vladara Ferdinanda I. (1412.—1416.), imenito pak sina mu Alfonsa V. (1416.—1450.). Potonji je napose za nas znamenit, što je živio kao vladar obiju Sicilija u Napulju. Humaniste ga hvale kao štitioca klasičnih nauka, ali se Alfonso znao u Napulju okružiti ne samo izučivaocima klasične starine, nego i velikim brojem pjesnika: to su, istina, španjolski pjesnici, no pjesme su im i na talijanski prevadjali, te tako malo po malo zadjoše i Talijanci u njihovo kolo.

Prodirući sa sjevera, baš iz prve postojbine svoje, u pitomu Italiju, dostignu provencalska ljubavna poezija svoj vrhunac u Petrarci; prodirući pak s juga preko španjolskoga napuljskoga dvora, ona ne nadje, istina, drugoga Petrarcu, ali se zato još više po puku raširi te valja da baš preko talijanske pučke pjesme prijedje i u naš narod, gdje joj prvi dadoše umjetnički oblik Menčetić i Držić.

Ima literarnih historika, koji dovadjaju početak naše ljubavne lirike u ravnu svezu sa trubadurskom lirikom na napuljskom dvoru. Da to potvrdi, spominje Jagić trgovačke veze Dubrovnika sa cijelom Italijom, nada sve sa Puljom: za samoga Alfonsa V. pripovijeda Resti, da je potvrdio republici sve dojakošnje povlasti, a kraljica Ivana II. dopusti joj dapače, da po svim primorskim gradovima podigne konsulate. Ne ću ni ja ka-

zati, da nijesu te sveze bile dovoljne, da Dubrovčani obaznadu, što se u Napulju zbiva; ali dubrovačka lirika ima svoju povjest, preko koje ne možemo mukom proći. Nije ni Menčetić ni Držić prvi dubrovački pjesnik, već je pred njima bilo cijelo pjesničko pokoljenje, koje je u istom duhu pjevalo, dok cijeli rad takove vrste ne nadje svoje predstavnike baš u toj dvojici. Upozorujem na ono, što sam kazao o pjesničkom jeziku i dvanaestercu govoreći o počecima duhovne lirike; a imamo baš i dokaza, da se je u XV. vijeku pjevalo u Dubrovniku isto kako i u XVI. Jiriček prebirući listove (»libri statutorum doanae«) po dubrovačkom arhivu nadje, da su vlasteličići dubrovački znali sebi u uredu skratiti vrijeme, kada stranaka nije bilo, — pjesmom. Malo je stihova, pisanih ćirilovicom, ali kako je najstarije, što u dubrovačkoj knjizi imamo, iz godina 1421. do 1430., vrijedi, da ih iznesemo:

Sada sam ostavljen — daž' dojde s visine.
srid morske pučine, — Kad dojdoh na kopno,
valovi moćno b'jen — mnih da sam . . . .

Ovdje je red spomenuti i ono pitanje, što ga je prvi potakao Jensen. Taj vrijedni ispitivalac Osmanov pominjući leoninske srokove, aliteraciju, asonancu, pa pleonazme, etimološke figure, igru riječi i šalu naše narodne popijevke zgodno opaža, da se to nalazi i u trubadurskoj poeziji. Pretjeravajući pjeva narodni pjevač o svojoj dragoj, ili uopće o ženskoj ljepoti:

Iz lica joj sunce sjaše, — a iz grla mjesečina,
iz njedara zora sjajna . . . .

ili: Usta su joj kutija šećera, — bijele dojke dva siva goluba.
bijeli zubi dva niza bisera, — Kad govori, kan' da golub guče;
ruke su joj krila labudova, — kad se smije, kan' da sunce grije.

Poredi li s ovim n. pr. Menčetićevu pjesmicu:

Angelskim vjenačcem bi rek se s' krunila,
a bijelim mjesecem da s' čelo povila,
iz koga sja zora, a pod njim jak zvizde
dva svitla pozora . . . .

Kako da imena zabiti mi ne stvoriš!
Kad godi rumena tva usta otvoriš,
Koralj se izgubi i razum Homera,
u kojih cte zubi dva niza bisera..., —

odmah se vidi velika razlika u formi, kojom se misli izrazuju, tako da je lako raspoznati umjetnog i narodnog pjevača, ali sadržaj je skoro jednak. Ispitujući dalje naći ćeš, da nije samo slikoviti govor zajednički i jednoj i drugoj poeziji, već se i shvaćanje ljubavi i njezinih posljedica donekle slaže. Pjesme naših trubadura odzvanjaju često izrekom, da je ljubav koga zatravila, pa se pjesnik boji, da nije to »bez zelja«; a tko ne zna, kako se je to mišljenje usadilo u srce i dušu našemu narodu? Menčetić slavi pogled svoje drage, koji čini, da »ljuveno uzgori«: bit će to prama talijanskim trubadurima, koji hoće, da je »ljubav u oku gnijezdo savila«, kako se ono lijepo Petrarca izrazuje, ali ima tomu paralele i u našoj narodnoj pjesmi, kad zaljubljenik pjeva:

Ustreli me strela, dušo Joco, iz tvog belog lica:
oči tvoje, to su strele moje.

Ne bih htio pretjerati značenje ovog podudaranja, pa tvrditi, da je narodna ženska pjesma odaljivši se od prirodjene joj prostote pozajmila ove motive preko dubrovačke trubadurske lirike iz tudjine, kako to Jensen natuca; ali je ovo slaganje ipak znamenito, jer dokazuje, da jedna i druga pjesma nijesu toliko daleke, kako bi tko na prvi mah pomislio. Mislim dapače, da lirika prvih dalmatinskih pjesama ima na sebi jasnih tragova utjecanja narodne pjesme, a vidni su tomu znakovi ukrasni pridjevi, koje sam već nekoliko puta spomenuo, a od kojih ću sada barem glavne navesti. Je li govora o ljudskom tijelu, Menčetić i Držić znadu za rumeno lice, bijele zube, gorki plač, grozne suze, prebijele prsi, ruse kosi, zlatan vlas, zlatu kosu, grlo pribilo; on zna i za rumeno cvijeće, rumenu ružicu, za prisvitlo sunašce, pridrago kamenje, rosnu travicu, planinski bor, perenu stril, slatki med, bijeli mjesec, bil dan, studeni mramor i t. d. Svoju dragu nazivlje sada srdašcem, sada krunom

ili povitom krunicom, sada gizdavim vencem, pa ružicom. Spominjem i gomilanje sinonima, koje i u narodnoj pjesmi često nalazimo, kao: čas, i srića, zabava i zazor, jad i čemer, rič ni slovo, razbor i razum, gizda i ljepost, vlas i kripost. Sve ovo jamačno nije ni Menčetić ni Držić uzeo iz talijanske pjesme, već iz narodne popijevke, koja je i u ono doba odjekivala po obalama sinje Jedrene, ili bolje: nijesu oni sami uzeli, nego, kako se je iz narodne popijevke malo po malo pod utjecanjem talijanskim razvijala umjetna poezija, prijedjoše ovi pridjevi po malo iz naroda u vlasništvo umjetnih pjesnika, te i ostaše. A da je već onda postojalo narodnih popijevaka, dokazuju nam i njihove imitacije, koje nam se srećom sačuvaše do dana današnjega.

Poznate su pod različnim imenima. Najstarije su one u Ranjininu zborniku god. 1507. (?), izmiješane sa pjesmama Gjoreta Držića i Šiška Menčetića. Jagić dapače misli, da ih je baš Držić pobilježio, ali dokaza nema. Prvo svega nije tačno ni kazati »pobilježio«, jer to nijesu čiste narodne pjesme, nego pjesme ispjevane, ili preinačene po narodnim motivima od umjetnih pjesnika. Odaje ih već prva:

Djevojka hodi po zeleni travi,
krunicu nosi od rožic na glavi.
Očima meni srdašce zamami,
da srce gori ljuvenima plami.
Jošte me zani dvima tanci prami,
da želim smrti, hrlo ka me hrani.
Tako ti bože tvoju majku shrani,
može li biti dijelak meni pravi,
od vijenca tvoga, koj nosiš na glavi?
Tako me bože oda zla obrani,
i još mi bože ćaća i braca shrani:
tebi se hrani vas tvoj dijelak pravi
od vijenca moga, koj nosim na glavi,
koje sam brala po velici slavi.

Već oni »ljuveni plami« i »želja za smrti« kažu nam trubadura. Bit će najnarodnija, po svoj prilici, svatovska pjesmica:

Prilijepa djevojka od roda pribjegla,
a za njom za njome na kite svatove.
Gdi ju dostigoše, trava zelenješe;
gdi š njom počivaše, vince žuberješe;
gdi ju dovedoše, dvori procavtješe;
brata odobriše (?), stada raširiše,
u svem bog pomože, i nas da pomože.

Lijepa je i spomena vrijedna i ova:

Djevojka je podranila, ružicu je brala,
s bosiljkom je razbirala, trudna je zaspala.
Nad njom poju dva slavica, djevojku su zvala:
Ustan gori, djevojčica, sanka ne zaspala.
Maglica se brijegom krade, sad je na te pala;
Cvitje hoće opaliti, koje si nabrala;
još te hoće privariti, ako nis' dobrala
za vjenačce drobnu ružu i cvitja ostala.
Djevojka se razbudila, slavicom se ozvala:
A vi slavlji lužanini, velika vam hvala,
koji ste me razbudili, jurve bih zaspala
razbiraje drobnu ružu i cvitja ostala.
Sinoć me je moja majka mladu hrabru dala,
prid kojim sam vas večerak svezanih ruk stala.
Ži mi majka, ži mi bratac, pri'e ga nisam znala,
niti sam mu rosnu travu prid konja metala
razma sinoć. Mila majko, tebi budi hvala,
ka si meni djevojčici mlada hrabra dala.

Očito je ovdje povadjanje za narodnim motivima, koji još i sada barem djelomično u narodu živu. Ovaj razgovor djevojčin sa slavujima, pa njezin san u poslu od vajkada je bio narodnim pjevačima omiljeli predmet za popijevke. No i poradi oblika zaslužuje ova pjesma pažnju. Prvo svega treba opaziti, da je u njoj i u drugim pjesmama »po narodnu« ritam dobro proveden, a u ostalim pjesmama Ranjinina zbornika nije ga kadgod ni čuti. Po broju svojih slogova sjećaju pak ovi stihovi narodnih bugarštica, kojima stihovi obično broje 14 do 15 slogova sa odmorom u sredini. Da to podudaranje nije baš slučajno, dokazuje nam i Lucićeva pjesma »od kola«, koja je »narodna« jedino po nazivu. Počinje ovako:

Neharnu služim gospoju, zamani danke traću,
za virnu službu jer moju ne će mi dati plaću . . .

Valja da je Hanibal Lucić, ili koji kasniji prepisivač je-ho zbog broja slogova i ritma nazvao ovu pjesmu pjesmom od kola«.

No ostavimo li i neriješeno to pitanje, sadržaj i pjesnička ikcija jasno odredjuje mjesto ovim pjesmama: one su na gra-ici umjetnog i narodnog pjesništva, pa bi nas veoma zanimalo iati pjevača, koji ih je ispjevao, i što je on njima namjeravao ostići. Ali nam se žalibože treba zadovoljiti tim, što imamo ij dokaz, da je narodna popijevka bila poznata našim prvim jesnicima i da se je nijesu stidili, kako se to vidi kod kasnijih okoljenja.

Govorili smo do sad o odnosima medju narodnom i umjetnom oezijom u početku XVI. vijeka i vidjeli, kako je umjetni pjesnik ješta pozajmio od narodnoga. Nije bio svijestan onoga, što radio, ili bolje: nijesu prvi naši pjesnici hotimice pozajmlji-ali iz narodne poezije, nego im se ona sama nametala svojim ogatim pjesničkim jezikom, kao što su se nametali i Talijanci ojom naprednom i podobro razvijenom umjetnom pjesmom. orba medju domaćim i tudjim uzorima potraja dosta dugo. rvi »začinjavci«, kako Marulić nazivlje svoje predšasnike u vodu »Judite«, nijesu bili narodni pjevači, ali njima jako blizu po mišljenju i shvaćanju, i po odgoju; no kako je kultura asla, rasla je i prijevlast talijanskih uzora, dok napokon sa-vim ne prevladaše. Imena onih, koji se istakoše medju svojim ugovima, i koji su se bolje znali približiti talijanskim vršnja-ima, sačuvaše nam dubrovački književni povjesnici, a njihova jela sačuva barem djelimice Ranjinin zbornik. Nazivljemo ih rvim pjesnicima, no oni nijesu bili prvi po vremenu, nego po kusu svojega doba, po tom, što je tadanje pokoljenje vidjelo epotu samo u tudjini, a svoje zanemarivalo. Mi sada drukčije udimo: za nas više vrijede tragovi narodne poezije, koje na-jemo tamo i amo razasute po pjesmama naših trubadura, nego vi njihovi umjetni uzdisaji, kojima su kušali zadobiti milost voje drage.

Kakva je bila ta talijanska poezija, koju su naši pjesnici, a na čelu im Menčetić i Gj. Držić, kao svoju prigrlili? Evo, kako je Jagić slika:

»Glavni je predmet sviju sredovječnih lirika ljubav. Ali »ovo pjevanje o ljubavi bijaše u dvorskoj lirici trubadurskoj »smatrano nekim uvjetom dvorske galanterije, koji je ća po- »sebnijeh studija trebao. U južnoj Francuskoj imadjahu, pošto »je već počela prava poezija opadati, čitavijeh uputa o ljubavi, »kojih izvorom bješe djelo Ovidijevo: ars amandi.* Iz toga iz- »vornoga pravca, kojim bješe pošla poezija provencalska, tu- »mači se neka općenita vlastitost svih sredovječnih romanskih »lirika, koju su već mnogo puti literarni historici istakli, naime »da svi pjesnici nekako na jedan kalup pjevaju, da se poetski »produkti od mnogo njih mogu uzeti gotovo kao da su od »jednoga: svi su jednakijem duhom zadahnuti, svuda ista gle- »dišta, s kojih pjesnik na svoj predmet gleda, te se samo u »toliko može govoriti o većoj poetskoj cijeni, u koliko koji »umije s istoga, svima zajedničkoga vida i pogleda stvar svoju »dosjetljivije i oštroumnije prikazati. Takovo bijaše već i samo »ono vrijeme, koje je ljude na neki stalni i zajednički način »mišljenja i osjećanja nagonilo. Odatle dakle u svoj sredovječnoj »lirici onaj tipski konvencijonalni način izrazivanja svojih osje- »ćaja, koji uništava svaki individualizam do krajne monotonije »te pod normalnom maskom usiljenog idealizma sakriva istinu, »koja je često sa situacijom pjesme u najvećoj protivnosti. Zato »se može doduše reći, da nam ova poezija dobro predstavlja »sliku tadašnje mode, tadašnjega bon-tona, ali se ne može »reći, da bi to bila slika realnog stanja i karaktera onoga »vremena.«

Ovo se tijesno zajedinstvo njihova mišljenja, osjećanja i pjevanja očituje još i vanjskim načinom, i to tako, da su pjesme sviju pjesnika jednoga kruga i jedne škole obično prikupljene u jedan zbornik. Takav je zbornik i onaj, koji smo prije spomenuli, napisan negdje u prvoj polovini XVI. vijeka od Nikole

* Ovo djelo pokuša prevesti Hektorović na hrvatski.

Ranjine, čiju književnu djelatnost ovako slavi Nikola Nalješković u Nadgrobnici:

Plačite u suze svi, ki ste spijevali,
pokli vam smrt uze, kiem se ste vi znali,
ki trude sve vaše i slavne ljuvezni
na jedno kupljaše složene u pjesni;
k tomuj pak od grada, otkad je postao,
liepo t' je do sada sve zgode pisao;
zakone još k tomu ispisa od grada,
u mjestu ovomuj, po kijeh se svak vlada.

Velik je, vidi se, razvio Nikša rad na korist i slavu rodjenoga grada, no treba da kažemo, da je u svojim djelima pokazao veliku netočnost: skupljao je, što mu pod ruke dodje, bez kakve kritike, bilježeći često iz zaboravnosti dvaput jedno te isto. Ipak je Nikša za nas zaslužan, jer bismo bez njegova zbornika često zlo prošli.

Menčetićevim i Držićevim pjesmama, kojih ima u tom zborniku 612, dodato je jedno dvjesta pjesama, od kojih samo nekima znamo auktore.* Za jednu pjesmu kaže bilješka na rubu, da je Krističevićeva.** Ima još pjesama od Čubrano-

* To se saznalo u novije doba zaslugom dra. Rešetara. (Jagić, izdavalac ovoga zbornika, mišljaše, da je sve u njem Menčetićevo i Držićevo.)

** To je jedina pjesma ovoga pjesnika, a glasi ovako:

Isteci, Danice, pogledaj s prozora,
obasjaj mê lice, jurve je dan, zora;
jur slavic propiva, sunce se približe,
ružica odsiva, mrak i tmu da stiže.

Isteci . . . .
jur plove niz more pojući Sirena,
strilja se iz gore jeljenak Diana.

Isteci . . . .
jur hrti tiraju košute po lugu,
vile se zbiraju uz tanac k jezerju.

Isteci, Danice, pogledaj na mene,
gdi život i srce kroz tebe mê vene;
jer kako cvit biti ne može, što ne cti,
takoj ja živiti bez tvoje milosti.

vića* i Vetranića.** Medju neznanima ima najmanje osam pjesama (izmedju tih 5 soneta) od onoga istoga neznanoga pjesnika, koji je s talijanskoga preveo Interlokutorij, o čem će kasnije biti govora. Pjesme odaju misaona pjesnika, koji je pod dojmom talijanske kulture više nego drugi.*** Forma je u ovoga pjesnika nedotjerana, umeće riječi, da dobije odredjeni broj slogova; slijedeći primjer Talijanaca služi se i elizijom

* Za dvije svjedoči Antun Sasin, da su »slavnog Andrije zlatara.« I Čubranović nam je slabo poznat kao pjesnik ljubavnih pjesama, pa nek bude i jednoj njegovoj mjesta:

*Ć*udim se, ka sila sili me i kriepos',
da mi je tač mila angelska tva liepos';
A nigdi ne bi rat od igle stavila,
gdi niesi tisućkrat srce me ranila.
*T*ogaj te molju dil, gilju moj rumeni,
koja si ti od vil, da praviš sad meni;
Ar mi si očima ranila srdačce,
a nitko lijek ne ima, nego ti, sunačce.

Čitajući ono *Ć* kako *K* po talijanskom pravopisu, koji su Dubrovčani upotrebljavali, dobijemo akrostih Kata.

** Vetranićevoj je pjesmi, koje se sačuva u zborniku samo polovina, akrostih: Lukrecija Romana ubode sama sebe. Za jednu se zna po drugim rukopisima, da je Vetranićeva.

Neke su Menčetićeve, a druge Držićeve. To je jedino, što se za ovaj drugi dio stalno zna, no i drugi će pjesnici bit dali Ranjini gradiva za ovaj zbornik.

*** Evo primjera:

Prstenče, ki si bil u brieme minuto
u milos' moje vil na ruci gizdavi,
sa mnome ti veće sad nijesi u slavi,
kroz toj ter obadva cvilimo mi zato.

Sad bitje od svita prihodi tač ljuto,
da čas si u milos', on čas ne u ljubavi.
Kroz toj se ne boli, ere se toj pravi,
da dobro od svita nije vječno ni kruto.

Led si bil studeni u vile ter svitlos',
nu sada ognjen plam mojojzi tamnosti,
er s' mjesto prominil, prominil si i rados'.

Nu stati sad sa mnom ne primaj žalosti,
ni kaj se, da imaš od druzijeh već milos';
zač bitja obćena u većoj su kriposti.

— jedini pjesnik u zborniku; srok će biti kadgod kriv, da je teško razumjeti, što hoće da kaže. Ali uza sve te griješke vidi se, — ako mu pjesme nijesu prijevod, — da osim običajnih fraza zna u pjesmama umetnuti i kakvu neobičniju misao. Ipak nam i njegova imena nesta, on pade žrtvom umjetnicima, Menčetiću i Držiću, koje potomstvo proglasi prvacima te im i imena i djela sačuva.

Za ono prvih 612 pjesama može se izvjesno kazati, da su jednoga, ili drugoga od ove dvojice, a lako je odlučiti, što je čije. Za veći dio pjesama drugi su nam, kasniji rukopisi pouzdan kažiput, a gdje ovi ne dopiru, pomažu akrostisi, jer osim ženskih imena kao Kata, Anica i dr., koja naročito Menčetić upotrebljava, pjesnici su upotrebili često i svoja imena: Sismundo i Gjore, da označe, što je njihovo. Da nema toga, pa i još štogod (n. pr. to, što je Držić u formi dotjeraniji od Menčetića), po sadržaju se ne mogu razdijeliti jedan od drugoga, pa kako im je Ranjina pjesme skupa abecednim redom pobilježio, ne mislim ih ni ja dijeliti.

»Obojica, kaže Jagić, ako je vjerovati riječima same nji»hove poezije, počeše vrlo rano ljubiti i — pjevati o ljubavi, »a to trajaše sve do konca života, tek što je valjda pod sta»rost tema poezije izmijenjena: s ljubavi svjetske rodi se ljubav »pobožna, pjesme na bogorodicu i Isusa. Ovijem sam već iz»rekao u kratko: što su oba naša pjesnika? lirici; a što je »poglaviti, pače skoro jedini predmet njihove lirike? ljubav. »Pjesnici sami ne prave izmedju pjesama u nazivanju nikakove »razlike: za ono, što su u sredovječnoj lirici soneti, kanconi, »balate itd., ima u njih tek jedno ime; ako ima i u njih raz»lika forma, njima je ipak sve bez razlike: pjesan. Nekoć, kad »su se učene rasprave pisale o načinu, kojim valja u odabrane »gospodje ljubav prositi, razlikovahu u umjetnoj lirici četiri »stepena ljubavi: prvi bješe stepen ljubovnika stidljiva (hési»tant), sa kojega se prelažaše na stepen drugi ljubavnika očita, »koji ljubav moli (pregaire, prient); pošto mu je gospodja ma»limi znaci i darovi dokazala, da dijeli njegovu ljubav, stupio »bi ljubovnik na treći stepen (entendeire, écouté), a na naj-

»višem stepenu uslišane ljubavi zvao bi se prijateljem svoje »gospodje (drutz, ami). Upravo ovaki je tečaj ljubavi i u našoj »lirici, Menčetićevoj ili Držićevoj. Pjesnik se zaljubi u svoju »gospodju iznenada, na jedan pogled: od toga hipa nema za nj »druge sreće, nego da je može vidjeti i u pjesmama slaviti. »Ona se dugo uklanja njegovim očima; ako bi je on uvrebao »koji put na prozoru, kako je niz vrat prosula lijepu kosu, a »to će ona, čim je ugleda, umaći, što njemu dakako opet no»vijeh jada zadaje. Tako se taj roman dugačkom povorkom »pjesama, u velikoj monotoniji, s mnogo repeticija, produljuje »i bez ikakvog zapleta. Na pjesme, kojimi se tek jedan sladak »i ljubezan pogled moli, može se nadovezati velik broj po»hvalnih pjesama, kojima je zadatak slaviti čudesnu moć njene »ljepote — to je u sredovječnoj lirici čitava posebna rubrika, »koja ima i posebno ime. Ali sve to nije ništa naprama »glavnoj sadržini, koja sada dolazi, a to je ljubavna boljezan. »To je istom onaj beskonačni, za sredovječnu, naročito dvorsku »liriku toliko karakteristični predmet. Iz ovoga mora od uzdi»saja, cviljenja i suza pomaljaju se teda negda pravi znaci »njene naklonosti: sladak pogled i posmijeh, na što pjesnik »samo da ne svisne od radosti; budi da ga ona za zdravlje »pita, budi da se s njim potajno rukuje, da mu cvijeće daje itd. »Najposlije nakon duga zaludna nadanja ori se pun ushita i »razblude izraz o potpunoj sreći, koja je u nekoliko dugačkijeh »te prilično dosadnijeh, ali i dosta nečednijeh pjesama s ve»likim detailom ispripovijedana. Doskora eto već i simptoma, »da će se to blaženstvo razvrći. I zbilja pod konac dolazi obli»gatno kajanje: pjesnik se hvali, da je prost od ljubavi, sad »se je i k Bogu okrenuo, sve mu je tašto do vjere, ufanja i »ljubavi; jednu mu je samo ljubav čista, to je ljubav k Bogo»rodici i Isusu.«

Po sadržaju je Jagić i razdijelio Menčetićeve pjesme u šest knjiga, ali tako nije s početka bilo, već ih je Menčetić u dva navrata predao javnosti (zadnji put god. 1507.). Bile su dakle dvije zbirke, koje ljudi podijeliše u šest knjiga. To ipak ne obara Jagićevih riječi, jer onaj razvoj ljubavi, kako nam ga

Jagić crta, nalazimo i u drugim zbornicima, od kojih nam dobri udes sačuva Lucićev, Nalješkovićev i Marina Držića. Ne ću se upustiti u potanko razglabanje ovih zbornika, jer bi trebalo od riječi do riječi ponoviti, što je Jagić kazao o pjesmama Menčetićevim i Držićevim. Dosta će biti iznijeti, što je u njima osobito i po čem se razlikuju jedan od drugoga.

Hanibal se odmah u prvoj pjesmi igra ljubavnika srameljiva, koji pred ljubljenom osobom kaže: »radosti na licu, na srcu ke nisu«. Ipak to ne može dalje da trpi, i eto ispušta iz sebe »vrući od ognja gorušti uzdah, ki me vrući tako, da dobivat veće ga ne mogu ni smihom pokrivat bolizan mû mnogu«. Pjesnika mori sumnja, da li mu gospodja, »kojoj se zapisal«, zna za plam, pa se jada, što mu je riječ slaba pokraj takovih ljepota, koje »nathode na svit sve i slave i hvale«.

Vrhu njeje vedra čela — vridna ti se kruna vidi
od kosice, ku je splela, — kojom zlatu ne zavidi;
svakomu je rados' vela, — kad ju dobro razuvidi.
Vridna ti se kruna vidi — vrhu njeje vedra čela.

Obrve su tanke i crne — nad crnima nad očima;
crne oči kada svrne, — človik tugu prem da ima,
tuga mu se sva odvrne, — za veselje koje prima.

Kako polje premaliti — lišca joj se ružom diče,
ruža nigdar prî na sviti — toli lipa ne izniče.
Mladost će se pomamiti, — koja no se za njom stiče.

Pri rumenim njeje usti — ostao bi kuralj zada;
zubići su drobni gusti, — kako biser, ki se sklada;
slatku ričcu kad izusti, — bi rek: mana s neba pada.

Blažen, ko joj bude grlit — grlo i vrat bil i gladak;
sreća će ga prem zagrlit, — živiti će život sladak;
žarko sunce ne će hrlit, — da mu pojde na zapadak.

Lipo ti joj ustrepeću — prsi bilje sniga i mlika,
tere oči na nju meću, — ki žalosti išću lika,
jer ne mogu sladost veću — umisliti vik do vika.

Prsti joj su tanci, bili, — obli, duzi, pravni, prosti;
gdi bi zelen venčac vili, — ali krunu od vridnosti, —
koga ne bi prihinili, — od lefanće da su kosti!

Od svih gospoj, ke su godi, — gospodščina njoj se prosi,
meu njimi jer kad hodi, — toli lipo kip uznosi,
bi rek: tančac da izvodi, — kim se ona ne ponosi.

U ovo slavljenje ljepote upletena je kao kakva nit jadanje i tuženje, ali kao da će i pjesniku svanuti žudjeni dan: dopušteno mu je, da joj u dar pošalje »sok rumenoga cvita, kojim no pribilo tve lice procvita«. No pjesnika straše po noći čudnovati snovi: pričini mu se, da vidi na gori, »od zlata gdi gori jabuka svitlinom«. On hoće da je dohvati, »nu kad me nje blizu srite noć i tmina, uza nju da ližu, ne bi mi načina«. Ipak hoće da je utrgne, da je tko drugi ne ugrabi. Baš kad je htio uspeti se na liticu uz maslinski hrek, čuo glas: »Oni dar čestiti druzim je odsujen«, i vidje zmaja, gdje »krili kreljuti i valja po tlehu i ustami obziva tuj zlatnu urehu, kâ suncu odsiva«. Dan sreće doskora osvane pjesniku: ljubav je u gospodje nadvladala, tu sad ona pjeva njemu: »volim tvoja raba kupovita biti, neg gospoja svim kraljem od svita; onda mi dan svita, po raju onda grem, kad tebe od mita, sokole, gdi nazrem«. Ljubavnica se straši nevjere, pa joj se Hanibal ovako kune:

»Ako l' ja zabudu tu ljubav ikada,
I ove ne budu vire, kê sam sada,
Vidit ćeš onada, da večer čini dan,
I da iz zapada sunce grede van;
Vidit ćeš, da rika uz goru ustiče,
I trava razlika po ledu da niče,
I pasuć da tiče po moru košuta,
I drvo da siče želiza prikruta.«

Naravski: to su i zavidnici, pa pjesnik ne će da skrovenu ljubav »svitu obliči«. Ni sam Edip, »ki tanko štono je, na tanje još cipa«, ne će moći saznati, »tko me rani ni tko mi dâ lika«. U zadnjoj pjesmi opominje Hanibal štioca, da se čuva ljubavi, eda mu se ne dogodi, što i njemu:

Kako se ja stidim evo sad i kajem,
jur kasno kad vidim i dobro poznajem,
svitovna da je slas' kako san, ki laže,
i biga oni čas, u ki se prikaže.

Luciću su bili poznati Dubrovčani i Dubrovnik, koji nazivlje »čast našega jezika«; ali pitanje je, je li se za njima povadjao. Ako jest, onda je svoje uzore natkrilio, te ga slobodno možemo nazvati najvećim našim trubadurom. On je čedo svoga vremena, ali je u ljuvenom naricanju i u sreći svojoj

znao sačuvati neku mjeru, a i podići se maštom, tako da ga možemo nazvati pravim pjesnikom. Njegovi su opisi ljepote puni lijepih slika i smjelih misli, a u jadanju i tuženju ukazuje nam se iskreniji nego Menčetić i Držić, sve da se ni o njemu ne može ustvrditi, da mu je ljuba — po pjesnikovim riječima kakva udata žena — zbilja postojala. Hanibal je pokazao ukusa i u tom, što ne slika dosadno i puteno sreću u ljubavi, kako je to Menčetić uradio u svojim pjesmama »Spominjanje ljuvenih zgoda i nezgoda« te »Nenadni sastanak, koji mu pribavi vjerna sluga«. Pjesme je ljuvene skupa sa prijevodom Ovidijeve Heroide Pariž Eleni posvetio Jerolimu Martinčiću i u tom uvodu kaže, da je, budući prisiljen od kuge stanovati u kući, pregledao svoja »davnjena od pisni našega jezika skladanja«, te ih odvrgao malo ne sva. Njegove su dakle pjesme samo izbor, te će to biti uzrok, što su samo dvadeset i dvije, a to je po prilici i tajna njegova uspjeha.

Nikola Nalješković, mladji vršnjak Hanibalov, nije se ni u čem približio Luciću. Znamenitost Nikolina nije toliko književna, koliko kulturna. Kao pjesnik pokazao je dobre volje, ali malo talenta. Nestašicu talenta hoće da pokrije umišljenim prigodama i povadjanjem za Talijancima, koje se u njega podobro očituje. Talijanski su mu uzori lebdjeli pred očima nada sve u pjesmama od maškarate i komedijama, a u pjesmama ljuvenim slabije se osjećaju. U njima hoće da slijedi stope Menčetićeve i Držićeve, ali bez uspjeha.

Pjesama mu ljuvenih ima 178. U njima se običnim načinom kazuje povjest njegove ljubavi. Pjesnik se mnogo ne bavi platoničkim ljubavnim izjavama i slavljenjem ljepote, nego hoće da sve veže na neke zgode. Sada je novo ljeto, koje mu daje priliku, da se sjeti ljubljene gospodje; sada opet kakav darak, koji ga nuka, da pjeva i da se s njim razgovara. No Nikoli su nada sve omiljele pjesničke poslanice, koje upravlja svojim prijateljima, pa da se sam sebi ne iznevjeri, daje svojim pjesmama oblik ljubavnih pisama. Nekoliko puta upravlja riječ »zgovoru« ili pjesmi, koju šalje na dvor svoje drage, povadja-

jući se valja da za tudjinskim trubadurima, koji ne mogući doći sami do gospodje služahu se u tu svrhu osobama poznatim pod imenom »menestrello«. To čini nada sve u prvom dijelu svoje zbirke, kojime moli milost u gospodje; ali u drugom dijelu, kad je već izmolio, pjesme su prave poslanice: pjesnik se umišlja, da je krenuo iz »grada«, pa eto prilike, da joj piše, a njoj, da mu odgovori. To ljubavno općenje često pomućuju prepirke i svadje: sada se ona srdi zbog jedne riječi, koju pjesnik izusti, a sada, jer su je zavidnici nabunili. I to daje pjesniku prigode, da pokaže svoj pjesnički dar. Tako živi Nikola u vječitom strahu i nadanju, ali je i sretan, jer ga gospodja ljubi, dok ne stiže katastrofa: umre sin gospodjin, pa je pjesnik tješi i pjeva mu nadgrobnicu; ta zgoda potrese njezinim zdravljem, a kad se bolest pogorša, ona mu piše:

Sve moje bolesti ništar su, mogu rît,
Moj druže, kad mi ti na pamet budeš prit,
Smišljaje, u trudu, u kom ćeš ostati,
Ako se ja budu životom rastati:
A ino nije moć, srce mi toj daje,
Jer ti me sad nemoć na prešu skončaje!

To se i dogodi, te nam pjesnik javlja doskora njezinu smrt.

Canzoniero Nalješkovićev svršava s nekoliko pjesama ljubavnih, no sumnjam, jesu li baš njegove; kad bi bile, značilo bi, da je pjesnik osim ove zbirke spjevao još nekoliko ljubavnih pjesama, te ih je neznani sakupljač prikupio i naknadno dodao zborniku.

Svoj nam Canzoniero ostavi i poznati Marin Držić, povodeći se za svojim imenjakom Gjoretom, što se opaža ne samo iz riječi samoga pjesnika, već i iz njegovih pjesama. Ima mu ih samo dvadeset i četiri, a bile su tiskane pod naslovom: Pjesni Marina Držića ujedno stavljene s mnozim druzim liepim stvarmi u Bnecich 1607. polak Frana Bariletta. Pred pjesmama je uvod: »Marin Držić svojim prijateljem« u prozi, a za njima zaglavak: »Svitlomu i vridnomu vlastelinu Franu

Mikulinovu (rukom neko doda: Gunduliću) Marin Držić.« Sadržaj je toga uvoda i zaglavka zanimljiv, no većim se dijelom tiče ostaloga Držićeva rada. O ljuvenim pjesmama govori Držić ovo:

> **Nika vil uresa prislavna, ka mene**
> **lipotom zaveza, ter mlados' ma vene,**
> **Kraj rike studene užiže na svak čas,**
> **na pjesni ljuvene da se dam sasma vas,**
> **u pjesneh da svu čas' od svita postavim,**
> **nje gizde u vas glas i lipos' da slavim,**
> **u meni ter pravim: učinit tko će toj,**
> **da ikad ostavim sej pjesni, Bože moj.**

Nije s toga čudo, da je predaja uz ovu ispovijest samoga pjesnika svezala i legendu te priča, da je ta vila bila glavom Flora Zuzorinka, koja se uda, kako sam već kazao, za Florentinca Bartola Pescioni. Kasniji su dubrovački književni povjesnici u nestašici drugih vijesti rado bajkama kitili živote svojih prvih pjesnika: takova će bajka biti i ovo, jer oslona u Držićevim pjesmama nema. Spominje se jedino Flora Martinova Šumičićeva, koje smrt pjesnik u dvije pjesme opjeva, pa je priča mogla nastati baš poradi jednakosti imena. Zanimljive su pak riječi, koje Marin (pj. 19.) stavlja u usta svojoj nesudjenici:

> **More li taj rika, prislavne gdi vile**
> **vašega jezika slatke pjesni dile,**
> **učinit tolikoj tim pjesni od raja,**
> **drag gjilju, da s' ti moj, kako sam ja tvoja.**

Regbi dakle, da mu je odabranica, kojoj ljepote nije izrijeti ni »podoban«, bila tudjinka, ili je barem tudjinkom promišljao.

Znam, da bi sada trebalo govoriti o mladenačkim pjesmama našega Vetranića, koje nam nemilosna ruka vremena ote; trebalo bi spomenuti i pjesme Nikole Dimitrovića i mišljenje Rešetarovo, da ih ima u zborniku god. 1507. No to bi bila samo nagadjanja. Radiji sam još nekoliko kazati o načinu, kojim su ovi pjesnici ljubav izricali.

Jedno je od pravilâ, kojega se svi naši pjesnici povodeći se za talijanskim uzorima drže, što ne odavaju nigdje svoje osobe, dapače se uklanjaju svakoj aluziji na svoj domaći život. Oni sami iščezavaju sasma pred sobom kao pjesnicima: ne traže ljubavi kao privatne osobe, već kao pjesnici, a uza slavu, koja se pjesmom stiče, nada se pjesnik, da će mu pjesma srce odabraničino prisiliti na smilovanje. To je neki odjek onih vremena, kada su trubaduri bili osobito čašćeni, te je tada isticanje sebe kao pjesnika imalo kakvoga takvoga smisla; no u naših je pjesnika postalo to pustom formom. Uzalud bismo iz gomile stihova kušali upoznati dušu i srce pjesnikovo: njegove čežnje, njegovi osjećaji — to je sve postalo žrtvom ovoj maniri, a neprestano isticanje istog motiva postaje dosadno i najstrpljivijemu čitaocu.

Više ima svakako smisla, što pjesnik gospodju imenom ne spominje. Kad je trubadurština cvjetala, udate su žene više nego djevojke privlačile na se požudno oko pjesnikovo, pa je naravski, što ih pjesnik ne će da izvrgne zlogovoru i drugim neprilikama. Ali je kod Dubrovčana i to nešto usiljeno, jer strasti kakvoj u njihovim pjesmama nema traga. Što hoće da štede čast gospodjinu, što joj imena ne pronose, što se boje zavidnika, to je sve u njih naučena lekcija, koju ponavljaju svi bez izuzetka, jer je takova bila moda. Moda je kao gvozdena košulja stezala naše pjesnike, tako da joj se ne mogoše oteti ni pjesnici, kojima ne smijemo zanijekati talenta. Robuje joj jedan Marin Držić isto tako, kao što i jedan Nalješković. O pregnuću pjesnikâ, da se otmu tome jarmu, ne može se ni govoriti. Menčetićevo i Držićevo ime tako je bilo zaslijepilo njihove vršnjake i potomke, da se je i sam Ranjina bojao prekinuti s njima. To je čitava škola: svi su jednako opisivali ljepotu gospodjinu, jednako padali s ljubavnoga nepokoja, jednako pod prozorima uzdisali, jednako se nadali i klicali s izmoljene ljubavi, da se opet jednako svi skupa pokaju i Bogu prikažu svoje srce u zahvalu, što su se oslobodili »ljuvenih veza«.

Treba li tomu dokaza? Pogledajmo samo, kako slikaju

ti pjesnici ljepotu svojih odabranica. Tu se slave oči, ruke, kose, prsi, a kako? Pogled je njen gizdav, slavan, angjeoski; uzrasla je kao cvijet, Dijani naliči, zlatnu je kosu prosula niz bijel vrat, puna je rajske ljepote, obraz joj suncem sja, lica joj plamenom gore, oči su joj svjetlije od istočne zore; ona omamljuje vas svijet sada grlom i kosom, drugi put riječju i pogledom; usta joj cvatu koraljem, grlo joj je bjelje od snijega. Eto savršene ljepote, kako je Menčetić slika, a dosta je tom opisu porediti Lucićevu pjesmu, koju sam već u cjelini naveo, pa opise n. pr. Marina Držića, posljednjega od pravih trubadura, da se vidi, kako to nije samo ideal Menčetićev, već ideal svih njegovih vršnjaka i učenika.

No nije jedino ideal ljepote kod svih pjesnika isti, već jednako i djeluje ta božanska ljepota, oteta nebu i zemlji, na nazočne, napose pak na pjesnika. »Pozor nje ljuveni«, upije Marin Držić, »primaga sve sione kriposti«; ona je njega zatravila, no koga da ne smami »njen obraz gizdavi i zlati ti prami, te rič puna ljubavi«? On uzdiše, oči su mu plačne, smrtni nepokoj hoće da ga umori. Ona naprotiv »slatki goj u srcu uživa«, no »ljubav ti u prsi, kim nje vlas' satireš, tih plamak uvrzi, u sebi da čuješ, ljuveno što 'e mriti i ki je nepokoj dragoga želiti« (pj. 15.). — Ovaj plam ljuveni plamti u srcu naših pjesnika »jur vele godišta«; kroz sve to doba treba da draga bude nemilosna, te će jedva tad uspjeti pjesniku, da izmami u nje kakav dar ljuveni: jednom »mednu riječ«, drugi put »gizdav« cvijet, ili kiticu »povitu«. Eto sada pjesniku prilike, da razmišlja i da se darom razgovara te ga pomamno veselje obuzelo, ali sreće se još dočepati ne će, jer sada počinju obligatne svadje i nemiri. Mirenje jača svaki put ljubavne sveze te napokon dodje i do sastanka. Obično su noćni: Nalješković spominjuć se toga žali, što ne umrije na njezinoj ruci, u njezinu slatkom zagrljaju! No to je dosta čedno prama onomu, što nam Menčetić o tim sastancima priča, kako je potkupio vrtlara te je zatekao, gdje spava, pa ih je jedva zora rastavila! Istina, Menčetić nam sve ne kaže, i ne broji poljubaca, što ih izmijeniše; no ipak je dosta nečedan slaveći svoju

pobjedu. A to je sve »prilično« ispripovijedano, kako se pjesnik izrazuje. U toj se riječi skriva skoro cijela oznaka ovakove poezije: svašta možeš kazati, ali »prilično«, t. j. upotrebivši za sve odredjenu formu, frazu i prispodobu. Menčetić je u tome za svoje nasljednike vrst galatea, te ih uči, kako se treba prama gospodji vladati, a to je on naučio u Italiji. Nije dakle čudo, što je pod pregrštem naučenih riječi i fraza čuvstva skoro nestalo; one su kao nametnice, koje plemenitu voćku duše, dok je ne uduše. I trubadurska poezija uginu, jer joj je nedostajalo slobode i života, prvog i jednog uvjeta za napredak; a što se je prilično dugo održala na vlasti, tumači nam, kolik je bio kod starijih pjesnika ugled prve dvojice pjesnika.

Čuje se, a i čita gdjegdje, da su Zlatarić i Ranjina dali smrtni udarac trubadurskoj poeziji. Nije baš tako! Ona se preživjela te je trebalo, da se ugne pred zastupnicima klasicizma, kao što su Ranjina i Zlatarić; no već pred ova dva pjesnika nije više trubadurština bila ono, što je bila u početku. Skokova u naravi nema, nema ih ni u tečevinama ljudskoga uma; ni najveći veleumi nijesu stvorili ništa sasma novo, već je u zametku to bilo i prvo njih, i oni su se na koga oslonili. Tako nijesu ni Ranjina ni Zlatarić uveli najednom klasicizam u Dubrovnik, već je pokušaja i prvo bilo. Pomnjivije učenje klasičkih nauka javlja se u Dubrovniku, kako vidjesmo, već u prvoj polovini XVI. vijeka, a to se odmah opazilo u našoj knjizi. Ranjina i Zlatarić tako su upiti u učenje latinskih i grčkih auktora, da su skoro postali pravi pravcati Grci i Rimljani; pjesnici pak pred njima —to su vam kao obrazine, koje nose tudje odijelo, ali vidiš, da se pod tim krije neko drugi: to su vam trubaduri, preobučeni u klasičko ruho.

Prvoga susretamo na tome putu Miha Bunića Babulinova. Latinske se Bunićeve pjesme izgubiše, kako rekosmo, ali kad ne bi bilo pohvale Didaka Pyrrha*, po djelima njegovim, pisanim hrvatski razumjeli bismo, da se je latinštinom bavio. Ne pominjem Jokastu kao dokaz tomu, jer se

* Didacus Pyrhus (1551—1558.) ovako mu pjeva:

je poslužio za nju talijanskim preradjenjem Euripidovih F e n i s s â (Φοίνισσαι), ali nam se je u njegovim ljuvenim pjesmama sačuvao prijevod poznate Horacijeve: D o n e c g r a t u s e r a m t i b i, što nam jasno kaže smjer Bunićevih nauka. Ipak teško je prepoznati Bunića, kad n. pr. pjeva:

Ognjena nije sila — voda toj svjedoči,
kâ bi oganj zgasila, — ku l'jevam iz oči (pj. 15);
ili: Slomi već luk i stril, Ljubavi, kad tva moć
gizdavoj ovoj vil ne može vrha doć.

To je čista Menčetićeva lirika, pa i bila donekle ublažena elementima, uzetim sad iz Vetranića, a sad opet od druguda, pa i iz klasičnih pisaca.

U kolu ovakih pjesnika spominjem i Marina B u r e š i ć a. Od »ljuvenih« pjesama ostaše mu samo tri: T u ž b a, B o j o d c j e l o v a, Z a m a n i m u s e p o v r a ć a p r a m a l j e ć e, a novi duh odavaju nada sve prve dvije. U T u ž b i uporedjuje sebe i suparnika pastirima te veli:

Znam ja njega medj pastiri, gdje su mene spijevat zvali,
er je vazda pasô zviri, druzi kad su popievali.

Tu je dakle očito povadjanje za Teokritom i talijanskom pastirskom poezijom. A druga pjesmica, gdje hoće da se cjelovima on i draga obrane »od ljuvene smrtne rane« realnim shvaćanjem ljubavi, sjeća nas Grkâ i Rimljana.

Mladji su od ovih pjesnika po godinama M a r o j e i O r a c i j e M a ž i b r a d i ć, no po svome radu spadaju i oni ovamo.

Tu tamen felix merito vocandus,
Bona! sermones Latiae Minervae
docte qui sacris tua dedicasti
otia musis;
quique divino prope raptus oestro
qaidpiam semper meditare tecum
quod sub umbrosis Heliconis oris
assonet echo.

U njih se skoro i ne opaža utjecaj klasičikh nauka: Oracije po dobi vršnjak je Gunduliću, dapače mladji od njega, a po pjesmama iz mladosti svoje lijepo pristaje uz Marina Držića. Evo, kako počinje prvi dio svojih ljuvenih pjesni:

Kad ljubav zlatu stril, sve želje ljuvene
iz lica moje vil odpravi put mene,
rvat' se stah proć njoj, ali mi bi mani,
er ona dobi boj i zlo me izrani.
Tako me ranjena preda njoj u ruke,
da sva na vremena rob sam nje odluke,
i kroz toj nje htjenje misô mâ svedj tiri,
da joj se hotjenje u svemu samiri.

Iza ove se pjesme niže 66 drugih, koje čine prvi dio zbirke Oracijeve, a u kojima se ponavlja ono, što su trubaduri na isti način opjevali. Ima i takvih stvari, kakvih u starijih pjesnika nema, ali malo, a većim se dijelom čitaju u pjesmama, koje i nijesu baš ljuvene.

Oracije se u ovome dijelu valjada ugledao u oca Maroja, koji jednako pjeva. U drugom dijelu svoje zbirke, u kojoj su 32 pjesme, vidi se već drugi način. Ne pjeva više samo svoju ljubav, pa je slobodniji i stoprva sada čedo svoga vremena. S toga ću se i povratiti na njegove pjesme; a sada sam ga spomenuo, da se vidi na jednoj te istoj osobi, kako se kosi staro sa novim, i kako je teško kazati, gdje prestaje jedno, a počinje drugo. Svi ovi lirski pjesnici, o kojima sam sada govorio, samo su prijelaz s trubadurštine na klasicizam, a ta se borba opaža i u dva imenjaka: Ranjine i Zlatarića, samo je kod njih klasicizam predobio.

X.

Pokladna lirika.

Pokladna pjesma i porodica Medici. — Dubrovnik i Florenca. — Vetranićeve i Marulićeve pokladne pjesme. — Čubranovićeva „Jegjupka". — Jegjupke Pelegrinovića, Mišetića, Oracija Mažibradića i neznanog pjesnika. — Nalješkovićeve pjesni od maškarate. — „Dervišata" Gimana Gjorgji. — Prijelaz pokladne pjesme u heroikomičnu poeziju.

Ljubavnu dubrovačku liriku iz prve polovine XVI. vijeka ne možemo baš smatrati odjekom talijanskoga »rinascimenta«. Trubadurština, koja se povlačila po Dubrovniku cijeli XVI. vijek, cvala je u Italiji i ocvala prije onoga doba, što ga je povjest okrstila tim imenom; a prešavši u Dubrovnik održa se i onda, kad u Italiji propade, valjda s toga, što je tlo bilo zgodno za nju, a donekle i iz pijeteta prama prvim pjesnicima, u koje su se potonji htjeli ugledati. Nije tako s pokladnom pjesmom: nju je preporod stvorio i darovao Dubrovniku, premda se ni u njoj ne vidi humanističke učenosti. Njezino je dapače ime usko skopčano s jednim od najglavnijih predstavnika toga vremena, sa Lorencom de' Medici, moćnim florentinskim gospodarem, koji je iz pučkc pjesme uzvisi do umjetne.

Pomaganje književnosti uopće, pa i pokladne pjesme, bilo je kao baštinstvo u kući Medicejskoj, pa članovi ove porodice znali su razbacivati novce, osobito kad su se nadali, da će priredjujući zabave, gdje su bili i književnici, moći imati od toga kakve političke koristi. Kad je na pr. Florenca 1213. slavila imenovanje Lava X. papom rimskim, društvo »Diamante«, vodjeno od Julijana de' Medici, priredi sjajnu slavu: troja kola obilazila su po Florenci prikazujući djetinjstvo, muževnost i starost. Poviše prvih kola bilo je napisano: Erimus, poviše drugih: Sumus, a poviše zadnjih: Fuimus. Svak je mislio, veli Vasari, da se ne može vidjeti triunfa ljepšeg od toga, ali Lorenco de' Medici, vodja društva »Broncone«, uz pomoć

Nardija, čovjeka učena i odgojena, dade načiniti šestora kola. Prva su prikazivala dobą Saturnovo i Janovo, na drugima se vozio Numa Pompilij, pa iza njega, svak na svojim kolima, praćeni od sjajne pratnje: Tito Manlij Torkvat, Julij Cezar, Oktavijan August i Trajan. Zadnja su dolazila kola u podobi zemaljske kruglje, na kojoj je ležao mrtvac u zardjalu oružju, a iz razbijenog oklopa virilo je golo dijete, sve pozlaćeno, prikazajući zlatno doba, koje se iz nova pomalja zaslugom novoga pape.

Promislimo li, da je u ovoj maškarati bilo do dvjesta ljudi, koje je trebalo obući prama njihovoj ulozi, razumjet ćemo, da je to pozobalo silu novaca, pa da se takovo što nije moglo često prikazivati. U zbirci Guarrinievoj, koja se temelji na zbirci Braccijevoj, izašloj 1750. u Lucci, izmedju 340 pokladnih pjesama ima samo 26 triunafa. Puku je trebalo jeftinije zabave, a i za nju su se pobrinuli Medici, obilazeći zakrabuljeni po ulicama gradskim te pjevajući puku u prostom slogu, da ih razumije, a ne uplićući ni uspomena na Rimljane, ni uzvišenih misli, kako su to činili pjesnici triunafa. Nadje se ljudi, da ih u tome zamijene; vesela društva zaustavljahu se pod prozorima ljepotica, bilo gradjanskoga, bilo gospodskoga roda, opijevajući pojedine zanate i rugajući se strancima i pojedinim florentinskim osobama, koje postadoše cilj dosjetaka i šalâ, žalibože često odveć prostačkih. Pokladna pjesma posta tako svojina cijeloga puka, dapače cijele Italije, jer joj tragova nalazimo i po ostalim gradovima poluostrva; ali izgubi i zadnji trag pjesničke vrijednosti, jer pade u ruke nepjesnika, koji su mjerili vrijednost pjesme po pljeskanju puka, koji bi navrvio, da je sluša.

U samoj Florenci triunfi nijesu bili česti, a u Dubrovniku zaludu ćemo ih tražiti. Dubrovčani su bili odveć praktični ljudi, pa nijesu na to ni pomišljali, da troše novce u ludo. Odluke Velikoga Vijeća o prćijama i rasprave Umoljenih o računima, što su ih polagali pojedini činovnici i poslanici, sjajan su dokaz dubrovačke štedljivosti ne samo u državnome gospodarstvu, nego i u privatnoj kući, jer je jedno odsijev drugoga. No vlastela dubrovačka, i ako su priječili nepotrebne troške te tako neupravno

utjecali i na književnost, zabavi pučkoj nijesu stavljali nikakvih zapreka, dapače im je morala biti mila. Što ih sa sviju strana opkoljivaše mletački lav, zato im je dolazio u prilog književni pokret, jer je isticao dubrovački separatizam bolje, nego išta drugo, i neprestano naglasivao dobrobit Dubrovčana prama bijedi susjednog puka. S istoga uzroka, nalazeći u kršćanstvu jednu od najjačih potpora svojoj vlasti, poodsijecali su u početku odmah korijen svemu, što je moglo širiti nemoralnost. Stavljajući se na stajalište takove politike, koja je dakle dopuštala, dapače i potpomagala pučke zabave, koliko se to nije kosilo s moralom, razumijemo, da se je pokladna pjesma morala razviti u Dubrovniku drukčije nego u Florenci, gdje je sustav vladanja smjerao baš na protivno. Dodaš li tomu i to, što je dubrovačko gradjanstvo bilo sklono šali, razumjet ćeš, da je bilo dosta uzroka, da se baš ova vrsta poezije u Dubrovniku dobro razvije. No sve bi to bilo uzalud, da se nije našao Čubranović, koji je odmah s početka udario svojim putem i odalečio se od svojih učitelja Talijanaca. On je u ovoj vrsti književnosti, što je u ljubavnoj lirici Menčetić i Držić, s tom razlikom, što je on uspio, a oni nijesu.

Suvišno je pitanje, tko je uveo u Dubrovnik pokladne pjesme, pa opet ga nije lako ni riješiti. Istina je, da će po godinama života biti stariji, ili vršnjaci Andriji Spljećanin Marulić i Dubrovčanin Vetranić, koji se takodjer okušaše u ovoj vrsti pjesme, ali njihove pjesme djeluju na me kao pokušaj, da se ovakova poezija svrne sa svoga naravnoga puta. Marulić je ispjevao svoje dvije sačuvane pokladnice Poklad i korizma* te Spovid koludric s očitom namjerom, da propovijeda moral. Vetranić pak, premda se i njegovim maškaratama mogu naći izvori u talijanskoj književnosti, izbacio je iz njih sve, što je moglo biti zazorno. Tko pozna ta naša dva čudaka pjesnika, ne će se čuditi, što su tako postupali; ali uzmi pokladnim pjesmama šalu, satiru, a donekle i slobodu, uzeo si

* I u Italiji ima sličnih komada, n. pr.: »Il gran contrasto e la sanguinosa battaglia di Carnevale e di Madonna Quaresima«.

joj ono, po čem se razlikuje od ostalih pjesama. Marulićeve pjesme čine ti se kao moralne propovijedi, a maškaratama nije doduše potreba da budu nemoralne, ali ne moraju biti baš ni moralne, t. j. takva im pitanja ne pristaju. Vetranićeve pjesme mogle bi se prije nazvati pravim pokladnicama, ali nijesu živahne; jedno, u čem su odvojile, to je žarka ljubav prama rodnome gradu. Riječima Vetranićevim u »Trgovcima Armenima i Indijanima«, kojima je paralelâ naći i u ostalim pokladnicama (u Robinjicama, Lancima, Alamanima, trubadurima i pifarima*) — odgovaraju rodoljubni izlijevi talijanskih iliti bolje florentinskih pjesnika; ali kad Dubrovniku kliče:

Ter ste kruna ukraj mora — a k istoku do Kotora,
od sve donje Dalmacije, — Arbanije i Grecije,

nije isto, kao kad Talijanci** slave ne samo rodjeni grad, nego još više vladalačku kuću Medicijevu.

Ni Vetranićeve ni Marulićeve novotarije ne nadjoše u Dalmaciji odziva. Dubrovčani i Dalmatinci uzeše za uzor Čubranovića, a to je i zaslužio, jer je njegova Jegjupka cvijet, koji ne miriše sâm, nego i okolinu napunja svojim mirisom. Prošlost je bajkom obavila postanak njegove Jegjupke, no ono, što nam iz same pjesme govori, dosta je, da u njem upoznamo pravoga pjesnika. U samoj stvari ne nalazimo u Čubranovića ništa nova, ali nov je oblik, u kom on sve to iznosi. I njemu su kao i drugim talijanski pjesnici uzori***, ali je on znao iza-

* To je preradjena slična talijanska pokladnica: »Lanzi Alemanni che suonano pifferi e tromboni«.

** N. pr. kad Jakov Nardi pjeva:

Contepla in quanta altezza sai salita
felice alma Fiorenza,

ili Guljelmo Angiolini:

Godi or Fiorenza. all' ombra del tuo lauro
che ti copre e difende . . .

(Medici su naime u grbu imali lovoriku)

*** Florentinac Guglielmo detto il Giuggiola ispjevao je »Canto delle zingane«, gdje nam ih crta, kako s djetetom u ruci

brati, što je bolje bilo, pa sve skupa začiniti žarkim čuvstvom, lijepom riječi, jezgrovitim sudom, u kratko svim, što pjesmu čini pjesmom. Čuvao se je nemoralne alegorije, da mu ne okalja iskrene ljubavi, što je gojio prama miljenici; zabacio je »ritornello«, jer bi u pjesmi, koju jedan besjedi, bio suvišan; a proricanja, koja su bila po svoj prilici i kod Talijanaca u običaju, nije kao drugi improvizovao, nego napisao, pa i na pamet naučio. Sve je ovo dalo pjesmi nov oblik, pa kad je čitamo i poredjujemo s talijanskim uzorima, moći ćemo samo reći: Sve je novo, a ništa nije novo! Njegova Jegjupka — ističem ovo osobito gledajući na njegove nasljednike — nije nikakva »fata« talijanskih romantičnih epa, koja može bajnim riječima zaustaviti hod suncu, a tijek rijeci, niti kakva Ćirće, koja pretvara ljude u zvijeri. Jegjupka je Ciganka, koju svaki od nas može da vidi, koja ti gata, a u izrazu lica traži, što je milo, a što nije, jer zna, da, reče li ti nemilo, dobit će batina mjesto novca. Čitajući Jegjupku, vidiš pred sobom gnjusno lice i poderane haljine tih stvorova, kojima su djeca sredstvo dobiti, koji su regbi samo za to na svijetu, da bacaju nemir u kuće lakovjernih ljudi i da varaju svijet.

Mislim, da bih pogriješio, kad bih i pokušao svojim riječima kazati sadržaj pjesme. Pjesnik je to tako lijepo a kratko kazao u svojoj uvodnoj pjesmici, da je malo ne nemoguće što uzeti, ili štogod nadodati, a da sve ne iskvariš. Neka dakle govori pjesnik. Otrcana se ciganka prikazala na vrata bolje gradjanske dubrovačke kuće, pa će ovako šestorici gospodjâ, koje u sobi za gostinje nadje, pokazujući na čedo u naručju:

Višnji Gospod, gospodične,
čestitiem vas vencem kruni
i želinje vaše ispuni,
er ste suncu sve prilične.

Od onih smo, gospo, strana,
odkud žarko sunce ističe,
kletva hoće, svit protiče,
da ne imamo nigdir stana.

mole milostinju; M. Battista dell' Ottonaio znao je takodjer u pokladama sa svojom »Canzone« ispričati odabranici svoju ljubav, a u drugoj pjesmi: »Canto per indovinare, che andò la notte di Epifania« dovodi svojim slušaocima gatalice, da im gonetaju budućnost, a lijecima lakote sadašnjost.

Nit' smijemo na 'ednom misti
božjom kletvom da stanemo,
gdi noćimo, ne svanemo,
er nas pričnu crvi gristi.

Jur dva dela segaj svita
izvili smo od te strane
radi naše brižne hrane,
jak cić medna pčela cvita,

i primili, gospo, u putih
probijući strane i luge,
mnoge brige, jade i tuge
cića zviri tuj priljutih

i cić guse, od ke rîti
ne dadu mi grozne suze;
misleć, tužni, što mi uze,
spomena me čini mriti.

Imah sinke do četiri,
svaki biše kako rusa,
Dančula mi odni gusa,
ka me u san jošte tiri,

prid kom biguć planin hvojke
bile mi su brašno hode
i poskupo malo vode —
ja trim dajuć čedom dojke.

S kima k moru pripadosmo;
za pribrodit sinje more,
pri ner gusa dojde s gore,
brodaru se svi dadosmo.

I brodeći Alivera
ištom ne bi, vaj, na broju,
iz korablje ljubi moju
rani vihor od sjevera.

A Eleza, moju diku,
za brodidbu podah tužna.
lele, lele! veomi ružna,
da ne osušu ličca viku.

Samo meni moj Danio
od četiri jes' ostao,
kako vidiš, ubah, mao,
ali majci veoma mio;

koga sa mnom, gospo, obdari
i ljubavi tve nadili,
tako ti Bog ne uhili
od najdraže tvoje hari!

Ne, čim stanje me dostoja,
da velikos' tvoje slave,
er dostojiš vrhu glave
krunu nosit svih gospoja.

A hoću ti bez varčice
čes' i sriću kazivati,
tako mi se majkom zvati,
moja gospo i carice!

Sada zareda Jegjupka po gospodjama.
Prvoj prorokuje, da će imati dva sina:

Dvi ćeš rodit muške glave
mnoge sriće, mnoge česti,
od kojih će ime resti
po svem sviti vječne slave.

Prvi će imit tuj besidu
prid gospodom i to ime,
da će biti blago š njime
kumu, drugu i susidu.

Drugoga ćeš vidit banom
od jezika od svih naju,
gdi stoluje na Dunaju
po milosti s gora danom.

Dat će joj i službeni savjet na rastanku:

Ne čin', da ti prodju danci
bez trajanja ljuvenoga,
er gospoja bez ljubavi —
što je ino, Boga cića,
ner ugasla jedna svića,
ilit' suh panj u dubravi?

Drugoj gospodji opisuje dragoga ovako:

Imaš vojna usovita,
kaže s tobom lipo i dvorno,
misli rotno i rogoborno,
srdačca je, znaj, skrovita.

Vuhovite ima oči,
i prihvata tudje lade,
od tebe se noćno krade,
kad se s kojom drugom ročl.

Ter nut' gledaj njega ćudi:
ne će dvi, tri, ni četiri,
ner ako ih sto zamiri,
on sve hoće, on sve žudi.

Njima on dijeli ženino ruho, a da bi komu!

Ne, ne, ne, ne, na moju vjeru!
nego jednim zlicam, koje
bez pristanka sve nastoje,
da ga gule, da ga deru.

Zato je ciganka opominje:

Ter vidj, er se ne povraća
naša mladost ni nje slave,
a huda je žena, prave,
s vrhom zajma ka ne vraća.

Trećoj gospodji kazuje ciganka moć travja i cvijeća: Dragoljuba neka nosi zanjedarje vazda puno, ako hoće »vojnu biti

draga ljuba«; hoće li da vrati ljubavnika s duga puta, neka nosi »vratiželju«; je li »pomrla« biti zlatih vlasi, nek se pomiva zlatovlasa; bela će joj rusa sačuvati lice bijelo i zdravo.

Četvrta je gospodja »truhava iz srdačca«, »jeziva«, »male moći«, s toga:

Vazmi poni devesinja
bilja, gospo, i kalopera,
rute i maka do dva pera,
i još k tomu rubazinja.

Vazmi ruže i ljubice
i s jasenkom čičindari,
ter toj skupa sve obari,
a u krvi golubice —

i bit će taj čas zdrava, »kako jedna pastrvica«.

Petu gospodju uči Jegjupka čarobije, kako će »prihvatiti koga priko srca«. — Sve je dosad Čubranović nezavisan u svome radu, ako nije to zavisnost, što ima pred očima narodne običaje. Pripovijedanju cigančinu može se naime i danas naći paralela u narodnom vjerovanju.

Ali kako je ipak Čubranović umjetni pjesnik, koji se ne može nikako da sasma otme Zapadu, prvih šest dijelova pjesme ima osim književne vrijednosti još i kulturnu. Tu se naime — i to je jedini primjer — stiče Istok i Zapad u skladnu cjelinu, te je i pomnjivom motriocu teško razlučiti, što je čije. Da je u tome pjesnik tako lijepo uspio, uzrok će biti i to, što pjesnik nije imao baš u koga da se ugleda. No kad naš Andrija dodje do onoga, što je htio, t. j. kad se došulja do svoje miljenice, — jer se samo zato bio preobukao u ciganku, — te kad je trebalo, da joj očituje ljubav, tad se i u njem ukaže čedo svoga vremena: i on je trubadur, kao što su i njegovi drugi vršnjaci, jedino s tom razlikom, što se i sada u Andriji očituje pravi pjesnik, a to se svagda ne može kazati ni za Menčetića, ni za Držića.

Pjesma dakle šestoj gospodji prosto je ljubavno očitovanje. Ciganka, pošto se nahvali gospodjine ljepote, pripovijeda, kako ima netko u mjestu, tko s nje umire, dapače se je htio i na mač nabosti, ali srećom mu se u taj čas previnu. Uzrok je, što mu je ona nemilosna, pa je ciganka opominje, da ne grubi svoje ljepote tvrdim srcem. Promisli li se, da ci-

tava pjesma ima 620 stihova, a da ih je 360 posvećeno samo šestoj gospodji, vidi se, da je Čubranoviću bilo glavno, da iskaže svoju ljubav. To će ispričavati pjesnika, ali samo donekle, jer i nevježa treba da pripozna, da je pjesnik tim iskvario svoje djelo. Ipak i kao cjelina zaslužuje pjesma pomnje, jer je prvi slučaj, da se je pokušalo učiniti od nekoliko pjesama oveću pokladnu pjesmu, a da jedinstvo ne trpi. S toga i nije Jegjupka prava pokladna pjesma, već prije vrst pokladnog prikazanja, koja su se u Italiji zvala sada contrasti, a sada farse. Jedina bi razlika bila u tome, što u pravim kontrastima ima dijaloga (kao u Marulićevu Pokladu i korizmi), a u Jegjupki toga nema.

Vrijednost pjesme poznadoše i Čubranovićevi nasljednici. Ne ću spominjati pohvale jednoga ni drugoga, izrečene sad ljepše, sad gore, prama vrsnoći hvalioca; ne ću spominjati ni kako se prvaci pjesnici kao Gundulić i Palmotić nijesu stidili uzimati iz Jegjupke čitavih stihova. Dokaz je najbolji, kako je svojim sugradjanima ugodio, lijepi broj pjesnika, koji se za njim povedoše. Zavisnost nekih o Čubranoviću tolika je, da se ne može takmiti s njome utjecaj talijanski. Svima prednjači Miša Pelegrinović Hvaranin (1500—1560?). Negdje oko 1540. boravio je Miša u Korčuli, pa se tu po svoj prilici upoznao s djelom Čubranovićevim. Godine 1557. javlja Miši Hektorović: »Ispitovan bih dosti za tebe i vele mi pohvaljena bi Ijupka tvoja, kakono stvar zamirita i izvrsna.« Pravom se pita istraživalac Mišina života, pok. Rački: U čem stoji ta zamjeritost i izvrsnost? Ta usvojio je iz Čubranovićeve Jegjupke uvod, I., II., III. i V. pjevanje, a gdje je izmijenio pojedine riječi, izmijenio ih je na gore. S toga je imao pravo nepoznati epigramatičar, kad kaže o Čubranovićevoj Jegjupci:

krpljenu da nosi haljinu do vika,
u koju obući njetko te bješe htil,
tim putem ištući, da bi te posvojil.

U Ijupki Mišinoj ima dosta i pjesnikova, a to je: Uvod

(5 strofa), Srića (2, 3—6, 8—16 i 18)*, no tim je umetanjem Pelegrinovićeva J e g j u p k a izgubila onaj pečat, koji nosi Čubranovićeva. Ona nije potekla iz potrebe srca, da progovori i iskaže, što ga mori, nego iz zabave i udvaranja gospodjama; a kad se J e g j u p k a m a uzme cijelj, da očituju osjećaje, i vez je medju pojedinim sastavinama pjesme slabiji. Ako Čubranović kazuje sreću i gata, to čini, da se došulja do svoje milke, to su, recimo, zglobovi, što spajaju uvod u pjesmu s njezinom svrhom. »Sreće« u Pelegrinovića osnivaju se samo na zadnjim kiticama uvoda, gdje Jegjupka kaže, da će za platu gatati, pa po tom cijela pjesma čini se zbirka gatanja i proricanja, kojim ciganka hrani lakovjerne slušaoce.

Ipak ni Pelegrinovićeva pjesma nije baš sasvim na odmet, jer u njoj opažamo traga onomu, što se je tek kasnije razvilo u Dubrovniku, pa i prevladalo. Prvoj, trećoj, četvrtoj i petoj gospodji u Čubranovića je tako općenito govoreno, da ne možemo kazati, misli li se na kakav zbiljski dogadjaj, ili na kakvu osobu, koja je u istinu bila. Jedino po pjesmi drugoj gospodji: »Imaš muža usovita« moglo bi se to naslu-

* Sadržaj pojedinih „srića“: 1. Proriče dva sina, oba slavna. (Po Čubranoviću.) 2. Kaže mjesto, gdje će izabrati dragog. 3. „Skoro ć' ostat udovicom — i opet se ć' skoro udat — i bog će ti sreću dati — golemniju ner divicom.« 4. Kaže riječi, kojima se dragi dobija. (Po Čubranoviću.) 5. Tumači, kako ne treba biti zavidljiv. 6. Kako se biljem uskrisuju mrtvi, kako se zaboravlja i spominje, liječi vid i sluh, nijemost i zub. 7. O muževljevoj nevjeri. (Po Čubr.) 8. Opet slično. 9. Alegorijski, usporedjujući je sa zlatom, kazuje joj potrebu ljubavi. 10. Javlja joj, da joj muž hini ljubav, a da se je zakleo, da će je ubiti. 11. Trogirci njekoj javlja dolazak dragog. 12. »Četiri ćeš sinke imiti — togaj uma, tej vridnosti, — da obašad svita dosti — svude hote slavni biti.« 13. O istini snova i da će joj se u snu kazati, gdje je blago zakopano. 14. »Od mrtvih ti vojna uskrisi — on čas, ki te ladom poja, — kim se sada lipost tvoja — jak livada cvitom risi.« 15. Javlja, da ima u mjestu netko, na koga se krivo ljuti, a on joj je vjeran. 16. »I rec', da ti sama uzmnožna — nis' protivit svoj naravi, — ni već živit bez ljubavi, — koj si svitom svim podložna.« 17. O cvijetu dragoljubu, vratiželji, zlatovlasu i dr. (Po Čubr.) 18. »Većali se s morem vitri, — dažji, snizi, gradi, gromi, — magle, munje, trisci tromi, — na pogibil tvoju hitri,« jer ne mari za jednog zaljubljenika.

tivati. U Pelegrinovića to već nije prosto naslućivanje, nego činjenica, da su pojedine pjesme bile prilagodjene baš pojedinim osobama. U 11. sreći kaže izričito pjesnik, da je gospodja iz Trogira:

Neg li ti je od zgor dana — još od tvoga od poroda
na poštenje svih od roda — i od grada, Trogir zvana.

U 14. »sreći«: »Od mrtvih ti vojna uskrisi« valja da se tiče nečesa, što je onda po Hvaru bilo znano, i o čem se govorilo, jer inače ne bi imalo smisla, da je općenito rečeno. Slično bi se dalo sumnjati i o 18. »sreći«, kad je svjetuje, neka ide »priko mora«, da se tu spominje kakvo zbiljsko putovanje.

I u Jegjupci Saba Mišetića Bobaljevića (1530.—1585.) mnogo nas sjeća Čubranovića. Kad slikajući nesreće u bračnom životu kliče Bobaljević:

Zamani je tim bit mlada,
dobra, mudra i gizdava,
i u svakom činu prava,
a takomu vojnu lada.

Jer se s njome svak čas kosi,
i ne može da ju vidi,
a kû godi zlicu slidi,
i vrh glave svoje nosi,

koja ne bi bil' dostojna
takoj kruni sve dni služit,
a ne da ju čini tužit,
ugrabiv joj draga vojna itd. (60-72),

čini nam se, da čujemo Čubranovića u pjesmi drugoj gospodji.

Kod Bobaljevića:

Vazmi dobra, dokli moreš,
vrni zajam, ki dostoji,
do kole su danci tvoji,
er ćeš pak htjet, kad ne uzmoreš.

Zač u obrazu liepos' prodje
naša, koju satre vrieme,
a sebi smo i druzim svieme
mrske, kad nam staros' dodje, —

a kod Čubranovića:

Ter vidj, er se ne povraća
naša mlados', ni nje slave, . . .

poklič je za užitkom, odgovor s ove strane jadranskog mora popijevci Lorenca de' Medici, koja se orila ulicama florentinskim: Lijepa li je mladost! . . .*

Možemo ići i dalje, pa kazati, da cijela Jegjupka Bobaljevićeva nije ino, do li kontaminacija druge i pete pjesme Čubranovićeve**, pa ipak je kontaminacija tako uspjela, da mogu bez straha, da me tko poreče, kazati, da je Bobaljević oponašajući najbolje uspio.

U ovo doba započe se u Dubrovniku bolje očitovati poznavanje talijanske književnosti, a treba držati na umu, da je u tome prednjačio drugima naš Mišo. Andriji su talijanske fate bile slabo poznate, pa je svoju Jegjupku slikao po onome, što je svojim očima vidio. U Bobaljevića te prostote nema: Ciganka mu bere jabuke i dunje o ponoći »koprenome saviv ruke, u košulji i raspasa sama, uza me da nije duha, ni od vitra čuti ćuha, razviv kose sve do pasa, obrativ se na istok sunca, zvijezde, mjesec i nebesa zaklinjući, da uresa učini jih mnogo čudna.« Pri tom je govorila riječi, kojih s njihove tajinstvenosti »nije moći izreći«. Sve je to odjek talijanskog romanticizma, koji se na taj način poče u Dubrovniku javljati. Još je dalje zašao Oracije Mažibradić (1600?). Njegova je Jegjupka išla u nauku u Zlatoglave zoroljube, a sama se zove Znahorica mrkolica. Ona zna, što se u paklu tvori i gore na osmome nebu; od leda može oganj stvoriti i plam bez ognja da gori, oboriti goru,

---

*Quant' è bella giovinezza
Che si fugge tuttavia!
Chi vuol esser lieto, sia:
Di doman non c' è certezza.

** Sadržaj je naime ovo: Pusti me, da dodjem k tebi i da vidim tvoju sreću, da vidim, je li u tvom ljubavniku slika tvoje dobrote i ljepote. Tâ najgora je stvar, kad ti muž nije vjeran, nego udvara drugim. Po očima ti vidim, koja ti je žalost, pa evo ti lijeka:

Uzmi brzo krancić jedan,
u kom prije nie bil' ništa
ter ga vina od godišta
napun' i stav' u nj kus medan.
A pak u tom sve jedino
stavi varit sve te dunje,
i čin' da vre, dokli u nje
vas med uvri i sve vino.
Ovo daj piti ljubavniku, i ne će te ostaviti.

činiti, da dub svene i u čas zene, stučiti u pônoći četiri vjetra, razbiti grom u oblaku, svedriti nebo, natrag vratiti svaku rijeku, polja uzdignuti, sravniti gore, ženi uzeti muža, pomladiti staro lice, ozdraviti bône, učiniti, da sunce ne grije itd. Sve nas to sjeća »fata«, kako nam ih slikaju talijanski pjesnici Pulci, Ariosto, Tasso i dr.

Što čini Jegjupka Oracijeva, to sve mogu učiniti Armida Tassova, i Marfisa, Melisa, Atlante Ariostove, ali ne naše ciganke. Oracije ide za vremenom i za talijanskim pjesnicima romantičnih epa, pa prosudjujući mu rad, valja i na to gledati.

No uz to nabrajanje svojih zgoda i nezgoda, pa tajnih moći, koje je u prirodi uvrebala, Jegjupka proriče, kakva će biti godina 1636 (tisuću i šest lita i trideset i šest). »Oživjaka« i »travnja« bit će gräda s vodom, sjever, snijeg i nenadna zima doći će u nevrijeme; premaljeće će se odjenuti zelenilom, a ljeto će malo rositi, tako da ne će biti žita, već »bit će trijeba Indije prositi«; bogata će jesen naplatiti trude seljakove, ali će zima biti velika i vjetrovita: »popa u odar, a bijelj odzgar«. To je dakle čitavi stoljetni koledar, što ga Mažibradić iznosi slušaocima po Jegjupci.

Neznani pjesnik, koji je ispjevao četvrtu Jegjupku, regbi, da je znao na izust sve pjesme od poklada, koje mi danas znamo, pa pozajmio amo i tamo i tu kitu darovao svojoj miljenici. Vetranić, povodeći se za Talijancima, ističe, kako su pastiri čuli slavu Dubrovkinja, pa došli preko gorâ, da ih vide; tako i Jegjupka neznanoga pjesnika dolazi s istoka, jer je čula gizde ove djeve, pa je svjetuje, — kako Čubranović svoju odabranicu, — da odvrati ljubav za ljubav. Ako je posluša, darovat će joj travâ, kao i Jegjupka Čubranovićeva, i jabukâ, darovanih od »maloga boga od ljubavi«; jabuke i dunje daruje i Mišetićeva ciganka. Da bude štogod kao i u Mažibradića, naziva neznani pjesnik svoju ciganku Egripijom vilenicom prama Mažibradićevoj Znahorici. No i ova Jegjupka ima svoju dobru stranu, a to je lakoća u stihu, koja odaje već Gundulićevo doba. U njoj je još novo, što Egripija nije sama, jer »ove sa mnom htješe doći od istijeh tijeh strana«.

Sve ove Jegjupke pokazuju nam iznenadjenje, što ga je u književnosti prouzročila Čubranovićeva pojava, ali i to, da su pjesnici ćutjeli prvenstvo Andrijino, a sami nijesu znali, u čem stoji. Miša Pelegrinović ode na jednu stranu, pa niže gatnju do gatnje bez ikakva reda i cilja, a Dubrovčani se dive Čubranoviću i hoće da ga slijede, ali ih gnjete kao kakva avet talijanska škola, pa se kolebaju izmedju svojega i tudjega. Prestrašeni možda neuspjehom Mišinim okaniše se vanjskoga oblika, što ga je Čubranović izabrao, pa hoće da svedu gatnje i proroštva na talijanski kalup, naime na pjesmu jedinstvenu bez sastavnih dijelova. Ali Jegjupka može biti namijenjena ili puku, pa tad treba, da uzme oblik Giugiolinova »Canto delle zingane«, — ili nekolicini osoba, a tad treba da bude sastavljena, kako je Čubranovićeva. Smiješno je, pa i ne odgovara cijelji same pokladne pjesme, vidjeti čovjeka preobučena kao ciganku, gdje ide mučke ulicom, pa se ukipi pred prozorom, kazuje pjesmu, pa opet kući. Takove su bile dubrovačke Jegjupke, jer pjesnici sami nijesu imali snage, da se oslobode od Talijanaca. Što je Čubranović smjelo započeo, oni nijesu priveli kraju, jer su mislili, da je u Jegjupci krabulja ono, što je čini izvrsnom, a ne duh, što se njome vije. Mislili su postići štogod, umnažajući, tko će više, moć ciganačku, dok od ovih ne učiniše vještice, vilenice, čarobnice i Bog ti ga znaj, što, samo ne ono, što bi trebalo da ciganka bude.

Bilo je ipak u Dubrovniku pjesnika, koji su i razumjeli, u čem stoji osebujnost Čubranovićeve Jegjupke, pa je dajbudi kušali navrnuti na svoje pokladne pjesme.

Nalješkovićeve »Pjesni od maškarate« nijesu, kako se to čini na prvi mah, zbirka pjesama, nego cjelina, pa i ako se veze medju pojedinim pjesmama jedva vide. Pjesma prva, u kojoj vrag tumači svoju narav, sačinjena po gadnoj talijanskoj pjesmi nepoznata pisca »Canto delle spiritate«, svršava se kvartinama:

Evo čujem družbu moju, **Da vam svire i da poju**
Gdi se spravlja doći sada, **Ovijeh svetac od poklada;**

Nut ih mirno poslušajte, I muče se svak namjesti,
Od njih straha ne imajte, Er će eto sad izljesti.

Vragovi zbilja izilaze preobučeni kao zaljubljenici, zabogari, sužnji, pastiri, pastiri od Bobana, Latinci, nesrećni druzi, vesela mladost. Iza njih eto jednoga, koji očituje nekoj djevi ljubav, na što cijela družba ispjeva pirnu pjesan u čast vile mlade, »ka se nije prije vidila«.

U ostalom se samo za jednu pjesmu (pod brojem 2) može kazati, da je vrag besjedi, i baš po stihu: »Evo ja stvoren bih u tamnoj propasti«, ali i ovaj maleni znak skupa s gore navedenim zaključnim strofama uvodne pjesme dovoljan je, mislim, da uvjeri čitaoca o jedinstvenosti »pjesama od maškarate«.

Ovako shvaćajući Nalješkovića, moramo i njega ubrojiti u nasljednike Čubranovićeve, ali ga ne smijemo staviti u isti red s ostalima. On pozivljući slušaoce, da se namjeste i slušaju, mislio je stvoriti pokladno prikazanje svoje vrsti, te je zašao još dalje nego Čubranović, za koga ga veže zajednička cijelj, a to je iskazivanje ljubavi. U jednoga je i drugoga pjesnika motivacija ljubavne dužnosti jednaka, a to je: ljubav treba da bude vraćena ljubavlju. Istina, Nalješković nije mogao da se tuži na svoju odabranicu, jer kad se u pirnoj pjesmi spominje, da »prislavna ova vila danaska se sadružuje, počam od sad do starosti, s kojijem živjet odlučuje«, valjda će se biti Nalješković, ili drugi tko, za koga je pjesma bila ispjevana, dovinuo onoga, na što je težio.

Izim ove opće sličnosti s Čubranovićevom J e g j u p k o m pokazuju Nalješkovićeve »Pjesni od maškarate« veza i s njegovim prethodnikom Vetranićem. Strofa u 11. pjesmi:

Molim ptice, zvijeri, luge, molim gore i livade,
da svjedoče moje tuge, ke ću rijeti njojzi sade,

sjeća na Vetranićeve apostrofe u Remeti i drugdje.

Što drugi djavo nosi mijeh pun uzdaha, bit će prama mijehu, u koji je Pelegrin zatvorio svoje misli. Pastiri Nalješkovićevi (pjesma br. 6), koji su ostavili stada i gore, da vide

Dubrovnik i Dubrovkinje, to su pastiri Vetranićevi, koji isto rade, a pohvale Nalješkovićeve rodnom gradu slične su Vetranićevima. No sve te veze, što vežu Nalješkovića za domaće pjesnike, ne mogu se isporediti s tragovima, što ih ostavi čitanje talijanskih pjesnika u Nalješkovićevim pjesmama. Pjesme 5., 6., 7., 8. i 12. po formi su i po sadržaju talijanske, a samo po jeziku naše.* U Nalješkovića nema ništa, što ne bi bili opjevali talijanski pjesnici i po više puta, pa ako mu ime spominjemo časno do Čubranovića i Gimana Gjorgjića, to je s toga, što se je prvi istakao medju nasljednicima Čubranovićevim, a pri tome pokazao, da zna, da je ciganka samo lice, koje spaja pojedine dijelove pjesme, te da se mjesto nje može staviti i tko drugi, a da se značaj pjesme ne pomrsi.

Tko se je najviše odalečio od Čubranovića, a koga treba ipak brojiti medju njegove nasljednike, to je Stijepo Gjorgjić sa svojim Dervišem.

Ima glasova, koji ovu pjesan pripisuju Stijepu Gučetiću, a ovaj je živio prije Čubranovića, pa bi po tom Čubranović bio nasljednik Gučetićev, a ne protivno. Ipak regbi da tako nije, jer promatramo li pjesmu sa jezične strane, ne ćemo u Dervišu naći takovih osobitosti, koje bi opravdale mišljenje nekih, da je Derviš plod svrhe XV. ili početka XVI. vijeka. A ima i drugo: Derviš je odvojio od ostalih dubrovačkih pjesama, pa da je nastao u XV. vijeku, kad je bio zanos za pokladnim pjesmama sveopći, nerazumljivo je, što nije bilo pjesnikâ XVI. vijeka, da se za njim povedu, kao i za Čubra-

* Eto nam u njima pravog talijanskog „ritornella“, koji srokom svoga zadnjega stiha veže jednu za drugu ostale strofe. U pjesmi pod brojem 3 donosi djavo u ruci srce, da ga izgori kao i »Le ninfe inamorate« nepoznatog talijanskog pjesnika. Robovi, što se spominju pod brojem 5, dolaze i u talijanskim pjesmama »Canto di mercanti di stiave«, »Canto di greci schiavi,« a kako oni sami sebe hvale, tako hvale i pribavljači sluškinja svoje štićenice u »Canto degli acconciatori di fante«. Zabogari (pjesma 4.) sjećaju nas Medićijeve pjesme: »Canto di poveri che accattano per caritá.« »Nesrećni druzi« (pjesma (9.) sjećaju opet na »Canto degli amanti, di pellegrini d' amore«, i na mnoge druge pjesme, a »Latinci« (pjesma 8.) na »Canto di paggi e cortigiani.«

novićem. Ako se to nije dogodilo, to se je morao zanos za pokladnim pjesmama ohladiti. Pa zbilja, isporedjujući Derviša s Jegjupkom, i ako je po »koncepciji Derviš imitacija Čubranovićeve Jegjupke, jer se pod Dervišem, kao i pod Jegjupkom, sakriva pjesnik, koji izjavljuje svoju ljubav« (piše Rešetar), razlike su medju dvije pjesme goleme. Novo je doba udarilo Dervišu svoj pečat: Čubranović moli i vjeruje u ljubav, koja svijetom vlada te kojoj se ne izbježe, ako je sudjeno, — Derviš izlaže i sebe, i ljubav, i milku ruglu: utjeha mu je, da se pjesmom može osvetiti, a ne mari, hoće li što postići, ili ne će.

Kako o postanku Jegjupke, tako priča Cerva i o postanku Derviša: da je Gučetića(?) nazvala plemenita djevojka Dervišem zbog smiješna načina, kojim je postupao. On uze tu prigodu, pa eto ti pjesme!

Jegjupka Čubranovićeva pripovijeda jednoj gospodji, da ima u gradu netko, koji je ljubi, a Derviš kaže u lice svojoj dragoj: Ja te ljubim. To je temeljna razlika izmedju obadvije pjesme, jer se drukčije pripovijedaju čuvstva, što ih tko drugi goji, a drukčije očituje ljubav vlastita. Za prvo valja biti diplomat i mjeriti riječi, a za drugo, ako što i izbjegne, odbija se na strast, koja ne zna, što govori. Pak iskazivanje ljubavi u savezu je i s osobama, koje iskazuju: drukčije govori Jegjupka, vješta tomu poslu, a drukčije derviš, vikao tekijama, a ne salonima. Komičnost, glavni ures Derviša, stoji baš u tome, što je pjesnik izabrao osobu derviševu, a vrijednost pjesnika, što je govor prilagodio načinu mišljenja, koji može derviš, uzet kao tip, uopće imati. Dar pjesnikov ističe i lijepa forma, kojom su misli zaodjenute, a komičnost se uvećava smjelim prispodobama i hiperbolama, uzetim iz kruga, u kome se derviš kreće.

Tijek je misli ovo: Lijepa si, pa te ljubim više od svoga života, ali me tvoje nemilosrdje mori. Ne krij se i ne bježi, već me prigrli radi Boga. Ne odmeći me, ako sam krvav, zbabljen i grbav; tā i druge su me mogle ljubiti, pa možeš i ti. Nijesam čoban, nego sin ćelebijin, pa uzljubiš li me, proslavit

ću te pjesmama. Tekiju ti s okônom livadom poklanjam, a ako ti to nije dosta, dat ću ti tigrovu kožu, tikvicu, kašiku, štap, pa, ako hoćeš, čak i kaiš. Ali zaludu mi svi ti dari, kad za me ne mariš. Ukaži se, ne daj barem, da se skitam, tučem, mahnitam i jaučem. Izranjen sam, istina je, ali su gore rane na srcu, što mi ti zadade. Leći ću ti pod stan, a kad me uspitaju, što mi je, rijet ću, da čekam, dok me u grob ne zatvoriš. Plačan ne ručam, ne srčem kafu, nego gologlav i bez papučâ trčim po najvišem snijegu rad plamena, kojim gorim. Noću i danju pijem »ljuti šerbet' mojih suza, er se ćutim jaoh probadan od ljuvenih tvih mamuza.« Hotio bih imati tvoje papuče, da ti iz njih pijem zdravïce; za te bih postao gjaur i izdao Muhameda, a ti ne ćeš, da se smiluješ na me. Dušman si mi, koji mi odvraćaš ljubav neharnošću; ostavljam te, ter idem zvati zaptije, da te uhvate.«

Čitalac će biti već po ovom kratkom izvodu opazio mnoge sličnosti s Čubranovićem, ali i razlike. Dervišata sjeća nas naime u mnogočem heroikomičnih pjesama, što obladaše Dubrovnikom u XVIII. vijeku, a poredimo li Marunka Ignjata Gjorgjića s Dervišem, o tom ćemo se bez velike muke uvjeriti.

Derviš dakle stoji na medji izmedju staroga i novoga doba: kroči natrag, pa eto te u četi zaljubljenih trubadura, koji pjesmom pokladnom veličaju i kite svoje mlade; trkni dalje, pa eto te u društvu Gjona Palmotića, Ignjata Gjorgjića, Marka Bruerovića, Franatice Sorkočevića, Antuna Kazuačića i drugih, u kojih pjesmama u svakoj riječi možeš vidjeti obijest vlastele i bogatih pučana, koji hoće da izvrgavaju ruglu i ljubav, i pojedince, i sela, i staleže.

Derviš je kao zublja, koja je ostala na garištu, pa prije nego utrne, još jednom zasine i baci iskru u drugi kraj, da traži sebi nove hrane. Pokladna pjesma, kakvu je zamislio Čubranović, prestaje s Dervišem i preokreće se u heroikomičnu pjesmu. Neznani pjesnici*, što se još s njome bavljahu, slije-

* Takovih pjesnika bilo je po svoj prilici mnogo, a njihovih se pjesama sačuvalo samo njekoliko. Malo ne svima nalaze se uzori u talijanskoj književnosti. Naši »Kalugjeri« ispjevani su po mnogobrojnim

djahu stope Talijanaca, pa se tako pokladna pjesma dovuče i do našega vijeka, ne da joj se divimo, nego da nas sjeća prošlosti.

XI.

Duhovna lirika u Dubrovniku.

Duhovne pjesme Dubrovčana nijesu samo izraz pobožnosti, već i spomena na početke književnosti. — Crkvene pjesme i tumačenja psalama i molitava. — Dimitrović prama Vetraniću — Burešićevi »Nauci Katonovi.« — Dimitrovićeve »Pričice.« — Moralne pjesme. — Vetranić kao čovjek. — Vetranić kao političar. — Griješke u njegovim pjesmama.

Jedno je od najkarakterističnijih obilježja cijele dubrovačke književnosti njezin konservativizam Ne ću ovim da kažem, da su Dubrovčani bili ogluhli duhu vremena, te da se novo nije u Dubrovnik ni uvadjalo; ali stojeći uvijek u doticaju sa Italijom te prateći i udioništvujući često puta u onom, što se je u toj blagoslovljenoj zemlji radilo, prenašali su Dubrovčani neprestano u Dubrovnik, što u Italiji vidješe, ali bi ujedno to novo gledali prilagoditi staromu i svojemu. Nas treba da gane, kako su se kasnije pjesnici s poštovanjem sjećali svojih prešasnika, i kako su ih slijedili, koliko im je duh vremena dopuštao. Samo se tako dade protumačiti, što u dubrovačkoj književnosti, premda je u cjelini kopija talijanske, nema skokova, nego se rad jednoga pjesnika uvijek veže na rad njegovih

»Canto dei romiti«, »Prelje« sliče Medićijevim »Le filatrici d' oro.« Pjesma Sasinova »Mužika od crevljara« jest prama Medićijevoj: »Canto di calzolaj.« Razgovori pastira i djevojaka odgovaraju sličnim dijalozima Medićevijem n. pr. »Canto di vecchi e di ninfe« etc. »Sibilama« nema primjera u Talijanaca; tamo je dapače i ime u pokladnim pjesmama nepoznato. Vetranić spominje to ime u: »Orlača ridjanka, rečeno u Blatu ribarom,« pa se pita, nije li i ova pjesma i njezine drugarice »Orlača ridjanka Peraštu govori« i »Pjesanca spurjanom« neka vrst pokladne pjesme.

prešasnika. Da to samo jednim primjerom osvijetlim, spominjem naše osmerce i dvanaesterce: Dubrovčani su to pridržali kao svetu uspomenu prvoga doba svoje književnosti, sve da su i znali, da se u Italiji pjesma na drugi način slaže.

Tim konservativizmom, kojemu ima doduše primjerâ i u Italiji, tumačim i onu pojavu u Dubrovniku, da su svi pjesnici smatrali svojom dužnosti ispjevati nekoliko pobožnih pjesama. To nalazimo počinjući od neznanih pjesnika Ranjinina zbornika, gdje ima jedanaest pjesama o Isusu, pa sve do najkasnijih vremena, do doba, kad s propašću političkoga poslanstva staroga Dubrovnika propade i prosvjetno. Tko bi hotio pak zaviriti u dušu stanovnika staroga Dubrovnika i njegove vlastele, lako će uvidjeti, da je ta poezija i odgovarala sanjarskomu i refleksivnomu njihovu duhu. Dubrovčani dadoše svomu rodu više književnika i učenjaka, nego umjetnika baš zato, jer im je narav bila takova, da su se više zanimali sadržajem i bićem stvarî, nego formom njihovom.

Dubrovačka je dakle pobožna književnost sjećanje na početak naše književnosti, a ujedno i izraz vjerskog osvjedočenja starih Dubrovčana. Cijela je povjest ovoga malenoga grada tomu očiti dokaz, ali ujedno i potvrda, da su Dubrovčani znali spojiti korist vjere s korišću samoga grada. Oni nijesu htjeli nigda dopustiti, da se svećenstvo tako osili, da mu država postane ropkinja, a to su postizali raznim sredstvima, a poglavito samim svećenstvom i redovništvom. Jedno je držalo na uzdi drugo, a u njihovim razmiricama senat je presudjivao. Ovo sam već spomenuo, a na ovo ću se i povratiti, kad bude govora o ustanovljenju jezuitskoga kolegija u Dubrovniku. No trebalo je to i sada istaknuti, jer inače ne bi bilo jasno mnogo u našoj duhovnoj i moralnoj poeziji, što se baš tako dade lako protumačiti. Treba u nas dobro razlikovati pravu duhovnu, recimo: crkvenu pjesmu od posestrime joj moralne. U prvoj vidimo pobožnog i uvjerenog katolika, koji se strogo drži crkvenih dogma i naredaba; u drugoj Dubrovčanina, kojemu je prvo spas i napredak grada, koji se, pa bio i redovnik, kao Vetranić, ne žaca braniti savez Dubrovnika s Turcima.

O pravim crkvenim pjesmama malo se baš dade govoriti. Mogu se podijeliti u nekoliko odjela. U prvi bih metnuo pjesme, gdje se s jedne ili druge strane slavi veličanstvo božje. Tih ima jako malo, no mnogo ih se bavi ljubavlju božjom. To su većim dijelom razmatranja bogoljubna o djelovanju Spasiteljevu, spojena sa molbom, da razdraži u pjesnikovu srcu ljubav prama sebi. Ovakove su vrsti sve pjesme Ranjinina zbornika, pa jedno triestak Vetranićevih. (U Jagićevu izdanju pod III. i IV.) Iste su vrsti i Dimitrovićeve »Pjesni duhovne« te Nalješkovićeve »Pjesni bogoljubne«. Razumije se po sebi, da sve te pjesme nijesu posvećene Isusu. Vetranić ima n. pr. »Pjesmu angjelom« i »Svomu angjelu,« pa »Pjesmu Trojstvu,« devet pjesama »Djevici Mariji.« Kadikad se tiču i pojedinih svetkovina, kao Vetranićeva pjesma: »Na noć od božjeg poroda« i Nalješkovićeva »Pjesan, koja se poje u Veliki petak, kad se adorava sv. Križ.« Sve ove pjesme imadu da više djeluju na srce čitaocu, nego na um njegov. Pjesnik se ne diže nigda poviše onoga, što ga crkva i sv. oci uče, pa zato se sve skupa jedva može nazvati poezijom. Isto je tako teško kazati, u čem se jedan pjesnik od drugoga razlikuje, jer je kod svih malo ne isti sadržaj, a donekle i isti način.

Veoma su slična ovim pjesmama tumačenja psalama i molitava. Od Dimitrovića imamo Sedam psalam pokornijeh kralja Davida, a od Vetranića petero ih, i to ps. 32, 50, 30, 129, 68. Kad su oba protumačili De profundis, najbolje će biti, ako sam čitalac vidi, kako je jedan, a kako drugi radio. Samo dva prva stiha ovoga psalma* tumači Vetranić u 56 stihova,** tako da Vetraniću služi za prva dva

*De profundis clamavi ad te, Domine, Domine, exaudi vocem meam, Fiant aures tuae intendentes in vocem deprecationis meae.

**Iz tmaste dubine, gdi velmi tuguju,
k tebi, Gospodine, iz glasa klikuju,
u sami stojeći beza dna, gdi je jaz,
skrušeno moleći prislavnu tvoju vlas',
najmanši da sine svjetlosti tvoje trak,
vrh ove dubine, gdi je, vajmeh, tmasti mrak.

stiha upravo toliko, koliko Dimitroviću za cijelu pjesmu. On obično prvo prevede dvostih, pa onda nadoda tumačenje:

Iz dubin vapim ja tebi, Gospodine,
usliš' mâ moljenja s nebeske visine,
i neka uši tvê nastojne budu bit
na glas mê molitve i na plač jadovit.
Jere nî na svitu dubina tolika,
kâ t' može braniti uslišat grešnika i t. d.

No i Dimitrović kadgod odulji preko mjere. Tako je njegovo »Tumačenje od očenaša« zbirka od 6 pjesama, od kojih svaka radi jedino o nekim riječima molitve, kao n. pr. prva samo o »Oče naš, koji si na nebesih.« Pa ipak njegovo tumačenje ima samo 556 stihova, a Vetranićevo, koje nije tako podijeljeno, 467! Vetranić je složio u stihove i Vjerovanje,

---

Bez dnevi gdi je noć, gdi cvili život moj,
prijati gdi nie moć ni mira, ni pokoj,
ni zimi, ni ljeti, ni u vrime ostalo
tih sanak vidjeti, ni vele ni malo;
ner tužan u trudu i ob noć i ob dan
rvem se zaludu i trud je moj zaman.
Trudim se jadovan u tmasti stojeći,
kako rob okovan slobode želeći,
aliti kad trudi na smrti taj človjek,
ki drugo ne žudi, ner zdravju svomu liek.
U tmasti tiem stoje, sunačce gdi ne sja,
za zlobe za moje gdi nebog cvilim ja,
i za grijeh ki traju moj život pritužan,
za ki se poznaju, da sam kriv i dužan:
za toj, Gospodine, usliši ti moj glas,
iz ove dubine, pretmasta gdi je propas',
gdi je tužba, gdi je jad, ki nije moć izrijeti,
i gdi je veći smrad, ner nijedan na svijeti,
gdi me grijeh moj čini i zloba velika
u tmastoj dubini cviliti do vijeka.
Gdi cvilim u suze, tebi se moleći,
konopac i uze na grlu noseći,
tve uši prislavne da budu u sai čas
na molbu mû spravne čuti moj tužan glas i t. d.

no regbi da pjesma nije potpuna, jer se ne spominje ništa o Duhu svetome, a teško bi bio Vetranić to hotimice izostavio. Sada pjesma ima samo 248 stihova.

U trećoj vrsti pjesama pjesnik se bavi moralnim pitanjima, da popravi zlo. To je u Dubrovniku osobito uspijevalo, pa takovih pjesama ima mnogo. Prve su od Vetranića, a nekim evo naslova: »Pjesma lakomosti«, »Protiva oholasti«, »Kratku roku našega života«, »Mlohavo je svjetovno ufanje« i slično. Njega slijedi Dimitrović, koji takodjer pjeva o istim stvarima. I Nalješković morališe kadikad u svojim bogoljubnim pjesmama, no to je obično umetnuto u pjesme prve vrste. Treba svakako ovdje spomenuti i Bunićevu: »Sedam opačina«, gdje se priča, kako je hudoba sa nepravdom izrodila sedam kćeri: Oholost, lakomost, nevjernost, zavidnost, licumjernicu, taštu slavu, bludnost. Prva bi dana »svim, ki velju vlas' i velju moć drže;« druga gradjanima; treća »nadvornjem« (španu, zapostatu), da »grabi i krade;« četvrta svim »rukotvorcima;« peta bi poslana u dom redovnika; šestu dobiše za dar žene, a sedma ne htje uzeti muža za sva vremena, »neka ju na volje svak može imati.«

Osobita je vrst ovakovih pjesama ona, gdje se u kratkim no jezgrovitim rečenicama daje kakva moralna pouka, kao u Burešićevim: »Nauci Katona.« Ovakove pouke — poznate u srednjem vijeku pod imenom disticha, sententiae generales, proverbia — pripisivahu se Katonu filosofu bez ikakvog temelja.*

U nas je najstariji Marulićev, a za njim dolazi Burešićev prijevod. Kako je bilo raznih redakcija ovih distiha, oba se naša prijevoda kadgod bitno razlikuju. No ostavimo li takove razlike, koje se tumače po originalima, iz kojih se prevodilo, značajno je to, što Burešić prevadja distiha distisima, a Marulić

* Sastavljene su valjda u trećem ili četvrtom vijeku poslije Isukrsta, a odišu monoteističkim humanitarnim duhom bez posebnoga kršćanskoga značaja. Svojom su jednostavnosti začarale sav srednji vijek, te su bile prevedene skoro u sve evropske jezike. Poznat je staro-češki prijevod, a prevede ih na češki i slavni Komenski god. 1662.

je slobodniji, navlastito na onim mjestima, gdje je u originalu bilo tragova poganskomu shvaćanju božanstva.*

Gdješto ima dosta velika razlika u smislu medju prijevodom Burešićevim i Marulićem, no regbi da Burešić nije gdjegod tako dobro shvatio originala.**

Da su i Dimitroviću bila poznata ova distiha, ima dokaza u njegovim Pričicama.***

---

* Tako n. pr. Mitte arcana Dei caelumque inquirere, quid sit;
cum sis mortalis, quae sunt mortalia, cures.

prevodi Burešić sasvim vjerno:

Ne išti za znati potajna božja taj,
umrli kad si ti, umrle stvari znaj.

Marulić preinači to ovako:

Božanstva visinu viruj, a ne išći,
narava nižinu uzdrži i tišći,
Ča ne možeš doseć, toga se ne hitaj,
ča t' pismo pravlja, šteć toj virom obhitaj.

** Quod vile est, carum, quod carum est, vile putato;
sic tibi nec cupidus, nec avarus nosceris ulli,

prevodi Burešić ovako:

Šta je cijena, kup toga, i cijenu pak prodaj,
pomozi uboga, da stečeš sebi raj.

Marulić je naprotiv sasvim dobro shvatio, pa kaže:

Ča no druzi cine, za ono ti ne haj,
a ča no ne cine, to ti aprežijaj (cijeni);
tako u svaki kup, ter u trgu svakom
neć' biti vidit skup na saj svit ni lakom.

*** N. pr. br. 60: Ako te bude kad tko godir pohvalit,
spomen' se, jere tad tvoj sudac imaš bit;
i već htjej sebi, neg druziem vjerovat,
jer što je u tebi, najbolje mož' sam znat.

To odgovara latinskoj rečenici iz »Disticha moralia«:

Cum te aliquis laudat, iudex tuus esse memento;
plus aliis de te, quam tu tibi credere noli.

No Dimitrović nije samo odovud crpao, već, kako sâm kaže, poglavito iz sv. pisma, a i inače se opaža jako djelovanje kršćanskih pisaca. Zbirka počinje parafrazom poznate: Initium sapientiae timor Dei. Regbi da su Dimitroviću poznate bile i naše narodne poslovice te da ih je upotrebio, pa bi tada cijena njegovim Pričicama bila mnogo veća No žalibože teško je prepoznati poslovice u odijelu, u koje ih pjesnik preobuče.*

Jagić je već opazio, da je Dimitrović mnogo realniji od ostalih pjesnika, a to baš potvrdjuju i njegove Pričice, gdje se upoznavamo s čovjekom, koji zna, što je svijet, i kako treba živjeti. Za njegovo mišljenje, a i za nazore njegovih sugradjana veoma je znamenita priča br. 152:

Od dobra sjemena vinograd sadit hti',
i od zla plemena nemoj se ženiti.
Tko dobre po sreći žene se dobavi,
može se on reći u kruni na glavi:
domaća dobra jes' kruna muža svoga,
a tudja huda čes' hudja zla svakoga.
Bolje bi u jami sa zmajim općiti,
neg sa zliem ženami život svoj voditi.
Dim, kuća kapljiva, domaćin nje kužan
i žena karljiva izgone gosta van.
Kako od haljina grinja se zameće,
tač od zlijeh ženina nepokoj i smeće.
Kokoška i žena, ke idu van svaki čas,
jedna je ukradena, druga zô steče glas.
U kući ubogoj žena da je kako spuž,
vele već bije boj s čeljadi nego muž.

Tko ovo čita, sjeća se i nehotice Vetranićevih apostrofa. A i jest Dimitrović više nego tko drugi Vetranićev učenik. Pustinjaka sa ostrva, gdje se još i danas vide razvaline benediktinske eremitaže, spomenuli smo već nekoliko puta, no

* U br. 145. dolazi n pr. izreka. »Sa psi tko leže, s buhami ustaje«; u br. 160: »Govore lisicu(!), da je znana do mjere, no već zna, kožicu koji joj odere.« — Talijanskoga je valjda porijetla:

Tko k nebu pljuvati bude, na nj opeta
slina će padati i bit mu osveta.

njegove pjesme, o kojima dosad bijaše govora, nijesu uzrok njegove slave. U opće on i nije bogodani pjesnik, koji te maštom uznosi, ali to ne smeta, da ne bude jedna od prvih osoba u starijoj dubrovačkoj književnosti. Njega susretamo, kudgod stupimo; nema vrsti pjesme, gdje se on nije okušao; pa i ne bili njegovi pokušaji pjesme u pravom smislu te riječi, ipak opažamo, da su ih vršnjaci čitali, a da su se mladji u njega i ugledali. Nadmašiše ga po vrsnoći pjesama, ali mu za to ne oteše ono, što je u njegovu radu originalno. Vetranić nije najženijalnija pojava u starome Dubrovniku, ali je svakako najmarkantnija. Da je razumijemo, treba da se povratimo na ono, što se u Italiji u ovo doba zbijalo.

Renesanca je talijansko doba, kad je individuum slavio pobjedu. To je stvorilo silan preokret, te bi ujedno smrtni udarac onim strujama, koje su vezale sve do XIV. vijeka um ljudski, te mu uništile inicijativu; ali i renesanca ima svoju zlu stranu, jer individualizam prekorači mjeru, te dovede do iskvarenosti, koja poče zahvaćati i mase. Nije dakle čudo, što se je našlo ljudi, koji su otvoreno ustali proti tomu. To nijesu natražnjaci, već upravo čeda svoga vremena, kao i pristaše preporoda, samo jedni udariše na jednu stranu, drugi krenuše na protivnu; ni jedni ni drugi ne znadijahu se držati zlatne sredine, pa zato se mogu smatrati anomalijom, no povjest ih ne smije pustiti s oka, jer samo s pomoću jednih i drugih dodje se malo po malo do ploda i uspjeha.

Najznačajniji predstavnik ove proturenesance u Italiji — to je poznati Savanarola, koji glavom plati vjernost svojim načelima. Vetraniću se to ne dogodi, ali je i on bio izvrgnut patnjama, nijesu ni njegovi puti, kako vidjesmo, bili posuti ružicama, a nijesu ni mogli biti, pogledaju li se samo njegove pjesme, u kojima se svom prirodjenom žestinom obara na ono, što mu se u rodjenome gradu nije svidjelo.

Ideal Vetranićev vidimo u pjesmi Aurea aetas. Opisavši po Ovidiju zlatno doba, vapije on Bogu, da povrati ta vremena:

neka se svijet ovi, u bludu ki tone,
opeta ponovi u stare zakone,

da se svi narodi, podobno ako je,
o zelju i vodi njeguju i goje;
neka se mijene sad po svijetu strana svijeh
polače i svaki grad od slame na stanijeh.
Biseru i zlatu i svili grimiznoj
i finom skrlatu skrati vlas', Bože moj . . .

Ovo ga zadnje nada sve jadi, pa vičući na raskoš, taj smrad, spominje:

Najliše gdi žene sadanjijeh vremena
nose oplažene prsi i ramena
pod tužnijem skrlatom, biserom i svilom
vezeno sve zlatom i ostalijem tamnilom.
Svila se taj plazi, neka se dušami
pakljen jaz zajazi, gdi je plač suzami.

Pa čemu sve to? pita on u Remeti. Čemu sve to pri pomisli na pakao:

gdi će oči i zenice
u tom smradu sve isteći,
u kijeh će se guštarice
i repate zmije leći . . .
Tuj razbiraj tvoje dike,
gdi su toli tužni dvori,
gdi do suda po sve vike
neć' se moći dvignut gori . . .
Čemu bijele rukavice
i od moska miris lijepi,
ali voda od ružice,
čijem vas djaval takoj slijepi? . . .
Pokli tijelo golo i nago
bit će skoro ukopano,
što je kamenje toj pridrago
u prstenje ukovano? . . .
Što li prsi i ramena
takoj naga vi nosite,
do sred mišce opršena,
pokli u zemlju pohodite?
Svi do pasa nafrapani
čemu li su ti sajuni,
odkoli su vaši stani,
gdi su žabe i škarpjuni?

Što li svilu i grimize
u podveze uplijetate,
gdi kombali(?) zlatni vise,
ke biserom isplijetate i t. d.

Sličnom žestinom navaljuje Vetranić na lakomost ljudsku i zlato, koje je svemu zlu krivo. On bi htio, da ne bude ni zlata, ni trgovine, već da ljudi živu od ploda zemlje. Nije potreba ni spomenuti, da je do tih smjelih tvrdnja doveo Vetranića asketizam u povodu za njegovim snatralačkim duhom, jer se ne može zanijekati, da nije Vetranić sanjar, i to plemeniti sanjar, koji bi htio svesti svijet s obične kolotočine; ali ujedno je i oštrouman čovjek, koji dobro vidi uzroke, pa i ne znao ih protumačiti i naći im lijeka. On vidi, da svijet moralno nazaduje; vidi, gdje se lakomost i raskoš otimaju o gospodstvo, ali misli, da se tomu dade stati na put moralnim življenjem, kao da moral jednoga doba nije posljedica, nego uzrok onoga, što se u svijetu dogadja.

A i jest doba, kad je Vetranić živio, krenulo bilo niza strminu. Turčin u naponu svoje moći prijetio je kršćanstvu više, nego ikada, a umnažala je pogibao nesloga kršćanstva: francuski kralj iz inada njemačkomu cesaru tajno je i Turke pirio proti Habzburgovcima, koji se s dana na dan nadjoše na vrhuncu svoje moći, tako da je Karlo V. mogao ponosno kazati, da u njegovu carstvu sunce ne zapada. Vetranić je sve to znao, sve je vidio, pa ga boli udes svoje braće na balkanskom poluostrvu. Rječiti je dokaz te njegove boli Pjesma slavi carevoj, gdje kliče:

Despoti i kralji od Bosne što bjehu,
hercezi Sandalji, ki u slavi slovjehu,
vojvode, knezovi i ostala gospoda
i slavni banovi, gdi vam je sloboda? . . .
O slavni Hrvati, i vas li ognjen zmaj
do traga pomlati i dâ vam plačni vaj,
ter vaše gradove i kotar ostali
i slavne banove sve ognjem popali,
i vašoj državi, ku nogom poplesa,
nijednog ne ostavi hrabrenog viteza? . . .

O kruno ugarska, s nebesa poslana,
sva slavo krstjanska i časti ufana,
tko tvoju pohvalu i toli slavan glas
potlači u kalu s oružjem u mao čas?

No Vetranić opaža sam, da su sami većim dijelom svojoj nesreći krivi, pa dovikuje Bošnjacima:

Ni car vas ne otjera, ni car vas ne dobi,
ner vaša nevjera takoj vas oznobi!,

pa kao brižljivu ocu lete mu pogledi k svojoj domaji, k milomu Dubrovniku, koji

slabi grad jošte se njemu tač
od mnogo ljet do sad postavi u harač
i služi mu vjerno . . .
Ma nu se ja boju, gizdavi grade moj,
da slavu tuj tvoju ne izgubiš za grijeh tvoj;
bijesan lav zač može i tvoju skratit vlas'
za tvoje raskoši i tvoju oholas' . . .
Za toj se ti spravi, ter hrlo na pospjeh
oholas' ostavi i ostali svaki grijeh,
s bogom se ti združi i mimo sve ino
i dvori i služi otmansko kolino.

Kolika je dakle ljubav bila u Vetranića prama rodjenomu gradu, kad on, premda redovnik, smatra da se slaže: »združiti se s bogom« i »služiti otmansko kolino« za inad cijelomu tadanjemu kršćanskomu zapadu, koji je smatrao grjehotom i trgovati s nevjernicima! Vetraniću su bili dobro poznati prijekori i osvade proti gradu, koje s toga širahu zakleti neprijatelji dubrovački, Mlečići, po Zapadu, pa se ogorčen k njima obraća:

I tebi govoru, koja ne ć' vojevat,
po kopnu i moru ako ćeš kraljevat
u slavi vrh blata razbludno stojeći
i lava krilata pri sebi gojeći:
baniš se i dičiš, da morem kraljuješ,
a s carem lisičiš, a s kraljem vuhuješ!

Kosovo, Muhač, Klis, Beograd — sve to ne izbježe pažnji pjesnikovoj, i svagdje nalazi on riječî, da opiše žalosno stanje

popaljenih sela i gradova. No pogled Vetranićev obuhvaća i ono, što se drugdje po Evropi zbiva, a najradije mu boravi u pitomoj Italiji, tomu razboju, gdje su se baš u to doba narodi krvarili. Njegova je Pjesma Latinom spomenik pravoga shvaćanja ondašnjih prilika, vapaj za slobodom Italije, koji je ova strana Adrije preko pjesnikovih usta slala Italiji:

Latinko gospoje, oholi tvoj ures
i dike tač tvoje slave se do nebes . . .
nu na te krv liče razlike državе,
zač si ti uzrok vas od mnogo jur zala,
zašto si tvoju vlas' tudjinom podala,
ter zoveš tudjine i ljudi neznane,
da t' robe i plijene latinske te strane . . .

Nabrajajući prošlu slavu pita se pjesnik, što je od toga ostalo:

Još mala pohvala, govoru ja tebi,
sama je ostala kraj mora pri sebi
sjedeći vrh blata u ženskomu bludu*
u kruni od zlata, ku nosi zaludu,
pameti i umom ter se sama zove,
pritancijem razumom vrhu svijeh da plove;
ter krili još prši i još se podpira
i blago uzdrži, što s druzijeh odira:
nu nesklad uklada med kralji najviše,
da tuge i jada krstjanstvu ne lipše.

Posljedica je svega toga pustoš, u koju tudje vojske pretvoriše bogate talijanske poljane. Vrijeme je, da Latinka stane tomu na put, a kako će?

Gospoje od gospoj, a sad se spomeni,
sama se ti posvoj, a tudjijeh odreni,
oružni tač zveket neka se ne čuje,
i orao** i kokot*** neka te ne kljuje.
Čin', da t' se pokloni kokotov plahi bijes,
u oružju ki zvoni i gromi kako trijes;
Čin', da te akvila, Latinko, ne cvili,
koja sad svâ krila daleče raskrili;

* Mleci ** germanski *** francuski

čin', da te ne cvijele istočni pogani
i oružjem ne dijele tudjini neznani.
Toli su odluke, da se češ udati,
ne daj se u ruke od mnozijeh vladati;
jednoga ti vjeri i posvoj za sebe,
a ostale odtjeri daleče od tebe...

Sada, kada vidimo Italiju ujedinjenu i kad se ostvariše želje pjesnikâ, nama se čini ovaj ili-ili Vetranićev jako naravan, isto kako je naravno, što je stavio posvemašnju neodvisnost Italije na prvo mjesto. Ali sjetimo se, da se ni Dante nije mogao uzvisiti do čiste ideje o jedinstvu i slobodi Italije, pa ćemo se morati diviti dum Mavru, da je u opće mogao začeti ideju, koju izriče u nekoliko riječi: »sama se ti posvoj, a tudjijeh odreni.«

Još je znatniji Vetranićev rad, promisli li se, da je on jedini od Dubrovčana u svojim pjesmama imao smisla za sadašnjost te joj posvećivao pažnju, koju je i zaslužila. To mu baš i daje cijenu, jer kako rekosmo, pjesničkoga dara ne pokazuje ni onoliko, koliko ga kažu drugi pjesnici nepjesnici. Prvo svega: u njegovim pjesmama nema razmjera, drugo: jednolične su te ispjevane nekako po osobitom kalupu, a treće: nedostaje im mašte i poleta.

Dum Mavro bio je čovjek svojeglav i vjeran svojim načelima i idejama do skrajnosti. On ne može propustiti prilike, da tih ideja ne propovijeda: kakogod počeo on svoju pjesmu, dodje donekle, pa zakrene na staro, t. j. na napadanje na sadašnjost, a slavljenje sretnih starih vremena i isticanje rajske slave prama ništetnosti ovoga svijeta. To su motivi, koji se svuda ponavljaju. Pa to je ne samo uzrok jednoličnosti, nego uprav smeta, jer i u pjesmama svjetovnoga sadržaja, gdje ne bi imalo biti mjesta tim uzdisajima, namjeravamo se na takove umetke, koji dosadjuju štiocu. No treba istaći ovdje i jednu drugu osobitost Vetranićevu, a to je neprestano povraćanje na prirodne krasote. Njegovu oštru pogledu, izvježbanu još više samoćom, ne izbježe nijedan pojav u prirodi, koji može čovjeka zanimati. Tko bi pokupio po Vetranićevim djelima sva imena i nazive iz carstva božje prirode, mogao bi dobiti skoro potpunu sliku flore i faune dubrovačke! Što više, neke pjesme

nijesu nego prispodoba dogodjaja iz prirode sa zgodama iz ljudskog života, a to je za pjesnika vrlo značajno, jer ne nalazimo toga u pjesnikâ prije njega; a nadje li se poslije njega, kao u Bunića i drugih, to je sigurni znak djelovanja Vetranićeva. Isto je tako za Vetranića značajno — a drugi su ga i u tom često slijedili — često upotrebljavanje invokacija. U Pjesanci od pošljice, koja broji do 616 stihova, više od polovine pjesme puste su invokacije. Tu se spominje elikonska družba, vile vodene, vile ljuvene, satiri, morske sirene, Arion, pastiri, djevice i gospodje, gusari, vojnici, sužnji, ptice razlike, zvjerinje, mlada udovica, majka, sestrica, grlica, javor suh, lovor, jela i zelen bor. Svim je tim posvećeno po desetak stihova, a sve to zašto? Da kaže, kako mu leut ne će više zvoniti, kako je dosad bio naučan. Sve bi se moglo tvrditi, samo ne to, da je to lijepo; dapače bi se moglo kazati, da tim hoće pjesnik da pokrije nestašicu fantazije; a ako je baš u tome našao nasljednika, znak je, kolik je bio njegov ugled u književnoj dubrovačkoj republici. A i zaslužio je to starac, ako ne zbog drugoga čega, a ono zbog svoje originalnosti i iskrena osvjedočenja, pa i rijetke pronicavosti.

XII.

Lirika u drugoj polovici XVI. vijeka.

Dinko Ranjina o novom duhu. — Njegove hvale Menčetiću. — Trubadurština u njega, Zlatarića i Bobaljevića. — Ovi pjesnici prama talijanskima XVI. vijeka. — Savko Mišetić Bobaljević Glušac. — Njegova ljubavna poezija i pastirska poezija; njegove poslanice i mišljenje njegovo o svijetu i književnosti; njegove hrvatske pjesme. — Miho Monaldi.

Kad su u Dubrovniku zanovetali Dinku Ranjini zbog pjesama njegovih, upravi on nepoznatom nadrikritičaru ove riječi:

Jadovni zleče moj, zavidnos' s kim bjesni,
za zle prem tolikoj ne cijeni me pjesni.
Ak' u njih nî sada onijeh sve riči,
kim staro njekada brijeme se tač diči:
»Svitlušto sunačce, rozice, diklice,
ljuveno srdačce, grimizna svilice,
za što me tač verna ostavi, moj venče,
krunice biserna, moj zlaćen prstenče?« —
u ova vremena, moj hudi tamniče,
druga sad imena naše pjesni diče,
jer jak lis' u cvitju, tač nijedna na svit saj
u jednomu bitju ne trpi običaj.
Takodjer i riči, kima se jur njekad
stara svijes' diči, u cijeni nijesu sad.
I ove sad, ke veće jesu, znaj, cijenjene,
s vremenom bit ne će od druzih primljene.
Razliki svit ovi, ki trpi svoju čas',
sve vȅći (stara) i nȍvî, štogodi na njem jes'.
Tim ne kteć rug biti svijem spjevcom na svit saj,
kad što hoć' huliti, pri dobro razmišljaj.

Eto dakle sam Ranjina, a i drugi uvidjaju, da nije u njegovim pjesmama sve isto, kako je bilo u pjesmama Šiška Menčetića i Gjoreta Držića, ali ipak Ranjina isti nazivlje sebe učenikom ove dvojice u posveti svojih pjesama, tiskanih u Florenci god. 1563. »plemenitomu književniku svake časti dostojnomu gospodinu Mihu Menčetiću, vlastelinu dubrovačkom.« Kaže naime ovo:

»Naši prvi spjevaoci Šišmundo i Gjore videći, da je jezik potreban i ubog nasljedujući stare spjevaoce grčke i latinske, u kojih svaki u svoj jezik sili se svoje misli u pjesan spjevati, i oni takodjer hotješe upisat u njih domaći jezik stvari, kê im se zgodiše na službi ljuvenoj, veće svojim nego tudjim, čuvši se držani, i ne htješe tudje zemlje uzorane i naredjene kopat, znajući, er tko tudja pomaga, ki potrebe ne ima, sve gubi, što čini, a tko svoga potrebna i nevoljna ugleda, ne samo prid svojim, da nu još prid tudjim dobru čas' dobiva, veleći se ne mani: bolje je prid svojim i malo bit poznan, nego se prid tudjim neznano izgubit. Ja za to njih stope slideći, er su oni prva svitlost' našega jezika, koga tolik dio veličak

od svita govori, i ki nam ukazaše put, po komu imamo
njima mi hodit, takodjer i ja ove moje pjesni razlike upisah

Koliko su ove riječi značajne po samog pisca, jer na
kažu, što ga je dovelo, da hrvatski piše, značajne su i sam
po sebi. Istina će biti (što je jednom prigodom istaknuo Rešetar
da ovdje Ranjina kaže, da su Menčetić i Držić nešto uradi
što baš nijesu oni, nego on, jer se je stoprva s Ranjinom poče
u Dubrovniku osjećati življe zanimanje za grčke i rimske klasik
ali jedno se ipak vidi, a to je, da se Ranjina nije htio odalji
od puta, kojim je krenuo Menčetić, već samo toliko, koliko j
vrijeme zahtijevalo, kako sam »zavidniku« govori.

Neki bi radi bili vidjeti u ovim riječima Dinkovim samo
čednost pjesnika, koji svoje zasluge na druge odbija: medj
Dinkom i trubadurima tolika je, vele, razlika, da ino pomisliti
ne možemo. Ne sumnjamo ni mi, da nije i čednost bila uzrokom
da se Ranjina ovako izrazuje; ali opet je sigurno, da je prvake
pjesnike u velike cijenio. Kud ćeš boljega dokaza, nego ka
u posveti cituje stihove Šiškove! Pa ako nije ni to dosta,
dosta je pogledati njegove »Pjesni ljuvene«, pa će se naći sva
sila primjerâ, koji zanašaju na trubadurštinu, sve da i nije u
njima onih riječi, koje spominje u pjesmi nadrikritičaru. Svojoj
dragoj »služeći dni gubi« (pj. 1.), u licu nje vidi Višnjega
priliku. »Nu prî bih sve zvizde zgar s neba sabrojil, neg rajske
nje gizde mogal i stoti dil.« Ona je »angjelskog ukrasa«,
»čestita plemena,« grlo joj je »pribilo,« oči »svitlije se svim
vide neg sunce s istoči, kad zorom izide;« kose joj »pričisto
zlato nadhode« (pj. 2.), nju »Bog jedini posla na svit saj, u
tebi da učini na zemlji drugi raj« (pj. 9.). S toga će »po sve
dni slaviti izabrani i mili stril oni, kim srce rani« (pj. 10.).
Plam, kojim gori, tolik je, »da njemu slike vik nî bilo na
sviti« (pj. 17.). No narav joj je dala srce od kamena (pj. 24.).
Uza sve te patnje pjesnik je sretan, »u pakao da bi ktil' poć
lipos' tvoja taj, pakao bi, znaj, stvoril ončas se vječni raj.«
I »gorka ljubav« regbi da ga je uslišala, pa se i njemu sreća
smije, te može doći dragoj u naručaj (pj. 41 i dr.). — Svemu
ovomu, što smo dosad nabrojili, — a uzeli smo samo prvih

rdesetak pjesama — lako je naći paralelâ u Menčetića i žića, a zaredamo li dalje zbirkom Ranjininom, doći će dakako tajanje i pjesme posvećene Bogu, da ga spasi ljuvene uze, ti će i prijetnja smrti, i to u desetak raznih oblika, doći će proklinjanje zavidnika, i tajanje imena ljubavčina, da svijet ne zna, i spočitavanje nevjere . . . dakle sve ono, čemu smo ni u kanconijeru Ranjininu, a to govori, da se je Ranjina lja ugledao u Menčetića i Držića.

Ako su tragovi utjecaja dubrovačkih trubadura jasni u smama Ranjininim, još su jasniji u Zlatarićevim. Ovako on eva u prvoj pjesmi:

Zač da ja ne zovu blažen tvoj plam i stril,
ljubavi, kad ovu činiš mi dvorit vil,
u kojoj tolike liposti nahodim,
da na smrt od dike, želeć ju, prihodim?
Ako je gork poraz i paklu nepokoj,
što trajem na svak čas u željah život moj,
rajska je lje rados', kad oči obrati
proč meni nje mlados', kim vas trud naplati . . .

A njezinu ljepotu ovako opisuje:

Od kosi prameni, s kim zlato gubi čes',
kê srce sve meni stegoše u tvrd vez:
Oči, kim taki zrak Višnji je zatvoril,
da mogu noćni mrak obratit u dan bil;
lica, kim prolitje rumeno i bijelo
uzmnaža svedj cvitje ter cavte veselo;
usti, kê obtoči živ koralj i kriju
čis' biser s istoči, kijem zlato dobiju i t. d.

On je svoju dragu pozvao u kolu, pa kako ga ne će da sliša, »lišce mu smrt svjedoči«:

nu s tebe kad skusim toli smrt nepravu,
koju ćeš hvalu tim, koju li steć slavu?
Jeda se ne će reć: „Ova vil pogubi
jednoga, ki ju već, neg život svoj ljubi?"
Taj prirok ne stavi imenu, gospoje,
koje se svud slavi u pjesnijeh i poje.

Dosta su ova tri izvatka, da kažu, za kim se Zlatarić pjevajuć svoju ljubav povodi. No još je zanimljivije, da i treći pjesnik, koji je širio poštovanje starine u Dubrovniku, u svojim ljubavnim pjesmama, pa bile i talijanski pisane, podliježe istom utjecaju. I u Bobaljevića nalazimo jednake opise ljepote, emfatične izjave ljubavi izrečene skoro jednako, kao u Ranjine i Zlatarića, pa ga ne možemo odlučiti od vršnjakâ, koji su hrvatski pjevali, sve da ih jezik luči. Ima pače mjestâ u Ranjininim pjesmama, koje te tako sjećaju na Bobaljevića, da bi i nehotice pomislio: jedan je od drugoga pozajmljivao, kad se to ne bi dalo protumačiti jednakošću u izvorima, iz kojih su oba crpli.* I Ranjini i Bobaljeviću naći je pak uzora u trubadurskoj poeziji, pa i u Menčetića, koji neprestano spominje kameno srce svoje nesudjenice.

Trubadurština se eto čuje još jako jasno i u pjesmama onih ljudi, koji staviše sebi za zadaću, da uvedu u Dubrovnik književnost po klasičkim uzorima; samo ona ne udara više u oko onako, kao prije, jer je izmiješana s drugim elementima, koji je ublažuju, a nada sve zbog toga, što ljubav nije fikcija,

---

* Bobaljević n. pr. kaže o dragoj:

> Credo ben, che natura pria ti fesse
> d' un bel chiaro, polito e forte sasso,
> o di diamante, cui par non si trove;
> E poi per gran beltà, che in te vedesse,
> ti desse spirto e vita, sì che, ai lasso!
> nulla forza o pietà ti vince o move . . .

A to isto Ranjina u pjesmi 21. kaže ovako:

> Najprije skrovena taj narav od sgori
> od tvrda kamena mû vilu satvori,
> pak kako se prima svim lipim vilami,
> putim i kostima uresi taj kami.
> Nu narav u tome činjenju na svit saj
> prem stvari malome išteti vas stvor taj,
> kada kip svršeno tom puti napravi,
> unutra kameno srce joj ostavi.

kao u Menčetića i Držića, nego su je pjesnici uprav ćutjeli. Ranjinu je zanijela Livija Mesinka i Ruža Florentinka; Bobaljević tuži za djevojkom, koja mu umre u cvijetu mladosti, a Cvijeta je Zuzorinka nadahnjivala Zlatarića. Ljubav iskrena proviruje dakle i ispod nakita pozajmljenih u trubadura, a ta je očućena ljubav uvijek nepresušno vrelo poezije, pa tkogod crpe iz njega, ako je i po naravi nadaren, stvorit će nešto, što će vrijediti, pa i bilo odijelo staro i raskidano. Pa opet procjenjujući djela ovih pjesnika treba gledati i na prilike u Italiji, koje su sva trojica dobro poznavali. Tamo je još uvijek Petrarka nadahnjivao pjesnike u pučkom jeziku, a na domaku smo XVII. vijeka, ozloglašena sa svojih književnika, koji su još više razvukli i razmazili ljubavnu pjesmu, nego su je primili od Petrarke, koji je bio u tom pogledu došao do granice, preko koje ne smiješ, ne ćeš li da postaneš smiješan i dosadan. I u XVI. vijeku osjećao se isti nagon, pa pjesnici, i ako nijesu dostigli jednog Marinija i Pretija, ipak se odaljuju sve većma od jednostavnosti, koja najbolje odaje iskreno čuvstvo. Kad je nema u Italiji, oprostiti je, što je nema ni u Dubrovniku, pa je već nešto, što su dubrovački pjesnici u duhu svoga vremena stvorili nešto, čemu se ni sada ne može poreći vrijednosti.

Svima prednjači Sabo Bobaljević Mišetić, koji je svojim talijanskim sonetima zaslužio medju dubrovačkim liricima XVI. vijeka prvo mjesto. Pjevajući svoju ljubav znao je kadikad uliti u mrtve riječi takoga života, da se i u nama čuvstvo porodi, jer osjećamo, da je mogao ispjevati takove pjesme samo pravi pjesnik, komu je ljubav srce obranila. A sve je to kazano tako ukusno i elegantno, da bi rekao, da mu je materinski jezik onaj, u kome pjeva.

Ako se Bobaljević — kao i drugi vršnjaci njegovi — u pjesmama, kojima svoju ljubavcu slavi, povodi kadikad u formi i duhu za trubadurima, a osobito za Petrarkom, spominjući navlastito oko djevojčino kao izvor ljubavi svoje, u drugim je pjesmama on čedo klasičkih nauka. Uzmemo li n. pr. njegove pastirske pjesme, gdje pod imenom Clori pjeva svoju dragu, već ćemo se tu susretati s onom strujom u talijanskom pjes-

*

ništvu, koja je barem glavnu ideju uzela od Teokrita i Mosha poznatih bukolika aleksandrinske perijode. Pastirske pjesm bile su u ono doba postale moda, pa su ih svi pjevali sad s većom, sada s manjom srećom, prema tomu, kako je pjesni znao pogoditi ton pastirski. To do kraja nije nikomu uspjelo jer je skoro nemoguće i zamisliti, da se umjetni pjesnik mož prenijeti u dušu pastirovu, tako da misli i osjeća kao ta djec prirode. S toga i ima pastirska poezija preporoda u sebi nešt nenaravno, jer vidimo, da pastiri nijesu nego krabulje, po kojima se kriju ugladjeni ljudi. Oni su se htjeli dotaći svoji ljubavnim izjavama pastirske naivnosti, ali baš s toga zadjoš kadšto predaleko. U opće se može sensualizam nazvati kara kteristikom ovake poezije, te je po tome ona posvema oprječn platonskim uzdisajima trubadurâ, koji bi htjeli izmoliti sam jedan pogled.*

---

* Kako su Bobaljevićeve pjesme prve ove vrsti u dubrovačk književnosti, dobro će biti, ispitamo li im sadržaj. Posvećene su Din Ranjini sonetom, što počinje riječima: „Na strmu hridnatu brijeg smještenu medju tri mora vrh Stona“ . . . (Sull' erto e aspro monte posto fra li tre mari sopra 'l Stagno . . .), a u kojem se na koncu kaže „Ranjina moj mili, plakao sam i pjevao ove stihove, koje sada darivam posvećujem Vama, koji častite i ljubite krjepost. Žao mi je, što su stih niska i suha, ali sam samo tražio olakšati srce od skrajnje dosade i bol a ne slavu i ime.“

(Araneo mio gentil, piansi e cantai
in queste rime, ch' or dono e consacro
a voi, da cui virtù s' onora ed ama.
Spiacemi, che di stil sien basso e macro,
ma sol d' estrema noia e duol cercai
alleggerire il cor, non gloria e fama.)

U 1. se opisuje, kako je Damon vidio Clori, a u 2. joj ljubav obećaje, da ne će biti debla ni kamena, a da na njem ne bude upisa njezino ime (»non sarà tronco o sasso, in cui descritto non si vegga il t nome«), ako mu bude milostiva; u 3. jada se Damon, da mu prezire da pa mu ostaje samo smrt; u 4. kaže drugu Divljaku (Selvaggio), da mu psuje Clori, i ako mu ljubavi ne odvraća, jer je on ipak ljubi; u 5. ho da ostavi stado, neka ga vuci razgrabe, a on će slijediti pastiricu; u

Pjesme su upletene u Canzoniero Bobaljevićev medju njegove ljubavne pjesme, a i jesu takove, jer se iz posvetne pjesme vidi, da se pod Damonom krije sam pjesnik, pa čuvstva, što ih goji Damon prama lijepoj Clori, nikla su u srcu našega pjesnika. Ne možemo nijekati Gluščcu, da se je pokazao i u ovoj vrsti pjesme majstorom, no tko baš hoće shvatiti zamašaj rada Sabova te njegovu pjesničku snagu, mora uzeti u ruke njegove poslanice prijateljima. Neke smo od njih već spomenuli govoreći o odnošajima pjesnikâ medju sobom, pa ću se ograničiti sada samo na to, što prije nijesam rekao. Od ženskinja jedan je sonet posvećen sestrama Gradi (»che alzan oltra le stelle«), od kojih je najljepšu i najmladju Bog uzeo k sebi govoreći: »sada će barem nebo biti jednako zemlji« (»or almen pari fian le celesti alle terrene cose«), drugi je sonet ispjevan u smrt jedne Crijevićeve, treći u slavu gospodje Laure Battiferra.*

moli Clori, da ne bježi od njega; u 7. uporedjuje svoje sadanje stanje sa predjašnjom slobodom; u 8. opisuje ljepotu Clorinu; u 9. priča Divljaku, kako mu se smilovala Clori, kad se htio ubiti; u 10. prinaša ljubavnik ljubavnici bijele golube u žrtvu; a u 11. lave i druge dare te cvijeće, da joj ovjenča kose, kojima ga je ljubav vezala; u 12. se pripovijeda, kako ga je draga zagrlila, baš kad je mislio o predjašnjoj svojoj slobodi. 13. je najljepša, kako ja mislim: Ako počnem katkad pripovijedati mojoj Clori veliki jad, koji sam jednom trpio, otkad sam joj prvom srce ponudio, dokle se ona odluči primiti ga i udovoljiti mu, ona slatko uzdahne, i hoće da prekine svoje jadovanje celovima, s kojim regbi da izlijeva sve indijske mirodije, tako da natkrili svako veselje i zadovoljstvo. Ushtijem li ipak nastaviti, zagrli me i stisne, miluje me i moli, pa napokon, kao da je srdita zatvori mi bijelom rukom usta. U tako veselom i milom boju ranjava mi Ljubav srce s tisuću strjelica, kao da mi se hoće osvetiti zbog moje pogrješke. (S' io 'ncomincio talora il gran tormento narrare a Clori mia, ch' io già soffersi . . . i t. d.) U 14. se opisuje dolazak Clorin, a u 15. jada se pastir na njezin odlazak, pa ga ona tješi, da ide, jer se boji maćehe; u 16. priča, kako ga svaki put Clori zagrli, kano vinova loza brijest, te dok o tome misli, čuje lavež psa Liciska, pa sumnja, da se Clori bliži. I 17. je sonet posvećen ljubavnom užitku, a u 18. uporedjuje Damon svoju sreću sa srećom ljudi iz zlatnoga vijeka.

* Počinje se: L' aura gentil, koja te igra riječi sjeća Petrarke. I ova je Laura bila pjesnarka, pa mu na pjesmu odgovara pjesmom, koja počinje:

Spomena je najvrednija pjesnarka: Julija Bunićeva, koja je prijateljevala i dopisivala s pjesnikom. Znamenitije su poslanice prijateljima, medju kojima prvo mjesto zauzimlju domaći Monaldi, Ranjina, Lukarević, Vetranić i dr., pa tudjinci: Amalteo, Caro, Varchi, Beccatelli i ost., gdje se vidi, kako je osjetljiv bio pjesnik, te kako mu je trebalo drugovanja, da zaboravi svoje nevolje. Po načinu, kako su mu ovi ljudi ljubav odvraćali, dokaz su, suditi je, da je Savin bio simpatična pojava, no to ga ne spasi od neprijateljâ*, kojim u ostalom dužan ne ostaje.

I u ovim poslanicama se Sabo uvijek povraća na svoju nesrećnu ljubav, »jer priopćiti sreću, ili bolest drugomu — kao da nam koristi«. Ali ne žalosti ga samo smrt drage, nego mu je sreća u opće neprijazna, »te ga u bok gurne, da se prevali, tako da mu gdjegod klonu koljena.« Zato on i smatra život torom punim zmija i vukova, a jedino mu ga osladjuje uspomena na ljubav, drugovanje s prijateljima, nemar za ono,

---

Savin, le rime vostre altere e sole,
se come piene di sincero amore
fosser veraci, in vostro eterno onore
Parnasso avria per me rose e viole.

(Savine, Vaši stihovi ponosni kao nijedni drugi, da su istiniti, kako su puni prave ljubavi, za Vašu bi vječnu čast imao za mene Parnas ruža i ljubica.)

* Jednoga od ovih idu soneti, koji počinju: »Poichè debb' io patire oltraggi...« i «dunque un, che 'n mal oprar non è mai lasso«. Prvi je znamenit i to ne zbog epiteta: empio, ignorante, bugiardo, fraudator, figliuol di Megera ed Acheronte (bezbožniče, neznalico, lašče, prijevarniče, sinu Megjere i Aheronta), koje u svom gnjevu pridjeva protivniku, kako zbog riječi na svrsi:

Anima cara, che spogliasti il velo,
colpa di lui, miral dall' alta corte
aguzzar contra me l' istesso telo.

(Draga dušo, koja si svukla koprenu zbog njegove krivice, gledaj ga s visoka stana svoga, gdje peri na mene istu strijelu.)

čim ga sreća nudi i pjesma. To mu je sav užitak, «jer tada — slatke li varke! — grlim onu, koju jedino ljubim, i ponizno joj pripovijedam zlo, koje za nju trpim.« Videći sreću prijatelja zaboravlja pjesnik, da je njemu zlo; a kad mu nije moguće tješiti se ni s dragom, ni s prijateljima, utiče se pjesnik filosofičkomu preziranju svijeta rugajuć se njegovim slabostima i griješkama, bez kojih se može proći, tko se zna proći. Promatranju svijeta posvećene su najljepše stranice u knjizi pjesama Gluščevih: sada se ruga Ljubavi, koja čini alkimične pokušaje u njegovoj utrobi (sonet Ciuffarinu); sada je opet govor o ulizanom čovjeku, koji naredjuje sluškinji, da ga na ulici četka (sonet Getaldiću); sada pripovijeda Monaldiću, kako su mu došli govoriti o gramatici ljudi, koji se ne razumiju, a drugi put ismjehiva one, koji iznačinjaju, uporedjujuć ih lovcima, koji misle, da su ubili vuka, a poslije se vidi, da je to bio pas, pa se napokon ruga i sam sebi i svojoj gluhoći. »Koliko bi se i koliko prevrćući stare hartije moglo naći ljudi, kojima sluh ogorči život! Bili su to oni, koji puštajući se zavesti od strepeta oružja i vike izgubiše i čast i život . . . Gluščú nitko ne smeta . . . pa ni žena kazna veća, nego konop obješen o vrat, . . . ta zvijer rodjena za ljudsku nevolju, koju onda nazivljemo suprugom, kad nam je najmanje mrska. Gluhonja videći druge, gdje viču, smije se njihovim djelima i čudnome licu, a tko ih čuje, mučenik bude čudnih njihovih glasova, . . . pa sam se s toga toliko i toliko puta veoma nasmijao i još se smijem.«

Uza vas ovaj sarkazam, ili bolje: baš iz njega vidi se ogorčenje pjesnikovo na svoj udes, te da mu nije bila dosta za utjehu ni ljubav, ni prijateljstvo. Zato on i ostavlja ojadjen gradsku buku te se povlači u Ston, da tu sprovede svoje dane u društvu svoje najmilije drugarice, knjige. Odatle piše on svojim prijateljima Zamanji i Sorkočeviću: »Otkada sam krenuo iz Dubrovnika, jedina mi je žalost, što sam bez vašega slatkoga razgovora. Inače živem uvijek miran i veseo; mislim na stvari radosne, a od dosadnih bježim, koliko mogu. Svakoga jutra u zoru proučavam logične zapletaje, koje je sastavio

Aristotel, a koje su ključ svim stvarima i uzrocima . . . Poslije večere sada se srdim na Gualtiera, ili se rugam meštru Simonu, ili se žalostim zbog Elisabete; kadikad uživam u onoj, koja prosu po svim zemljama svoj slatki gnjev, pa svoj slatki mir, ili u onome, koji proslavi Rugjera (aluzija na romantične epe).« Boravak je u Stonu prekidao često svraćajuć se u Dubrovnik, pa u poslanici Euandru spominje, kako prolazi vrijeme čitajuć Dekamerona, jer mu ljetnje žege ne daju baviti se ozbiljnijom naukom.* Stalno je i gluhoća ponukala Bobaljevića, da se više bavi naukom, nego drugi, jer veli u poslanici Amalteu: »Sada svijet ne razumije život, kako ga ja opisujem . . . Smije mi se govoreći: Kako se može zvati živ, tko ne čuje tudjega govora i tko je lišen ljudskoga razgovora? A ne znadu oni, da Glušac uživa u ozbiljnom, skladnom i lijepom raspravljanju, a oni u razgovorima punim ludosti i prijevare! On govori s filosofima i pjesnicima, starim i novim: njima otkriva svoju nutrašnjost bez straha, da mu je odadu i da mu se nasmiju.«

I pjesma mu je bila omiljela zabava i utjeha u zlu, kojim ga je narav obdarila. »Netko ljubi muze — kaže u poslanici Monaldiju — da ne umre, ako je moguće; netko, da očituje dragoj ljubavnu bolest; netko, da pokaže drugomu, kako ga umom nebo nadarilo; netko, da otkrije, kakvoga crva hrani u glavi na svoje troške; a ja hvala Gospodaru visokoga dvora, cijenim, da sam postigao svoju želju i pobijedio prkosnog i jakog dušmanina« (t. j. gluhoću). No ni ovoga čednoga zadovoljstva nijesu mu nekoji dopuštali, pa je njima upravljena

---

* U ovoj je poslanici govor i o mjestu, gdje su se onda vlastela dubrovačka sastajala. Pjesnik ga opisuje ovako:

Alla porta, che guarda in ver Levante
innanzi muro, o dite in Revellino:
Quivi trovo ognor con carte avante,
e tavolieri al vento a ricrearse
di nobili una schiera assai galante.
Vi corre l' acqua i t. d.

krasna ova satira u obliku poslanice, u kojoj na početku kaže*:

»Oh, koliko ih ima dandanas na svijetu, koji hoće svakome davati pravila, a sami su najniže i najprostije fele . . . Moje nastojanje barem pripovijedat će se svijetu za mnogo i mnogo godina, a ovim zavidnicima pristoji se, da umre skupa i tijelo i ime, te jedan samo čas uništi trud svih godina. Ali deder neka mi tko od njih reče, kako sudi, da li sam pjesnik ili nijesam, kad nema ni zrna pjesničkoga dara u sebi? Neka mi reče razlog lijepa i dobra, te nezgrapna i loša stila, oštra i niska te slatka i visoka zvuka. Nek mi pokaže, zašto je jedna pjesan prosta i mlitava, naduvena i tvrda druga, a treća u svem ubava. Nek mi očituje, zaklinjem ga, kakve nakite traži srednji, kakve visoki ton, a kakve niski, te koji je od njih najpouzdaniji, pa napokon, u kojem tonu treba obraditi koji predmet, pa ću tad kazati, da može suditi o tudjim pjesmama.«

* O quanti il mondo oggi ha, che voglion norma
dare a tutti, e pur son della più bassa
(dico in quanto al valore) e più vil torma!
. . . . . Almen le pronte
mie voglie e intente alla virtù ognora
fien per molti e molti anni al mondo conte.
Dove convien, ch' a questi invidi mora
insieme il corpo e il nome, e la fatica
di tutti gli anni strugga una sol ora.
Ma di grazia or' alcun di lor mi dica:
com' ei fa, s' io non son poeta o sono,
se di poeta non possiede mica?
Dicami le cagion del bello e buono,
similmente del rozzo e triste stile,
dell' aspro e basso e dolce ed alto suono;
mostrimi, perchè l' un poema vile
e languido si sia, e gonfio e duro
l' altro, e l' altro fra lor tutto gentile;
scoprami, quali ornati (io lo scongiuro)
chiede un mezzano e quali un alto andare,
qual basso, e qual di lor è più securo.
Ed alfin, qual soggetto accommodare
hassi a ciascun di loro, e dirò poi,
ch' ei dei poemi altrui sa giudicare.

»O Febo, kako ti ne dosadi, kada ludi a bezočni jezik počne brbljati o svetom tvom zanatu? . . . Oni, dodje li im do ruku koje djelo, ne gledaju, da li je dobro, ili loše, jer to ne znadu, kako se čini, već pričinjajuć se, kao da na to paze, pitaju, tko ga je učinio.«

»Ali čemu govoriti? Neznalica uvijek raspravlja o evangjelju, a smušenjak traži često i dlaku u jajetu: onaj, da se vidi, kako i on zna, da je već Adam bio muški, a Eva ženska; ovaj, da ga stave medju domišljane.«

Sve ovo pokazuje, da je Bobaljević i poznavao dobro svoje vršnjake i da ih je u dva, tri poteza tako naslikao, te nam se i sada čini, da ih vidimo pred očima. Rugajući se grješkama kaže ujedno i svoje znanje, pa bi se ova poslanica mogla punim pravom nazvati neka vrst poetike po načinu poznate Horacijeve. To ne samo uvećava vrijednost Bobaljevića kao pjesnika, već baca svjetlo i na ondašnje književne prilike. Savko je u opće jako realan u svojem kazivanju te se neprestano osvrće na okolinu, u kojoj žive, tako da iz njegovih pjesama ne dobijamo samo sliku njegovu, već i svih osoba, s kojima je dolazio u doticaj.

Kao ljubioci svojega jezika moramo dakako požaliti, što je Savko talijanski pjevao, tim više, što po hrvatskim pjesmama, što nam se sačuvaše, možemo naslućivati, da bi i u hrvatskoj pjesmi bio uspio. Njegovu Jegjupku već smo spome-

Deh! Febo, com' egli è, che non t' annoi
quando una sciocca lingua ed arrogante
ponsi a ciarlar dei sacri mestier tuoi? . . .
Questi, se mai vien loro in mano un' opra,
non miran s' ella è buona o s' ella è trista
che non san men, come tal' arte s' opra;
Ma di por mente a cio facendo vista
dimandan: chi l' ha fatta? . . .
Ma che parl' io? Ad ognor dell' Evangelo
l' ignorante contrasta, e 'l goffo spesso
si va cercando infin nell' uovo il pelo:
Quegli per far parer, che sappia anch' esso,
ch' Adamo già fu maschio e femmin' Eva;
questi, ch' ei sia d' accorti in lista messo.

nuli. Ljubavnih je pjesama samo deset, a u njima se u akrostihu, ili inače spominje nekakva Nike. Prva već sjeća Menčetića tim, što je sastavljena u obliku razgovora tako, da ljubavniku jeka zadnjom riječi distiha odgovara, n. pr.:

Pit.: Hoće, diš, rec' mi, ko ranu mû bez lika
vidati ovako ljuvena bônika?
Odgovor: Nika.

U pjesmi 4. kune se ljubavnik, da će se prije sve dogoditi, nego li on drugu vilu ljubiti, a u 5. mu ona odgovara, da će se prije sve dogoditi, nego li ona njega ljubiti. Znamenita je pjesma 6., koja pripada u vrst anacreontica, te slavi Baka. To je prvi slučaj takovih pjesama u Dubrovniku, a bit će joj pozadina, što je pjesnik kadgod u vinu kušao razbiti svoje brige. Tako u poslanici, gdje je govor o načinu, kako sprovodi vrijeme u Stonu, kaže, da ga Apolo nije mogao nadahnuti, pa da mu se Bako prijavio i kazivao riječi u pero. Odraz klasičnih nauka bit će svakako i pjesme: Ariadna u odijeljenju Tezea govori te Majka Venere ište Kupida svoga sina od nje izgubljena, ali kako je ovdje pjesnik crpao gradju iz klasične starine, u jednoj drugoj pjesmi posegnuo je za narodnom pjesmom. Već početak:

Majka kćerci tiho pravi:
ti si cvijetak moj gizdavi,
draga kćerce, diko moja,
oholi me sreća tvoja.
Množ se moma tuj davaše,
tebe mladu izabraše . . .

sjeća živo narodnih ženskih popjevaka. Grjehota, što pjesnik nije dalje u tom smislu radio!

Premda i hrvatske pjesme nijesu na odmet, Bobaljevića treba suditi prvo po njegovim talijanskim pjesmama, jer je tu bolje uspio i razvio se do pjesničke individualnosti. Može se, istina, kazati, da mu je i bilo lakše, jer je pjevajuć talijanski radio jezikom, koji je bio već ugladjen za pjesmu, a hrvatski je jezik trebalo prvo prirediti; no i taj prigovor samo donekle

vrijedi. Ima naime i drugih pjesnika dubrovačkih, koji su talijanski pjevali, pa bi po tom bili mogli uspjeti kao i Savko, ali ne uspješe, jer im je nedostajalo dara. Eto nam n. pr. prijatelja njegova Monaldija. Ni njegove pjesme nijesu na odmet, ali Bobaljevića nije dostigao uza sve svoje nastojanje.

Prvo svega koga pjeva Monaldi u svojim pjesmama? Sudeći po nekim pjesmama, a nada sve po dopisivanju sa Boccabiancom, on je ljubio Cvijetu Zuzori, no po canzoni, koja počinje: Gradita scala, ... očito je, da je pjevao i nekoj Gradi. To ne bi još značilo ništa, jer smo vidjeli, da je i Bobaljević pjevao, ili bolje pokušao pjevati i drugima osim svoje ljubovce, a ipak se ne može kazati, da mu za to u pjesmama nedostaje čuvstva; ali dodaš li tomu ton pjesama Monaldijevih, dat ćeš pravo pjesniku Boccabianci, kad pridjeva njegovoj muzi epitet »dotta« (učena). Monaldi je naime prava slika učenih pjesnika, kojima je Italija obilovala. Stih mu je nekako prisiljen i tvrd, a svuda se susrećeš uspomenama sada iz jednoga, sada iz drugoga pjesnika. Izmedju ovih spomenuti je i Bobaljevića, ali poglavito Petrarku, toga majstora u ljubavnoj popijevci.

Iz zbirke Monaldijevih pjesama treba ipak spomenuti dvije, a to je ona, gdje se slavi lepantska pobjeda, i ona, kojoj je naslov: Lino ad Ipermestra. Prva je zgodna paralela za pjesme o ratovanju s Turcima; a druga je učinjena kao odgovor na herojidu Ovidijevu: Hipermnestra Linceju. Da je zbirka herojida bila poznata u Dubrovniku, dokaz je i spomenuta pjesma Bobaljevićeva: Arijadna, pa nije čudo, što se medju humanističkim pjesnicima našlo ljudi, koji su kušali dodati odgovore poslanicama, gdje ih nije vršnjak Ovidijev Sabinus učinio. Jeli pjesma Monaldijeva prijevod kakve novo latinske pjesme, ili je sam ispjevao, ne znam kazati. Pjesma je retorički puno iskićena; ima u njoj mjesta, gdje je pjesnik pokazao poznavanje srca čovječjega, ali ima i znatnijih griješaka.*

* Tako se n. pr. zadovoljava pjesnik sjetiti se oca, koji je 49 sinova izdajnički izgubio, samo riječima: »di giusta ira ardeva« (pravednim je gnjevom bjesnio).

XIII.

Lirika u drugoj polovini XVI. vijeka.

(Dinko Ranjina i Dinko Zlatarić.)

Ranjina o učenju starine. — Njegove pjesme po latinskim i grčkim uzorima; antologija Planudova. — Ranjina kao čovjek preporoda. — Ranjina kao pjesnik. — Zlatarićevo shvaćanje svijeta. — Njegova ljubav. — Bobaljević, Zlatarić, Ranjina — preteče klasicizma. — Njihova znamenitost po razvitak knjige. — Zlatarićevi prijevodi.

Isto doba, kad je Bobaljević talijansku poeziju u Dubrovniku doveo do sjaja, do kojega se nigda više ne vine, živio je u Dubrovniku čovjek, koji je volio, — da upotrebimo njegove riječi, — »prid svojim i malo bit poznan, nego se prid tudjim neznano izgubit«. »Znajući kopati tudje zemlje uzorane i naredjene« ne htjede tudjim jezikom pjevati, »er tko tudja pomaga, ki potrebe ne ima, sve gubi, što čini; a tko svoga potrebna i nevoljna ugleda, ne samo prid svojim, da nu još prid tudjim dobru čas' dobiva«. To je bio Dinko Ranjina.

A i bit će bila hrvatska knjiga pred Ranjinom potrebna i nevoljna. Slikajuć književne prilike tuži se Dinko svomu prijatelju Niku Nalješkoviću, da je »huda trgovina

svijem srce obujmila,
ter mi veće nije mila
od sej rodne moje njive
ova shrana, ka je prî bila
puna hari svake žive.
Saj naraštaj novi krive
govoreći, da on ne će
tej sokole hitre sive
u kriposti slidit veće.
Svak se na nje haraje meće,
a nitko ih, vaj ne štiti.
Koje gore sad nesreće
mogu mistu semu biti?

Odbivši ono, što treba odbiti, jer je Dinko živio u to doba, pa ga se stvar više doimala, nego bi trebalo, moramo priznati, da su tužbe u cjelini opravdane, jer pred godinom 1563., kad je Ranjina izdao svoje Pjesme razlike u Florenci, bila je baš zavladala medju mladjima neka drijemež, a samo stariji ostaše vjerni domaćoj knjizi. Mladji se obazirahu radije na tudju knjigu talijansku, začarani ljepotom talijanskih pjesničkih tvorevina, pa su stariji bili dapače izvrženi ruglu, kako se vidi iz tužaba Vetranićevih i soneta Bobaljevićeva, kojim ga sokoli na ustrajnost.

Ranjinu su morale te prilike ozlojediti. On je poznavao griješke Menčetićeve i Držićeve, pa ih ne slijedi; ali ga je boljelo, što moderni ljudi prelaze preko njih prijezirom, jer je vidio, da to ne zaslužuju. Prigovaralo im se nada sve, što ta dva prvaka nijesu poznavali klasičkih književnosti, a to je bilo za vršnjake Ranjinine uvjet, bez kojega ne možeš biti pjesnik. I Ranjina je kaonoti čedo svoga vremena smatrao to pogrješkom, ali dokazuje, da je Menčetić poznavao Platona: »Za toj Šišmundo, spjevalac našega jezika, čas' u istinu vrijedna vaše kuće Menčetić (— kaže »vaše«, jer su pjesme razlike posvećene Menčetiću — Matufiću —), taj razum Platonov razmišljajući u jednoj pjesmi svojoj reče:

Cića tej ljuvezni, istinu govorim,
svis' moja uzbijesni, da ne vim, što tvoru.

I nemojte scijenit, da taj na sreću pravi, jer Šišmundo veoma slijedio je i ljubio pisma Platonova, kako se vidi u onoj pjesmi, koju rič po rič iz njega svu ize, ka tako govori:

Ah, da te bog stvori po sridi kako svit,
a meni da izda očiju tolikoj,
koliko jur zvizda kriposti nebeskoj,
ter da ja od svih stran uzgledam tvoj ures,
kako je svit gledan od zvizda iz nebes.«

Nas, koji znamo, odakle je Menčetić crpao svoju poeziju, slučajna sličnost ne može zavesti, da pristanemo uz ono, što Ranjina tvrdi; ali on traži, da na taj način spasi ugled Menče-

tiću, kad se inače ne mogaše. U tu svrhu on pjeva i Šišku i Gjoretu nadgrobnice, a iz njih se vidi, da ih je iskreno štovao kao patrijarhe književnosti, i da je hotio druge potaknuti na to, eda slava njihova bude ujedno i slava domaće knjige.

Kako riječi Ranjinine, da »slijedi stupe« Menčetića i Držića nijesu bile prazna riječ, već da se je on zbilja povadjao za njima u koječem, već sam prije kazao. Treba samo dodati, da je uz njih poznavao i druge pjesnike dubrovačke, pa da se i u njima nalazi traga u Ranjininim pjesmama. Najznamenitije su pak u tom pogledu pjesme od kola, gdje se očito povadja za onim pjesmama, koje su pobilježene u zborniku 1507., a bit će sastavljene od Gjoreta Držića, kako neki nagadjaju. Samo treba istaknuti, da se je Ranjina još više odaljio od narodne poezije. Na nju sjećaju samo neka epiteta kao: Ah djevojko, dušo moja, — a carice srca moga (uporedi Čubranovića), — moje glave meko uzglavlje (Čubr.), a nada sve spominjanje Dunaja, koje je sigurno Ranjina pozajmio iz narodne poezije.

Pored svih ovih veza s prvašnjim pjesnicima Ranjina je ipak moderan čovjek, t. j. njega se doima više nego išta drugo starina grčka i rimska, pa hoće da je slijedi. To pokazuje najbolje priličan broj parafraza po rimskim i grčkim pjesnicima. Pjesnici latinski, koje je Ranjina upotrebljavao, jesu Tibul, Marcijal, Propercij, Katul, pa i Ovidij, a još više nego ove parafrazovao je Dinko aleksandrinske grčke pjesnike Teokrita, Mosha, Filemona, Antipatra tesalonskoga, Julijana Egipćanina, Nikarha i neke druge, kako je to Fr. Maixner dokazao. »To su pjesme, koje je Ranjina iz latinskih i grčkih pjesnika bud preveo, ili bolje rekuć parafrazovao, bud barem za osnovu kojoj pjesmi uzeo. Izmedju grčkih pjesama najviše ih je u antologiji, što ih je preveo, il se je barem po njima ravnao. No i inače čini se, da su pjesme antologije donekle utjecale na izbor gradiva i pjesničke vrsti, koje je Dinko Ranjina obradjivao u svojih »pjesnih razlikih«. Tuj bo vidimo gotovo sve vrsti pjesama zastupane, što se nalaze u antologiji. Tako osim nadgrobnih i ljubavnih pjesama, koje sam već prije spomenuo, ima mnogo takovih, koje stari označiše kao irrisoria (σκωπτικὰ), dalje

zagonetaka poput onih αἰνίγματα u antologiji. Dapače se i neki naslovi podudaraju. Tim naravno ne ću da kažem, da je naš pjesnik te pjesme u antologiji nasljedovao ili oponašao, ali mnijem, da je za ocjenu njegovih pjesama vrijedan momenat, što su gotovo sve pjesničke vrsti kod njega zastupane, koje se nalaze u grčkoj antologiji.«*

Stara je riječ: kakav učitelj, takav učenik. Aleksandrinska poezija, u koju se ugleda Dinko, nije imala ni iz daleka onoga zdravoga života i vatre, kakovu je imala atička poezija. Pjesnici su bili učenjaci, koji su kao pčele tamo amo sisali po cvijeću atičke i eolske lirike. Njihove su pjesme bogate aluzijama na mitologiju, no vidi se, da pjesnik ne stvara, već samo nabraja, što je čuo. Njima je više do vjernosti u pripovijedanju mita, nego do snage i poleta pjesničkoga. Čuvstvo gine sasvim pred retoričkim nakitima, a često pjesme nijesu drugo, nego domišljaji učenjaka, koji, pa bili koliko god hoćeš duhoviti, ne mogu da te ugriju i zanesu.

Sve ove griješke opažamo i u Ranjine sada više, sada manje; igra riječju ranjenik od ljubavi prama imenu pjesnikovu ponavlja se svuda, a na nju se veže trubadursko jadikovanje za mladom, pogrdne pjesme sada na zavidnike, a sada na krasni spol prama grčkim σκωπτικά, pastirske ekloge te poslanice u šarovitoj smjesi, tako da ne možeš ni slijediti uvijek pjesnika u tom labirintu. Ranjini se ne da poreći, da je bio čuvstven čovjek, od naravi obdaren rijetkim talentom, a odgojen fino. U njem se skladaše plemenitost u osjećanju sa solidnošću i praktičnošću u mišljenju, pa mu je to već zajamčivalo u društvu položaj, kakvoga nijesu drugi imali, te svakojake časti, kojim ga obasipahu i domaći i tudji. Ali ipak je ta i čuvstvenost, i nježnost, i finoća odveć zatrpana pod suvišnim teretom, što ga je Dinko pokupio tamo amo i iz Italije, i iz Rima, i iz Aleksandrije, i iz domaje. Sve te različite sastavine, od kojih je njegova poezija rastavljena, nijesu još nekako u

* Antologiju, o kojoj je riječ, sastavio je neki Planudes, a bila je tiskana malo vremena prvo, nego što je Ranjina počeo pjevati.

sklad dovedene, sve da je prama ostalim dobro naprijed pokročio. Čovjeka prožeta klasicizmom upoznat ćeš u njemu stoprva, kad digneš tu ljusku.

Evo, kako ga slika Fr. Petračić: »U svojih pjesmah pjeva »ljubav i prijateljstvo. Pjesme Ranjine, u kojih ljubav pjeva, »tako su raznovrsne u sadržaju, da je imao ili za zbilja, što sam »veli, vas od ljubavi izranjen biti, ili samo druge pjesnike na»sljedovati, tako da nije koja ljubavna prigoda svakoj pjesmi »povoda dala. Ako prvo stoji, valja priznati, da ne znamo, koje »su to ljubavce bile, jer samo jednoj* za ime znamo; to je »Livija iz Mesine, o kojoj pjesnik veli:

»Vas svit govori: ah, nekoga Dinka
»kako ga umori Livija zla Latinka. (73)

»U gradu Zangle prebiva i ljepša je od svih sabranih »zvijezda; nju ugledav prestaše za njeko vrijeme dusi pakleni »osudjene duše mučiti; tko je nju vidio, vidio je božju priliku. »Je li ta ljubav odziva našla, ne može se zaključiti. Imade »pjesama, koje govore o uslišanju, ali te nisu posvema čiste. »U ostalom pjeva ponajviše nemir, koji mu ljubav uzrokuje: »sve se jednom utiša (veli u 113. pjesmi), uzburkano se more »smiri, plav u luku uplovi i počine, gorska zvijer se upitomi, »samo mladost ne će da se upokoji; a kad je već naumio »oslobodit se tih muka, onda ga lijep pogled iz nova smuti, te »još većma usplamti (120.) Tako mu je srce u neprestanoj borbi »s razumom. U tom se nemiru sad nada, da će mu ljubav na»gradjena biti, sad opet zdvaja te tuguje za izgubljenom slo»bodom (77). Žene su mu kô i sjena. Kad za njom trčimo, »onda od nas bježi, a kad od nje bježimo, onda nas stigava. »Ne vjeruj ženam, veli:

Nigda se nijedno zlo nî na svit zgodilo,
u koje uljezlo nî žensko kô dilo.
Žena bi stvar prika, ka vrh sve naravi
u omraze človika s višnjime postavi. (67)

* Pjesnik spominje i Rusu Florentinku.

»pak opet pjeva, da mu je vila u paklu, a on u raju, ostavio »bi raj i pošao za njom u pakao. Ljubav mu je:

u medu gork nalip, a zmija u cvitju;

»te želi, da bog svakoga ljubavi ubljude, jer:

hoć' uklet koga uprav, da cvileć sve upi,
kuni ga, da ljubav na njega nastupi. (pj. 1.)

»A kô što slavić u pjesmi svoje tuge pjeva, tako i on ne pjeva »pjesme, nego samo svoje tuge nabraja. Pjevajuć ponajviše o »istom predmetu nije ni čudo, da ne nalazimo u svih pjesmah »istoga žara i iste zanešenosti, nego da se često ponavlja, te »po tom mrzao i prešírok bude, kô u pjesmi Luci Lukareviću, »gdje u 216 stihova po Propercijevu načinu razne mitologične »i historične primjere navodi, da silnu moć ljubavi dokaže. »(Tako je i u posveti Menčetiću.)

»U drugi red idu pjesme, kojimi uznosi slast pravoga »prijateljstva. Medju prijatelji nabraja Andrajicu, Marka, Simu »i Gjuha Ranjinu, Gjorgja Bartulića, Vlaha Bunića, Frana Gun»dulića, Mihu Lukarića, Frana Mihu Lukarevića, Vlaha Lukei, »Ivana Mihočeva, Maroju Mažibradića, Luku Sorkočevića. Zla»tarića on ne spominje, nego Zlatarić njega. Odnošaji prama »svakomu pojedinu ne mogu se iz navedenih pjesama razja»sniti, ali to je stalno, da izim rodbinstva znanje i krjepost »čvrsti vez bijahu, koji ga s njimi spajaše. Luci Sorkočeviću, »Franu Lukareviću i Gjorgju Bartoliću piše:

radi knjižne te mudrosti
meu nami bivši ljubav mila;

»s te ljubavi uživao je divne radosti te im želi:

bog vam dao duga lita,
sve blaženstvo svega svita
s vašim drazim uživati. (146)

»Njegovo plemenito srce ocijenjaše pravo prijateljstvo toliko, »da blaženim nazivlje našavšega pravoga prijatelja, koji će u »pomoć priskočiti i žrtvovati se, kad je nužda (306).; ali ta»kovih je malo, i s toga je pun tužbe na lažiprijatelje, svijet »mu je pun himbe i prevare,

da samu čovjeku bolje je stojati,
neg sto zlih prijatelja uza se imati. (262)

»Tih on ne će i veli (97) takovu himbenu prijatelju ili nek »ga pravo ljubi, ili nek ga mrzi, jer i on sam je iskren te se »ne zna pretvarati;

Ovo je bitje mê, ovo je jur moj red:
tko hoće slatka me, sladji sam nego med
tko li me grka kad poželi koji hip,
grči sam nego jad i čemer i nalip.
Ne mogu himben vik ja kako ti biti,
inako, mnju, človik ne bih se brojiti. (102)

»Ista plemenita načela očituju se i u ostalih njegovih »mislih o čovječjih stvarih. Sam bivši sedam puta upraviteljem »ne dade se zanesti taštinom svjetskom, već tražaše pravi mir, »koji dolikuju mudracu. Ne mogaše ga istinabog nigdje naći, jerbo:

Život naš nî na svit neg toj more,
u miru koje bit s krajem vik ne more, (389)

»ali zato je uvidio, da mu je istinu tražiti:

jedan mir u svemu iznadjoh ovi sam
za istinu znat, er vik počinut ne imam. (269)

»I prem znade, da mnogi poman i mudar čovjek uspjeti »ne može uza vas svoj trud, a da mnogomu, koji niti znanja »imade, niti se trudi, sve za rukom ide, ipak mu je znanost »već po sebi izvor mira. U pjesmi 15. veli, da želi erotičnom »pjesmom slavu steći, ali dalje dodaje:

i ako toj dostojno ne mogu stvoriti,
daj ću moć pokojno život moj voditi
u društvu od ljudi, kim znanje da posluh,
s slobodom, ku žudi kripostan svaki duh.

»S toga nagovara Maroju Mažibradića, nek ustraje u svojih »težnjah pjesničkih, jer učenim ljudem uspomena ne gine kao »što Šiškova i Gjorina propala nije; bogatac umre, pa je i za- »boravljen, samo mudri književnik živi uvijek. Znanost i krepost »čine čovjeka vrijednim i dostojnim; plemenština nije ništa, »ako je um ne resi,

*

er kripost jes', ka svaka dariva,
bez koje plemenit nitko vik ne biva.

»Što je grubo, ostaje grubo i u lijepu odijelu, samo dragi
»kamen ljepše je vezan u zlato:

tako kad i pleme stakmi se s kriposti,
čoeka duh prosine dvaš većom svitlosti. (339

»To su mu zvijezde prehodnice, koje k miru vode, niti stram-
»puticom zahode, kao što sreća, kojoj govori:

čudne ti si, srećo, ćudi,
čoeka gladiš dugo vrime,
a pak ga u čas jedan zlime
jadom tvoja zled utrudi.

»Zgode i nezgode idu jedne za drugom ko dani i noći (303),
»pak kako može biti sreće u tome smislu, kad je ljudsko srce
»nezasitno, niti igda želiti prestajemo, već u željah nas i smrt
»zatiče (267)? Za to treba sreću u sebi iskati; to je pravo
»raditi, pak govorio svijet što mu drago; dosta je čovjeku, da
»ga njegova neukornost brani:

biv čista tvoja čas', ništa se ne brini,
bez griha zao glas prikora ne čini.

»Sve nepogode ne mogu postojana čovjeka uništiti, jerbo kô
»što nevrijeme i vjetrovi dub oklaštriti mogu, ali ne oboriti,
»tako može i sreća čovjeka dobra uzeti, ali podnipošto srca
»ni pameti pomutiti (184). Odviše se za to tugovati ne valja,
»budući svaka stvar u sebi crva ima (131), a zla volja ispija
»onomu, koga preoblada, mozak i kosti. S toga piše brat
»svomu Marku (216), da je mladost doba veselja, a Vlahu Bunićui

svakomu pak velju, da ije i pije,
uživa, veseli, raduje i smije.

»Još ostaju njegove pobožne pjesme (— b i t ć e p o u z o r
»t r u b a d u r a —), u kojih plače svoje pogrješke. Te pjesm
»su pune mislî u psalmih nahodećih se i nadahnute pobožnošć
»kršćanskoga srca, kojoj jedinoj, ako sve na svijetu prodj
»kraja nije.

»Dinko bijaše ponosan svojimi pjesmami, te veli, da ga »njegova pera k nebesom uzdižu ne daleko od Šiška i Gjore »(171), za to ga ljuto rane sudi njegovih zavisnika, nam dosad »nepoznatih, na koje često i žestoko navaljuje. Jednoga od njih »pita: kad je muha učila pčelu med sabirati i vrana slavića »pjevati, pak ga nazivlje Zoilom, uhatim Midom, koji ga za to »huli, jerbo: tko što ne razumije, toga ni cijeniti ne zna. On »sam znade, da će koješta pogrješno biti, s toga veli svojim »pjesmama, čim ih otprema, nek se sniženo poklone štiocu, »koji ih ljubazno primi, pa kako što zla nadje, nek mu reknu:

rusa, ka sred gore obći se radjati,
viku se ne može bez drače ubrati; (434)

»i opet:

što je dobro, htij vazet, a što je zlo, puštaj tja; (435)

»i opet:

nu čtenja tvoriti čim budeš toj dilo,
ako bi viditi gdigod se zgodilo,
da ma svis' ljubavi ne hitro što reče:
uzmi svit, a ostavi draču tja daleče (Mihu Menčetiću).

Uzme li se ovomu, što se nalazi u pjesmama Dinkovim, sve ono, što nije njegovo, dakle sve ljubavno uzdisanje, pa navale na žive i ost., iz onoga, što nam ostaje, upoznajemo u njem pravog umnog aristokrata, u kojem se »pleme stakmilo s krjeposti«.

Ta pjesnička idealnost odsijeva i u djelima mladjega njegova vršnjaka Dinka Zlatarića, samo što je ona u Ranjine ublažena donekle smislom za praktični život, a u Zlatarića ona sama gospoduje cijelim žićem pjesnikovim. Maru Klašiću, kad je htio u trgovinu, kaže Zlatarić:

čujem, da tvoju ćud odlučil jesi oć
i spravljaš trg i trud po svijetu iskat poć;
s puta se već vratit slidjena od ljudi,
a druzim obratit, kim vrve puk ludi.

U tim se riječima zrcali bolje nego igdje ono odaleči-vanje humanista od proste svjetine, ono isticanje samih sebe, kao neke osobite zajednice, koja ima povlasticu neumrlosti, ili kako se pjesnik čedno izrazuje:

Možebit imena budu nam još prosjat
i po sva vremena u broju vrijednijeh stat,
s česa čas' velika resit će svedj nami
i kad Dubrovnika ne bude ni kami (59).

To je zajednica krjeposnih i vrijednih ljudi (Ciceronovi boni, a atenski καλοκἀγαθοί). Krjepost čini sreću čovjeka, jer

pri njoj su sva blaga od nijedne vrijednosti;
ona sve primaga protivne silosti.
Ona mi (parjaj strah) kamenit ravni put
i čini u tugah pokojno odahnut,
Ona mi predloži razlogu hotjenje,
ufanje uzmnoži u meni i smijenje,
ter se već ne bojim ni srčna silnika,
ni nevolj svih, s kojim nezgoda gre prika.
S tvrdijem ću prije srcem zagrlit svaki trud,
neg igdar bit kriv tijem, što ne će vrijednijeh sud. (37)

Ona daje čovjeku pokoj i mirnu pamet, a »ne čini carska vlas' ni blaga zamirna čestitijeh ovdi nas, nego svis' mirna.« Pokoja je pak najlakše naći u naravi:

Neka ini u trudu provode sva lita,
da zlato steć budu i slavu od svita;
jer moj duh uživa bez misli usnuti,
gdi slavic tih spiva svoj poraz minuti,
u pored ter s njime vil moju pripijevat,
da drago nje ime nauči gora zvat.
Ne vidi puk ludi, da ne ima nikada
dobra, kâ on žudi, to j': sreća čim vlada, (17)

jer je sreća promljenjiva:

Svemu će svrha doć; promjenu sve ima:
sad je dan, a sad noć, sad lito, sad zima.
Vrte se nebesa i s njima naša čes'
ter mnoga čudesa vidit nam dano jes'. (39)

Ovakovih pjesama, u kojima se zrcali baš mišljenje pjesnikovo o svijetu, njegovim jadima i uživanjima, nije nego jako malo — skupa jedno desetak, — pa im je moguće baš s toga više vjerovati. Veći je dio svojih pjesama pjesnik posvetio svojoj ljubavi, a medju njima jamačno ih je najviše spjevano

Cvijeti Zuzorićevoj. To se vidi i po samim riječima pjesnikovim, kad joj piše u poslanici, kojom poklanja Pirama, da će »izvesti na svjetlo nemao broj pjesni, koje je u nje hvalu učinio.« Dakako nekoliko izmedju njih nije Zlatarić o njoj pisao. Ne možemo pomisliti, da bi se ove gospodje, kojoj se svak ne samo divio, nego ju je i cijenio i poštovao, ticali stihovi:

Zač glasom i ćudi Sirena jes' prava, (4)

a nikako:

Svaka vil gizdava samo tijeh sad mili,
kijeh sreća neprava bogatstvom nadili. (101)

Ali bez sumnje o Cvijeti govori, kad pjeva:

Kako ja proslavit možem vik u pjesni
gizdavi oni cvit svom slavom uresni?; (25)

ili:

Kroz vridni ovi cvit svom slavom uresni
ne mogu neg primit pohvalu te pjesni, (58)

te sve slične pjesme, u kojima je slična igra riječi.

Da je Dinko bio uprav zaljubljen u Cvijetu, lako je moglo biti. Bili su vršnjaci, i valja da su se mogli vidjeti i poznati u svom djetinstvu i mladom dobu. Pjesnik sam veli:

... naučih srid slavne dubrave,
u kojoj rodjen bih, što je put od slave; (11)

i poslije:

U prvi cvijet moje mladosti drag ukras
gizdave gospoje svu nad mnom steče vlas',

tako da:

otada ošad ja, što ljubi i slidi
pun tašta veselja narod, ki ne vidi,
uživam radosti, ke vrijeme ne hara,
daleče gorkosti svjetovnih privara.

Ispituju li se elementi ljubavne lirike Zlatarićeve, opaža se veliko povadjanje za trubadurima, tako te se gdjekad čini, da nije moguće, e je to spjevao književnik iz svrhe XVI. vijeka, nego baš gdjegod iz svrhe XV. Stihovi:

deset liet prohodi, ako se ne varam,
jer mojoj slobodi uza bi zlatni pram,

ili

strijela je tolik broj po srcu meni,
da rani već novoj meu njimi mjesta nî —

uzeti su regbi baš iz Menčetićevih pjesama. Ali uza sav ovaj oslon na najstarije pjesnike, koji te umaraju, promisliš li na bezbroj ljubavnih njihovih uzdisaja, Zlatarić ne umara, jer je znao uliti života, tako da mu vjerujemo u istinitost čuvstava, sve da su kadgod odjevena odijelom, koje te napunja nepovjerenjem, jer misliš, da se pod njim ne može skrivati drugo, nego pusta igra.

Za Zlatarića je ljubav veliko zlo. Nemila ljubavca:

i ako ne bude umorit človika,
hrani ga na trude i boli do vika;
jer ne ima smiljenja, nemilo porazi,
uživa cviljenja, diči se uzdasi;

s toga

svak oči odvrati ter uši zatisni
vi' smrtne sej rati pogleda i pisni. (4)

On je bolestan te pomišljajući na to veli:

ovako nemoćnik prid sobom gledat mni
njegovoj žedji lik, vodu, kê prid njim nî. (23)

»Pogled, rič, cjelov tvoj mogu lik meni bit (15),« ali kako mu je to jedino ufanje, gleda smrti u oči, koja mu nije gorka kao drugim smrtnicima:

zač živit lipo je i umrit krozi te, (7)

no:

taj prirok ne stavi imenu, gospoje,
koje se svud slavi u pjesnijeh i poje. (8)

U ovome se okviru kreću misli pjesnikove. Kadšto je znao pjesnik u dvije, tri riječi izreći cijelu situaciju, ili kakvo čuvstvo, te je u tome golema razlika medju njim i prvim trubadurima. Ne taje se u pjesmama ni vjesnici novoga doba, uspomene iz klasika grčkih, a svakako je pjesnik u shvaćanju ljubavi uza sav svoj idealizam realniji nego pjesnici pred njim, izuzmeš li Ranjinu.

* * *

Ranjina i Zlatarić te Bobaljević uzdigoše dubrovačku liriku do toga stupnja, da ono, što stvoriše pjesnici XVII. vijeka, poimence pak Gundulić i Bunić Vučičević, nije drugo nego ustrajanje na putu, koji knjizi otvoriše ova trojica. U njih se opaža dosta jasno djelovanje trubadura, a u XVII. vijeku toga sve više nestaje, a stupaju na njihovo mjesto talijanski uzori XVII. vijeka sa svim onim griješkama, o kojima smo prvo govorili, a bez kojih nije mogla biti ni dubrovačka lirika XVI. vijeka, jer što se više u Dubrovniku širila uljudjenost, to je više i Italija na književnike djelovala.

Medju književnicima, o kojima je dosad bilo govora, prvi je po svome talentu bez sumnje Bobaljević, no mnogo je znamenitiji po dalji razvitak knjige Ranjina; Zlatariću pak znatnost nije toliko u ljubavnim pjesmama njegovim, koliko u ostalom književnom radu, jer je svojim prijevodima iz latinske, grčke i talijanske književnosti pokazao, da zna izabirati. O prijevodu Aminte Tassove i Elektre Sofoklove bit će još govora, ali ovdje treba spomenuti prijevod Pirama i Tisbe, metamorfoze Ovidijeve, posvećen Cvijeti Zuzorićevoj, »neka po tomu latinski pisci budu se probudit slavit ljepotu Vašu.« Vrsnoća je Zlatarićeva u prevadjanju poznata, no ne zanima nas toliko, kako je preveo, nego da je u opće preveo, jer je to znak vremena. Nijesu dakle u Dubrovniku samo čitali latinske klasike, već i prevadjali; a to je prije, ili poslije moralo uroditi dobrim plodom i po samostalan rad, jer čovjek prevadjajući koješta nauči te bolje i shvati duh pjesme, pa se to kao odsijeva u inim djelima prevodioca.

I ako su sva trojica bili oduševljeni štovaoci klasičke starine, pa to svojim djelima i posvjedočili, djelovanje te starine zaostaje za djelovanjem domaće i talijanske književnosti. Ipak ime, kojim ih potomci krstiše, kao preteče klasicizma, oni punim pravom zaslužuju; a dalo bi im ga već ono, što reče Ranjina u uvodu svojih pjesama, da valja slijediti stare grčke i rimske pisce. No za njih se ne može kazati, da su samo htjeli, već su i uspjeli, i ako nijesu onako, kako bi očekivali oni, koji bi u njima radi vidjeti kakvog Propercija, ili Horacija. Porede li

se samo sa predšasnicima svojim, vidjet će se golema razlika u shvaćanju humanista, a osobito se vidi iz svega rada njihova, da književnost ne smatraju više ugodnom zabavicom u dokolici, nego životnim zadatkom. Ona jedina sačinjava sreću čovjeku, — uče jednoglasno i Bobali i Ranjina i Zlatarić; ona ih dijeli od ludoga puka (vulgus profanum). Književnost se dakle po njima izbavlja diletantizma, a postaje umjetnost, za koju su pozvani samo oni, koji su sposobni i voljni. To je poglavita zasluga njihova.

XIV.

Epika.

(Opći prijegled. Ribanje i Ribarsko prigovaranje Hektorovićevo).

Razvitak epike prama razvitku lirike. — Zašto nema romantičkih epa u dubrovačkoj književnosti? — Religijozni i idilski ep ugadja duhu Dalmatinaca. — Je li Marulić i narodna pjesma djelovao na epičare XVI. vijeka? — Barakovićeva „Majka Margarita". — „Ribanje" Hektorovićevo i narodne pjesme u „Ribanju".

Dok se je lirika dubrovačko-dalmatinska, razvijajući se postepano iz pučke popijevke pod utjecajem s prva trubadurštine, a po tom klasičkih književnosti i novotalijanske lirike XVI. vijeka, uzvinula mukom do onoga stepena, na koji je uzdigoše preteče klasicizma, epika se već s početka poče povadjati za tudjinskim uzorima tako, da u njoj ni nema traga kakvom razvijanju, jer je odjek talijanske epike onih vremena. Počnemo li sa Ribanjem Hektorovićevim, pa zaredamo li tako dalje sve do Vile Slovinke Barakovićeve, uvijek ćemo morati tražiti razjašnjenja za djela naših epskih pjesama, pa koje vrsti bile, u Italiji. Ali nijesu svi pisci jednako djelovali na

Dalmatince, jer jedne susrećemo, kudgod kročimo, a drugima cijelog XVI. vijeka u Dubrovniku ni u Dalmaciji nema ni traga.

U Italiji je n. pr. u ovo doba procvao romantički ep, koji dovedoše do neobična sjaja po izbor pjesnici, kao Ludoviko Pulci, Mato Marija Boiardo, a nada sve slavljeni Ariosto. Djela su se ovih prvaka talijanske književnosti čitala u Dubrovniku, kako vidimo iz popisa knjiga, koje je knjižar de Odolis dobio iz Mletaka na prodaju; ali ipak nijednomu pjesniku ne dodje na um povadjati se za njima, te ćemo jedva naći tamo amo po gdjekoji trag, koji nas njih sjeća. Što je tomu uzrok? Teško je reći, ali je svakako i taj pojav u svezi sa prilikama u Dubrovniku. Obdulje ni druge viteške igre nijesu nigda mogle naći zgodna zemljišta u Dubrovniku. Dubrovnik je bio republika, a romantički je ep cvao jedino po dvorovima talijanskih knezova, koji su ga u svoje svrhe potpomagali. Njihova raskalašenost, njihov vjerski indiferentizam, uopće sav ton, koji su imali ovi pjesmotvori, morali su biti zazorni u Dubrovniku, koji je moralnost kadgod i silovito htio uzdržati, a iz interesa gledao, da se vjera uzdrži u gradjanstvu kao bedem protiv inovjernih susjeda. Osim toga narav je Dubrovčana, pa i ostalih Dalmatinaca bila sklona razmišljanju, a iz toga se razmišljanja poradjala tiha želja za samoćom i srećom, koju samoća pruža. Stojeći na strani, oni nijesu živjeli burnim i strastvenim životom talijanskih gradova, koji te brzo troši, već su štedeći se nalazili zadovoljstva i u malenim stvarima, u onim zabavama, koje im je domovina mogla pružiti.

Iz ovoga se može i protumačiti, zašto je baš Dante toliko djelovao na Dubrovčane i Dalmatince XVI. vijeka. Ona pitanja, koja su zanašala tu diku i ponos talijanskoga naroda, nalazila su uvijek gojitelja u Dalmaciji. Dalmatince je zanimao isto kao i neumrloga pjesnika skroveni uzrok našega življenja, a i oni su mu, kao i Dante, nalazili tumača jedino u nauci kršćanskoj. Doda li se tomu, da je u Italiji bilo ljudi, koji su htjeli oponašati Dantea (kao Federico Frezzi da Foligno i drugi), pa da je i primjer mogao djelovati, razumjeti je, zašto se i kod nas rano javljaju nasljednici Danteovi.

Ali kako je našim pradjedovima, prvim hrvatskim pjesnicima, nauka Danteova otvarala pogled u tajna bića ljudskoga, krasna priroda, koja ih je okruživala, pa još više sama sanjarska narav dalmatinskoga pučanstva tražila je sreću — ne u gradskoj vrevi, već u pitomoj okolini. Dubrovačko zemljište bilo je posijano ubavim zaseocima, a u njima se nijesu slavile pjane orgije, kao po zaseocima u okolici talijanskih gradova, već su čeljad vršila svoj posao, da sprave ljetinu za zimu. Tu su dolazili u doticaj s prostim pukom, upoznali njegove griješke i vrline, te uporedjujući njegov život sa svojim, bit će, da je mnogoga zahvatila tajna želja za tim načinom življenja. Toj se želji vide tragovi i u pjesmama ispjevanim na narodnu, gdje je očito, da su pjesnici poznavali dušu svojih seljaka; a kada se bolje upozna svijet sa talijanskom književnošću, nadje i u njoj oblika, da dade izražaja svojim sanjama. Taj je oblik bila idilska poezija. I ona je vikla u povodu nezadovoljstva s gradskim životom i nadanja, da seoski život može dati mira izmorenomu srcu čovječjemu; pa kako je narav naših pjesnika bila sklonija tomu nadanju, nego nemirni duh Talijanaca, tako se i ta vrsta raširi i uzdrža u Dalmaciji još bolje, nego po Italiji.

Na sličan bi se način dale tumačiti i neprestane uspomene na metamorfoze latinskoga pjesnika Ovidija, kojima ćemo naći primjera i u Vetranića, i u Zoranića, i u Barakovića; no lakše je pomisliti na narodno vjerovanje o vilama, koje su stariji naši pjesnici stalno poznavali. Poslije je uz pojam vile, kakav je narod dao pjesnicima, priljeglo i sve ono, što su Talijanci pozajmljujući iz klasičkih književnosti kazivali o nimfama; no da vila ne odgovara sasvim nimfi, vidi se još u Vetranića, koji u svojemu Piligrinu, rekao bi, razlikuje jedno od drugoga, i ako ne baš po riječi, jer i jedno i drugo nazivlje vila. Kako bilo da bilo, s vremenom se izjednači jedan pojam s drugim, pa naši pjesnici počeše kititi vile svojstvima ninfâ, a kad je dotle došlo, naravno je, da se i metamorfoze Ovidijeve pretvoriše u naše »pritvore«, kako ih zove Zoranić, ne znam, da li izmislivši tu riječ sam, ili je našavši u narodu, koji takodjer zna za promjene.

Ovim vrelima, iz kojih su dubrovačko-dalmatinski epičari crpli gradju za svoje pjesme, moći ćeš nadodati po još koga tudjeg pisca; tako n. pr. za Barakovića — Vergilija; ali ne ćeš naći nikakva traga ni Marulićeva rada, ni narodne epske poezije. Da je i Marulić i narodna pjesma bila poznata njima, ima dokaza i u samim pjesmama njihovim, kako smo za Marulića već vidjeli, a kako ćemo za narodnu pjesmu sada kazati. Ali je na tome poznavanju ostalo. Od Marulića se, istina, nijesu mogli Bog zna čemu naučiti; no od narodnog pjevača jesu, ali su se stidili. Kad je Hektorović u svoje Ribanje upleo narodne bugaršticе, to je pobudilo senzaciju, tako da se i sam pjesnik ispričava, zašto je to učinio, ovim riječima u poslanici Miši Pelegrinoviću, s kojom mu šalje svoj rad: »A zašto imam sumnju ne malu, da ti će u onomu ribarskomu prigovaranju jedna stvar biti neugodna, dokle joj uzrok ne poznaš, a to, jere si može biti i od druzih slišal bugaršćice one, koje su moji ribari bugarili, i onu istu pisan, koju obadva zajedno pripivaše, i mni mi se, da mi ćeš reći u sebi: ‚Zašto nisi sam od tvoga uma koje godi bugaršćine i pisan izmislio i složio, nego si pošal one stvari, ke i drugi umiju, povidati?' Zato ti dam znati, da sam ja veliku pomnju stavil ispisati izvrsnomu vitezu onomu (Bartučeviću) i dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj pravom istinom onako, kakav je bio, ne priloživ jednu rič najmanju, jer se inako nije pristojalo ni onomu, komu pisah, ni meni, koji sam pisal, budući mi draga bila vazda istina u svemu; i toliko veće, zašto tko godi bi čteći poznal, da su riči novo složene i izmišljene, mogal bi po tom vjerovati i držati, da je i sve ostalo ono s lažom složeno i izmišljeno. Za tim jošće vim, da zna tvoja milost, kako no Latini drže (pravo i dostojno) historiu za rič istinu, jere joj stavljeno jest ime od one riči, koja se zove hister, ča zlamenuje videnje ali poznanje, a to, zač nitkor ini ne piše tej stvari, nego tko jih je izdio i poznao. Tako ti i mi i sve strane našega jezika (koji se meu svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi), drže i čine bugaršćice za stvari istinne brez sumnje svake, a ne za lažne, kako su pripovisti

nike i pisni mnoge. Za to ovoj budi odgovor moj i tebi i svim inim, koji sam sa svom moćju (kako sam umil najbolje) ispisal sve ono, ča je Paskoj i Nikola bugaril i spival; koje stvari ali su se oni od drugih naučili, ali druzi od njih, toj meni ništore ni daje, ni odnosi, i ako ćeš, da ti povim ono, ča se meni mni, dim ti, da je veće prilično k istini, da su se oni od druzih naučili, neg druzi od njih, a to jere su oni ribari i ljudi od mora, koji brodeći se nigda s ovim, a nigda s onim, ništo su od ovoga, a ništo od onoga slišali i s pomnjom slišajući naučili.«

Nije dakle Hektoroviću bio zazor narodna pjesma kao narodna pjesma, već se je bojao prijekora, da nije vrijedno pjesnika pisati nešto, što nije njegovo, pa da će mu drugi kazati — a za cijelo su mu i kazali: — »Zašto nisi sam od tvoga uma koje godi bugarštine i pisan izmislio i složio, nego si pošal one stvari, ke i druzi imaju, povidati?« To shvaćanje dužnosti pjesnika bilo je u ono doba opće, pa tako se i tumače pjesme ispjevane po narodnu, ili pjesme od kola, kojih je i u Dubrovniku dosta bilo. To su imitacije narodnih pjesama, koje pokazuju, da ne može biti govora o kakvom prijeziru narodne pjesme kao takove; pjesnik se je mogao povadjati za njom, ali je nije smio prepisivati, jer je to značilo kititi se tudjim perjem. Tako i pjesma Jurja Barakovića o majci Margariti u Vili Slovinci ne će biti baš prava narodna bugarštica, već imitacija njezina učinjena po svoj prilici po kakvoj drugoj uprav narodnoj bugarštici. No kako je ona najuspjeliji pokušaj te vrsti, te se pjesnik više približio uzoru, nego li itko pred njim, vrijedno ju je navesti, eda se vidi, kakva je.

Cvilu to mi cviljaše drobna ptica lastavica,
ona mala ptica;
ona cvilju cviljaše Zadru gradu na predgradju,
ona mala ptica,
ter ju biše pustilo žarko sunce na zapadu,
onu malu pticu,
a biše ju zaskočio sjani misec na istoku,
onu malu pticu;
ali ono ne biše drobna ptica lastavica,
ona mala ptica

neg mi ono biše bila stara majka Ivanova,
majka Margarita;
ona majka klikovaše sinka svoga i brajenka,
majka Margarita.
Na nju mi je našetala bila vila planinkinja,
ona bila vila,
ter mi side bila vila staroj majci besiditi,
majci Margariti:
»Ča mi tako cviluješ, stara majko Ivanova,
majko Margarito?
Koja ti je nevolja grozne suze prolivati,
majko Margarito?«
Side to mi stara majka biloj vili besiditi,
majka Margarita:
»Ostav' me se, bila vilo, jadi te se ostavili,
planinjkinjo vilo!
Dvi su meni ljute rane na mojemu željnom srcu,
planinjkinjo vilo!
Obe su mi jadovi ljute rane otrovane,
planinjkinjo vilo,
i ovo jih ne mogu jadna majka preboliti,
posestrimo vilo.
A one su ljute rane na mojem željnom srcu,
posestrimo vilo:
ja t' sam majka imila mlada Petra bratca moga,
posestrimo vilo,
a Ivana hranila mila sinka od srdašca,
jedno mlado dite;
i kad sam jih jadna bila do viteštva dohranila,
posestrimo vilo,
po njih mi je svitla zora od istoka poručila,
posestrimo vilo.
Obih sam ih jadna majka svitloj zori odpravila,
majka Margarita.
Dali eto ne znadem za njih smrti ni života,
vilo posestrino,
neg su mi se zli bilizi jadni majci ukazali,
majci Margariti,
gdi se gavran vijaše nad merli od Zadra grada,
ona črna ptica,
a bihu mu črna pera sva od krvi ustrapana,
onoj črnoj ptici.

Sila sam ga jadna majka kumiti i bratimiti,
onu kobnu pticu:
Kaži meni, gravrane, te bilige do istine,
ptice zlokobnice,
a ja ti se jadna majka virom mojom obituju,
moj črni gavranče,
da ti hoću trudna pera sva suzami prohladiti,
ptice zlokobnice.

Dali ne hti na mene huda ptica ni gledati,
ona huda ptica,
nego to mi odleti u planinu črnu goru,
ona huda ptica,
mene majku ostavi grozne suze prolijući,
majku Margaritu.«

Side to mi bila vila staroj majci besiditi,
planinjkinja vila:
»Ovo ću te, stara majko, radi Boga upraŝati,
majko Margarito:
ako bi ti obadva turske uze dopadnuli,
majko Margarito,
kojom bi jih ti spenzom is tamnice iskupila
majka Margarito?«

Side to mi stara majka biloj vili besiditi,
majka Margarita:
»Ako su mi, bila vilo, turske uze dostignuli,
posestrimo vilo,
lasno ću jih jadna majka is tamnice iskupiti,
posestrimo vilo:

Za braca ću mojega dati moju rusu glavu,
posestrimo vilo,
a za sinka Ivana živim ognjem izgoriti,
za to mlado dite.«

Sila mi je bila vila staroj majci besiditi,
majci Margariti:
»Nisu ti jih, stara majko, turske uze dopadnule,
starice nebogo,
da li ću ti istinu, jadna majko, povidati,
starice nebogo,
bratca ti je obljubila mlada moma Grkinjica,
majko Margarito,
ter ti ga je napojila mrzle vode zabitljive,
starice nebogo,

da se nigdar od tebe sestre svoje ne spomene,
majko Margarito.
A kada si od tebe sinka svoga odpravila,
ono mlado dite,
onda se je u tebi srdašce okamenilo,
starice nebogo;
jer kada mi on dojde u primorje valovito,
ono mlado dite,
na njega se namiri lipa Cvite primorkinja,
na to mlado dite,
ona venac vijaše od primoga vilovita,
mlada primorkinja;
ondi mi se oni bihu očicami sagledali,
mladi i gizdavi,
očicami sagledali, a srdašci saljubili,
mladi i gizdavi.
Biše mi ga lipa Cvite onim vencem okrunila,
ono mlado dite,
da se nikdar nikadare k tebi majci ne zavrati,
starice nebogo.
Cvili majko i žali i prolivaj grozne suze,
majko Margarito,
nit ćeš bratca dozvati, nit ćeš sinka dočekati,
starice nebogo!«

Nadodati treba, da se je svaki stih ponavljao, a to nalazimo i u bugaršticama Hektorovićevim, pa je znak, da su se svakove pjesme samo pjevale, a da se nijesu kazivale.

Odmah upada u oči, da u ovoj pjesmi slutnja ne odgovara ispunjaju, jer po tome, što je Margarita vidjela gavrana krvavljenih pera, svak bi pomislio, pa i narodni pjevač, da oni ranâ dopanuli, a ne da ih ljubav drugdje veže, pa su zaboravili majku i sestru. To, pa i neko gomilanje znih motiva, neka pravilnost u stihu, koje inače ne susremo u bugaršticama, a nada sve, što je pjesma prilagodjena ilikama porodice pjesnikove, opravdavaju mišljenje, da je ovo š Barakovićeva pjesma. Vidi se po tome, da su se pjesnici manjim pjesmama znali primaknuti narodnoj poeziji, ali na im pokušajima i ostade, te nitko ne zamisli oveću epsku smu prama narodnoj poeziji, nego su se svi povadjali u tome

za tudjim uzorima, o kojima prvo bijaše govora, birajući dakako prama svomu ukusu, koga će talijanskog, ili latinskog pisca slijediti. Ali treba već sada istaknuti, da je bilo skoro pravilo dubrovačko-dalmatinskim pjesnicima pozajmljivati od tamo i ovamo. Jedan je jedini pjesnik ispjevao nešto, što je od početka do svrhe sačinjeno po istom kalupu, a to je Hektorović, pjesnik Ribanja i ribarskoga prigovaranja.

Kalup, koji je Petar odabrao, bile su talijanske »egloge pescatorie«, koje se samo po tome razlikuju od »egloge pastorali«, što mjesto pastirâ rade ribari. Inače je sve isto, a pričaju se u takovim pjesmama ljubavne zgode i nezgode ribarâ onako, kao da su to gradjani. Hektorović je toj neprirodnosti izbjegao, a to sasvim jednostavno tim, što njegovo Ribanje nije nikakav izmišljeni dogodjaj, ili alegorija samoga pjesnika, već nešto, što je sam doživio. To se vidi iz navedenih već riječi iz pisma Pelegrinoviću, kad kaže, da je htio »spisati izvrsnomu vitezu onomu (Jerolimu Bertučeviću) i dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj pravom istinom onako, kakav je bio, ne priloživ jednu rič najmanju, jer se onako nije pristojalo ni onomu, komu pisah, ni meni, koji sam pisal.« Tim rječima treba vjerovati, jer ne bismo znali uzroka, zašto bi pjesnik bio kazao neistinu, a s druge strane sama pjesma svjedoči o njihovoj istinitosti. U njoj su naime zabilježene takove potankosti, koje su po sebi mogle izostati, kad bi pjesma bila tendencijozna, a zabilježene su samo s toga, što su se zbilja dogodile.

Izlažući Jerolimu Bertučeviću, kako je korisno i duhu i tijelu odmoriti se poslije truda, pripovijeda Petar, kako je odlučio »minutih ovih dan, pušćavši sve nazad, kud godi pojti van; zid ostavivši, meštre i težake brašno pripravivši i potribe svake. Radio je baš onda na svome Tvrdalju, koji podignu »na božju slavu, na pomoć općini, meni na zabavu.« Zato nadje dva ribara »istinu ti velju, najbolja od Hvara, Paskoja jednoga, dobra muža i prava, Nikolu drugoga, mlada i gizdava. Jedan se Debelji drugi Zet naziva, kim je plav postelja, kad litnji lov biva, i uh blazina; a kad je češći znoj, pitje dobra vina srcu mir i poko U ladju spraviše mriže tankoga tega, ke padaju sve do d

morskoga, travu vezanu ličminom, da se ribe plaše, kopitnjak i osti i luča zametaj, s kim će se ribe bosti večer vozeć uz kraj.« Paskoj dovede još i sina sa sobom, a kad su se imali odmaknuti od kraja, skoči Nikola kao lav, pa potrči kući i donese pobuk, mrežu za ježine, a bio bi i kanjčenicu, ali je Petru bilo kasno, pa se otisnuše od kraja.

Sada zavezoše put Kabla, a u Zavali počeše ribati, ali ne uhvatiše ništa, jer im se mreža u prvo metanje zadjela, te je jedva »prevrgoše« »kolačem od kamika«, te su je tako odjeli. Podjoše naprijed »bucajuć pobukom,« pa kako se naloviše, koliko je trebalo, nije im to jutro služio ni kopitnjak, ni osti. Metnuše mrežu i povrh Kabla te tu uhvatiše »zubatca, ki priličan biše k jednomu teliću,

koga ne ispletoše, kako ribe ine,
neg li ga ojdoše, da tako počine.«

U to se vjetar stade podizat »od zdola,« pa videći, da im »smorac« ne će dati više ribati, zajedriše »put kraja drugega«; a kako je bio »vitar u skut«, da prodje vrijeme, počeše se ribari šaliti, da razvesele gospodara.

Nikola je trebao da odgonene zagonetku Paskojinu, a dobit će za nagradu »pehar muškatila«.

Jedreći uhvatiše se baščine Bertučevića. Tu darovaše svojim lovom nepoznane goste, »ki bihu viditi razumna govora«, te kad se ovi odijeliše put Novoga Grada, sjetiše se ribom i težaka Bertučevićevih, pa sami posjedaše, da blaguju, oko kamene trpeze, koju bijaše kod vode gospodar postavio za sebe i za putnike. Jeli su ribe, jer Petar nije htio da miješa posno i mrsno jelo, a videć, da ne će on, ostaviše i ribari »prisnac, turtu, jajnik« za drugu zgodu. Po objedu ispjevaše oni gospodaru ovu počasnicu:

Paskoje: Naš gospodin poljem jizdi,
jizda da mu je.
Nikoje: Na glavi mu svilan klobuk,
sinca da mu je;
u ruci mu zlatne knjige,
družba da mu je;
prid njim sluga pisan poje,
na čast da mu je.

*

Paskoje: Majka mu je lipo ime dila,
svitla sunca gledajući;
ljuba mu je zlatom venčac vila
uz konjica potičući.
Nikoje: Lipo ti je, brajo, pogledati,
lipa skoka junačkoga,
gdi no junak poskakuje
od kamenka do kamenka,
bila ličca pokazuje
iza šćitka perenoga! (opet)

Sada se razvi razgovor i o gospodarima zemlje, na kojoj bijahu, pa Paskoje znajuć njihov um veli, da će poći u njih, da mu rastumače jednu tančinu. Hektorović hoće da zna, što je to, pa mu Paskoje pripovijeda, kako se namjerio na solinskoj rijeci kod Urmanić mlina na tri redovnika uz drugu družbu, pa kako se po objedu raspreo razgovor o tome, odakle rijekama voda, da toči bez prestanka. Jedan reče, da je to more, koje se uzdiže kroz pijesak, pržinu i sadru, pa kroz zemaljske šupljine dodje do gora; drugi mu odgovori, da sve te šupljine ne mogu učiniti more slatko, a kako bi more uzišlo na bregove! Što teku rijeke iz gora, uzrok je, što vrućina priteže vlagu. Kad sunce nakupi dosta te mokrine, nastanu oblaci, a odatle dažd, snijeg i grad najviše po gorama i šumama, odakle izviru rijeke. To se je činilo Paskoju čudno, pa će do Jerolima Bertučevića, koji zna »pilosopiju«.

Iza ručka ode družina u ćeliju, pa večeravši odoše noćevati, te se siti naspaše do zore.

Ovo je prvi dan ribanja Petrova. Pripovijedanje je tiho bez skokova i pjesničkih nakita, pa nas baš tom jednostavnosti razveseljuje, jer joj inače u XVI. vijeku književnosti naše nijesmo vični. Prigovara se jedino pripovijedanju Paskojevu o redovnicima, jer vele, da je razlaganje o rijekama za jednog ribara preučeno. Ne čini mi se baš, da prigovor vrijedi, jer prvo svega kulturni râz jednoga ribara nije baš tako nizak, kako ga pomišljaju oni, koji mora ne znadu. More je samo najbolje sredstvo kulture, pa gledajući i slušajući nauče mornari i ribari koješta, što stojeći na kraju ne bi naučili. S mor-

narom, ako ga je priroda obdarila bistrom glavom, možeš razgovarati o svačem, pa i o prirodnim pojavima. Kad bi pak govor Paskojev uza sve to bio odveć učen, treba pomenuti, da ne govori on iz svoje glave, već ono, što je čuo, a sam kaže, da će drugoga pitati, jer do kraja ne razumije. Nije dakle isključena mogućnost, da je Paskoje zbilja čuo, pa pripovijeda, što je čuo. Ne će to bit bilo baš ovako, kako Hektorović govori, te ću rado dopustiti, da je on riječi Paskojeve kazao na svoj način; ali mu se to ne smije vele u grijeh upisati, a treba pripoznati, da je htio biti što jasniji tumačeći fizične pojave na tako lak način, da su mogli biti na dohvatu svačijoj pameti.

Jutro drugoga dana nadje već ribare na moru, gdje idu k Suletu. Čekajući jači vjetar, vozikali su Nikola i Paskoje, pa da prikrate vrijeme, Nikola reče:

Recimo po jednu, za vrime minuti,
bugaršćinu srednu, i za trud ne čuti,
da srpskim načinom, moj druže premili,
kako meu družinom vazda smo činili.

Paskoje poče prvi:

Dva mi sta siromaha dugo vrime drugovala,
lipo ti sta drugovala i lipo se dragovala,
i razdiliv se opet se sazivala.
Već mi nigda zarobiše tri junačke dobre konje,
dva siromaha,
tere sta dva konjica mnogo lipa razdilila.
O tretjega ne mogoše junaci se pogoditi,
negli su se razgnivala i mnogo se sapsovala.

To nijesu bila dva siromaha, već Marko Kraljević i brat mu Andrijaš. Marko udari Andrijaša nožem u srce. Klonuvši mu na ruku stade Andrijaš Marku govoriti, da mu ne vadi mača iz srca, dok mu ne reče dvije, tri besjede. Nek mu ne učini kriva dijela majci; upita li ga, što mu je sablja krvava, nek joj reče:

Susrite me, mila majko, jedan tihi jelenčac,
koji mi se ne hti s drumka ukloniti,
junačka majko,
ni on meni, mila majko, ni ja njemu.

Pita li ga, gdje mu je brat Andrijaš, nek joj reče, da je u tudjini djevojku obljubio i da se ne može od nje odijeliti.

A kad na te napadu gusari u crnoj gori,
nemoj to se pred njimi, mili brate, pripadnuti,
da iz glasa poklikni brajena Andrijaša;
bud da me ćeš zaman, brate, pri potrebi klikovati,
kada mi te začuju moje ime klikujući
kleti gusari,
taj čas će se od tebe junaci razbignuti,
kako su se vazdakrat, brajane, razbigavali,
kada su te začuli moje ime klikovati;
a neka, da ti vidi tvoja ljubima družina,
koji me si tvoga bratca brez krivine zagubio,
vesel budi, — gospodaru, i vesela ti družina,
naš gospodaru!
Ova pisan da bude tvôj milosti na počtenje!

Sada zabugari i Nikola:

Kada mi se Radosave vojevoda odiljaše
od svojega grada divnoga Siverina,
često mi se Radosav na Siverin obziraše,
tere to mi ovako belu gradu besijaše:
»Ovo mi te ostavljam, beli grade Siverine,
moj divni grade,
ne znam veće, viju li te, ne znam veće, vidiš li me.«

Družina ga zalud odvraćala od puta, a kad bili u gori te sjeli piti vino, dopade straža, da idu turske kiridžije, hoće li ih razjagmiti. Radoslav ne će, već veli, da im kupe i plate breme dobra vina. Opet dodje straža Radosavu, da na njega ide Vlatko, vojevoda udbinski. Družina na te glase zajahala konje, no Radosavu konj pobjegao, a on se pokrio perenim štitom i otišao za družinom. Za njima se upustio Vlatko, pa udario kopljem Radosava, ali Radosav se brzo izvrnuo, pa dočekao koplje na štit i sabljom ga presjekao. Vlatko sada obeća Radosavu, da će ga postaviti vojevodom, preda li mu se. Radosav povjerova i odbaci oružje, a Vlatko ga na prijevaru sveže, te povede u dvore.

K njemu su se kupile sve devojke i neviste,
i one mlajahne, družino, udovice,
tere to mi Radosavu Siverincu klikovahu:

»Oj, davori, davori, Radosave Siverinče,
mnozim ti nam si crno ruho postavio,
vojevoda!
Već to mi je hotila nika srića Vlatkova,
da te je junaka na veri privario,
i njegova t' bi ljubovca crno ruho pronosila.«
Tuj mi se ja Radosavu na Vladka ražalilo,
tere to mu junak iz glasa klikovaše:
»Neverna ti, Vladko, vera, i neverna ti ljubovca,
viteže Vladko!«
Kada ga je začuo vitez Vladko klikujući,
vele t' se je na njega vojevoda razgnjivao,
tere mi je dozvao one svoje verne sluge,
kojim to je pridao Radosava Siverinca,
tere ga je poslao junaka zagubiti.
A sada mi i vazda dobra srića o tom budi,
naš gospodaru,
i zdravo nam svude hodi i veselo domom dojdi

Ručavši:

naprid se tiskoše, dobro napirući,
obadva klikoše pisan začinjući,
po tiho, ne brzeć, svaki vesel i vruć,
jedan niže držeć, drugi više pojuć:
»I kliče devojka, pokliče devojka,
još kliče devojka, mlada mi tere gizdava,
mlada tere gizdava, sa brig bela devojka Dunaja:
»Stani se, Šišmane, stani se, Šišmane,
stani se, Šišmane, tere mi razbiraj glasove,
tere razbiraj glasove, ča devojka mlajahta klikuje:
Dva mi sta kraljevića, dva mi sta kraljevića,
dva mi sta kraljevića od bojka ne dobegla,
ali sta ubijena, ali sta živa odvedena?
Nisu ti ubijena, da nisu ti ubijena,
nisu ti ubijena, da živa mi sta odvedena,
živa sta odvedena k caru Bajazitu na portu.
Andriaš se moljaše, Andriaš mi se moljaše,
Andriaš se moljaše baši, alubaši, subaši,
ne toliko za sebe, koliko za brata Lazara:
Pušćaj naju, bašo, pušćaj naju, bašo,
pušćaj naju, bašo, do naju mile majke;
a verom ti se mojom junačkom obetuju,

sabljice da ne pašu, sabljice već da ne pašu,
sabljice da ne pašu, konjica da ne jižju,
kalujer da se postavlju, Svetoj gori da služu «

U doba obroka bili su već na kraj Brača, »gdi se s Suletom Brač malo ča ne staje.« Iza objeda Nikola ode, da kupi, što mu Petar bijaše naredio, »za našu potrebu, jer mi se čini to ne sladko svej ribu blagovat u lito«, a ostali legoše spati. Kad se probudiše, Nikola se bio već povratio s pastirom, kojemu ponudiše vina. Vozeći dodjoše do Nečujma:

gdi je bil don Dujmu stan Baništriliću,
koji Split ostavi, i tamo se zavi
cić božje ljubavi, da ga bolje slavi . . .

Luka je to zgodna za ribanje, pa u njoj ljeti ribari potežu »tratci« na šest mjesta. Tu je neko doba živio Marulić, pa sjećajuć se njega sjeća se pjesnik zanosnim riječima i rodnoga mu grada.

Bijahu se već zavezli 2000 sežanja od obale, ožedni Petar, a ribari nudeći pastira zaboravili bukliju i pehar na kraju. Kako je bio to dar Petru nekog prijatelja, trebalo se vratiti po nj. To ozlovolji Paskoja na Nikolu, koji je bio svemu kriv, pa je ovomu trebalo sada, da umiri starijega druga, odgovarati redom na pitanja, koja mu je Paskoj stavljao. Pitanja su bila: »Što je najljepše? Što je slatko i milo, ljupko i glatko?« A pjesnik se je čudio, kako je Nikola uvijek spremno odgovarao. Poslije doručka Paskoje i Nikola nastaviše svoju igru. U to je sunce bilo već na zapadu, pa se je trebalo žuriti u luku. Ovdje je pjesnik zaboravio kazati, koja je to luka bila, već samo kaže, da su na ušću luke prenoćili.

Što smo opazili za prvo pjevanje, vrijedi i za drugo. Bit će, da je bilo govora o tome, što je dobro, a što je zlo, samo je pjesnik svoje ribare preveć idealizovao. Oni se, istina, razgovaraju o potrebama života i davaju nauke, koje se prostotom i zdravim razumom odlikuju, kao n. pr.:

Paskoje: Reci mi za time, odahnuvši malo,
obrokovat vrime kada je pristalo?

Nikola: Vrime blagovati bogatomu najbolje
jest (ča mogu znati), kad mu gre od volje:
a ubogu se da vrime, kad uzmore,
i kad se dogoda, al bolje, al gore.

Ali uza svu tu jednostavnost proviruje kroz te razgovore i pjesnikova namjera, da propovijeda o moralu i u prostim pravilima dade zakone dobromu i kršćanskomu življenju.

No znamenitost ovomu odjelu pjesme ne zavisi o ovim naukama, nego je u narodnim pjesmama, koje je Petar upleo u ribarske razgovore. Ribari pjevaju »srpskim načinom«, a pod tim riječima razumijem ton pjevanja i napjev, kojim su pjevali ove pjesme, a koji se je po svoj prilici razlikovao od običnoga. Petar Hektorović zabilježio je ove napjeve, te tako zadužio potomstvo, jer njegove bugarštice nijesu samo prve, što ih imamo, već kako su popraćene napjevima, one su prvi primjeri narodnih napjeva, za koje bi se nagadjajuć po riječima »srpskim načinom« moglo sumnjati, da nijesu domaći, već da su se uselili gdjegod s istoka. O ovim napjevima — koje na svrsi glave priopćujem — evo što sudi poznati znalac narodnih melodija, Frano Kuhač:

»Obe su pjesme pravo blago za našu narodnu glazbu, i »to sa više razloga. Prvo: ne ima ni najmanje dvojbe o nji»hovoj drevnosti. Drugo: način pojke svjedoči, da su Jugo»slovjeni prije trista godina iste pomisli o glazbi imali kao i »danas; a zato nam je pače milije, što Hektorović nije sam »uglazbio ove pjesme, nego od naroda prepisao.

»Ako bi nam tko prigovorio, da one pjesme sa današnjimi »našimi narodnimi popijevkami imaju malo šta zajedničkoga, »to bismo odgovorili, da u tom obliku, kako su sačuvane, »istinabog, ne imaju ništa zajedničkoga, ali izmijeni li se spori, »tromi mah hitrijim mahom, n. pr. sa Allegro vivace, t. j. sa »mahom srijemskoga kola, to će nam se onda prikazati njihova »jednoličnost sa našimi narodnimi popijevkami.«

I sa književne strane ove su pjesme znamenite, jer tu nalazimo sve one elemente, ako ćeš i u začetku, kojima se još i sada narodna pjesma kiti. Pjesma o Kraljeviću Marku i

bratu mu Andrijašu počinje narodnom prispodobom, ali joj nedostaje potrebite živahnosti. Ekspozicija je zbijena u 6 stihova, a što slijedi, zadivljuje nas prostotom i čistoćom čuvstava, kojoj ćemo uzaludu tražiti premca u umjetnoj poeziji onoga vremena. Junak, kad mu je smrt pred očima, sjeća se svoje majke, pa moli brata ubojicu, da je štedi te joj ne oda, da je poginuo; a kori ubojicu riječima, u kojima se vidi silna bratska ljubav začinjena gorkim prijekorom, da je ubio bez uzroka mlada junaka.

Druga pjesma o Radosavu Severincu odlikuje se čudnom kratkoćom, ali ta kratkoća sada je upotrebljena u slikanju katastrofe, a ekspozicija je pjesme nešto dulja i to ne bez uzroka, eda slika junakova u kontrastu izmedju njegove dobrote i bezazlenosti i Vlatkove nevjere izadje još sjajnija. Po sadržaju je i jedna i druga pjesma epske vrsti, ali po tonu je i jedna i druga lirska, jer je i jednoj i drugoj glavno, da iskaže čuvstvo. Nad jednim i drugim junakom objesio je svoj mač grozan fatum, a to se osobito ističe u pjesmi o Radosavu Severincu, kojemu srce na zlo sluti, kad se dijeli od doma, pa se prostim ali krasnim riječima dijeli od svoga Severina.

I treća pjesma, koju su pjevali ribari »jedan niže držeć, a drugi više pojuć«, posvećena je braći kao i prva. Andriaš se moli »ne toliko za sebe, koliko za brata Lazara«, a zadaje baši vjeru, da će ići u kalugjere u Svetu goru, pusti li ih. Ovo spominjanje Svete gore, pa Dunaja te Udbine u pjesmi Severincu, dakle imenâ, koja se i sada u narodnoj pjesmi nalaze tako, da je Sveta gora dobila generično značenje samostana, Udbina nevjere, a Dunaj vode, dokazuje, da je i pred 300 godina narodna pjesma obradjivala iste motive; ali su onda narodne pjesme bile jednostavnije gradjene, pa tom jednostavnošću skoro više djeluju na čitaoca, nego sadanje pjesme.

Kad treći dan osvanu, usidriše ribari ladju uz obalu, pa odoše u crkvu. Po riječima, koje slijede, pjesnik je još bio u Nečujmu, jer kaže, da su obišli mjesta, »kad nikad pojaše onu družbu virnu, od ke ti zgor pisah.« U toj su luci i ribali u jutro, pa naloviše zubataca, škrpina, komarača, salapa, črno-

repa, vrana drozga, pika, pogara, šarka, trilja, arbuna. U jednoj uvali ručaše, a kad se izvezoše, susretoše galiju. Gospodar je poznavao Petra, pa ga pozove na ladju, te mu pohvali dvorac i cvijeće po perivoju, izmedju kojih spomenu oleandre. A pjesnik se tada spominje onoga, koji mu ih posla, riječima:

Tko mi ga dobavi i čini saditi,
Bog mu daj u slavi nebeskoj živiti;
meni počtovani Dum Mavar posla toj,
s čeprisi, ke hrani gizdavi perivoj.

Petar ga ponudi ribom, a on njega narančama i lemunima iz Spljeta. Kad se pjesnik povrati k ribarima, pitaše ga Paskoje, tko je to bio; ali ga Petar nije poznavao, a nije ga mogao ni pitati za ime, jer mu se činilo nepristojno. Sada razapeše ribari jedro, pa stadoše pripovijedati jedan drugomu priče:

Tuj bi pripovisti vrimena staroga,
kojih se dosti čti do dneva ovoga;
kad su živinice ričmi govorile,
i kad su ptičice pojuć svih učile,
ki putuju gorom, neka bilja znaju,
uzbudiv se zorom, ku kripost imaju;
zelena dubrava kad tikom teciše,
košuta kon lava bez straha kad biše;
zec takoj kon hrta, gdi se ljudi čude,
prid kim vas posrta, kad ga tirat bude;
kad voćke gredihu, pustiv perivoje,
rike pristanihu brez brzine svoje,
za sladkost od pisni, Orfea slišajuć.

U to bijaše vjetar pao, pa je trebalo pritegnuti jedra. Poslije toga nastaviše Paskoje i Nikola razgovor, ali sada se ne nadmeću više pričama, već mudrim izrekama, kako ono i drugoga dana. Tako je trajalo sve do večera, kad stigoše na Kabal.

Dokle užinaju, pojdoh posiditi
pri moru na kraju, ter se stah čuditi,
da su ljudi mnozi viditi priprosti,
zlorušni, ubozi, a imaju dosti.
Jer s takimi ljudi budu pribivati
razum, pravi sudi i njih odivati...

Mnimo, da ne umiju, koliko ugarci,
kad riči prosiju, kot veli mudarci . . .

Na to misleći stade im pjesnik govoriti i hvaliti ih. Po večeri razgovarali su se na dugo o ribanju i o ovom, što im se zbilo. Petar se sjeti i njihova bugarenja riječima:

Gdi su sad vitezi, od kih pripivaste?
vojvode i knezi, kojih spominaste?
Na svit jih sada nî, jedva se ime njih
zna, rek bi je u sni, kako no ljudi svih.

I drugima je tamo poći, kud je njih nestalo, pa nek svak vrši božje zapovijedi. Kad on svrši, sunce bijaše zašlo, a ribari odoše svijetliti. »Idosmo po tiho puzeći kraju pram, jedan njih vozeći, drugi osti vazam.« Loveći dodjoše do Zavale, a u to mrak prestade, pa je trebalo prestati na veliku žalost pjesnikovu, kojemu se takovo ribanje najviše mililo. Kako se pjesniku žurilo u Starigrad, zamoli ih, da ne spavaju:

Bugarite i pojte, li da smo po hladu,
veselo nastojte, u Staromu Gradu.

I ribarima je bilo do malo dana ići na ribanje na Vis na Komižu, pa je trebalo iscijepati drva i okrpiti mreže; zato rado poslušaše pjesnika, te osvanuše u Starom Gradu. Pjesnik zaključuje svoju pjesmu ovim riječima upravljenim Bertučeviću:

Bil bih ti poslal rib, viteže svim pravi,
ne to cića potrib, neg zarad ljubavi.
Već ča si daleče, meu nami je gora;
a znaš, ča se reče: jij ribu iz mora,
kako znaš, ne more liti stat na dugo.
Li ne ć' brez lovine ni ti moje biti,
Jere, gospodine, mužu plemeniti,
jer ju ćeš imiti u knjižici ovoj,
u koj ćeš viditi i vas lov i put moj;
kojom ćeš živiti pun slavna imena,
skončanja ne imiti do duga vrimena:
dokle strana ova (der do toga vika)
bude čtiti slova našega jezika.
Toj ti će draže bit, neg moja lovina,
kê bi bil brzo sit, al koja stvar ina.
Ja ću želit meni, rodjače premili,
da bi mi taki dni često dohodili.

Ribanje i ribarsko prigovaranje tiskano prvi put u Mlecima 1568., pa opet 1638., jedno je od najljepših djela dubrovačko-dalmatinske književnosti. Vjerna nam je to slika ribanja i onoga, što je Petar doživio u ona tri dana, idealizovano samo toliko, da pjesnik propušta n. pr. priče, koje su jedan drugomu ribari pripovijedali trećega dana jedreći put Kabla, a izvadja njihove razgovore o moralnim pitanjima. To se je upisalo u grijeh pjesniku, a valjda je to pjesnik i slutio, kad je pisao pjesan, pa hoće da ispriča ribarske razgovore svoje tim, što veli, da se često i u priprostih ljudi nadje uma i razuma. Ta isprika i vrijedi, no ipak ne možemo tajati, da bi bilo mnogo bolje, da je pjesnik jednakom ljubavi obradio i druge razgovore njihove, jer ispuštajući jedno, a baveć se više, nego je potreba, drugim, njegovo je djelo postalo donekle tendencijozno. No poredimo li Hektorovićev rad sa sličnim djelima talijanskih pjesnika, volimo sto puta više vidjeti Petra, gdje morališe, nego slušati talijanske pjesnike, gdje nam mlitavo i bljutavo kadikad slikaju pastire kao platonske ljubavnike, ili raskalašene stanovnike gradske. Takove pjesme ni ne mogu se uporediti Ribanju; u idilskoj poeziji našoj zauzimlje ono prvo mjesto.

Da svršimo, evo, kako su ribari pjevali svoje bugaršticе. Napjeve je Petar poslao svomu prijatelju Mikši Pelegrinoviću uz ove riječi: »Evo ti šalju, kripostni i naredni gospodine Mikša, oni srpski način (ovdi zdolu upisan), kojim je Paskoj i Nikola svaki po sebi bugaršćicu bugario; i takoje način od one pisni: »I kliče devojka«, koju su obadva zajedno pripivali.« Priredio ih je prama modernom kajdopisu Frano Kuhač.

Vojevoda Radosan.

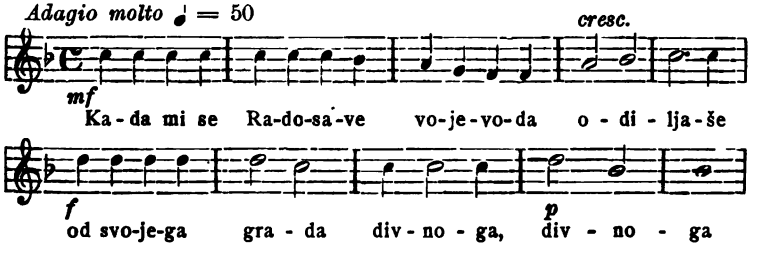

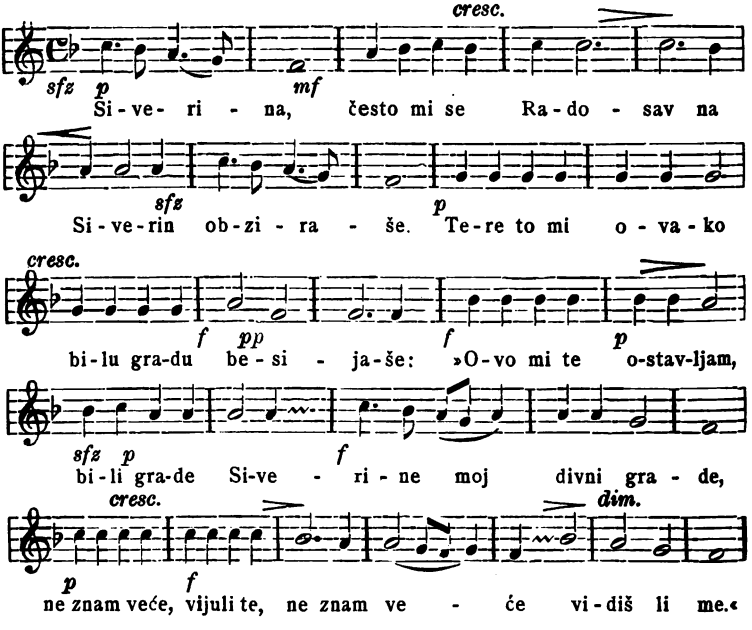

I kliče divojka.

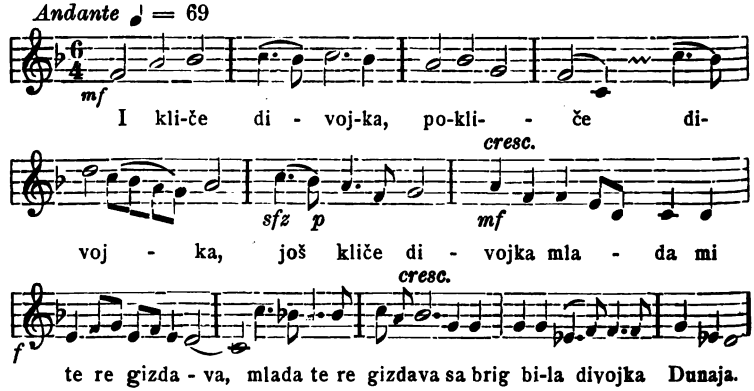

XV.

Religijozno-idilska poezija.

(„Piligrin“ Vetranićeo i „Planine“ Zoranićeve.)

Što se u „Piligrinu“ priča? — Kako bi se mogao popuniti? — Alegorija pjesme. — Vetranić se ugledao po glavnoj ideji u Dantea. — Što ga dijeli od Dantea? — Koje je druge pjesnike Vetranić upotrebio? — Po čem pripada i Zoranić u nasljednike Danteove? — Zoranićeve pastirske pjesme. — Njegovi pritvori. — Griješke i ljepote njegovih »Planina«.

Onaj pjesnik, čiji smo originalan rad slavili spominjući duhovnu pjesmu, taj pjesnik pokuša takodjer da ispjeva veću epsku pjesmu, pa i ako je teško pjesnika slijediti u njegovu kazivanju, a još teže pogoditi mu misao, njegovo djelo ipak ima u sebi nešto zamjerno, rekao bih: lijepo, kad se ne bi kod te riječi pazilo i na formu, čega je na žalost Vetraniću uvijek nedostajalo. Zamisao, da nam prikaže čovjeka u vječitoj borbi i težnji za srećom, nije nimalo nova u svjetskoj književnosti. Dosta je spomenuti Dantea i njegovu velepjesan La divina commedia. Njega je i naš Vetranić poznavao, pa ga je htio i slijediti u svom »Piligrinu«. Ali Vetranić je htio da sam stvori nešto novo i originalno, pa i ako mu je nedostajalo genija, da se i približi svomu uzoru, on je to kušao; a kušao je drugačije, nego što su pred njim Talijanci pokušali, pa baš u ovome nastojanju, da bude u stvaranju svoj, zaslužio je, da mu se ime pohvalno i u epici spomene.

U Piligrinu je Vetranićeva najvruća želja bila, da zaboravi svoje patnje »najliše prvi trud, kad plačan život moj prisudi višnji sud nesreći jadovnoj«. Nastupila bješe zima sa svim svojim znakovima: studen, led, snijeg mraz mučahu zemlju, a oluje bijahu već lišile šumu lišća. U božićnje doba, baš kad Piligrin, t. j. Vetranić sam, bijaše »srjed puta od poroda«, pošlje pjesnik svoju svijest u svijet, da mu nadje mjesto, gdje

bi mogao biti sretan. Kad se bez uspjeha svijest povrati, ostavi Piligrin sam plačući svoj stan uprtivši na pleća mijeh, gdje bijaše zatvorio svoje misli. Jadovna srca sjede pod suh javor i otvori mijeh, da se sam sobom porazgovori, ali u njem ne nadje svojih misli, koje bijahu u magli utekle. Zaludu je držao otvoren svoj mijeh, misli se ne vratiše, a javor mu se uz to naruga. Zapanjen gledaše sada Piligrin, što se sve pod njegovim očima zgadjalo. Iz provalije, koja se nenadno u zemlji otvori, dunu bura i rastjera maglu; nepoznata neka osoba pretvori misli u proso, a navališe mravi iz zemljanog praha te ga pozobaše, a i mijeh pregrizoše; panj se pretvori u medvjeda, koji proždre mrave, ali mu od toga nabreknu želudac, tako da se je od muke valjao po travi, dok ga ne ubi milosna batina jednoga satira. Sada mravi progrizoše želudac, dobiše od neke vile krila te se digoše u visine, ali ih tu dočeka svraka, a svraku sova, koja otvori mravima put kroz grlo svračino. Sada su mravi zlatni. Sve je to gledao Piligrin i jadikovao za izgubljenim mislima; javor ga nekako utješi javljajući mu dolazak mojemučin, koja će mu proso pobrati i povratiti. No Piligrin ne bijaše ni tim zadovoljan, već hoće, da mu javor protumači, što se dogodilo, i kako je moguće, da protiva zakonima prirode pojedeno dodje opet na svijet, kao nešto cijelo:

I reče javor moj: dano je naravi,
da obsluži razlog svoj, da obsluži drum pravi;
protivna godišta nu su sad nastala,
ter narav za ništa jur je sva ostala.
Tko sije pšenicu, zemlja mu vrat plodi;
tko sadi ljubicu, trnje mu ishodi.
Neka t' je i ovo znat (a nije stvar laživa):
tovar se konju brat i mulac naziva . . .
Tovarom se dava na domu i polju
čista zob i trava, češu ih na volju;
češu ih i glade svaki hip i svak čas,
i musi ne dade da mu sjedne na ocas;
a dobar konj sada u zabit stojeći
primira od glada travice želeći . . .

I on je bio jednom božji stvor, a sad je godina već cijela i druge dva dijela, da ga je čest u pustoš zanijela, gdje ni ljeti, ni zimi nema cvijetka ni ptice. Bio je mlad i pristao, i u snagu najbolju i sve je imao, što je htio; ali nenavist zlih ljudi navali na njega, te on zastrani život svoj stramputno hodeći i ob dan i ob noć. U putu ga zasta sjever pusti te ga zanese u šumu, gdje mu pakljeni poraz uze vlast, da ostane vazda nijem. »Napokon javor suh bez vida slijep ostah, ostah nijem, ostah gluh, ter toprv trud poznah.«

Nadu, da obazna nesretnikovo ime, morade Piligrin ostaviti, a ono, što mu javor proreče, poče se i vršiti. Podupirući se o štap približivaše se eto mojemuča. Na plećima joj bijahu bisaci puni prosa. Obidje prvo svega Piligrina, pa sjedne na kam bacivši bisake ukraj sebe. Vidjaše joj se po licu, da je zle volje, no hladan je povjetarac osnaži: iglicom babjačom izvadi trn iz pete, pa natuče drijenka s bokvicom te privi ranu. Sada se okrenu k Piligrinu i poda mu desnu ručiçu te ga pozdravi: Čemu si ovdje? Ne znaš li, ako ostaneš tri dana, da će te tri pakljena duha pretvoriti u mramor? Bježi pred zapad sunca; ovdje ti je proso, no ne ćeš ga moći probaviti, ne doneseš li mi cipele. — Dobar je strah, komu ga je Bog dao! — Piligrin zbilja krene na put.

Noć bijaše, a na molbu Piligrinovu pomoli se mjesec. Doskoro vidje Piligrin ovcu, koja bijaše upravila hod k jednoj jeli, gdje se neprestano na nj osvrće, kao da ga zove. Pod jelom ovca usnu; no kad je Piligrin htjede pogladiti, probudi se i posta iz crne bijela kao labud. Kad se napoji na obližnjemu vrelu, postane krasna djevojka. Piligrin se prepadne, no ipak ne izgubi riječ, te joj pohvali ljepotu i upita za ime. Bila je to Dijanina sluškinja, ali mu imena ne kaza. Pokazavši mu način, kako će dobiti cipele, pretvori se u zmiju s bisernom krunom na glavi te zaroni u vrelo.

Odmah ti eto gavrana, gdje sjede na jelu, a u kljunu mu cipele. Naučen od nimfe poče mu Piligrin hvaliti glas, da zapjeva i pusti cipele. To se i dogodi, a tvoj ti Piligrin ne budi lijen, već zgrabi postole, pa bježi! Gavran pak posta pa-

piga te mu doviknu, da se ne okrene, jer će mu inače trud biti uzaludan. Papagao se na to pretvori u striježića, dodje orao, te ga ponese u nebo.

Piligrin putovaše dalje i stupi u šumu punu divljih zvijeri. Bijaše tu lavova, vukova, lisica, kuna, grifuna, harpija, zmajeva ognjenih, troglavih i inih zmija, centaura, satira, bivola, basiliska, himera i drugih. Sve su se te životinje pokoravale djevici, koja ih je upravljala zlatnim štapom. Kad joj se Piligrin približi, opazi prestravljen, da joj je donji dio tijela zmajovski. Ipak, kako nije bilo šale u tom zvjerinjaku, zamoli je za pomoć, a ona mu dâ zlatnu jabuku, da ga štiti od nemani. I ona posta na to zmaj ognjeni, a zlatni joj štap zmija, te skupa poletješe u zrak, a oluja zanije sa sobom sve ostalo.

Već bijaše večer nastupila, kad putnik dospije do jezera, gdje se kupala utva zlatokrila. Žedan htjede Piligrin posrknuti vode, kad začu glas, da toga ne čini, jer je voda začarana. Ne posluša — u zao čas: jedva usta, kad dotrča na jelenu vila čuvarica te vode, te ga sveza zlatnim pasom oko vrata. Ne htjede mu se smiliti, ni primiti zlatne jabuke, koju joj je nudio, već ga kroz šume povede na visoku goru, gdje bijahu Dijanini dvori. Vrata od slonove kosti čuvala su dva lava, koja pogled vilin ukroti. Nad vratima bijaše i natpis, čiji su dvori. Prošavši kroz vrata nadje se Piligrin u vrtlu, gdje je bilo stablo panja od mjedi, lišća i granja od srebra, a zlatnih plodova. U sredini je bio mramoran stup, iz kojega voda isticaše. Nimfe igrale kolo i pjevale, a Dijana motrila to pod šatorom, što su ga izvezle same vile, tako da Piligrin vidjevši slike po njemu uskliknu: »Nije ovo pleteno ni šveno, ner je sve smišljeno.« Vila pripovjedi u to Dijani, što se dogodilo i predloži za kaznu smrt, ili da bude pretvoren u vepra. Dijana je bila milosnija od svoje drugarice, te odsudi, da mu natovare grbu na pleća. Pluto, što mu ga na pleća vila natovari, zbilja i posta grba, te Piligrin nakažen i poružen, »od fijezle štap vazam« ode dalje.

Žedja postajaše sve osjetljivija, te se putnik obaziraš

za vodom. Biglisanje slavujevo otkri mu vrelo, ali koja fajda! u njem se kupale tri vile. Pobjegoše doduše, kad im slavuj oda nazočnost Piligrinovu, ali kad se Piligrin napi, spopadoše ga grčevi u trbuhu, a glas mu neki rugajuć se javi, da ima magareće uši. Proklinjući i jezero i vile pobjegne putnik odatle.

Opet dospije do jezera, no kao da mu je svaka voda imala da donese novih jada i nevolja. Na obali vidje golu vilu, koja se bila sakrila pred Apolinom za javor. Doskora eto ti na vrelo i satira, koji kad se napi, ne htjede poći, već zače moliti bogove, udarajuć u mješnice, da mu vilu dadu za drugaricu. Ugledavši vilu kao pomaman skoči, da je zagrli, ali Dijana je pretvori u mramor. Plačući ljubljaše satir studeni mramor, razbi mješnice i poželje smrt, koja mu se i ozva. Truplo mu je služilo vuku za hranu, ali kad i ovaj poče lizati lice okamenjene vile, prvo ispadoše zubi, pa tad i oči, a na posljetku se vas pretvori u kremen.

Sada Piligrin ostavi svoje zaklonište, te našavši kod hrasta prlitan peharac od smrjeke uze ga, da se lakše u prigodi napije. Uz put napravi sebi i pastirsku frulu, pa sjede kod prve vode i poče da svira. No od jada mu ispade iz usta svirala, jer je pjevala, kako je on ukrao peharac. Ne gubeći vremena izvadi peharac iz njedara, no gle čuda: zlatan je postao, a iz dna mu se svijetlio dragi kamen. Na okrajku je bilo pisano:

Vulkan me izdube, Vulkan me izdila
Dijani na službe, gospodji svijeh vila.

Na jedvine muke sakri Piligrin pehar u šupalj hrast od vila, koje u troje dohrliše. Ne koristi mu ni to, što se sam bio sakrio za trišlju, jer ga prokaže bog Bat. Piligrin se sada branio, da ne zna, gdje je sakrio peharac, jer mu misli odoše, ali na zapovijest vilâ uze u usta frulu, koja poče pjevati:

U hrastu prid vami ne mnogo daleče
vazmite peharac, u duplji ki stoji,
Piligrin grbavac ki skrovno posvoji,

a to je bilo vilama dosta. Sada slušaše putnik dogovor vila, što će mu za kaznu učiniti. Jedna bi ga rada pustiti, a druga

*

predlaže, da ga ubiju. Treća predloži, da mu stave sovlje oči, a na to pristadoše drugarice. Da jad bude veći, poče se jedna vila igrati zlatnom jabukom, te ova posta od jednom klupko kuka, koje vjetar negdje zanije. Privezan uz hrast gledao je Piligrin sve to, a čuo, da mu se sprema ono, čega se je najvećma plašio: sud Dijanin. Ova ne stoji više na vrh brda, nego u zagorju uz vrelo, gdje bijahu porasle jele, borje i topole. Dijana u bisernu vijencu stajaše okružena od svojih dvorkinjica. Predavajuć joj peharac tuže vile gospodarici Piligrina, koja ga zapita, gdje je peharac, što joj ukrade? Piligrin se kleo, da ne znadijaše, čiji je, te postiže samo to, da mu Dijana život oprosti. Uz jelu vezan čekaše sada, što mu se sve sprema, polit suzama i teško uzdišući. U to doženu dvije vile vepra, te počeše pričati, kako je ranio mladjahnog pastira u stegno. Vepar se pravdao, da ga je htio samo poljubiti, a da su zubi krivi, ako ga je ranio. »Pusti mene slobodna, a od zuba čini, što hoćeš,« svrši on, a to mu se i dogodi. Zubove uzeše njemu, a dadoše ih Piligrinu, te obadva biše pušteni.

Kunući svoj udes i zovući smrt, nagnu se Piligrin povrh prvog vrela, što ga nadje, da utaži žedju, ali ga vlastit obraz u vodi tako zbuni i prestraši, da zaboravi žedju te pobjegne. Ne znajući puta, obrati se Bogu za pomoć. Svrši molitvu, a štap od fijerze, što ga je u ruci imao, posta blavor, i zovući ga, da ide za njim, odgmiže kroz šumu. Stadoše oba kod jednog jezera, te sada stoprva upita Piligrin blavora, kako se sve to dogodilo, i je li mu slobodno sada barem piti. »Ne znam ni sam, čija je volja — reče blavor — da sam prije bio zelen pa suh, a sad blavor. Odozgor mi je dana moć, da mogu suditi svako ljudsko djelo. Zaludu ti je pitati, tko sam ja; sad sam blavor, a sad mogu postati ljepše stvorenje. Vode se ne smiješ napiti, jer eto već idu četiri boginje: Junona, Palada Minerva i Venera, da prodju dan kod jezera.« Prvo njih dodje Merkur, koji okuša vode, pa zadje u razgovor prvo s Piligrinom, pa tada s blavorom. Njemu potonji i pripovjedi svoju metamorfozu: bio je vila, koju lovac rani, a Jupiter pretvori i

milosrdja u fijezlu. Smilila se bijednica i Merkuru, pa joj čarolijama povrati vilinje lice. Kad nestane vile, stigoše boginje. Merkur ih ponudi pićem, ali ne htješe piti, pa Merkur izlije vodu na tle. Iz polivene zemlje niče prekrasan cvijet, a božice se pokaraše, čiji je. Merkur ih umiri, a pomogoše ga i pčele, koje oteše cvijet Venerinim rukama, te ga u zrak poniješe. Na to nestane Merkura, a sada opaziše božice grbavca. Pričajuć svoje doživljaje ganu srce neumrlima, ali uvrijedi Veneru, poredjujući njezinu ljepotu ljepoti drugarica, tako da odletje u nebo obavita gustom maglom. Palada, Junona i Minerva na izmjenu tješahu putnika, a ujedno mu i javiše, da mu dan sreće nije dalek, jer će doskora vidjeti mojemuču.

Ova zbilja i dodje tjerajuć pred sobom zlatne mrave, a noseći na plećima pune bisake. Piligrina s prva i ne prepozna, tako se bijaše promijenio. Kad joj cipele preda, dobi od nje proso, ali uz opomenu, da su misli različite naravi: jedna vuče ovamo, druga tamo. To okuša i grbavac, jer kad se prosa najede, nabreknu mu želudac, a misli se počeše prepirati. Potuži se mojemuči, a pripadom je upita, smije li pokupiti zlatne mrave: »Jedne mi ih misli prikazuju kao tajnu nesreću, a druge mi proriču po njima svako dobro: bez njih se, vele, ni kralj ne kruni; bez njih nije dobiti ni infulu, ni kardinalski šešir.« Mojemuča mu odgovori, da svojom svijesti ravna svojim mislima i svlada neodlučnost, ali neka ne dira u mrave. Mučeći se tako svojim mislima, zaspa Piligrin od umora tako tvrdo, da ga ne probudi ni štipanje mravî, koji bi ga bili svega izgrizli, da ga mojemuča ne ubode iglicom suknenom u nos. Kad se prenu, ima što i vidjeti: gonio satir divljega pastuha: muha i reve kao nesvijestan, a gonič »hrastovom matragom ebra mu brojaše.« Prije nego pastuh do njih dodje, pretvo-še se mravi u muhe lajnene, te u roju sjedoše na bližnji bor. atir u to pripovjedi mojemuči, kako je njegovao pastuha i obro ga hranio, a on, kad se nasitio, mjesto da bude zavalan, pruca kopitima. Moje, kad to začu, naredi lajnenima uhama, da sidju; s početka se s njihova uboda pastuh prucao revao, ali mu bilo zaludu, te napokon iznemogao uprosti se

kao mrtav po travi. Mojemuča pouči satira, kako ga ne smije predobro hraniti ni toviti, a neka mu protre püt, gdje ga muhe izjedoše, ošljim badeljem, skrobutom, osjenčom i rutom, a nek mu pod rep ožme naranče ljute.

Piligrin i ne vidje, kuda satir odagna pastuha, jedino se mučio pitanjem, kako će se osloboditi grbe i ostalih nakaza, kojim ga vile bijahu nadarile. I tu ga pomože mojemuča, koja ga uputi, prije nego je nestane na orlovim krilima, na Circu.

Ne znajuć puta, ode Piligrin bez vodiča, da je traži. Doskora opazi čudnu zvijer: glava joj bijaše od djevojke, rep od kune, a nije bila veća od vidre. Piligrin pohrli k njoj, skine kapu i zamoli je, da ga prati, kako ga bijaše moje naučila. Životinja ni da bekne, ali joj je po licu bilo vidjeti, da ponudu prima. Poslije neko doba, što su putovali, progovori zvijerka i javi Piligrinu, da je spilja blizu. Išli su kroz šumu, gdje je Ljubav pretvorila ljude u zvijeri, pa oni pasli mirno jedan uz drugoga. Zaludu ga zvahu, da im se pridruži: Piligrin kao da je ogluhnuo i tako sretno stignu do jezera. Pio bi i sada jadan grbavac, ali se sjeća, što mu se prije zgadjalo, pa pita prije svoju pratilicu. Ona mu to zabrani, ali da ga bar donekle utješi, priča mu o drugome vrelu, gdje će bez straha moći piti i za uvijeke ugasiti svoju žedju. Zvijer se tada nagnu nad jezero i poče tužiti, a na njezin glas ispliva iz jezera nimfa ovjenčane glave. Tirena ispriča sada svojoj drugarici, kako je to, da je u podobi životinje: U zoru ostavila ona jednom vodenu površinu te pjesmom budila po šumi slavuje, da joj otpijevaju; susretne pastira, koji je obasu ljubavnim izjavama, a kad Tirena ne popusti, pokaže se kako preodjeveni Jupitar, te je htjede silovati; Junona začu njezin vapaj te pošlje na zemlju maglu i kišu, tako da je Tirena pobjegla, ali je Jupitar iz osvete pretvori u zvijer. Majka voda hoće sada da Tireni vrati prvašnji oblik, a hoće i Junona, koja se spusti na zemlju po duzi. Čarobija na Junonine riječi presta od časa, te se Tirena kao vila baci u jezero, gdje je nestane. Piligrin začu od nje još jedino, kako će doći do spilje, u kojoj stanuje čarobnica Circa. »Na brdu je šuma, a u šumi mogila obrasla brštanom,

skrobutom, lozom divljačnom i ostalom pustoši trnovom i dračnom. Kad mineš gomilu, naći ćeš spilju medju dvije litice, gdje nije vidjeti žive stvari.« Piligrin nadje sve baš tako, pokuca na vrata; otvori mu ih starica i ode, da ga gospodarici javi. Doskora se pojavi djevojka, koja ga povede šaleći se kroz taman hodnik do zlatnih vrata.

Sa 4374. stihom pjesma je valjda zbog smrti prekinuta. Sam Vetranić boji se u svojoj pjesmi Musam, da je ne će moći dovršiti, premda »osnova nije duga, ka još nije dotkana,« ali »od velje slabosti trepti mi sva ruka i ostale sve kosti, ter perce vladati ne mogu od tuge ni pjesme skladati ni kratke ni duge.« Srećom možemo nagadjati, što je Vetranić htio još da reče, po 17 pjesama, koje je tradicija, pa i sam sadržaj, vezao uz Piligrina. Put regbi dakle nije svršio u spilji Circinoj. Već ga Tirena bila upozorila na jezero, gdje će utažiti svoju žedju, a to jezero opisuje pjesnik u pjesanci Mladosti I. Voda mu ima snagu, da odaleči brige i jade od ljudi, koji je piju. Pokraj njega pod jelom sjedi djeva, kojoj na svijetu nije u ljepoti premice, pa nudi pohadjače zlatnom čašom, koju puni iz zlatnog vrča; vrč se ne isprazni nikad, a tko se više namučio, da do nje dodje, taj više i pije, te je po tom sretniji. Djeva se zove Gracija, a Kupido joj privodi goste. Tamo krenu iz špilje i Piligrin, a prihodi se »po ognju, po vodi, kroz trnje, kroz draču.« U pjesanci Arionu tumače se te riječi »po ognju« ovako:

kad pridoh dva mosta . . . .
prvi mos' ognjeni, gdje mi da krvav trud,
i drugi vodeni, a ne vijem, za ki sud.

Pristaje li ovamo i »bez glave trup ružan grdobnu nakazan,« o čem je govora u pjesanci Eolu, teško je kazati. Piligrin je ima svakako svršiti uveličanjem Svemogućnoga, jer nam sam pjesnik kaže:

Ter Boga proslavim, ki je Bog svih boga,
kad pjesni dovršim od skladanja moga.

Tko sve ovo, pa i površno pročita, razumjet će odmah, da se pod ovim odjelom skrpljenim iz klasičke latinske i grčke

književnosti te talijanskog idilizma nešto dublje skriva, te da je sve Vetranićevo kazivanje velika alegorija. Ali je teško svagda pogoditi Vetranićevu misao. Riječi: »ja bivši srijed puta od moga poroda« vode nas negdje na svrhu drugoga, ili početak trećega desetgodišta XVI. vijeka. Pjesnik prilično mlad, a po talentu ugledan benediktinac lutao je tada po Italiji, jer kako nije htio zamijeniti pitomi Lokrum sa odaljenim Mljetom, sam pobjegne u Italiju, ali svojevoljno progonstvo okrenu senat dubrovački 4. studenoga 1517. u prisilno, jer toga dana budu i on i Benedikt Žužorina gen. Paolo, drug Vetranićev u bijegu, za uvijek prognani iz grada. Na ovu je nesreću po svoj prilici pjesnik mislio, kad govori o »prvomu trudu«; bit će od sada Vetranić češće nego prije pomišljao na sreću i svjetska dobra, i čemu smo baš rodjeni, a u tim mislima on zače ideju svoga Piligrina, jer je o njem barem sigurno to kazati, da nam pjesnik hoće da pokaže ljudsko gonjanje za srećom.

Mnogo je Piligrin bio do tada već doživio i teških se misli namislio, ali još nije gospodar svojih misli, nosi ih na sebi — u mijehu, a ne u sebi. Mame ovoga svijeta, prikazane kao zlatni mravi, kojih nije moguće uništiti, već se pod ovom ili onom podobom uvijek javljaju, kao da mu hoće da ukradu misli te ga povuku za sobom, da ga ne upozori na pogibao javor, — t. j. ili primjer bijednika, koji se jednom u svjetsku sreću uzdao, dok ga ne prevari, ili glas znanja, ili ljudsko iskustvo. Javor mu ujedno kaže, tko ga može pomoći, a to je vjera — mojemuča; ali nije dosta vjerovati, već i raditi prama svojoj vjeri, činom je posvjedočiti. S toga ga i šalje mojemuča, da se potrudi i nadje cipele — valjda aluzija na ondašnje zle crkvene prilike. — Piligrin je dobro oboružan za taj put, amulet mu je zlatna jabuka, a pravilo: ne osvrći se natrag. Ali su tjelesne pobude u njega tako jake, da ga popudbina svagda ne spasi. Neprestana žedja za uživanjem čini, da zabasa, te kad poslije dugoga lutanja opazi svoje lice u staklenoj vodenoj površini, sam se sebe preplaši: dobio je kao nagradu svojih zlodjela grbu, magareće uši, sovlje oči i zube od vepra. Nije ta svojstva Vetranić slučajno odabrao, već

svako znači nešto; to su različiti stepeni ljudskoga padanja. S početka gledajući uvijek na zemlju, majku slasti i lasti, postane čovjek malo po malo sličan grbavcu, koji mora — hoće, ne će — gledati u zemlju. Domalo mu se prilijepi uz dušu i svojstvo magarca: da je zadovoljan onim, što mu se nudi, samo da je sit; dapače ne može podnijeti ni istine, kako ni sova sunčanoga svjetla. Zadnji je stupanj pada onda, kad se čovjek može uporediti svinji, koju pjesnik nazivlje »jaki sve gnusan stvor«; čovjek nije samo zadovoljan, da u blatu živi, nego ni ne može drugdje. Ali često to dugo ne potraje, jer se probudi uspavana savjest — suh štap, koji se pretvori u blavora — i opet te k vjeri privede. Ona mu povraća misli, ali je to još veći uzrok nemira, a taj nemir može utažiti jedino čarobnica Circe — Crkva, koja i Piligrinu pokaza, šiljući ga na vrelo Gracijino, gdje će zauvijeke ugasiti svoju žedju.

Kako se dakle vidi, htio je Vetranić pokazati čovjeka u trojakom stanju: grijehu, pokori i božjoj milosti, te ga potom možemo punim pravom ubrojiti u nasljednike Danteove. Nazivajući sam svoje djelo »pjesni od pakla i od raja«, ne taji vrelo, iz kojega je crpao; no uporedjujući bolje Božanstvenu komediju sa Piligrinom, vidimo, da ima medju njima velike razlike, i to ne samo u obliku, što svak može vidjeti, nego takodjer i u mislima te shvaćanju ovoga svijeta.

Imao sam već prilike, da kažem svoju o Vetraniću kao čovjeku. U njega je neprestana borba medju prirodjenom naravi i prisvojenim asketizmom; njemu bi se baš mogle namijeniti riječi iz Preradovićeva Pjesnika: Nebo vjetrom uzdiže te, — a zemlja ti letjet ne da, medju zemljom i medj nebom, tvoja duša uvijek preda. Hotio bi Vetranić biti idealan te ne mariti za ovu zemlju, ali je u idealnosti realan. To se opaža i u Piligrinu. Od čovjeka, kakav je Vetranić, ne možemo ni zahtijevati, da nas vodi nebom i paklom. On se drži zemlje i pripovijeda nam putovanje, koje, pa i fantastičko bilo, ipak ima realne podloge, te se od zemlje ne odalečuje. Kao odjek baš realizma Vetranićeva možemo i to smatrati, što je njegova pjesan naprosto prikazivanje dviju crkvenih institucija: ispo-

vijedi i pričesti; i po tome se vidi, da se Vetranić nije htio udupsti u teologijska pitanja, nego se zadovoljava crkvenim dogmama te nam ih hoće zorno prikazati. Dante n. pr. razlikuje dvojako blaženstvo: blaženstvo ovoga života, koje stoji u krjeposnu življenju i koje je prikazano slikovito u zemaljskom raju, te vječito blaženstvo, koje ljudska krjepost ne može postići bez božje pomoći. Po nazoru pak Vetranićevu filosofija ljudska — javor i misli Piligrinove, koje mu bježe — ne daje sreće čovjeku, već jedino opominje čovjeka na ustrajnost te nam može pokazati vjeru kao spasiteljicu. Bit će posljedica toga, što u Piligrinu ne možemo ni da opazimo traga kakvom samostalnom djelovanju. Dante, kad zaluta, kuša barem dočepati se vrhunca suncem obasjana; po Vetraniću naprotiv vrag, svijet i čućenstvo tako je jako u čovjeku, da im se ni ne kuša bez milosti božje oprijeti. Prama tomu i naslika putnika, a ne može se kazati, da je to koristilo ljepoti same pjesme.

Kako nije Vetranić ropski slijedio Dantea u glavnoj misli, tako nije slijedio ni ostale pjesnike u potankostima. Svim epizodama, kojima je Vetranić bogato okitio svoje djelo, a od kojih skoro svaka hoće da dokaže primjerom koju moralnu istinu, svim dakle tim epizodana naći je uzora budi kod Rimljana, budi kod Talijanaca; ali se ne može kazati, da je pjesnik prepisivao. To su većim dijelom reminiscence štiva Vetranićeva. Uz Dantea vidimo da je Vetranić poznavao i Ariosta, Teokrita, a osobito Ovidija, po čijem uzoru i stvara svoje metamorfoze; a uzme li ih nepromijenjene u cjelini, on ih udesi prama ostalomu. Epizoda n. pr. divljega prasca, komu Dijana sudi, jednaka je 31. Teokritovoj (?) idili, samo Vetranić zamijeni Veneru Dijanom, Adonisa neznanim pastirom; a jer je htio darovati Piligrinu veprove zube, ne pušta ga Dijana bez ikakve kazne, kao što Venera svoga vepra, koji joj ubi ljubljenoga Adonisa. No i ako se vidi, da je Vetranić dosta čuo i čitao, ipak treba kazati, da je dosta površan, kako to najbolje dokazuje epizoda o božicama pri vrelu.

Pitanje je sada, je li smio Vetranić zaodjeti svoje djelo u tako starinsko ruho, te nam alegoriju o ljudskom životu pre-

nijeti u šume, po kojima satiri i vile kolo vode? U Italiji je doduše već bio zavladao ovaj pravac u književnosti, te je odgovornost Vetranića, kao čeda svoga vremena, manja; ali ne smijemo zaboraviti, da je Polizianu i Sannazzaru, u koje se dum Mavar ugleda, predmet njihovih pjesama bio zgodniji i podesniji, da u nj upletu priče iz grčke i rimske mitologije. Sannazzaro pjeva arkadske pastire, Poliziano viteške utakmice, pa tu predmet dopušta i Minervu i Fortunu. Nije tako u Piligrinu, te neprestano uplitanje vila i božica u pjesmi, koja hoće da opjeva jednu kršćansku istinu, ne možemo nazvati sretnim pjesnikovim iznašašćem. Odviše smeta i odviše nas svaki tren odvraća od glavne misli.

Ima i drugih griješaka u Piligrinu, od kojih se neke dadu opravdati time, što djelo nije dovršeno, a druge protumačiti iz karakteristike cijeloga pjesničkoga rada Vetranićeva. To umanjuje mnogo vrijednost pjesmi, ali je ipak ostaje dosta, da je nazovemo znamenitim pojavom u našoj starijoj književnosti. Slika nam Vetranićeva rada izlazi po njoj dosta jasnija, a ujedno je i čudan primjer, kako se je u Dubrovniku htjelo da ujedanput presadi i navrne na domaće sve, što je u Italiji bilo, bez obzira, slaže li se jedno s drugim. Piligrin je kao nekakav mozajik, komu kamenčići nijesu složeni harmonički u jednu sliku; ne odaje umjetnika, ali bi ipak htio nešto stvoriti, pa pozajmljujući tamo amo sklopi nešto, ali to uvijek ostaje krparija.

Slične su po sadržaju, a donekle i po obliku Piligrinu: Planine, ke zdrže u sebi pisni pete po pastirih, pripovisti i pritvori junakov i deklic i mnoge ostale stvari složene po Petru Zoraniću Ninjaninu. Sudeći po naslovu rekao bi čovjek, da su u pjesmi pripovisti i pritvori glavno, ali nije baš tako. Ključ je tumačenju Zoranićevih Planina: Vidinje Divnića s Hieronimom i s Justinom. Tu nam pjesnik ovako kaže svoju namjeru:

»Eto se pak nebo otvori i od tole bil oblak kako od čista bumbaka u priliku od pristola ispusti se, a na njem u sridi vila jedna sva u čisto bilu tako jasnjaše, da oko moje

stanovito u nju ne mogoše pozriti, da pravo kako človik, ki u sunce gleda, i ča već razgleda, tako već zasnićen ostane, tako ja stah. Zato oči na nje desnu stran obratih i vidih stara muža i počtenja i časti dostojna, i u obličje ga pozriv poznah, da to biše ona našega jazika, pače li krstjanske vire stanovita klonda, Hieronim, toko slovuć i počtovan na sviti; a z druge drugi muž staše, koga kako razgledah, poznah, da to on dobri i počtovani i dostojni pastir biše, komu se god zrćaše i k njemu pristupiv i zagrliv ga, gdi se gospoda zagrljuju, i tri krat rukami obujam ništar ne zauhitih. Tad on tiho kleče: ‚Čist duh sam ja, a ono, ča ti zauhitit mni, u grobu tom jest. Davori, davori, Petre moj, ča milost milostivo prijatu u tašćine tratiš? Ča se ne protrizniš? Ne znaš li, da t' je umriti i svega toga Bogu pravomu sudcu odvit dati? Zač jedan kip (mogu reć) smrdećiv ženčice jedne s tolikimi hitrijami, meštrijom i načinom siloval si se naresiti i proslaviti? Evo sam ja pri jistini, a ti na laži jesi, kako vi svitovni u priči rečete. Nemoj u svidočastvu vile ove lagati ni hitrijom naperene riči jistini podobne govoriti.' — Prid takovom vilom od takova muža ukoren se videći ja od onoga, ča mnjah, da mi kriposno dilo biše, lica mi se rumenim sramom pokriše, dali postavši tako odgovorih: Počtovani gospodine oče, ča godir reći hoću, vila ta hoću da mi svidok bude, jer ona dobro izvod od misli moje zna: ne putovah na planine, ne pisah, ne peh za ženčice jedne svitovnu ljubav, budi da se svitovnim lako vidi, i u jisto ne slidim ubeći Martu, ali Liju, da Rakel i Mariju, i ne rešim kip ljubovce moje, da činju kako prijatelj človik, koga prijatelj u tamnici bude, a kako običaj jest, tamnice sve smrdećive jesu, prijatelj razlikih cvitov i zeljaj mirisnih otrca i nastrka tamnicu, ne za nju naresiti, da za prijatelja pokripiti, tako ja ne telesne lipote i gizde hvalim i čtuju, da duhovne kriposti slavim i poklanjam.«

Ovdje pjesnik, koliko je moći razumjeti, izričito se brani od prigovora, da on slavi svjetovnu ljubav: što je nakitio svoju

pjesmu ljubavnim zgodama i pritvorima, učinio je kao prijatelj, kad kiti prijatelju tamnicu, da mu bude ugodnije; inače on slijedi Rakel i Mariju, a ne Martu, ili Liju. Ove je riječi sam pisac razjasnio riječima: vita activa, vita contemplativa, koje nijesu nepoznate Danteovim ispitivačima. No nije to jedino mjesto u Zoranića, gdje se povodi za Danteom. Tko vodi našega Petra u njegovu fantastičnom putovanju? Milostja. »Uputih se tada i gredući vazda noga stanovita dolnja biše,* stazom nikom mnogo kamenitom i skračljivom ne vele hodih i tuj iz jezera jednoga, ko iz paklene propasti ishodi, protiv meni znevarke strašna i čudnovata zvir izašavši naskoči me. Sedam glav razlikih, a četiri drakunske noge, a kip zadnji kako mrk osal, a očas zaključast kako klišće na dvoje jimiše. Prva glava od strašna i zapinjena lava, druga od gnivna medvida, treta od crna gravrana, četvrta od bludne žene, peta od ljute i srdite zmije, šesta od krastavice žabe, sedma od zlohlepna vuka.« Petar se poboja, no Milošća ga umiri riječima: drugi put držati triba ti je. Sve to sjeća Danteova silaza u pakao: i njemu se prikažu u putu tri zvijeri: lav, vuk, ris — alegerija nasilja, prijevare i lakomosti; i njemu Vergil upravlja riječi: Treba, da se držiž drugoga puta.**

I zbilja Zoranić uz Milošću sidje kroz spilju Vražja vrata, gdje odiše kao vjetar Bura, ohola djevojka, koju bogovi u pakao strmoglaviše, i dodjoše oba do vrata, na kojima bijaše napisano:

Po mni se uhodi u najgorčiji stan,
lako se prohodi, da teško 'zide van.

A to odgovara onome na glasu Danteovu natpisu:

Per me si va nella città dolente . . .
lasciate ogni speranza voi ch' entrate.

Ovdje se Petar rastaje od Dantea, jer Dante silazi u pakao, a Zoranić samo vidi kroz prozirni kamen paklene muke. No pakao je još opisan po Danteu. »To je misto mnogo raz-

* Dante: Si che 'l piè fermo sempre era il più basso.

** A te convien tenere altro viaggio.

košno i u krug vele široko sve na niže gredući, po koj župi razlike strašne i čudne zviri svude duše bogu nevirne i neposlušne, a iskrnjemu nedrugoradne, razliko pečalno i vik tugarljivo mučahu, a u najdonjem jezeru i propasti poglavica paklenoga kraljestva, nesmerni Lucifer, žestoko verugami svezan staše, iz očiju mu vazda bruzgom vičnje prigorke i jadovne suze tecihu u toliko obilje, da sedam rik jacih i strašnih po paklenoj državi činjahu, ne kako vode, da pravo kako goruća pakla, i po jimenu vod tih općeno propast ta Pakal zove se. Nesmernimi kreljuti Lucifer polepetavši sve vode u magnutje ustinuvši poledi, i pake svojim jadovnim zdahom sve živućim ognjem užga: zato reče se, da tuj jest trepet i škrget od zubi.« Sada mu Milošća ispriča hudopsku genealogiju, koja sliči mnogo Bunićevoj u već spomenutoj pjesmi Sedam opačina, pa ga uvede u planine. Sada tekar počinje onaj dio pjesme, koji bi pravom i zaslužio ime Planinâ. No ovo je kao umetnuto u pripovijedanje, koje pjesnik opet prihvata ondje, kad se odijeli od pastira i uputi k čarobnici, da ga oprosti ljuvene uze, koja ga već sedam ljeta davi. Put mu kaže Svist, a vračarica stoji na vrh brijega. Ona je uprav Dejanira, no izokolni je svijet zove Dinarom. Kad se srce pjesnikovo čarolijama izliječi, zaspa pjesnik, a u snu mu se prikaza vrt Slave. Četiri vile tu drže zlatne jabuke u skutu; Latinka, Grkinja i Kaldejka imadu ih dosta, a Hrvatica vrlo malo, jer joj rodjeni sinci vole pisati tudjim jezikom. Probudivši se uputi se kući, a vodi ga vila Krka uz Tnin i Skradin do Šibenika. Iz Šibenika preleti more na zlatnoj jabuci vile Milošće i dodje kući, gdje posjeti grobove lijepe Jelene i pastira Jurja Divnića, a oko njihova groba baš nariču pastiri. Tu mu se prikaže i vizija »od malinara vrimena i malin, kakov je i ča melje«, pa i Istina sa Hieronimom i Divnićem, o čem je prije bilo govora. Tim se i svršava pjesma.

Ova vračarica, ovo putovanje kroz planine i šume i nehote sjeća Vetranića; ali to baš ne znači, da je jedan drugoga poznavao. Tužeći se na nemar Hrvatâ vila Hrvatica u vrtu Slave pokazuje »nič malo jabučic« u svome krilu. Na drugome mje-

stu spominje joj pjesnik slavnoga Marula pastira, pa sudeći po tome, regbi, da je Petar znao za književni pokret u Dalmaciji, ali ne za onaj u Dubrovniku. Kad bi pak i bio znao, nije mogao čuti za Piligrina, jer su Planine ispjevane 1536., a Piligrin ne bi dovršen ni 1576., kada Vetranić umre. Po tom dakle nije moguće, da se je Petar povodio za Vetranićem; a ima li medju djelima njihovim sličnosti, znak je, da su obojica crpli iz istih vrela. No i ako je i jednomu i drugomu talijanski književni pokret bio poznat, opaža se u njima neka razlika: Vetranić je neumjetniji, a originalniji od Petra. Dum Mavar je površno poznavao talijansku književnost, a Zoranić piše ne samo iz sjećanja, već kadikad do slova prevadjajući svoje izvore. To smo vidjeli za Dantea, a to će bolje potvrditi i razglabanje njegovih zgoda u planinama, kamo ga Milošća uvede.

Već sam spomenuo, da je ovo putovanje kao nekakav umetak, pa se čitalac sam pita: čemu to? No tko poredi Sannazzarovu Arkadiju, vidi, da to nije izmišljotina našega pjesnika. Da se izliječi od ljubavi — pripovijeda Sannazzaro — ostavi pjesnik svoj dom i dodje k rijeci, gdje ga vila pozva sa sobom. Kroz rijeku otvori nimfa put i uvede ga u podzemnu spilju, gdje nadje mnoge vile Otale stigoše putnici k izvorima zemaljskih rijeka, a malo dalje vidje pjesnik veliku vatru, gdje se pale za kaznu giganti. Došavši do Sebeta, napuljske rijeke, ostavi nimfa pjesnika, a on posjeti riječnoga boga, pa se uputi kući. Na putu još začu dva pastira, gdje plaču smrt djevojke.

Sve ove momente nalazimo porazbacane tamo i amo i po Planinama, a kao što na svome putu zadje pjesnik medju pastire, dogodi se to i našemu Petru, samo što on obra za pozorište svoga putovanja kršnu Dalmaciju, i to ne hoteći zaostati za piscima, »ki deželje svoje razlikim i narešenim govorenjem, ča već mogu, hvale.« Ta domoljubna tendencija, koja se kroz cijelu pjesmu očituje, baš je glavni ures pjesnikov, a još mu je veća dika, što je kao prvi u gornjoj Dalmaciji pjevao 1536., u doba, kad pojam o narodnosti nije bio razvijen.

Putujući kroz planine namjeri se pjesnik na pastirsku

družinu i baš u oči 1. svibnja, kad je običaj kuće odabranica kititi cvijećem i pjevati im ljepotu. Zoran — tako se u pjesmi zove pjesnik — bilježi te pjesme, a bilježi i pastirske pripovijesti o raznim prijetvorima, te i natjecanje pastira u pjevanju, pa napokon i »tužbeni poj pastirov od rasute baščine i poj slavnoga Marula pastira«, lijepu alegoriju na tadanje žalosno stanje u gornjoj Dalmaciji, na koju su danomice Turci nasrtali. Pastirske ljubavne pjesme nemaju u sebi ništa pastirskoga, već su odjek trubadurske lirike. Pjesnik ni sam to ne taji, dapače kad što prevadja na rubu i kaže, odakle je preveo.*

Mučnije je kazati, odakle je Zoranić crpao gradju za svoje »pritvore«. Kako su to skoro najstariji primjeri umjetne svjetovne proze, navest ću jedan doslovce, izostavljujuć samo nepotrebno. Pripovijeda pastir Repelja:

»Dijaše dakle, da Dražnik i Novak budući bližike, jednolitci, kriposni i umitelni jednako, a jer vazda prilika priliku ljubi, jedan drugoga, kako već se more, tuko srčeno ljubljaše. I budući većkrat Prislavka sina Novaka i netja Dražnika strašnom smrtju Sokolarovom strašila, a to, da se ženske ljubezni varuju, oni dake veći dil u lovi daše se . . . I budući

---

* Preveden je osim ostalog Petrarkin sonet XC:

Pace non trovo e non ho da far guerra,

pa broj CLXVIII:

Amor con la man destra il lato manco
m' aperse e piantovv' entro in mezzo 'l core
un l a u r o verde . . . . . .

što Zoranić ovako parafrazira:

Pride s vlastju silnom,
ter rukom nemilom,
prsi mi otvori njom
i f srdačcu usadi granu j e l e vite . . .

Prevedena je i poznata canzone:

Che debb' io far, che mi consigli, amore?
Tempo è ben di morire . . . .

i to ovako:

Ča jimam činiti, svituj me, ljubavi?
Vrime je umriti . . . .

jedan dan obadva s luci i strilami lovinu išćući, mnoga polja, dolce i brda, dubrave, luzi i gore prošli, napokon na tretu svitlost u ovoj gori košutu jednu upaziše i tragom tražeći napokon većkrat ustriliv ju, li bižeći ona k jednoj bistri vrulji, kâ pod dubom u sini tiho romoraše, pride. I tuj košuta trudna i na smrt izranjena žitak dospi. A oni za njom tražeći, tuj najdoše mrtvu, i trudni budući, pokle ju svu razgledaše i vodom sebe prohladiše, počinuti hteći na drobni travici oba dva legoše i usnuše. (Sad se pripovijeda Dražnikov san.) Tuda lovom gredući dvi prilipe vile, Mare i Jela, trudne k vrulji dojdoše, Jela sva zelenim odjevena, a Mare sva u bilu; svakoj samo dvi kosice od spridnjih vlas spletene, svi ostali vlasi podivjajući rastreseni na pleći kako sunčani zraci razbludno pušćahu, na svakoj venac od razlikih cvitov zlatom povit a biserom nakićen glavice rešaše; svaka uzdržana malne do kolina u okolicah ne vele više gležnja: sredno zapetimi svakoj do grla putačca zlatimi zaponci sprid zapeta dvi jabučice zakrivaše; u svake luk demirskim tegom hitro napisan, a pri bedri tulica zlatopernimi strilami. I tuj došad i najpri košutu mrtvu vidiv i porazi na njoj od jadovnih stril i dobro razvidivši poznaše, da od umićih i jakih ruk udarci bihu, jer svi kako upireni bihu, i kako nikom zavidošćom ukorene stahu, kad Jela nic obrativ se vidi ova dva mladića na travici raskošno ležeći i k Mari obrativ se: »Nut, reče, ono lovci, čija lovina ovo jest.« — A ona obazriv se, lipotu i mil pozor njih vidiv, sva se začudiv vrh sebe sta, a ljubveni bog, ki sakriven mej dvimi druzi staše, zlatopernu stril na svionu titiv staviv i k desnomu sašu protegnuvši ispustiv, obe dekle u srdačca udri i u njih pake mil oganj, Jeli od Dražnikove, a Mari od Novakove ljubavi po svojoj naravi i običaju prez milosti užga. One još ne znajući, ča je ljubav, ili ča se zove, jer samo dobrohtinje po zapovidi Dijane božice njih meu njimi općaše, čujući, da jim se srdačca u slatkosti nikoj užgaše, svaka k svomu prišad, i speći jim svoj venac na glave staviše i luci njih, ki tuj polag njih stahu, vazeše, a svoje na misto njih postaviše. Još s nikim stidom ne smijuć zbudit jih, dali nad

njimi njih uljustvo i lipost razgledahu, vlasi ne duzi, d
kako zlate žice, ali kako nič jino, ča jim se već pristoji
svakoga samo zelenom javorovom kiticom u venac ugnuti
pritisnuti, a čelo svakomu kako od čista i glatka dijaman
nijednomu još mah rumeno i bilo lice biše oskvrnil. To je
drugoj čudeći se hvaljaše i večkrat posumnjiše, da bozi b
i u lovu budući trudni počivahu. O koliko z dobre volje z
dili bi jih, da bi jim neki stid od dvorna činjenja u srcu ne
a to za moći njih ljubveni i mili očice viditi! Sumnjeć pa
da jih tkogodi ne zastane, s česa bi jim prid Dijanom i vila
prirok bio, i jino ne mogući, oči napitavši otidoše, i ne v
odašadši pri jednoj vrulji pribistri sedoše. Bihu se zbudili
dva bratca, i na glavah venci našad, a luci prominjeni, reko
Nisu neprijatelji bili, — i ono prem ča bilo biše, prisudiš
dobri kobi ufajuć ustaše i odlučiv od kud bolja kob izide, po
eto jedna golubica iz duba iz desne buknu i prid njimi leteći
bljuditi ja; a oni za njom stanoviti dobri kobi. Dovede jih d
golubica, kadi dvi deklice na tržanci pri vrulji mej sobom
zgubljene slobodi, a ne znajuće kako, pripovidahu. Tad mlad
kako se pristoji, Boga ime zazvaše i od dekal dvoran odgo
imiše. Oni svaki svoju obimi rukami za miše popadši: Aj, sla
ne samo od lukov naših, da i od srdac lupežice! rekoše, —
one sramne potezahu se pobignuti hoteći. A oni ih laskaju
kako j' običaj ljubvenikov, ali za bolje reći, kako jih ljub
učaše, razlikimi dvornimi riči nastojahu ono, ča željahu,
njih imiti. I tako njih slatke i medvene riči i već semo
ljubav more, da ne samo srdačca dvih poraženih ljubven
strilami mlajahnih vil, da svako mramorno srtce i svake lj
zviri bili bi ukrotili. I premda nikako, kako je ženski obič
odrvati se hteći, napokon dobiti se daše i dobrovoljno ko
on, ki svaki ljubvenik želi, narav ih učeći, skupno očutiš

Pjesnik pripovijeda dalje, kako je Dijana to opazila,
ih usmrtila. Jelu pretvorila u jelu, a Maru u vrulju, »koja
do današnjega dana zove mramorna.« Dražnik i Novak sazn
njihov udes od Prislavke. Dražnik se ubi te bi pretvore
vodu Dražnik, a Novak je toliko plakao na majčinu krilu,

se u vodu kao i brat mu Sokolar rastali. Prislavka vidjevši njihovu svrhu ukratko skonča svoj život i ukopana je u zemlji, koja se po njoj zove Privlaka. »Pritvor« svršava ovako: »Protej, bog morski, pokol obiju sinov i ljubovce smrti vidi, svoju dragu Prislavku milujuć, rukami svojimi zagrljenu vazda drži. Jela i Mare, budi da život u dub jedna, u vrulju druga pritvorene bihu, ništar manje svist jim još neoskvrnjena u pritvorih osta; i premda one na planinah prik gor, a Dražnik i Novak u donjem primorju pritvoreni bihu, ništar manje za srčenu ljubav, ku u životu jedan drugomu nošaše, pod visine gorske i pod dubine morske i tuku zemlju prošavši, Mare granom od vrulje svoje svoga Novaka većkrat najti grede i granu potokom dileći Dražniku listja jelova, ko od zlatovitih vlas Jelinih stvori se, za ljubav većkrat donaša, kako oni, ki tuj stoje, većkrat vidili su.«

Iz ovoga se primjera vidi, da se pjesniku ne može zanijekati poleta. No analizujuć bolje ovaj »pritvor« vidi se, da to nije sve originalno, a koliko je originalno, ta je originalnost ograničena tim, što se slični motivi nalaze i u drugim »pritvorima« Zoranićevim. Svi su, da tako rečem, stvoreni na jedan kalup. Imena vrela i stabala iz zadarske okolice smatra pjesnik kao imena svojih junaka i junakinja, koji se slučajno vide i zaljube te slijedeći glas naravi zgriješe. Budućnost im se obično prikaže u snu. Sada obično dodje ili kakav slučaj, da jedno mlado pogine, ili kazna rasrdjenih božanstava, obično Dijane, čuvarice čistoće svojih vila, a drugo se od jada razboli i umre. Milosrdni bogovi, ili vile ovjekovječe na to imena ljubavnika kakovom biljkom, koja se po njima prozove, ili kakvom vruljom. Ovo je običan oblik prijetvora, koji je u ostalom pjesnik pozajmio u starine, ili u talijanskih pisaca. Znamenito je i to, što je Zoranić regbi poznavao Boccaciovu novelu Ninfale Fiesolano, najstariji primjer slične poezije u Italiji.

Gradju je dakle za svoje Planine crpao Zoranić iz tudjine, ili treba pravo reći, nastojao je uvijek, da je prilagodi domaćim prilikama, i to je ono, što nam se u pjesmi mili. Istina, nije uvijek uspio, ali će tomu biti više krivo doba, kad je živio, nego on sam. Kad nam dovadja n. pr. Dejaniru Tesejevu

u svezu sa našom Dinarom, to izgleda komično; ali se n
Talijanci nijesu žacali dovadjati i uvadjati u svoje pastirske
romane i pripovijesti starogrčka i starorimska božanstva, pa
oprostimo to i našemu Petru. Mnogim će nezgrapnostima, a
nejasnostima biti krivo stalno i to, što je Zoranić na brzu ruk
radio. »Majus incepit, September perfecit« čita se na svrs
Planinâ, a pet je mjeseca premalo za ovakovu pjesmu. No
uračunamo li sve to u potpune griješke, Planine su ipak
zanimljivo djelo, valjda jedno od zanimljivijih u starijoj knji
ževnosti. Već po njemu možemo prosuditi pjesnika: bio je to
čovjek, koji je dobro poznavao nada sve talijansku književnos
te hotio nešto skovati, kako je u Italiji vidio; no imao j
smisla i za narodnost svoju, te ga je upravo ljubav prama nj
potakla, da piše. Spomenuo sam već vrt Slave, spomenuo po
Marula pastira o rasutoj baštini, gdje se ta ljubav riječim
očituje. A da to nijesu samo riječi, već da je Zoran i ćutio
što je govorio, najbolji su dokaz ona mjesta u pjesmi, gdje s
očito vidi djelovanje narodne poezije.

Pjesme ovakove obično označuje sam pjesnik kazujuć me
lodiju, na koju su se pjevale. Takove su pjesme: Grabkova s
bilješkom na rubu »U zuk: A tij devojko šegljiva« t
razgovor Sladojev i Dragoljubov obilježen riječima: »U zuk
Dragi mi goru projdoše.« Ova je potonja prava slika ona
kovih pjesama, koje su u staroj provencalskoj lirici poznat
pod imenom tenso (tal. tenzone) ili partime (partimento), a koj
Diez ovako označuje: U prvoj kitici daje jedan pjevač dru
gomu dva pravila, obično oba protivna sadržaja, te ga po
zivlje, da bira: u drugoj protivnik bira, a u trećoj prvi pjeva
dokazuje, da nije pravo birao, i tako to natjecanje traje u neko
liko stiha, tako da pitanik treba da u odgovoru zadrži srokove
koje mu pitalac daje. Zoranić upotrebljujući ovu formu poka
zuje se znalac provencalske i talijanske lirike; ali sadržaj,
još više dikcija ovih pjesama ima nešto narodno u sebi, p
je prava grjehota, da nam Petar nije zabilježio napjeve, kak
je to njegov imenjak Hektorović u Ribanju učinio.

XVI.

Juraj Baraković.

Prilike u Zadru u Barakovićevo doba. — Barakovićeva vjernost rodu. — Njegove pjesme. — Prvi dio Vile Slovinke. — Priča postanka Zadra prama sličnoj priči Zoranićevoj. — Barakovićeva »slovinština«. — »Draga, rabska pastirica«, prama prvomu dijelu »Vile Slovinke«, »Jarula« prama drugom dijelu. — Barakovićev pakao. — Usklik pjesnikov otadžbini. — Njegovi uzori i vrela za opis pakla.

Vizije još nijesmo svršili, jer medju njih treba svakako ubrojiti i Barakovićevu Vilu Slovinku; pa po dobi i kasnija bila, veze su izmedju nje i Zoranićevih Pla- a dosta jasne, tendecija je jednomu i drugomu djelu dole jednaka, premda su puti različiti, koje obojica odabraše.

Doba, kad je Baraković pjevao, nije bilo ni najmanje podno hrvatskoj književnosti u rodjenom gradu njegovu Zadru. snik sam to kaže u Vili pjevajući na jednome mjestu o dranima:

al' oni voliše Latinki pogodit.
Sramni su možebit jazikom svojime
ter vole g o v o r i t svaki čas tujime,
a ja ću mojime govorit ljudem svim,
jer sam ja sa svime po Bogu dičan njim,

a drugom opet:

. . . . . zač jazik slovinski
vas nauk od skula promini u rimski.
Živu Saražinke slovuć neumrle,
Grkinje, Latinke, jer svoji njih grle;
Nimci i Poljaci svojim čast uznose,
a moji zemljaci sa mnom* s' ne ponose.
Imenom ne prose jazik svoj poglavni,
neg drugim na kose splest krunu pripravni.
Ali su, mnju, sramni svojime svi rodom,
a moguć bit slavni prid svakim narodom;
a kad smo u tanci, gdi drazih svi dvižu,
tad moji zemljaci za tuje posižu . . . .

* t. j. s vilom svojom (Slovinkom)

Naš Juraj zna za pjesnički rad u Dubrovniku; zna za vilu Hvarku, Ninku, Trogirku i Šibensku; zna za djelovanje Marulićevo, po komu je, kaže, vila Slovinka bila doprla Latinkam do grla, pa prožet idejom, da se pjesmom ovjekovječuje svoj narod, — kako to kaže u svojoj Dragi, — hoće i on da proslavi svoje mjesto. Prvi je dio njegove Vile posvećen samo slavi i časti Zadra grada, od kojega mu bi sudjeno daleko stati. On se dapače nada, da će tim umoliti svoje gradjane i omogućiti sebi povratak i namještaj u domaji. Ali to mu ne uspije, njegove kosti počivaju u Rimu, a pjesme, izlijev plemenita zanosa za svojim, ne ostaviše traga u Zadru, koji je već tada bio podlegao tudjinštini. Taj nesretni pjesnikov udes, ta svuda nepritajana ljubav prama jeziku uveličavaju samo cijenu njegovu u očima potomaka. On, jedan od rijetkih, premda je bio izvrstan poznavalac staro-klasičke, crkvene i talijanske književnosti, do zadnjega je daha ostao vjeran svomu narodu, sve da su vremena bila takova, da je bilo korisno otudjiti se svomu, a jagmiti se za tudjim.

Od Jurja nam preostaše ova djela: 1. Vila Slovinka, u četare vrsti petja složena, ča jest: u pisni skupne, u osmoredke, u zučnopojke i poluredke. — 2. Jarula urešena cvitjem od šest vikov svita složena u slovinski jazik po J. B. Zadraninu, a poklonjena prisvitlomu i pripoštovanu gospodinu Nikoli Dražiću, pridostinomu biskupu od Osora. —, 3. Draga, rabska pastirica, J. B. Z. hrabrenomu gradu Rabu na poštenje plemenitoga zbora gospode njegove običaji. — 4. Ovomu treba nadodati nekoliko pjesničkih poslanica i odgovora, koji se čitaju kao dodatak Vili. Bojim se, da ne budu ta pisma fiktivna, t. j. da ne bude sam Juraj napisao i pisma i odgovore, jer mi se čini čudno, da n. pr. jedan Anje Justinijanović, »mletačke krvi sin«, pjeva hrvatske pjesme. No svakako su ove pjesmice znamenite za poznavanje duha i odgoja Jurjeva te književnih ondašnjih prilika.

Vila je bila tiskana prvom već g. 1613. u Mlecima kod A. Turini, a za tisak ju je priredio valjda sam Barakovič

Pisni skupne, o kojima je govor u naslovu, to su distisi od dvanaesteraca, koji idu jedan iza drugoga, a završuju trostihom jednoga sroka; osmoredke su kitice od 8 dvanaestereca; zučnopojke su talijanski sonetti osmerački, a poluredke pjesme u kiticama po četiri osmerca, od kojih se riče prvi s četvrtim, drugi s trećim. Ovaj nas zadnji naziv osobito zanima, jer izgleda, kao da je Juraj držao za podpuni redak šesnaesterac s odmorom po srijedi, koji susrećemo u njegovoj burgarštici Majka Margarita. Vila je podijeljena u tri pjevanja.

Jarula* tiskana je više puta, a urešena drvorezima. Spjevana je svakako poslije god. 1600. (u njoj se naime spominje jubilej pod Klementom VIII.), a po svoj prilici prije Vile sudeći po pismu Ivana Tomkovića, kanonika šibenskog.

I Draga je bila priredjivana za tisak, no do toga, koliko se zna, ne dodje, te nam je sačuvana u rukopisu. Nemoguće je kazati, kad bi mogla biti ispjevana. Jedino sudeći po samoj pjesmi, moglo bi se nagadjati, da je i ona nastala prije Vile.

Ove dvije posljednje pjesme, pa i ne imale u sebi one vrijednosti, koju ima Vila, ne smijemo nipošto zanemariti, jer u njima ima u klici ono, što vidimo kasnije u Vili razvijeno. Vila Slovinka može se naime podijeliti u dva dijela, koji su tako različiti i odijeljeni jedan od drugoga, da bismo mogli doći u napast, te i za Barakovića kazati ono, što je Pavić kušao dokazati za Gundulića, t. j. da su tu dvije pjesme spojene u jedno, — kad ne bi bilo tradicije, koja nam jamči, da je Baraković shvaćao svoju pjesmu kao cjelinu. Poštujući starinu radiji smo ipak nazvati to pogrješkom u kompoziciji. Jedinstvenosti Vili nedostaje, i to je glavno, što je grdi.

Prvi dio Vile sačinjava prvih deset pjevanja, ili ti, kako pjesnik govori: »petj«. Poslije posvete Anjelu Justinijanoviću Šibenčaninu rajnoga Frančiska pjesnik priča, kako je »na osvit

---

* U duprovačkom još se i sad čuje arla u značenju: mjesto kamenom, ili opekama ogradjeno u bašči, ili u mjestu pred kućom za gojenje pitomijega cvijeća (tal. orlo).

nedilje« u proljeće bio uranio u šetnju i izišavši iz Šibenika našao se »na stazi pod Kamenar-stražu«. Penjući se uz goru poče »bugariti pir despota Vuka«. Prošavši Pod dodje »u gornje polje pod nizku zidinu« i tu htjede da počine. Nije bilo živa duha ni ćuha od vjetra, no najednom se prestravi, jer opazi ženu, gdje spi kano zaklana na uznak. Bila je to vila Slovinka. Kad se probudi i vidje pjesnika, ukori ga, a još više, kad opazi, da je gleda ljuvenom pohotom.

Mojih vlas i grla da bude gospodar
tva narav umrla, ne bi l' to luda stvar? . . .
Procini do prsta sva uda u ženi,
može l' bit tva vrsta, pak se njom oženi . . .
Prudniji dogovor danaska valja nam . . .

Ime mu vila zna, ali zaželje čuti rod pjesnikov, a to ojunači pjesnika te joj ispripovjedi, što zna o svojim starima, i kako mu rodu poganska nevjera sa Obrovca uništi baštinu u Plemićima, dar kralja Bele pradjedu Bartulu, te pjesnik valja da luta trbuhom za kruhom. Vila mu tad stade pripovijedati o Zadru i o prepiranju izmedju Hrvatâ i Mlečićâ, dok svitli kralj ne proda Mlečićima grada. Sada bijaše mir, a pod blagom se duždevom upravom grad podignu kao malo kada. Kako je sunce bilo već pripeklo, ukloniše se vila i pjesnik u gaj pod jelu te tu vila nastavi svoje pričanje.

U drugom pjevanju pripovijeda vila, kako Sforza Palavicini, mletački vojvoda, dade razoriti stare gradske utvrde, zgraditi nove velikim trudom i troškom, u dobar čas, jer Belona po Zavidosti pobuni u snu Selima cara, da zavojšti na Zadar, a Perhat-beg se zahvali, da će uništiti grad. Belona se na to spusti do Karonta na Leti vodi i javi mu, da ladju drži pripravnu, jer će ih dosta doći na obalu, da se u podzemni svijet prevezu. Pjesnik slušajući to plače, a kad vila svrši, umoli je, da mu kaže, kad se to zbilo.

Vila mu na to ispripovjedi dogadjaje godine 1569., a iza toga mu pokaza goru Velebić, gdje se prije tri ljeta bijahu sakupile vile, da zbor zbore. Koje se vile skupiše, nabrojeno je u četvrtom pjevanju. Vila ne će da mu reče, što se tu odlu-

čilo, ali mu kazuje pjesme, koje kasnije ispjevaše vile u slavu Zadra kolo igrajući. Te pjesme ispunjaju peto i šesto pjevanje, a u sedmom Slovinka priča pjesniku, kako je svojim posestrimama na njihovu molbu kazala začeće Zadra i kako nasta slovinski jezik, koji:

Kraljujuć kraljeva sva lita prvih dob,
vojujuć vojeva progoneć svita zlob;
a sada niku kob tujini kladu na nj,
govoreć, da je rob, hteć stupit svak prida nj.
I da bi kako panj usahnut umili,
klasti ga na oganj — ne bi se kratili,
ne misleć, živiti da vavik nimaju,
i svaka na sviti da konac imaju ....

Kad vila svrši svoje kazivanje, pita je pjesnik i za Šibenik:

zač u njem pribivam i živem pokojan
i časti uživam, kih nisam dostojan.

Ali vila ne će, a nema ni kada, da odgovori, »jer sunce na nebi jur skuplja sva krila«. O Šibeniku će mu pričati drugi put ili ona, ili koji drugi razumni i sveti čovjek; a za sada nek je ne zaboravi, nego nek u Zadar uspiše, što mu kaza, jeda mu naprudi. Sad ga gradjani ne shvaćaju, ali možebit »s vrimenom dil tobom proslovu, ter tvojim imenom pravim te prozovu«.

Pjesnika ne uvjerava vele vilino razloženje, jer kaže:

Mnju, da bi osnova' moj razum i snaga
sve knjige do slova, Virjilij kê slaga,
a buduć prez blaga, nitkor me ne ljubi,
zač kripost nî draga, kad blago izgubi.

Vila ga ukori srditim pogledom i riječima:

Ne može svak biti Virjilij ni Platun,
ni razum imiti, ki ima Cicerun.
Tko sebe ne lini, ter čini, ča more,
ta dosta učini, zakoni govore.

Dajući mu krasne nauke, kako treba svoj jezik ljubiti i njim se dičiti, opominje ga, da se je ne srami, jer:

tko se mnom sramuje, ter mu nis' obična,
dar uzdar da mu je, ja nisam njim dična.

Pjesnik joj to obeća, a vila ga ostavi turnuvši ga sa svoga krila i dobacujući mu riječi:

Ali hoć', ali neć', rvi se i vrti,
iz nevolje utéć ne mož' neg po smrti,
u teško si odveć brime se oprti'.

(VIII. pjev.) Dok se je Baraković jadao, što ga vila napriječac ostavi, stiže ga poklisar od bega Hlivanskoga ka knezu Šibenskomu te mu ispriča, kako je u Zadru bio na svadbi »Darije (Macarelić) zaručene Federigu Grisogonu.« Tu se pohvalno spominju zadarske vlasteoske kuće kao Tetrišići, Rozići, Civaleli, Peruzići, Barbareli, Grižogoni, Cedulini, Krešavi, Galelli, Krnaruti, Pećareli, Fafonići, Galjardini, a »za ostalih ne mar' znati.« To Jurja veseli, ali ga ražalosti bugarštica, koju, kako poklisar kaže, »pokle se sopra diže, koja biše obilata, svakim blagom pribogata, u polnoćno vrime bliže, niko dite mladolitno, pokle posluh zapovidi, da ga zove u besidi, ja spivati jadovitno.« Zla slutnja ujede pjesnika u srce slušajući pjesmu o majci Margariti, a i obistini se, jer mu poklisar pripovjedi, da je to rodjena mu sestra Margarita Baraković, koja je plakala brata Petra, što je poginuo pod Krfom, i sina Ivana, kojega Senjani pod Korčulom pogubiše. Kukajući stiže Juraj s poklisarom pred gradska vrata u Zdravu Mariju, te poklisar preda pisma, pa zadje u dom Barakovićev na večeru i počinak.

(IX. pjev.) U snu muče pjesnika strašne prilike. Prikazuju mu se mili pokojnici, a dodje i vila, da mu kaže u sanji »drugi svit onamo, ki mi ludi i ne znamo.« U raju vidje i blaženu Gospu, pa mu se pričini, da ga nudi ruzarom, kao da bi ga htjela tim povući k sebi. No u to ga probudi poklisar, koji se spravljao na odlazak. Sam bez druga poče pjesnik misliti o razgovoru s vilom, a ujedno tražiti načina, da se opet s njome sastane. Mnoge je dane potratio tražeći je uzaludno po dolinama i gorama, a kad vidi, da je lutanje pusto, odluči pohoditi »tempal na gori.« (X. pjevanje.) Tu nadje pustinjaka, koji mu kaza zlo, što se bilo u Šibeniku ugnijezdilo. Iz snatrenja ih probude zvona samostana svetih koludrica. Pustinjak ih slavi, jer one mole za spas grada, da ga Bog pokara, ali ne uništi.

Na čelu im je vlastí i primjerom opatica Rafaela Ivetića, koju svijet nije nigda uspio grijehom predobiti. Pustinjak šalje i pjesnika opátici, jer će ga ona izliječiti od jáda, koji mu srce paraju. »Tužbom písnikovom u zučnopojke,« gdje proklinje hudu čest svoju, svršava ovaj dio V i l e.

Kako se vidi na prvi mah, pjesniku je glavno bilo, da proslavi svoj rodni kraj, a uza to svoj rod, koji u njegovo doba bijaše pao na niske grane. Velika je pogrješka Jurjeva, što se u tome nije držao srednjega puta: njegove su pohvale često puta naduvene, a kadikad se očito vidi, da imadu drugi cilj, t. j. pjesnikovu korist. Tako valja da shvatimo naročito pohvale duždevoj vladi, koje nije nikako moći dovesti u sklad s domoljubljem pjesnikovim. No kadikad će biti uzrok hvalama i plemenitije čuvstvo, navlastito prijateljstvo, n. pr. prama Justinijanoviću i prama Grižogonima; ali i tu se igra pjesnik prerado hiperbola, tako da pod njihovim teretom glavna stvar strada. Inače je ovaj dio V i l e lijepa svjedodžba Jurjevu osjećanju i ljubavi prama Zadru, a zahvalnosti prama Šibeniku.

Baraković nije prvi u našoj književnosti pokušao iskititi pričama postanak rodnoga kraja. Zoranić je u tome bio bez sumnje Juriu uzor, a to Baraković sam pripoznava pjevajući:

I Petar Zoranić imaše tu misa',
kim opet proslu Nin, Planine kad pisa,
ljuvena pun bisa s vilami hodeći,
u znojne dni krisa s pastiri općeći.
Plankta hteć reći, a reče žarka vil,
pogodno videći, tako je reći htil:
Već nam ni' rič ina neskladna neg u tom,
dal' neka istina na mistu sidi svom.

Kako se ovdje govori o nekim izmjenama, vrijedno je zabilježiti, što Zoranić priča. Malo je riječi, a evo ih u izvorniku: » . . . jedan mladić, sin možnoga boga Dunaja, kî tolike župe gospodi i vladanja, i vile Save, imenom Paprat, a to ime jimiše, jer od majke nad zeljem od paprata rojen bi i simenom njegovim, kô se samo na Ivansku noć sabrati more, odgojen biše. Slišeći dakle Paprat glas i lipost Stane, hćere Žarke

vile i Neptuna, velikoga morskoga boga, ka u moru zadarskom općaše, da; kadi pake od prvih Grkov, ki plav plavati po moru počaše, tuj pristavši grad slavni z dobrom kobom sazida se, jer to misto za dar bi dano, htiše da Zadar zove se.« Dalje se pripovijeda, kako je Paprat zaljubio Stanu, ljubovcu Apolonovu, te kako ih je Junona u sastancima pomagala, ali ih to ne sačuva od Apolonove strjelice. Žarka pretvori na to Stanu u vrulju nazvanu po njoj Fons Stanae, a ta se riječ pretvori u Fontane, kako i danas Zadrani zovu vrelo.

Nas medjutim zanima samo prvi dio priče, jer je otole izvio Baraković svoju. Kad se narod iz Babela razbježe, Nin sa ženom Savom dodje u ove krajeve, priča Juraj, te po sebi prozvaše mjesto Nin i rijeku Sava. Sišavši na more porodi Sava Plankitu — »Planka« je otvoreno more kraj Zadra — koja se zavjetova Dijani. Lov loveći doteče za košutom na more te umorna zaspi. Tu je ugleda Neptun te »divicu poštenu pri morskoj pučini tad mater i ženu morski bog učini.« Do sto dana pokloni Plankita Neptunu čedo, kojemu na prsima bijaše upisano ime Slovan. Na pir i veselje pozva otac ostale bogove, završe se kolo, a kad su se iza večere spravljali na odlazak, darovaše bogovi dijete. Otac mu za dar ogradi Zadar, a vodu, gdje obljubi ljubovcu, okrsti Plankitom. Kod Plankite usadi Jovo javor, Palada masline, Marte darova Slovanu konja, Vulkan oružje, Junona dva »pava,« a Merkurij »krela«. Dijana ne hteći biti gora od drugih usadi ruzar, »na vrh mu zadi ditela kiticu.« Apolon »obeća s prigodom, da provre Plankita s parnaških gor vodom konjskoga kopita.« Kad bogovi dijete ostaviše, »Grci mornari s vrimenom prispiše, Argo i Jazon stari, ki Zadar dospiše.« Cerere i Bak ne bijahu na gozbi, ali kad ih namjera na grad namjeri, i oni ostaviše svoje darove kao spomen: žito i vino. Tako se grad naseli, a vladaše u njem Slovan, po kome se i jezik prozva, jer kako pjesnik kaže: »Slovanom slovinski jezik bi nam znanac, kakono latinski od svojih vladalac.« Kad premine Plankita, podje Slovan u pohode babi Savi. Kad su bili oba blizu neke rijeke, posrnu Sava te se uguši u vodi, koja se po njoj nazva, a Slovan obišavši sve

te krajeve i primljen svuda rado za gospodara, povrati se u domaju, koja se po njem proslavi:

S istoka na zapad i opet u poprič
svud zvuči i dosad slovinske vrsti rič,
mniju, da nî vladanja umrla človika,
u komu nî stanja ovoga jazika.

Daleko bih zašao potanko razglabajući sastavine ove priče, a ipak joj ne bi istakao znamenitosti, kako se pristoji. Tko hoće da dobro shvati Gundulića i cijeli slovinski pokret u dubrovačkoj književnosti XVII. vijeka, treba da se osvrne i na preteče toga pokreta: Zoranića i Barakovića u XVI. vijeku. U Zoranića opažamo već tragova toga, recimo: panslavizma, a u Barakovića imamo skoro već čitavu zgradu gotovu, pa bi bilo jako lijepo ići dalje, te ispitati sveze ovijeh pjesnika sa starim našim hronografima, koji takodjer bilježe ovakova basnovita rodoslovlja, te sa knjigom Il regno degli Slavi poznatoga Orbinija, gdje je staro izmiješano sa novim te sve prikazano tadanjoj generaciji kao povjesna istina.

Baraković nije samo po svojoj »slovinštini« drug Gundulićev, već i po vrsti i načinu pjevanja. Istina, Baraković je po sebi lirski pjesnik, a i veze su sa Zoranićem i talijanskim vršnjacima dosta jake, no zna kadikad biti i samostalan; a to je poglavito onda, kad priča o dogodjajima, koje je na svoje oči gledao. To su zgode iz turskih bojeva 1569. Bio je tada mladićak od dvadesetak godina, pa je i sam lako bio u vojnici zadarskoj, koja je grad branila od Ferhad-paše bosanskoga. S toga mu je i pripovijedanje življe nego obično, pa i bilo gdje kad koješta, što je uzajmio od drugih pjesnika, osobito od Vergilija, što donekle smeta. Nije se ni tada, istina, oslobodio svojih starih griješaka, t. j. mudrovanja, ponavljanja i laskanja; ali su ti dijelovi Vile Slovinke svakako mnogo bolji od nadutih pjesama, u kojima se slavi n. pr. uredjenje zadarsko. Takova mjesta umore brzo čitaoca, jer tu, kako se obično zgadja pjesnicima, koji nijesu od majke prirode baš dobro nadareni, nalazimo puno riječî, a malo mislî. A povrh toga nije

Zadar toga ni zasluživao, jer se pjesnik i sam tuži na tudjinštinu, koja je u njem tada bila preotela maha.

Kao pjesnikovu griješku spomenuo sam i preveliko mnoštvo gnomâ. Ali treba kazati, da je u tom uspjevao kao malo tko, jer kad i kad nalazimo rečenica, kojima je po jezgrovitosti u izr-žaju i po lijepoj formi u starijoj književnosti teško naći ravnih, premda se ta ljepota s prevelikoga gomilanja sličnih misli skoro i ne osjeća. Uopće treba kazati, da je pjesniku mašta bila donekle ograničena i da se uvijek svraća na jedno te isto, ili kad se primi nečesa, ne zna svršiti. To se opaža u čitavoj pjesmi, jer one motive, koje nalazimo u Vili, nalazimo i u drugim pjesmama Barakovićevim; kad bi se dapače moglo dokazati, da je Draga, rapska pastirica, nastala prije Vile, morali bismo tu pjesmu shvatiti kao neku vrstu priprave za Slovinku, po prilici onako, kako su omanja djela Danteova preludij njegovoj Božanskoj komediji.

Što dakle priča pjesnik u Dragi? — Zateče ga glas, da su Senjani zarobili pod Loparom galiju, u kojoj mu bila dva brata, pa uzeo plavcu te se prevezao na Rab, da vidi, je li istina. Glas se ne obistini, a on zateče rapsku gospodu na svadbi Nikole Zara sa Zudenigom. Sutradan povedoše ga vlastela, medju kojima spominje Petra Zudeniga, Krstu Galzanija i Marina Bica u moćnik župne crkve, koji pjesnik poredjuje vatikanskomu. Obišavši grad i opjevavši mu ljepote i uredjenje jašući zadje po otoku, a svuda ga po zaseocima lijepo primahu. Nakon dvodnevnog lutanja namjeri se na spilju, a kad zaviri u nju, opazi okamenjenu ženu, gdje joj se iz očiju toči valovita rijeka. Kako sunce zadje za oblake, ne moguć ništa više vidjeti uputi se dalje i sastane se sa starim čovjekom zaraslim u bradi i kosama, gdje poje plačne pjesme. Ovaj mu ispriča svoju povijest: Kalifronat — tako se zove utvara — bijaše susjed Barbatu, a ovomu je bila krasna kći Draga, koju bezbrižni otac puštaše ne sluteći zla, da u društvu s Kalifrontom paše po gorama ovce. Sprva se Kalifronat ustezaše, doskora ga ljuvena moć sasvim oblada, te na paši htjede djevojku obljubiti. Bježeći dotrča do spilje Draga i tu je Dijana okameni, a

Kalifronta osudi, da danomice o podne i o ponoći posjećuje spilju. Hodeći tamo sije žalud, od koga raste hrastova šuma u tome kraju. Na molbu pjesnikovu ispripovjedi sada Kalifronat povjest Raba. Bježeći pred Atilom sklonuše se četvorica: Galzinja, Zoldorigo, Miklauš i Zara na otok u starca Barbata te na nekoj glavici sagradiše Vrhovnicu, koja se za doba rimskih vojevanja prozva Koleuta. Koleuta doskora procvate trgovinom te se stanovnici prignuše, da sagrade grad na moru, koji ze prozva Rab. Mjesto odolje Grcima i »Jenovešcima«, a sami se podvrgoše gospodstvu kralja ugarskoga. — Pjesma nije sasvim dovršena.

Čitaocima ne će biti potrebito razglabati, kad znadu već sadržaj prvoga dijela Vile, u čem je srodnost medju jednom i drugom pjesmom. Već uvod spominje epizode o majci Margariti, pa zaredamo li dalje, uvijek ćemo naći, da jedno odgovara drugomu, a ima li razlike, pomoći će nam Zoranić, učitelj Barakovićev, kojega je n. pr. upotrebio i u priči o prijetvoru Draginu. No kako je Draga potrebita za razjašnjenje prvog dijela Vile, još je potrebitija Jarula za razumijevanje drugoga dijela, i to ne baš čitava pjesma, već samo takozvano Cvitje šestoga vika.

Jarula je naime povjest starozavjetne i novozavjetne objave božje u stihovima, podijeljena u šest pjesama, koje pjesnik nazivlje »cvitovi«. Prvi je »cvit« povjest biblijska do Noe, drugi — dogadjaji do poroda Isakova, u »cvitju tretjega vika« pripovijeda se, što slijedi do Mojsija, a četvrto svršava babilonskim ropstvom, peto ide do poroda Isusova, a šesto do smrti sv. Petra i Pavla. Pjesnik kaže, da je sam vidio ta sveta mjesta, kad je bio u Rimu za jubileja 1600. god. Tu mu se i pruža prigoda, da govori o paklu: ulazi se u nj kroz sedam vrata prama sedam smrtnih grijeha. Na paklu ima još pet »ponistar, ali t' vam prozorov« prama pet očućenja, kojima čovjek griješi i dolazi u pakao. U raj se naprotiv ulazi poglavito trima putima, t. j. putem vjere, ufanja i milosti.

Stalno je, da ni u ovom nije Baraković originalan, već je to čuo, ili čitao u pripovijestima. Ali ovakav pakao nalazimo

opisan i u drugomu dijelu Vile Slovinke, pa to daje Jaruli i znamenitosti, jer inače treba potvrditi sud Valjavčev, koji ovu pjesmu nazivlje: »izvod sv. pisma složen u stihove katkad od nevolje u lovu na slikove, koji su opet silomice porodili druge ne svuda potrebne i korisne stihove.«

Ostavivši pustinjaka naš pjesnik u Vili ne pripovijeda, kako je poslušao savjet njegov, da ide u monahe, nego skače na svoju prvu ljubav. Tri mu se ljeta tajala u srcu skrovita rana, a kad mu dodija, ode u šumu, da umre od gladi, ili da ga zvijeri razderu. Tu ga nadje lovac te ga na »poslaniku« dožene u Trogir, napoji i nahrani. U Trogiru se namjeri na vrača, koji mu bolest pogodi, ali

Sva zemlja i more prem da bi hotili,
da ranu zatvore tvû, ne bi umili,
neg samo pribili on obraz rumeni,
ki tebe prostrili kroz pogled himbeni,
s kogano po sve dni sluti će Šibenik,
kako zrak sunčani; on tebi hrani lik.
Prem ako Dubrovnik Livijom procvita,
kû Dimko ranjenik u pismi počita,
Šibenik obhita, kud zvizde koliše,
i još se obita stupiti na više . . .

Poslušavši vrača krenu pjesnik u Šibenik. Tu ga drag milostivo primi, ali ga ne usliša. Bit će valjda s te nepogode — svak bi pomislio na Dantea, ili Zoranića — zaželje pjesnik, pošto mu dodijaše gore i livade, ići na more, pa uzev pla odaleči se od kraja sam u ladji. Zateče ga oluja, te se jedv spasi skočivši u more i doplivavši sam na otočić pokraj nek hridi. Tu se je nadao miru; ali iz »bunje«, pri kojoj bijaše čudnovati šum dolažaše do njega, kao da je prohod svih vje tara. Iz bunje se u to pojavi čudnovat čovjek, komu žvala bi jahu sapeta željeznom »kofom«. Pjesnik ga zakle »sa svim nebesi«, da mu kaže, tko je, i ne doreče kletvu, kad izadje i bunje žena »poslana z donjih muk, gdi sudi kralj Pluton«, »rig smrad bez broja rastresen glave vlas, na svakom zmija zja«. Ov potrese tri puta čovjekom te »njegovu jaziku vred žvalo od nese«, pa je nestade. Tad se »osin« (sjena) očitova, tko je,

je to glasnik, koji Petru iz Zadra bijaše donio zle, a lažne esti, pa je zbog laži osudjen na vječne muke. Tri puta ga ede pjesnik zagrliti, ali ne uzmogne: ta to je sjena; već ba da se zadovolji pustom riječi. A ima i što da sluša, jer Osin pripovijedaše muke paklene:

U srcu zemlje »vlada starolit zmaj velike oblasti«, komu uju grješnici. Paklena je oblast ogradjena tvrdim ogra-ma, a kruži je rijeka Letefka, »ka virom paklenim izvire« i imom maglenim ogradu obstire.« Sedmora vrata vode duše do eke, gdje ih prevozi Karont. Na paklenim je vratima čuvar inošan«, koji duše piše i kralju prikazuje, a ostali su stra-ni okolo dvornih vrata. Tri su mjesta u paklu: prvo se zove tamnosti«, gdje su nekrštena djeca; drugo je »očišćenik«, gdje duše čiste u ognju kao zlato, koje zlatar procjedjuje, dok estane iz njega zle natruhe. Osobito je tu mjesto za one, koji iru u taštoj ljubavi, zvano »Eližinsko polje«, gdje se duše iju od mrče do mrče hoteći da »rasprte trud i oganj.« Tu i kraljeva polača, a kraljica gleda kažnjenike i ruga im se. blažio bi je samo, tko bi joj donio granu sa duba neplodna atolista, i taj bi se mogao slobodno povratiti, no uspješe u m samo Orfej, Tesej, Poluce, Eneja i Erkole. — Treći je pa-eni stan ogradjen, kako je prije rečeno, a straže ga Cerber, rgona, Jerion, Erilo, pljujući oganj živ sumporom niz rilo. oda ga Ereba optiče deset puta, kraljuje u njem Radomo-t, brat Plutanov, a služe mu Alet, Fešifon i Majera. Tu ješnici za uvijek kaju svoje grijehe. Kako koji dodje, zatjera Radomonat u vojsku Luciferovu, Mamoninu, ili Asmodenovu. uciferovi su oholi, Mamonini lakomci, a Asmodenovi bludnici, r se u troje dadu podijeliti grijesi: to su grijesi oholosti, la-omosti i bludnosti, a »grisi ostali izhode iz ovih.«

Osin glasnikov, kad zadje u paklenu propast, pogleda na ata, gdje sudi Radomonat, pa može i kazati pjesniku, što se mo dogadja. Na vratima je bio čovjek okovanih ruku, s usi-nim gvozdenim klobukom na glavi, a noge mu bijahu zako-ane dubovim polugama. Košulja mu je bila od željezne žice vilicama, koje su ga bole, obuča od nada, a sve mu je to

bilo zažareno. I na jeziku mu je dapače žerava. Straga su hodili vragovi, koji su ga neprestano kraljevskim žezlom bili. Upitan osudjenik, tko je:

Juraj sam, reče, ban Smiderski,
despotom prvo zvan, vojvode Vuka sin.

Dok je živ bio, branili su ga i vjerno mu služili Janko vojevoda, Mihalj Svilojević i Stipan Musijević, a on iz harnosti izda caru Janka na Kosovu. Rodjenu kćer Maricu dade sultanu za ženu. Krišom je poticao cara na cesara, a cesara na cara. Zato je i kažnjen za primjer drugima.

Dok se tako Osin na paklenim vratima razgovarao sa despotom, projuri mimo njega tjeran od »zastave« zlih duhova nečiji duh:

Kad na me pogleda, tad poznah človika,
kako no suseda od moga jezika.
Prijatelj biše tvoj more bit od glavnih,
a znanac nigda moj, na svitlu kada bih.

Tako kaže »Osin« Barakoviću. Dodje u pakao »živeći nesaznan podjamno s kim općah«. Dalje ne kaza kažnjenik ništa, »zač oganj pripeče.«

Vrata su sedmera na svaki smrtni grih,
Kako ti s večera veći dil govorih, —

tumači dalje glasnik pjesniku, a kaže mu i imena. Te su »zjati« dakle Vulkan, Lipari, Iškja, Štrombol, Mogibel, Pocuol, »a sedma ostaje, ob koj se boju smest, zač izreć udna je, gdi Erkul zar'va dva čudna zlamena, dva stupa, ne drva, neg tvrda kamena.« Mjesto, gdje se pjesnik nalazi, to ti je Vulkan, ali ti reć Bulkan. No Minošan pišti, pa se je red Osinu sakriti pred svjetlom. Pjesnik je bio poželio, da sazna zgode turačke navale na Zadar, ali ne moguć mu naustice kazati, dade mu Osin knjigu, u kojoj je to zabilježeno. Na to ga nestane.

Ne nalazeć sebi hrane tumarao je Juraj po Vulkanu, te kad je već pomislio, da mu je mrijeti, ukaže mu se trgovačka ladja. Jedva ga mornari primiše na brod, ne znajuć, ni tko je, ni odakle je. Tek petoga dana ugleda pjesnik rodni kraj te se sretno na nj iskrca.

U XIII. pjevanju Vile kaže se sadržaj knjigâ »Plutova pisnika,« koje bijaše Juraj iz pakla donio. To je prosta pohvalna pjesma u čast rajna Frane Strižoevića Šibenčanina. Pročitavši to Juraj izadje iz kuće i namjeri se baš na njegov pogreb. — Vila Slovinka svršava ovim strofama upravljenim Zadru, otadžbini pjesnikovoj, a vrijedno ih je zabilježiti, jer su pravi izliv prevarena nadanja pjesnikova:

»Otačbino ma neharna —
tad jim reče gnjivan dosti —
»pokle nisi blagodarna
radi moje neharnosti,
ter od sebe mene odarna,
ne ć' uživat moje kosti.«

Te riječi stavlja doduše u usta Scipionu Afrikancu, ali i za njega vrijede, jer sebe uporedjuje tomu vojniku rimkomu, kojemu je Rim bio neharan, kao što ni Zadar nije bio baš haran našemu Jurju.

U ovom dijelu Vile koješta sjeća na Zoranića, n. pr. pogrebna pjesma Strižoeviću spominje nas pogrebne pjesme Divniću u Planinama. Ali uza sve te sličnosti vidi se na prvi pogled, da uzori Jurjevi u ovom dijelu bijahu drugi nego u prvom. Opis pakla — to je baš glavno u pjesmi — i to je nekakva mješavina: koješta sjeća Dantea (n. pr. kazne), koješta opet Enejina pohoda u podzemni svijet u Vergilija; ali ima nešto toliko originalno, koliko to nije ni Dante, ni Vergilij upotrebio. To nije baš djelo mašte Jurjeve, ali je on prvi u nas barem pjesnički obradio priče, kojima su kršćanski svećenici strašili pobožne kršćane i slušaoce. Zato je i zanimljiv pakao Barakovićev, pa hoće li tkogod da uči komparativno svjetsku književnost, a poglavito glavu o Danteu, njegovim prešasnicima i nasljednicima, treba svakako da zna, što i Barković kaže.

XVII.

Turski bojevi u dubrovačko-dalmatinskoj književnosti.

Zašto u Dalmaciji nema junačke epike? — Turci prodiru prama zapadu. — O tom pišu: Vetranić, Marulić, Hvarani, Zoranić, Baraković, Sasin. — Sasinovi „Razboji od Turaka". — Sigetska katastrofa. — Karnarutićevo „Vazetje Sigeta". — U koga se pjesnik ugledao?

Cijela epika, o kojoj je dosada bilo govora, odjek je onih književnih struja, koje su u Italiji bile obladale, pa prešle more, a prenesli ih u Dalmaciju ljudi, koji su se u Italiji odgojili, ili su na koji drugi način znali, što se tamo dogadja. To su, da ponovimo, skoro same vizije, a baš je za Dubrovčane i Dalmatince značajno, da su povodeći se poglavito za Sannazzarom tê vizije isprepleli elementima iz idilske poezije. Jedina pjesma, koja se je baš mogla nazvati pravi idilski epos, to je Hektorovićevo Ribanje, ali tu se opet prepliće u pripovijedanje pouka. Miješanje raznih književnih smjerova u istoj pjesmi opazit ćemo i u kasnijoj dubrovačkoj književnosti i kod većih pjesnika, nego što su oni, koje smo do sada spomenuli, a to je opet znak, kako baš zbog toga, što su se naši predji uvijek obazirali na Italiju i na ono, što se tamo radi, nije se mogao u našoj domaji ni razviti stalni koji smjer u književnosti. Jer netom bi pisci prionuli uz jedan, već ti se u Italiji pojavio drugi, ili je kadikad dojam talijanskih uzora, kao Dantea i dr., bio tako moćan, da im se naši pjesnici nijesu mogli oteti ni onda, kad su pjevali — baš protivnim načinom nego oni. Jedino se tako dade protumačiti pojava nekih pisaca, n. pr. jednoga Zoranića, čije su Planine kao zrcalo, koje odsijeva baš sve, što je u Italiji do toga doba bilo u književnosti.

Kako u Italiji nije bilo prave junačke epike, tako je nije bilo ni u Dalmaciji. Ali s druge strane neprestani napredak Osmanlijâ te njihovi napadaji, kojima naš narod bijaše u prvom redu izložen čitav XVI. vijek, t. j. za doba naporna turskog

gospodstva, morao je ostaviti i u književnosti traga. Svakoga dana dolazile su u naše krajeve vijesti o sukobima i uspjesima turskog oružja, cijela je dubrovačka trgovina ovisila o hiru padišahovu i o dobroj volji njegovih ljudi, da i ne spominjem gusarâ, koji su pod turskom zastavom haračili po moru. Koje dakle čudo, što je tursko pitanje zanimalo narod, te se o tome govorilo po sijelima, po kućama i na dvoru! Istina, dubrovačka je republika živjela u prijateljstvu s Turcima, ali to su prijateljstvo naredjivale prilike, a u sebi su Dubrovčani bili isto tako žestoki neprijatelji turskoga gospodstva, kao i drugi, a možda još žešći baš zato, što su ih poznavali, i što su kadikad morali činiti štogod i proti uvjerenju, samo da Turcima ugode, ili da se obrane od Mlečića, koji su uvijek na republiku vrebali.

Kakav je to bio život u Dubrovniku, krasno nam je opisao Jireček po gradji iz dubrovačkog arhiva, te dragocjene riznice za vijesti iz onih vremena, gdje nas ostala pomoćna vrela kadikad ostavljaju na cjedilu. Danak nijesu Dubrovčani plaćali samo sultanu, nego je trebalo uz to svake godine, kad bi poslanici nosili danak u Carigrad, mititi careve doglavnike, a osobite poslanike za svaku malu stvar šiljati i bosanskim vezirima, koji se nigdje nijesu mogli prikazati bez novaca i bogatih darova. Te bi darove odvraćali bosanski silnici darovima, ali bi ovi darovi zahtijevali uvijek nove odvrate, te tako nije to izmjenjivanje darova nigda prestajalo. Tako izmorenu državu mučili su takodjer carevi ulaci glasovima o sultanovim pobjedama nad kršćanima, pa ih je trebalo pričekati i ugostiti i dati oduška svojem veselju i vjernosti pucanjem iz lumbarada. To su naši djedovi činili, da očuvaju sebi ono malo zlatne slobodice, a postigli su dosta, pogledamo li samo na stanje u Dalmaciji, gdje stanovnici globljeni s jedne strane od svojih gospodara Mlečića, a s druge strane plienjeni od turskih četa nijesu mogli ni odahnuti. To je baš i uzrok, što književnosti u XVII. vijeku u Dalmaciji nestaje, a u Dubrovniku se je baš tada rascvala. Bila bi se i u Dalmaciji, da je bilo malo više sreće te da su stanovnici imali mira od zulumćara.

O tome smo u ostalom već prije govorili, a sad ponav-

ljamo, samo da se vidi, kako bi bilo pravo čudo, kad u književnosti ovoj svakidanjoj brizi i prezanju ne bi bilo odziva. No ne samo stanje domovine, već je često i sam život pjesnikov bio usko skopčan s dogodjajima iz onih vremena. Ne spominjem dubrovačkih pisaca, od kojih je većina po položaju, što su u državi zapremali, morala znati, što se na istoku dogadja, te prema tomu i udesiti svoj politički rad. Dosta nam je natuknuti, što se Hektoroviću dogodilo, kad se jedva bijegom spasi od gusara turskih u malenoj ladjici na onu stranu Jedrene. I Barakoviću su mnogo krivi bili Turci, koji mu popališe baštinu u Plemićima doklativši se iz Obrovca; tako je pjesnik morao u tudjini provesti svoj vijek. Nadodaš li tomu, da su mnogi književnici od naravi, ili po zanatu bili političari te razmišljali ne samo o tom, kako će se u Dalmaciji stati Turcima na put, već kako će ih uopće kršćanstvo zatjerati u Aziju, odakle su i došli, bit će nam jasno, što skoro u svakoga pjesnika nalazimo barem štogod, što nas sjeća tih općenitih nevolja.

Govoreći o Vetraniću spomenusmo njegovo shvaćanje položaja ne samo u Dubrovniku, nego i izvan svoje domaje. Uma tako bistra, koji ne samo vidi čine, nego im traži i uzroke, da im nadje lijeka, teško je naći, a pogotovo u starijoj književnosti. On je prava slika dubrovačkoga političara, komu je spas republike najviši zakon, te se ne žaca ni saveza sa nevjernicima, samo da se domogne cilja. Ali nije opet ni on sam. Kako mu je u drugim stvarima prilika Spljećanin Marulić, tako mu je i ovdje, premda se Marulić nije dotakao visine državničke, do koje se digao Vetranić. Ovoj dvojici ne možemo dodati trećega, jer su drugi naprosto bilježili čine, a nijesu ni kušali tumačiti ih. Je li tomu krivo to, što u ono doba kazati iskreno svoje mnijenje nije bilo svakomu dopušteno, pitanje je, koje se ne će tako lako moći riješiti. Svakako treba spomenuti, da u Dubrovniku nije bilo dopušteno dojavljivati vijesti s istoka ostaloj Evropi preko glave senatora. Povjest nesretnih Bucinjola, koji se o to ogriješiše, rječiti je tomu dokaz.

Medju pjesnike, koji govore o turskim vojnama, brojiti je oba Hvaranina: Lucića i Hektorovića. Prvi doglasuje svomu

prijanu J. Martinčiću, što je čuo o opsijedanju Roda, pod koji doplovi sultan Sulejman I. dne 28. srpnja 1522. s velikom silom. Opis je zanimljiv, osobito kad se poredi sa raznim izvorima. I u pohvali grada Dubrovnika spominje se turska pogibao, a spas gleda u tom: ili da složno Evropa oslabi otomansku moć, ili da se Turci po milosti božjoj pokrste. I u Robinji riječ je o Turcima, dapače je sujet te drame izvadjen, kako ćemo kasnije vidjeti, iz turskoga vojevanja. Škrtiji je mnogo u vijestima Hektorović. On samo spominje u pismu Nalješkoviću tursku navalu 1539. na Hvar i kako se spasi bijegom, što ga i ponuka, da sagradi Tvrdalj.

Jako su osjećali nesreću rodnoga kraja i Zoranić i Barković. Ali kako je o tomu bilo već prije govora, prijedjimo na Dubrovčane. Tu se susrećemo sa simpatičnom pojavom A. Sasina, gradjanina dubrovačkoga.

O Sasinu kao pjesniku lako je sud izreći. Sve da mu se ne da poreći relativna lakoća u tvorenju stihova, on pjesnik nije po mašti, a nije ni po obliku, jer ga je baš ta lakoća zavela na nemarnost u formi

Njega ne smijemo zato ni promatrati kao pjesnika, već kao čovjeka; a kao čovjeka ide ga svaka hvala zbog privrženosti onomu kolu ljudi, koji su u Dubrovniku bili pregnuli, da stvore domaću književnost. Tu privrženost izriče on riječima u pjesmama Drugi san, U pohvalu pjesnika dubrovačkijeh, a činima u cijelom svom radu, gdje se očito vidi povadjanje za drugim pjesnicima, navlastito za Vetranićem i Čubranovićem. Njegova je Robinjica n. pr. ispjevana sasvim po Robinjicama Vetranovićevim, a Čubranovića časti pjevajući i sam pokladne pjesme, od kojih nam se sačuvaše Mužika od crevljara i Vrtari. Druge pjesnike nazivlje slavne, Dum Mavar mu je preslavni, a za Čubranovića kaže: »ki zače i reče u njeki slavan glas Jegjupku, s kê steče po smrti slavu i čas'.« Po Sasinu je i utvrdjena vijest, da je Andrija bio zlatar, on dapače sačuva i dvije njegove pjesme ljuvene, dragocjenu ostavštinu, jer osim Jegjupke od Andrije ni nemamo drugo.

No ni po ovim pjesmama ni po svojim dramama pastirskim Flora i Filida nije Sasin zaslužio, da mu se ime napose spominje, već svojim Razbojima od Turaka. To su pjesme o turskom ratu god. 1593.—94. U prvom razboju se pripovijeda borba kod Siska, gdje Hasan paša poginu, a uza nj Mehmet-beg, carev nećak. Da osvete poraz, pošlje sultan Sinan-pašu i Begler-bega. Begler-bega zateče Nadaždin-ban na 16. kolovoza kod Agrije i potisne ga put Biograda, a na 29. rujna dogodi se isto i Sinan-paši, koji uteče put Budima. U drugom razboju skupi Sinan-paša novu vojsku te se otpravi put Beča. Kod Stolnog Biograda dočeka ga Ernest, brat ćesarov, te ga na 18. listopada hametom potuče, a Begler-beg sam poginu. U trećem se razboju pripovijeda, kako je na Hrvatsku navalio bosanski paša sa begom od Hercegovine misleći, da je bez vojnika, što otidjoše k nadvojvodi Ernestu; ali na 24. prosinca moradoše uzmaknuti ostavivši na bojnome polju do tisuću svojih vojnika. Ernest je u to podsio Budim, a Sinan-paša bojeći se izdaje dade poubijati do tri tisuće građjana. (IV. razboj.) U to se Dunav sledi, a Turci uhvatiše tu priliku, da navale, no biše s gubitkom odbijeni. Od 8000 Turaka jedva ih 300 uteče.

To je bilo kod Temišvara, a doskora Turci izgubiše i Novi. (V. razboj.) Ostavivši posadu u Novome odalji se ćesarova vojska, a Turci tada iznova pristupiše iz Biograda pod Begler-begom. No kršćani se noću vratiše te ih Gjurgjeva dne hametom potukoše. Begler-beg jedva uteče ranjen (VI. razboj), no doskora se s novom vojskom vrati te se skupa sa temešvarskim pašom srazi s kršćanima kod Dunava. Živ Begler-beg dopade ruku ćesarovaca, koji po tom osvojiše bez truda Ostrogon te iznova opkoliše Budim. Turska vojska pohrli u pomoć te se utabori dva dana hoda od kršćanske, no tabor se upali te ih poginu do 7000 u vatri, a ostali se vratiše kući. (VII. razboj.) To ih kazni božja vlast, »koja hotje osvetiti i ukazat svoju slavu: er ždegoše slavnu Savu, htje ih ognjem popaliti.« Turci se ipak s nova pokupiše te pojačani novim janjičarskim četama upustiše se u boj na dan sv. Petra negdje blizu Budima. Toga im puta loša sreća bila, no i od kršćana ih pade do

pet hiljada. Ćesarovu je vojsku vodio sada brat mu Matijaš, a Sinan-paša odluči poslužiti se varkom te podmititi podvojvode. Srećom izdaja bi otkrita te krivci pred vojskom pogubljeni. Malo kasnije ćesarovci zarobiše i ratnu blagajnu tursku. (VIII. razboj.) Gnjevan poleti sada paša put grada Čavarina, ali i tu ne uspije. (IX. razboj.) Sinan se opet povrati pod grad sa još većom vojskom, a ovaj put bio je sretniji, jer ga se dočepa izdajom. Uz put je htio osvojiti i Komarnu, ali videć poteškoće uputi se put Stolnoga Biograda. Ove su turske neprilike kazna božja za grijeh Mehmetov, koji, kad stupi na prijestolje, dade braću poubijati: »Osveta će doć s nebesa krv pravednu osvetiti,« a ta se osveta bliži: eto se je vlaški vojevoda združio s kršćanima i pobio 2000 Turaka, sveti otac pozivlje sve kršćane u boj; i Alamani su odlučili pomoći ćesaru, »eda kako satru lava.«

Stihovi: »osam dana ima, da se bješe mnoga sila — od Turaka sakupila«, ili: »oko petnaest dana ima« dokazuju nam, da bi Sasin ispjevao pjesmu, kako bi vijest o kršćanskoj pobjedi u Dubrovnik stigla. Za ono je pak doba vrijeme od desetak dana zbog slabih općila dosta kratko, a kako se u pjesmi spominju i potankosti vojevanja, koje bi svakako trebalo ispitati, slažu li se sa inim izvorima, moramo zaključiti, da su izvješća stizala brzo u Dubrovnik, a ujedno da su bila temeljita. Ovo treba dobro upamtiti za Osmana, jer kako je Sasin mogao u desetak dana obaznati i opjevati, što se zgadja u Ugarskoj, tako je mogao i Gundulić brzo obaznati smrt Osmanovu te valjda iste godine početi o njoj i pisati svoj ep. Ali nije Sasin preteča Gundulićev samo tim, što i jedan i drugi pjevaju o turskim jadima, već Sasin predvidja isto kao i Gundulić propast turske moći, i ako ne tako jasno kao naš prvak pjesnik: dapače je Sasin i tumači donekle onako, kao i Gundulić.

Ne ću ovim, da uporedim Sasina Gunduliću; daleko su Razboji od visine Osmanove, kao mjesečeva svjetlost od sunčane. Gundulić je bogodani pjesnik, Sasin nije, a dostatan je dokaz već to, kako je okitio svoju povjest. Njemu tobože vila kazuje u pero Razboje, a to, kako vidjesmo, nije novo

ni u našoj književnosti, a još manje u talijanskoj. U tome je dakle Sasin slijedio ukus vremena, koje se zanašalo za vizijama, pa mu bogzna što ne smijemo prigovarati, i ako neupravno kazivanje može epskoj pjesmi biti samo na štetu. Zlo je, što nam Sasin prikazâ vilinih nije znao originalno iskititi, već koliko mu se god puta prikaže, kazuje to isto malo drukčije. Nema smisla ni to, što u ovako ozbiljno prikazivanje upliće i šale medju satirima i vilama. A ističući griješke spomenuti nam je i to, što pjesma ima dvije posvete: na početku Gjivu Sima Bunića, a na svrsi Marku Baselji.*

Sasin ne ispjeva prave junačke pjesme, sve da je gradivo crpao iz onakvih vrela, iz kojih obično epski pjesnici uzimlju fabulu za svoje pjesme. Sretniji je bio i u izboru gradje i u obradbi Brnja Karnarutić.

Godine 1566. dne 7. lipnja odjeknu kršćanskim svijetom vijest o padu Sigeta i junačkoj smrti hrvatskog Leonide, Nikole Zrinjskoga, i njegove hrabre čete. Zgoda se je sama nametala i tadanjim i poznijim pjesnicima, da je pjesnički obrade, tim više, što ono, što se je zbilja dogodilo, izgledalo je više kao kakva epopeja, ili priča iz davnih vremena, nego povjesna istina. Jedan čovjek sa malo više od 2000 vojnika usudio se zakrčiti put silnomu caru Sulejmanu, kojemu se nije mogao do onog vremena nitko oprijeti, i njegovoj ogromnoj vojsci. Jedan junak do drugoga pogibe, ali se polje pred Sigetom gradom osu mrtvacima turskim, a i sam car Sulejman svisnu od jada, što mu se ta mala četica usudila prkositi. Siget pade, ali se turska vojska natrag povrati.

Prvi pjesnik, koji pokuša opjevati ovu katastrofu, bio je naš Brno Karnarutić, pa kako se prije njega nije nitko bavio sličnim predmetima u pjesmi bez primjese drugih elemenata, možemo ga nazvati prvim našim pjesnikom junačkog epa. Djelo mu je tiskano god. 1584. u Mlecima, a bit će da je napisano

---

* Prof. Budmani tumači to tim, što pjesma nije bila od jednom ispjevana, nego se u više navrata pronosila po književnoj dubrovačkoj republici.

barem dvije, tri godine prije. Posvećeno je »Prisvitlomu i uzvišenomu gospodinu Jurju Zrinskomu, momu gospodinu« ovim pismom: »Uzveličeni gospodine Jurju, premda slavni i neumrli glas bivšega gospodina Miklouša Zrinskoga, otca tvoje milosti, slove i sluti će do suda svita prohodeći od naroda do naroda bez svakoga pisanja slavom njegove milosti, ništa ne manje naslidujući ja stope starih pisnikov, koji petjem svojim vasda navištevali jesu svitu hrabrosti poglavitih ljudi, odlučih ja izpuniti dug moj ovim, ako i prezrednim slogom, i svitu navistiti koliko godi izvarsite hrabrosti istoga gospodina, otca milosti tvoje, a navlastito, koju on učini u pogibil grada Sigeta; i prikažuju ti to malo muke moje na čast i poštenje tvojega gospodstva moleći te, da se dostojiš prijati ovi mao dar od mene sluge tvoga, koji ga tebi s velikim sardcem poklanjam, prikažuju i umiljeno priručam.« Pjesmi je naslov: »Vazetje Sigeta grada složeno po Barni Karnarutiću Zadraninu«, a podijeljena je u četiri dijela.

Pjesan se počinje po uzoru poznatih epa stihovima:

Gospode i knezi harvatskih tolikoj
turačkih vitezi sada poju poboj,
pri gradu Sigetu kojino se j' sgodil . . .

Proti Sulejmanovoj sili stavlja pjesnik pojavu Nikole Zrinjskoga govoreći o njemu:

Nimam toliku vlas', nimam moć toliku
da zreku njega čas' i slavu veliku;
da ovo dij (reci) svaki: da se ne nahodi
sada vitez taki, čagod sunce obhodi!

Začuvši Sulejman »on turski slavan car, da ov harvatski ban čini mu taku stvar« te robi i plijeni njegove države, odasla glasnike po zemlji, neka, tko može, pograbi oružje. Kad se skupi vojska, uputi se i on iz Carigrada na konju, kojeg pjesnik opisuje u 58 stihova. Sulejman

. . . jahaše prav, zlovoljan, star i sid,
u nogah malo zdrav, u licih jure blid,
tanjahat u pasu, a u pleći širok,
čestit car va glasu, a vrat mu bil visok,
nos tanak, pokučen; imaše tih pogled,
da j' dobru odlučen, rekal bi, nî v njem zled.

Opisujuć mu oružje sjeća se pjesnik i hazdije, koja mu bi na dar darovana od kršćana, pa kliče:

. . . . . Nut ruga, nut smiha,
nut šibe poganske nad nami cić griha!

Oko sultana poredale se zastava do zastave. Na 15. lipnja pade sva ta vojska u Sarajevo:

Dvi ugarske milje, gdi biše odsila,
polje, lug i spilje u dugo j' prikrila,
a milju široko, ter peče ter vari.

Deset pisara tri dana pišu vojsku, pa nabrojiše 400.000 konjanika i 100.000 pješaka. Sultan zove svoje paše, da idu na Dravu, pa da preko nje Hasan-beg načini most. Za mladja krenu se silna ta vojska. Drava, što bi Hasan-beg napravio danju, noću bi razvrgla. Kada to Sulejman dozna, posla mu svilenu maramu u znak, da će poginuti, ne sklopi li most. Hasan od straha nape svu pomnju, pa je u devet dana most bio gotov. U to dopade glas Zrinjskomu, da su Turci prešli rijeku, te on pošlje svoje gusare pod vodstvom Gašpara Alapića, Miklouša Kobača, Patačića Petra i Papatrovića Vuka, da ih rastjeraju. Nadjoše ih blizu grada Šiklova, kad se nijesu ničemu nadali, pa sprovodili dane svirajuć i veseleć se. Poklavši, što se moglo, i zaplijenivši blago i prtljagu vrati se hrabra četa, a pjesniku eto prigode, da razmišlja, kakav treba da je vojvoda:

Gdi je treba biti, toti spati ne htij:
kad se treba biti, tad zdravice ne pij . . .
Junaci razumni s posluhom vojuju,
a ne, ki su glumni, ter vitreć luduju . . .
Triba j' biti hitru vojvodi, jimat svist,
ter se ne dat vitru gibati kako list . .

»Naši iz Sigeta« odjeveni kao kakvi bogataši vratiše se u grad, a pred njima Patačić »svilan zlatom alaj nošaše.« Zrinjski ih očinski dočeka. Dok su se veselili, javi uhoda, da će car na Siget.

U trećem dijelu pjeva se:

Osmi dan teciše, da Phoebo zlatoglav
u zlamenu biše, koga no čuva lav.

Careva vojska bijaše prešla Dravu. Tu kazaše caru paše, »ča su dosle krili, da mu pridnju stražu naši su razbili.« Sulejman će da pobijesni:

Ja sam slavno caril, reče, do ovih lit,
u kih sam ostaril, da me se j' bojal svit,
klanjal se i harač sa svih stran mi nosil,
moleć i čineć plač od mene mir prosil;
a sad pod mû starost, gdi j' sa mnom sva mo'a vlast,
nut! gdo mi dâ žalost, gdo l' mi ne čini čast!«

Vojska krenu odmah na Siget. Na prolasku dade car pogubiti Arslana, »premda j' karv Otmana,« što bijaše ludo pustio grad Julu, kad mu ga je bilo osvojiti. U šesti dan dopru prednje čete do sv. Lovrenca, nedaleko od Sigeta. Zrinjski, zelen bor, saziva svoju vojsku, pa im besjedi sjećajuć ih prvašnjeg junaštva:

»Ne bojte se smarti, kâ će svih razvesti,
da veselo svaki, hrabro i umiće
učekaj boj taki, ter se arvi smiće
bolje se j' arvati, viteški opriti,
neg sramotno dati; jer je li umriti,
gdo s poštenjem spravan na ov svit umira,
vičnji mu glas slavan do nebes dopira;
a gdo žitak svarši pošteni sramotom,
vas mu se glas skarši, nî spomenut po tom . . .
Slište riči moje, svak, ki tu sad stoji!
Turci nas se boje, sam nas se car boji.
Nu pristup' simo svak, virom se obezi,
bridku sablju izmak' ter Bogu prisezi,
za viru karstjansku protivit do smrti
tu silu pogansku, kâ nas grede tarti!

30. srpnja dočekaše junaci na otvorenu polju deset tisuća Turaka Begler-bega od Rumelije. Boj se bio do podne, dok Turci ne uzmakoše. Svaki ih dan nalijegaše sve više, a oni ih svaki dan odbijaju. Caru se to uzgrusti, pa sidje u polje s čitavom vojskom i podsjede grad zatvorivši sve pute. Polje su »pobili čergami — kaže pjesnik — kako kad pade snig.«

Da slište čudo sad! Protiv svoj toj sili
skočiše naši tad, ter su se s njom bili
do pol toga danka. I kad se vmoriše
sikuć bez pristanka, u grad se zatvoriše.

Topidži-baše pripraviše sada »pantacije i taraske,« da grad biju. Paleći ih vikahu »Halla, halla, halla!« (»a to: da je car zdrav«), a naši im se odzvaše te »na pomoć triš Isusa zvaše.« Kad jutro svane, »ganu se množ od Sarahorije« te učini nasip oko grada, pa namjestiše na njih svoje sprave, a da to Zrinjski nije mogao zapriječiti. Kad vidje, da Varoš novi nije moguće više uzdržati, dade ga zapaliti, a svi se povukoše u Varoš stari. Deset su ga dana Turci bili. Tu pogiboše:

Martin Bošnjak i stari Lovrenac,
izgibe Blaž dijak i Danko Ferenac,
zgibe u ta poboj Sekulić Marijan,
Juraj, Petar Batoj, Radovan, Andrijan,
svi hrabri vojvode, svim glave pojdoše,
i inim, ki gode s njimi se najdoše.

Njih naime zatekoše Turci u Varošu,

da svaki od njih prij, nego moć izgubi,
onih turskih džidij prez broja zagubi.

Od smrada mrtvaca morade bježati i sam car te odstupi dobro od grada. Mislio je, da će od prvog udarca Siget pasti, pa ojadjen doziva Sokolović-pašu:

»Ti znaš gorku čašu, koja me sad poji!
A čaša ova jest, da ta sigetska zloć,
mnim, da će s mista stest svu moju velu moć,
blago moje hazne sve da mi rastaka
i moju karv lazne, haj, srećo opaka!
Barzo, barzo! Ne stoj, ne budi lin ni tih!
Znesi buzdohan moj, njim k zidu tiraj svih!
Na Siget navali, jagmi ga i mori,
Ognjem ga popali, svega ga razori!
Već prid mnom stat nemoj, jer se vas izjidam,
barzo svaršiti poj, ča ti zapovidam,
neka toti grad moj, stan ova, sazidam!«

U četvrtom dijelu Sokolović razglasi po vojsci, da je sam car htio u boj, a da se je tek na njegove molbe sklonio, da to ne radi. To razjari Turke, pa prvo svega isprazniše vodu u jarku oko grada, pa ga napuniše koječim, dok tim novim nasipom ne nadvisiše gradske bedeme. Naši ih strijeljahu iz grada. Tu poginu: paša od Kajera, carev kapidžija i haznadar i »ki j' nosil dundar« (zastavu).

Bolestan buduć car prid šatorom stojeć,
vidiv od svojih har, zlu se koncu bojeć,
žalost mu napade, obuja ga tuga
i naše pripade došad blizu luga (ŕ);
zlo mu sardce tuče, smartni ga znoj kosi,
k njemu se smart vuče, da si ga prikosi.
Kada k njemu zajde ta Sokolović beg,
ležeći ga najde martvački se proteg.
Zva ga, da li zaman, jer mu rič nezusti:
Car sultan Soliman, prid njim duh izpusti!
Pravo mi je reći ovo, ča znade svit:
I Turci ne te steći nikadar taki cvit,
i turski car odkad na carstvo je usel,
Soliman car dosad kripostju svih nadsel.

Sokolović zataja smrt sultanovu, a posla po sina mu Selima; on pak dodje medju paše, »dvadeset i sedam dan Augusta kad projde i jošće sgor jedan«, pa im naloži u ime Sulejmanovo, da jurišaju na Siget. Turci užegoše grad, a naši se tek nakon osam dana povukoše u kulu. Tko zaostade, Turci ga posjekoše — tu pogibe i Novaković Ivan — a žene odvedoše u ropstvo. U vanjskom gradu ostade našima zaira i topovi, »oganj im dogara, ne da jim odluke«, kad se povukoše u grad, pa Zrinjski ne videći spasa poziva svoje junake:

Slište svi, reče, sad moje govorenje:
Ova turska sila, ka nam sad dodiva,
pokora j' zla dila, kô u nas pribiva
i u rusagu svem; jere se je jur smel
i svimi i u svem za odmetnici povel;
jer pustiv pravi put, ki njim Isus kaže,
išli su oni u blut, ki grišnici traže . . .
Ako se ta rusag k Bogu ne obrati,
s toga će ostat nag s pogani prid vrati;
da ako podložan bude k carkvi rimskoj
ne će bit uzmožan car u zemlji nimskoj,
zač se odvrže Franca slideć odmetnih roj,
ne bi u njoj tanca, neg kuga, glad i boj.

Oni neka ne izgube vjere i nek dovrše započeti boj. Bilo bi ruglo, kad bi se dali sažeći u gradu kao kakav skot; nego neka čine, da svijet zna, da ispod ruku poganskih nije pobjegao

»cvit vitezov karstjanskih.« Ne tjera ih iz grada turska sila, već živi oganj.

Naš viteški žitak sluti će do suda,
biv pošten dospitak od našega truda.

Na to naredi Zrinjski svomu komorniku Čerenču Ferenču, da mu donese čistu rubaču, plašt »siderijanskog atlasa,« a pâs od surijanskog, pa u žep nek mu stavi »sto zlatih ugarskih, ako me ki svuče martva, za svoj žitak neka iz nje zvuče zlata ta dobitak.« Nek mu iznese i očevu sablju, i crni baršunasti klobuk »zlatom pramljen,« koji je nosio na svadbi, a u nj neka zadije perce. I ključe će gradske sa sobom uzeti. Opravivši se tako ispališe mužaru, da im prokrči put kroz neprijatelje, te tuda jurnuše prvi barjaktar Lovrinac Juranić, pa Zrinjski i ostaci hrabre čete krčeći sebi put kroz dušmansku vojsku:

Nadseže v tom dilu Koklesa rimskoga,
sbiv takovu silu, ta hrabrost Zrinskoga;
jer on vojsku kralja na mostu ostavi,
ov carevu valja, sikuć u big stavi.
Tada s njim ne smiše na sablju, ni na meč,
nego ga ubiše iz puške na daleč.

Ostali videći to ubojstvo mišljahu ga osvetiti, no svi do jednoga redom izginuše. — Turci zadjoše sada u tvrdju, ali na jednom prasne ona u zrak, jer se prah upalio. Upijuć: »medet, medet« plakali su oni svoju nesreću, ali je veća šteta bila, što smrt Zrinjskoga zanije, njega, koji je više vrijedio nego Kajer, Siget i s njima skupa Beč. Sokolović odrubi mu glavu, pa je pošlje cesaru, a ovaj je, kad je primi, naričući govorio:

... »Glave ove do konca onih lit
slavan glas uzslove, u kih se svarši svit,«

pa je preda, da je pokopaju u Čakovu.

A to vam od mene te sloge dospitak.

Ovako svršava pjesnik svoju pjesan, koju nazivlje sloga, bit će prama složiti, što znači sricati stihove. Sloga je po naravi svojoj junačka epska pjesma. Epom je ne možemo nazvati, jer joj nedostaje svega onoga, što se zahtijeva od epa. Nedostaje potrebite epske opširnosti, naivne vjere u udes, koji

ravna junacima strmoglavljujuć ih s nesreće u sreću, a s nizina podižuć ih u visine. Pjesnik, istina, kaže, da je pad Sigeta samo kazna božja za odmetništvo od vjere prave, koja je po njemu jedino u katoličanstvu, pa sve da je u tome naivniji od ostalih pisaca, koji su se dotakli istog pitanja, jer oni navadjaju kao uzrok turske prijevlasti i rasrdžbu božju i neslogu kršćansku, ta naivnost nije takva, kakva je epskim pjesnicima potrebita. Opravdavalo bi pjesnika, istina, što je dogadjaj, o kojem pjeva, bio svima poznat, pa mu se trebalo više, ili manje držati povjesne istine; ali i ne treba opravdavati, kad on nije htio da ispjeva savršen ep, nego samo da pjesmom navijesti svijetu hrabrost Zrinjskoga, kako u uvodu sam veli.

To je i postigao, ali samo donekle. Jer i ako ne smijemo tražiti od Vazetja sve, što epu treba, opet nedostaje stvarî, za koje osjećamo, da bi ih moralo biti. Očito je, da je pjesnik htio biti objektivan, pa u svojoj objektivnosti dolazi i do toga, da pohvali Sulejmana i Sokolovića; no objektivnost je shvatio, kao da se ne smije ni u čem odalečiti od istine, pa mu s toga nema u pjesmi živoće u opisima. U zadnja dva dijela nalazimo prosto nabrajanje činjenica, pa to izgleda kao suha zidina, u kojoj nema vapna. Povjest je mogla podati Karnarutiću samo okosnicu, a on ju je morao napuniti, da postane živo tijelo. Nije se smio ograničiti, da nam karakteriše samo Zrinjskoga, kad je bilo i drugih junaka, koji su sami po sebi zaslužili, da ih pjesnik opjeva.

Ovakva, kakva je pjesan, mogla bi se nazvati u svojoj cjelini srokovana povjest, pa će nuditi više zabave historičaru, nego estetičaru. Ali ne gledamo li samo na cjelinu, već i na potankosti, naći će se koješta, na čem će se čitalac morati zaustaviti. Odmah u prvom dijelu čita se opis konja, koji se ne slaže, istina, sa cijelom pjesmom, jer je predug, ali vjeran je do skrajnosti, a i dosta živ. Govori Zrinjskoga i prvi i drugi put nijesu baš na odmet, a i slikanje smrti Zrinjskoga, premda griješi proti poznatom pravilu epske opširnosti, može se svidjeti čitaocu zato, jer je pjesnik u dva, tri stiha znao zbiti čitavu misao.

Za poznavanje uzora, koji su Karnarutiću bili poznati, treba spomenuti, da prvo pjevanje i drugo jako spominje Herodotovo pripovijedanje o vojni Kserksovoj. Sardes, u kom je Kserkse prebrojio vojsku, bilo bi u Vazetju Sarajevo, gdje je Sulejman urekao sastanak. Most preko rijeke Drave odgovarao bi mostu preko Helesponta, koji oholi Perzijanac sazida, a Siget — to su hrvatske Termopile. Što je koješta i prama Juditi Marulićevoj, i to baš u ovom pjevanju, moglo bi se protumačiti, da je i jednomu i drugomu pjesniku bio Herodot na pameti.

* * *

I u epici eto dakle, kao i u lirici, ravnaju se puti ĝeniju pjesnika Osmanide. Počinjući od duhovnih pjesama prijedjoše epski pjesnici na idilske i mistične epe, a Sasin i Karnarutić, svak prama svojim silama, pokušaše crpsti gradivo odatle, odakle je četrdesetak godina kasnije crpao i Gundulić. Jedino romantičkom epu, koji već u XVI. stoljeću bijaše u Italiji procvao, nema traga u dubrovačko-dalmatinskoj epici. Ali u zamjenu za to biti će negdje iz ovog doba prijevod tako raširenog romana »I reali di Francia« (»Francezki kraljevići«), koji se u rukopisu sačuvao. Taj je prijevod znamenitiji s jezične strane, nego s književne. — Svakako je nastao u povodu talijanske viteške romantike, a možda je dosta doprinio, da Dubrovnikom zavlada poslije dugog opiranja, o kome sam prije govorio, ukus, koji je Italijom i inim svijetom bio već obladao, te nam tumači, kako je Gundulić mogao onako ugoditi svojim gradjanima miješajući u predmet — zgodan po vremenu, kad se zgodio, samo za junačko-refleksivnu pjesmu — elemente iz romantike kršćanskog viteštva.

XVIII.

Dubrovačka crkvena prikazanja.

U čem se razlikuju od dalmatinskih. — Vetranićev rad u ovoj vrsti. — „Uskrsnuće Isusovo" prama dalmatinskim igrama istoga imena. — Vetranićeva „Čista Suzana" prama Marulićevoj pjesmi. — Vetranićevo „Posvetilište Abramovo". — Njegove inačice. — „Posvetilište Abramovo" od Marina Držića. — „Prikazanje od poroda Isusova" od Marina Držića. — Prijelaz crkvene drame u pastirsku igru.

Dubrovačko-dalmatinska književnost upravo počinje crkvenim prikazanjima. Ali ta prikazanja, o kojima smo odmah u početku govorili, jedva se mogu ubrojiti u umjetnu književnost. To su drame, koje su neznani i znani pjesnici ispjevali tom namjerom, da koriste puku, te ne stoje na višem stepenu od onih verzifikovanih povjestica iz starozavjetne objave, ili iz života svetaca, što ih još i sada spominju postarije žene.

Nije tako s dubrovačkim skazanjima. Istina, i nemamo ih vele, — kao da puk nije za njih mario, već tražio druge svjetovnije zabave; ali ono, što imamo, više je ispjevano za čitanje, nego za kazališne daske, a spjevali su ih pjesnici, kojima je ime dobro bilo poznato u gradu. Već samo zvučno ime njihovih spisalaca dostatan je razlog, da ih odijelimo od sličnih gornjo-dalmatinskih prikazanja.

Starac Vetranić nije bio zadovoljan, da svojim duhovnim pjesmama potiče gradjane na pobožan život, već je htio da im stavi i primjere pred oči, kako treba raditi. Htjede ih odvratiti od svjetovnih zabava, a svrnuti na duhovne. Zato mu baš dobro dodjoše crkvena prikazanja, koja se, kao i druge duhovne pjesme, doseliše iz gornje Dalmacije u Dubrovnik. Bit će, da ih je prije njega bilo u Dubrovniku, ali im se trag zametnuo, te kako s nestašice zajamčenih i nezajamčenih vijesti i u lirici i u epici treba da nagadjamo, što je bilo u XV. sto-

*

ljeću, tako ne možemo ni o počecima dramatske umjetnosti u Dubrovniku kazati ništa pouzdano, već se nalazimo pred gotovim činom, kao što su prikazanja Vetranićeva.

Da se bolje vidi razlika medju dubrovačkim i dalmatinskim prikazanjima, počet ćemo od »Uskrsnuća Isukrstova«, dum Mavrove drame u 1072 stiha, komu ima paralele n. pr. u hvarskom Prikazanju slavnoga uskrsnutja Isukrstova.

Paklenski dusi: Vitorog, Krivorilo, Čemernik, Smrdilo i Gadni duh draže Cerbera, neka laje: spremaju se na otpor pred vitezom Isusom, koji dolazi tolikom snagom, da sve kamenje rsti. Kad već ne mogoše dusi Isusa prijetnjama zaustaviti, nego im se grozi, da će im razbiti vrata, moli ga jedan, neka pričeka, da jave paklenskomu kralju njegov dolazak, jer ga sami ne mogu pustiti. Kralj paklenski dodje sam glavom, da vidi, kaki je to vitez, i grozi se Isusu, neka čita, što stoji na paklenskim vratima upisano. (To su poznate dvije tercine iz Danteova pakla.) Isus ne pazi na tu prijetnju, nego razbije vrata i unišavši u pakao zove Adama, neka ga ne bude sram, već neka izadje pred njega, jer mu je svojom krvi otkupio grijehe. Adam moli najprije za blagoslov: ovako se boji u nebo poći,

> zač mi će, vajmeh, rît: Adame zlotvore,
> kako smje gori prit u nebeske dvore?!

Isus ga blagoslovi, a isto tako i Evu, Nou, Abrahama, Izaka, Jakoba, Mojsiju, Davida, Šimuna proroka i mladijence. Ovim posljednjima meću angjeli po nalogu Isusovu vijence na glavu, a mladijenci zapjevaju u slavu Isusovu pjesmu. Sada se uslobodi i dobri lupež te i on zamoli blagoslov, jer mu inače ne će biti mjesta u raju. Ta kazat će mu nebeski dvorani:

> Je da si odlučio pokrasti nam ključe?
> Er ti obraz kaže, lupežkom da vlasti
> dvorove ti naše došao si pokrasti...

Podijelivši i njemu blagoslov izvede Isus svete oce iz pakla u nebo. Sotona se tuži na to Bogu, što mu Isus okra pakao, a angjeli mu se mole. Pozivom Isusovim, da ga slijede u raj, svršava prikazanje.

»I ovo prikazanje čuva još uvijek, kao i sve ostale crkvene drame, osobitosti nevjerojatne kompozicije, svrhu naučnu, a ne ljepotu«, kaže Pavić. No poredimo li ga sa hvarskim, vidjet ćemo, da je nešto punije. Da se vidi, kako je D. Mavar znao stvar ograničiti, pa po tom i dramu učiniti jedinstvenijom, dosta je pokazati na dalmatinsko prikazanje: Isus oslobodi sv. oce iz limba, koje je podijeljeno u tri dijela; naše prikazanje odgovara samo trećemu dijelu. A u spomenutom hvarskom prikazanju: Uskrsnutje Isusovo, ispripovijedano je samo u prvom činu, što se ovdje pripovijeda u cijeloj drami.

Suzana čista, druga drama Vetranićeva, stvar je zgodnija, pa je zato i prikazanje bolje uspjelo. Suzana je podijeljena na četiri skazanja, skazanja opet na govore, a pripovijeda se poznata biblijska povjest. U vrtlu, kamo je Suzana odstranivši sluškinje otišla, da se kupa (II. čin), mame je miljem svećenici Ilijakin i Izak na grijeh najprvo, a onda je počnu loviti, tako da na viku doletješe dvorani, koji pograbiše na zapovijest staraca Suzanu, kao da je zatekoše u grijehu s jednim mladićem. Suzanu vode na sud, da je kamenuju, a na putu je susrete muž Joakim. (III. čin.) Na sudu brani Fanuel Suzanu, ali zaludu: puk vjerova rabi Izaku i Ilijakinu te je htjede kamenovati. U to se javlja Danio te poče braniti ubogu ženu, a presijeca mu riječ Nakor, jedan iz puka. Na zapovijed suca Ezera puk umuknu, a po nagovoru Dizonovu vrati se u sudište, gdje Ezer postavlja Danila na prijestolje te mu daje sudačku šibiku. Danio naredi sada, da se rastave oba tužioca, pa pozove prvo Izaka, te ga upita, pod kojim je stablom vidio Suzanu u grijehu.

Dubak je česvina, pod kim se sastaše,
a bog je istina, da ti se ne laže —

odgovara Izak; ali Danio mu presiječe riječ:

Čelo ti sad kaže, jadna pasja lavi,
da jezik tvoj laže po bradi i glavi,

te zapovjedi, da dovedu Ilijakina, koji na isto pitanje odgovara: »Pod trišljom su bili.« Tako se dokaza nevinost Suzanina, a popove povedoše u tamnicu. (IV. čin.) Na polju pred

dvorom, gdje je prijestolje »od suda«, u zboru svega puka sudi Danio krivorotnicima. Batuel parac govori »u razlog od milosrdja«:

Vim, da se pristoji, tko zadje u bludu,
da ga mač razdvoji zakonom po sudu.
Nu misli svaki nas, ko je rodjen od žene,
podsiona što je vlas' koštrave ljuvene;
Er blažen ta bi bil, pravo t' se sad pravi,
Ako bi sad odolil prokletoj ljubavi;
lagodna zač je put človika i žene,
a šip je taj priljut strjelice ljuvene,
a svi smo od puti, a svih je to silje,
rad koga svak ćuti ljuveno podsilje,
koje se usija u pope, u stare,
i tač im dodija, da umrit ne mare.

Fanuel parac odgovara na to »u razlog od pravde«:

Ona ista smrt neka ih zadavi,
kojom su ktili strt bezrednom ljubavi
Suzani počten glas, da ju smrt povali.

Danilov sud glasi na to:

Pade pravda prava s razlogom na sudu
od popov vrh glava, umriti da budu.

Pošto javi Suzani slobodu, Danio naredi piscu, da piše osudu. Dan joj je od 20. travnoga mjeseca. Sada stoprv dovedoše pope pred sudije, obučene u vrećine svezanih ruku zada. Videći, da im nije fajde tajati, otkriše istinu. Prije nego ih povedoše na mjesto, gdje će ih kamenovati, Danio im govori još ove riječi:

i dalek zadjoste od pravde na sudu,
zlogrivaste kune, za to se pripravte,
pritile bokune ter sada probavte,
koje ste žderali bez muke i truda,
i niste gledali ni pravde ni suda,
ni duše ni boga, negli se sklopiste
od puka ovoga tere krv popiste
i pjenez pobraste meu sobom dileći
i nage prognaste sirote cvileći.
To znaju kantuni, gdi ste se verali,
gdi su se kapuni u sapur žderali,

i razlike ptice, što može perje dat,
navlaš jarebice, kiem nie broja znat
a kamo škrpine i trigle grbave,
debele murine i druge podstave,
a navlaš cipoli i fazi pritili,
koje ste na poli s čafranom žutili,
zubatci, ovrate i dari ostali, —
sve ste to bez plate po mitu papali,
i razliko vince, zajedno kad biste,
u dobre zdravice stumbice ter piste...

Svega ovoga, razumije se, nije bilo u Babilonu!

Govoreći o Maruliću govorio sam i o njegovoj Suzani, pa mi je ovdje dosta upozoriti na neke razlike u fabuli, eda se uzmogne bolje procijeniti rad Vetranićev. Ostavimo malene razlike, kao n. pr. što Marulić govori o javoru i boru, a ne o česvini i trišlji, ili što Marulić nazivlje jednog popa Agabom, a drugomu ni imena ne kaže. To su malenkosti, koje ne djeluju na kompoziciju, kao n. pr. kad u Marulića odmah s početka napastuju Suzanu i prijete joj, a u Vetranića prvo napastuju, pa tad prijete, ili kad Vetranić na tanko ispreda zgode pred sudom: to je čitava rasprava, kao da su pred dubrovačkim sudištem, a u Marulića se to obavi s dvije riječi. Uzrok je tomu, što se Marulić ne udaljuje od sv. pisma, a Vetranić sam stvara prizore gledajući uvijek prilagoditi se svojim slušaocima, pa i upao u anahronizme, do kojih ni inače nije Vetraniću vele stalo. Uza sve to i Suzani nedostaje dramatičnosti; to je više pripovijest u razgovorima, podijeljena svojevoljno u skazanja i govore. Razgovori su u ostalom dosta živahni, a ni pojedinačni govori nijesu tako dugi, kako ih drugdje pa i u samoga D. Mavra susrećemo. Dodajmo tomu i ostale prednosti, kojih se svagda nadje u Vetranića, pa možemo završiti, da je Suzana čista svakako jedno od boljih crkvenih prikazanja, što ih ima naša književnost.

Suzana čista ima predgovor spjevaoca, iz kojega se vidi, da je bila prikazivana negdje u polju, jer kaže: »O, vlasteli i vladike i ostali dragi puče, molimo vas, stante muče, da u polju nije čut vike«.

Najbolje prikazanje, a uopće najbolje Vetranićevo djelo, to je bez sumnje Posvetilište Abramovo, koje su regbi stoprv kasnije podijelili u pet skazanja, a skazanja opet u govore. Pavić sudi o njem ovako:*

»Posvetilište Abramovo ističe se daleko iznad svih dosadanjih prikazanja svojom vrijednošću. Tu nije pjesniku ostala jedina briga, da povjest svetoga pisma naprosto dialogiše, nego se oko čina posvetilišta lijepo redaju izraženi karakteri prezabrinute majke Sare, ponizna, mirna, poslušna sluge božjega Abrama, za tijem lijepe slike kućnoga života i primjeri šale pastira i družinčadi. Glavna tendencija dakako ostaje i tu još uvijek nauka, kako Boga treba bud u čem služati; ali nam je ipak pjesnik, možebiti i nehotice, tako znamenito istaknuo bol majke nad odlaskom Izakovim u noći, da pred ovom slikom zaboravljamo na nenaravni zahtjev i rješenje Izakove smrti. Sara doduše ne zna, da otac vodi sina na žrtvovanje; Abraham joj je to zatajao; ali pjesnik je tako lijepo istaknuo slutnje Sarine, da joj muž nije sinka na dobro u noći na prečac odveo od kuće, da joj je strah dostatno obrazložen. Dakako da žrtvovanje Izakovo u nikoju drugu svrhu nego u tu, da se pokaže Abramova poslušnost Bogu, nije za tragediju zgodan predmet, pošto se od nje traži, da sve, što se zbiva, bude ljudskomu shvaćanju pravednosti dohvatno, i da nam se ne prikazuju čini, koji ne bude sažalost, nego grozu; ali ja gornju pohvalu naše drame ne rekoh, nego uzevši ju kao »prikazanje« prama dojakošnjim takovim svetim dramam. Hvaljena Vetranićeva krasota jezika i lakoća versa ističe se ovdje mnogo sjajnije, nego u Uskrsnuću i Suzani; dakako samo toliko, koliko dosadni dvanaesterac dopušta lakoću versifikacije. U dikciji ima nekoliko veoma lijepih karakterističnih mjesta, ali je još uvijek retorička silno otegnuta deklamacija bez odličnih misli i pjesničkih prispodoba ili fraza.«

Skazanje uvodi odmah in medias res. Na poljani kod brda

* »Historija dubrovačke drame«, lijepa knjiga, kojom se i inače služim pišući ove retke.

začu Abram božju zapovijest, da mu žrtvuje sina, a Abram nalaže Šišmanu pastiru i drugima, da sprave, što je potrebno za put i da probude Izaka, ali da Saru puste, neka spava. Sara medjutim čuje iz šatora naredbe Abramove te izadje na vrata. Sad šalje Abram i Saru, da mu donese maher i brus. Sve te priprave pobude u Sare sumnju, te ona pita, kamo je namjerio. Abram riječima izvija, ali Sara sluti na zlo, pa još jače nasrće pitanjima i molbama, osobito kad obazna, da će i Izaka povesti sa sobom. Zaludu je Abram miri riječima:

Nemoj se kobiti, Sare, živ' ti glava!
Gdje može zlo biti, gdje sâm Bog zadava!

To samo utiša Saru, ali unaprijed kaže, da je posluh skupo stoji, jer joj majčino srce mira ne da. Ipak sada i ona prione te šalje djevojke, da sprave, što je za put potrebno.

Spravite kravaja i bilih pogača,
privarenijeh jaja i sitnijeh kolača;
nemojte još zabit dvije grivne smokava
i k tomu pristavit u gr'očić suhava
krušaka i jabuka, oraha i lješnika,
glavatoga luka i mješić pun mlika,
i pečeno pleće, prijesnaca još malo,
što je jučer odveće na obroku ostalo,
sirenja i sira, drago vas ja molju,
neka svak obira, što je komu na volju;
masaoca i grude i u medu repe,
potrebno kad bude, neka se pokrijepe;
vrh svega još toga, štogodi spravite,
vinca im rujnoga pun bucat nalijte,
po putu kadgodi, pustinjom najliše,
gospodar prohodi, da ništa ne lipše.

Neka joj je sinu i mužu barem put lak! Odijeliše se napokon putnici ispraćeni do pred vrata od kućne čeljade i služinčadi. Tu grli Sara svoje dijete te ga svjetuje, da se drži ćaćka i čuva zvijeri, ponajviše pak zmija u okrugu. Izak preporuča Kujači i Gojisavi svoje milovanje, majku, i nestašna ga Gojisava, ne znajući, kakav je to pohod, moli, da joj donese cvijeća. Sve to ne vara Saru, koja plače svoju čest, ali se predaje u ruke božje.

Ostavimo li tužbe na prekomjernu deklamaciju, tako da sam Abram naivno kaže Sari, neka ne dulji, ovo je skazanje ipak dobro smišljeno kao ekspozicija drame, a i majstorski psihološki izvedeno. Neprilika Abramova, koji se boji kazati ženi, što ga goni u tamnu noć, već ševrlja riječima, dok napokon ne nadje druge, nego da sjeti drugaricu svoju posluha; tjeskoba, u kojoj se Sara nalazi, posluh i ljubav Izakova, nestašnost djevojačka, — svemu je tomu skazanje vjeran odsjev. Ne može se isto kazati o drugom činu. Tu hoće pjesnik, da bolje prikaže nevolje Sarine. Čeka zoru u razgovoru sa Kujačom, Gojisavom, Maravom, Grlicom i Kamprelom, pa se njima jada i kaže im svoj strah, a one je tješe dokazujući, da gora, kamo su otišli, nije, kako ona misli, pustoš, već rajska gora. Ta je gora opisana u 940 dvanaesteraca, te ispunja sasvim drugo skazanje. Prama pravilima dramske umjetnosti to je griješka, jer se zahtijeva, da u drami ne bude ništa suvišno, već da sve služi razvoju radnje, a ovdje je radnja svrhom drugoga čina na istom, kao i svrhom prvog. Ali ne smijemo biti prestrogi, jer je očita namjera piščeva, da tim opisima simbolički prikaže, kako putovanje i žrtva Izakova ne znači smrt, već raj i vječno uživanje. Rajska gora dakle služi nečemu, i to ne toliko Sari, koliko onim, koji će prikazanje gledati. Pravi dramatski pjesnik tako ne radi, već razvija radnju bez obzira na slušaoca; ali razglabajući ovako po mjerilu današnje kritike kamo bismo došli! Cijela dubrovačka književnost bila bi ispod kritike. Zato je pravo uradio Pavić, kad je ovu dramu uzeo kao »prikazanje« te o njoj izrekao povoljan sud: samo strože ocjenjuje opis rajske gore. Istina, »opis je otegnut samim nemogućim i nevjerojatnim prikazama i stvarima«, ali uza sve to ima svojih krasota, a znamenit je, barem zato, što u njem vidimo snagu pjesnikove kombinacije i apstrakcije. A kako smo o Vetraniću već kazali, da ga treba suditi više kao čovjeka, nego kao pjesnika, ne možemo se ni nadati, da ćemo u djelima njegovim naći prave poezije, ali svakako originalnosti u shvaćanju i kazivanju. A to vrijedi i za ovaj opis rajske gore.

Glavne junake, Abrama i Izaka, susrećemo opet u trećem

činu. Služinčad je ostavio Abram podnu gore, a naprtio na ledja Izaku cjepanice i krenuše gore. Izak prostodušno pita, što će drva, a Abramu se ne će ni sad čisto odgovoriti, nego stoprva, kad naloži vatru. Izak pristane. Oproštaj sina s ocem predugačak je, a i nevjerojatan zbog dužine većim dijelom praznih govora. Baš kad je Abram zamahnuo na sina, ustavi mu ruku božji angjeo, a u travi zaveča ovnić, kojega sada Abram mjesto sina prinese Bogu u žrtvu. Sišavši sa brda nadju Kresoja i Šišmana prestravljene s gromornoga glasa, koji čuše s gore, i velike svjetlosti, koja obasja nebo. Abram im ne kaže, što se zbilo, već sve pozivlje, da blaguju, a za blagovanja ih zateče pastir tudjin s bisacima preko ramena.

Pastir: Dobra kob, junaci! Prem nadjoh, što sam htio.
Izak: Kamo greš s bisaci? I ti nam zdravo bio!
Pastir: Nevolja me čini, pravo je vam rijeti,
po ljetnoj vrućini poludnem priješiti.
Tamo nam su stada na donjem plandištu,
te hrlim ja sada, družinu da ištu.
Dajte mi pinuti, žedja me umori,
jedva ću minuti, žedja mi domori.

Pastir će javiti Sari njihov povratak, ali uz put mu puče oputa, stavi bisake pod glavu i leže.

(IV. čin.) Sara u to nariče za sinom. Ovo je naricanje valjda najljepše, što imamo u Posvetilištu. Mjesta, kao što je ovo:

O, dragi moj sinče, dušice ljuvena,
gizdavi jeljenče od luga zelena,
tko mi te usplaši i s majkom razdili,
što majku ne utaži, da grozno ne cvili?
Orle zlatoperi, kamo si poletil?
Što majci zaperi u srce jadan stril?
Paune pozlatan, kud zajde po travi?
Jurve je treti dan, da majku ostavi!
Moj sivi sokole, mitaru prilipi,
što majci na pole srdašce procipi?
Kragujče gizdavi, reci mi boga rad,
U koj si dubravi loveći ostao sad?
Tko mi će ljubiti tvê lice pribilo
i tebe bluditi vazamši na krilo? —

sjećaju nas mnogo naših narodnih tužaljka, pa su nam dvostruko mila. Saru ne može ni Kujača razveseliti. Čula je Sara, gdje grače vran:

... ne more dobro bit,
hoću ti, brižna, stan crnilom vas pokrit
i ruho još crno vazeti na sebe?
zač mi je sve krno i gluho bez tebe;
neka se crni stan, o dragi moj sinče,
pokli mi ljuti trn u srcu izniče!

U razgovaranju i pregovaranju prolazi tako Sari vrijeme. »Pastir, koji osta speći na putu, uspregnu iza sna i sam sebi govori«:

Uglješa, zao ti dan! što t' mi se prigodi!
Zao ti si vidio san! Jur sunce zahodi,
Gdi me će mrkla noć zateći s pomrake?
U selo ne ću doć za sunčane zrake!

Sada se skoči i potrči, a vidi ga Kujača iz daleka, pa će Gojisavi:

O Goje, Gojisava?
Gojisava: Jeda s' što vidila?
Kujača: Goje, živ' ti glava, izljez' to do ždrila:
njetko je daleče, sestrice srčana,
umahom nu teče i hrli put stana.
Gojisava: Dobar je biljeg taj, ma nu ga ti tamo,
sestrice, popitaj, s čijem hrli ovamo.
Pastir: Pomozi bog, moma, ži' t' sreća! rec' pravo,
gospa je li doma, jeste li svi zdravo?

Kujača mu ispripovjedi, što je Sari, ali kad začu, da pastir nosi dobre glase, zove ga u šator. Ne će pastir:

Sestrice pridraga, zašto je s prikora,
priti priko praga od tudjega dvora;
a kamo stid i sram i velja zabava,
da tudjin dodje sâm, gdje muškijeh nije glava?
Er ljudi govore, a priča nije zaman,
da ništar nije gore, nego mladac besraman,
a navlaš meju nami, kad mladi odluči,
da se rukojami, da momu zaruči.

Kad je tako, zove Kujača Saru pred šator. Slabo je uspjelo pjesniku prikazati radost Sarinu; dapače je i ne prikazuje, već

prelazi preko toga skoro mučke. Pastir se u to gosti, a kad se pogosti, poče se po vragoljački šaliti s djevojkama.

Pastir: Kujača nebogo, što si mekušasta?
Kujača: Ne dedeli mnogo, rdjo mrkušasta,
niti mi pipaj šiju, da t' za takoj dilo
sada ne prišiju plješnicom po rilo,
ter te će naći vaj i velja vaština;
podj doma, ludo zjaj, gdi ti je baština.
Gojisava: Vrzi smih na stranu, ne išti pečali;
kad budeš na stanu, s domaćom se šali;
zašto je prikor nam i velja zamira,
prišalac ovdi sâm da zube ocira,
ter — ži' mi bratica! — sad ti će prileći
objestran vratnica tu tako za pleći.
Pastir: Vaj, bože, pečali! što vidim ja sada!
Gdi ti se ne šali, gdi je čeljad mlada?
U našem katunu — brižne se čuvale! —
ne čine pobunu, kad se mladi šale,
neg tamo sve mome običaj imaju:
prije neg se udome, s mladci se štrkaju
ter naše sve selo, pravo vam sada rih,
vazda je veselo, er je tuj šalom smih,
tanci su i pisni, glumac je bez broja,
velje su ljuvezni, rados' je svakoja,
dile se kitice i cvitje ostalo;
a vi se brižnice čuvate za malo.
Još kad se gdi staju, čuje se dva milja,
gdi se tuj mlaskaju celivom nazbilja.
Zato je višnji Bog meu nami stolom sio,
teče se sve na stog, svega je, što bi ktio.
Dobar je tuj žitak; jošte se prigodi,
da z glume pribitak mnokrat se nahodi.
Ovdi je zakon zao, ži' mi Bog i glava!
i s vami ne bih stao, da meni tko dava,
u šaku da broju tri zlate dukate,
da s vami dan stoju, kad se vi čuvate.
Nu se ja otpravih, vašim se nadajte;
ako što ludo rih, za Boga praštajte!

Da nije htio ovdje Vetranić prikazati čistoću dubrovačkih običaja prama raspuštenosti susjednih krajeva! Svakako su ovakovi komični prizori značajni i za pjesnika i slušaoca. U cr-

kvena su se prikazanja zarana počeli uvlačiti komični prizori, ali u gornjodalmatinskim prikazanjima često su neslani, a ovdje nam evo primjera čistog, u svojoj prostoti lijepog narodnog humora!

Peto skazanje počinje opet komičnim prizorom: Kuna zaklala kokoš, razbila košić pun jaja i kokotu zlatanu operušala krila. Buka Saru izmata na vrata, pa će djevojkama:

Što tamo zvečite, što li ste tu stale?
U kuću ždenite kokoši ostale!
Er ako taj kuna opet se povrati,
sve će do bokuna kokoši zaklati.

Neka sve sprave za putnike, koji imadu doći. Kamprela ih prva opazi, a pošto se zagrliše, Sara pita Izaka, gdje je tako dugo izostao. Izak naučen od oca krije istinu:

Zdravo smo svi bili, majčice, do sada
Boga smo molili, da nam Bog milos' da;
a pak smo mi išli po njivah, gdi siju,
i stada obišli i vodu, gdi piju;
dva dni smo pak stali s pastiri, majčice,
i red smo tuj dali, da strigu ovčice.
I tuj sve naredno i spravno odosmo
i na stan zajedno na zdravlje dodjosmo.

Prikazanje svršava pastirskom pjesmom i Sarinim govorom ženama, koje šalje kući:

zašto je jur kasno, misec je u oblaku,
a ženam nije časno putovat po mraku.
Tamo dom vladajte, još vas ću moliti,
i sinkom ne dajte po mraku hoditi:
zač mrakom tko hodi i mrklu noć ljubi,
mnokrat se prigodi, da glavu izgubi.
Blagosov ovi moj, Bože, ne pogrdi,
neg li u kril' tvoj primi i potvrdi.

To bi bila neka vrst pouke, koja bi se iz svega imala izvesti. Umjesna baš nije, te je mogla i izostati, no odgovara donekle stanju Sare, koja uvijek misli, da je putovanje bilo tamašna zabava i hir Abramov. Ni to baš ne bi smjelo da bude u pravoj drami, gdje osobe napokon valja da uvide i obaznadu ono, čemu su podlegle, ili izbjegle. Ali prikazanja nijesu prave

drame, pa se treba zadovoljiti kadgod čim, što bi inače bilo zazorno.

Koliko se Posvetilište u Dubrovniku svidjalo, dokazuje već to, što od njega — a to je rijedak slučaj u našoj književnosti — imademo dvije redakcije, od kojih se druga dosta razlikuje od poznate nam već prve poglavito u opisu rajske gore. Od koga su te inačice, ne znamo.

Posvetilište nije za prikazivanje. To opažamo mi sada, a opazio je davno prije već Mavrov učenik, neumrli komedijograf, naš Marin Držić, koji je i pokušao pomoći. I od njega nam na ime sačuva blagi udes Posvetilište, a poredimo li oba, vidimo, da je to preinačeno prikazanje Vetranićevo, i to tako, da nam 2662 dvanaesterca Vetranićeva dadoše 684 Držićeva. Od ta 684 stiha uzeo ih je Držić 450 u Vetranića, a njegova su jedino 234, i to većim dijelom s početka i na svrsi prikazanja, koje nije podijeljeno u skazanja. Držić je dakle htio prikratiti Vetranićevu dramu izostavljajuć iz nje sve, što je smatrao suvišnim, a gdjekad izmjenjujući staro novim, t. j. svojim. Očito je, da je htio tako priudesiti dramu za prikazivanje, a to je i postigao, jer se radnja sada razvija življe, nego prije. No s druge strane izostavio je komada, u kojima se upravo i krije znamenitost djela Vetranićeva. Ne ćemo mu n. pr. zabaviti, što je izostavio rajsku goru; ali je pogriješio skraćujući naricanje Sarino u najuže granice i izostavljajući baš ono, što je u njem narodno. Isto tako ne će biti dobro ni to, što je izostavio komične prizore izmedju pastira i djevojaka, te kako je kuna podavila pilad. Istina, i oni su u dramu kao umetnuti, ali u sebi imadu krasote, a nijesu baš sasvim ni suvišni, jer dobro slikaju osobe, koje rade.

Dodajmo još nešto. Zamisao, da se dramatski prikaže žrtva Izakova, nikla je već u Italiji, dapače je to i uradio Feo Belcari u svojoj »Rappresentazione e festa d' Abram e d' Isaac suo figliuolo«. Vetranić je to djelo, moguće, poznavao, ali ipak mu se može rad smatrati originalnim, jer je u svome Posvetilištu čin znamenito raširio novim scenama. Držićevo se Posvetilište svakako više približava talijanskomu uzoru.

Isti Marin Držić ostavi nam jošte vlastito svoje prikazanje »Od poroda Isusova«. I ovdje se pokazuje novotarski duh Marina Držića kao prvoga dubrovačkoga dramatskog pjesnika, jer je pokazao, kako je moguće i nedramatski predmet dramatski obraditi, i to nižući uz glavnu radnju, koju je teže zbog njezine uzvišenosti i otajnosti zorno prikazati, epizode, a sve začinjajući naivnošću, koja treba da vlada u vjerskim pitanjima. A da ta naivnost bude još vjerojatnija, nijesu govornici u Držića usijane i nadute učenjačke glave, već prosti pastiri, koji glasom i nebeskom svjetlošću smeteni polaze u Betlehem, da se poklone Bogu-čovjeku, koji eto na svijet sidje, da niske uzvisi, a visoke snizi.

Na plandištu u oboru skupljeni su pastiri Tasovac, Pribat, Radmil i Vukas, te da razvesele Uglješu, pjevaju pjesme. Te pjesme javljaju već porodjaj Isusov. Uglješa im se zahvaljuje te dariva za uzdarje Pribatu svrdaonicu, Tasovcu maljić, Vukasu praću, a Radmilu zakuljicu: ti su dari božanskog izvora, jer svrdaonicu izdjela jedan satir, maljić Vulkan, praću Apolon, a zakuljicu, u kojoj se brašance nosi, darova Uglješi Dijana, što joj pomože odrijeti košutu. Dok se oni tako zabavljaju, eto ti Miljasa Griljevića: »Osta mi u potaji jedna junica mnogo gizdava pa zlatne dlake i bješe joj na čelu jedna zvijezda bijela, kako snijeg. Kada baba Raduna usazna, da sam izgubio tuj junicu, ocijepi mi matragu o pleći, izagna me iz doma govoreći: »Dokli godi, Miljase, ne nadješ junice, ne vrni se na stan.« «Sada i on ispjeva jednu pjesmu u čast Isusu i tim svršava »predigra«, napisana u prozi. Iza nje slijedi prolog, gdje se sadržaj drame unaprijed kaže, pa tek tada počinje prava drama.

Porodi Gospa na putu Isusa, pa ne zna, kako će, te moli u Boga pomoći:

Što ću bez povojka, što li bez pelene,
gdi li 'e podojka, da pride do mene,
o vičnji moj Bože, ki stvori vas saj svit,
da mene pomože i da mi da odvit!
Nevišta ja, kako sada ću poviti
djetece nejako i mlikom dojiti?

Kroz toj sam ja mučna i u mislih sva stojim,
er nisam naučna, mladence da dojim.
A ti znaš, Bože, sâm, da t' pravo govorim,
er me je stid i sram, da prsi otvorim,
jaki sve mladjahtu i čistu divicu,
da sinku lačahnu prikloni sisicu.

I Josef moli Boga za isto. — U to navijesti angjeo pastirima porod Isusov, a kad ga nesta, »druzi angjeli u goru izidu i kantaju ove verse«. Pastiri ne znadu, što bi započeli: Radmio i Vukas vide promjenu u naravi, ali ne razumiju još ništa; i Pribatu je sve nejasno; no regbi, kao da čuje, gdje sva priroda šapće:

.... čute svi narodi,
dite se objavi i na svit porodi
u jasleh na slami; za toj se svak spravi,
tere ga svak s nami jednaga proslavi;
zač će kralj toj biti, koji će sih lita
desnicom slomiti sve glave od svita,
sve care i bane jošte će dobiti
i poganske strane pod svoj stig složiti.

Miljas sada pripovijeda, što se njemu dogodilo: Umorio se bio tražeći junicu, pa nebavac priklonio glavu na drobnu travicu pod borkom, kad eto ti slavuja, gdje počne bigljisati i zvati ga imenom: »Digni se, Miljase, jer eto se spravila gospodja svijuh vila, da tu počine; to je njezino plandište.« Do malo časa eto ti zbilja nje: Bježi otale, reče mu, nije ti tu stanja, jer će sad stići ostale vile,

ter ćemo vince vit, Miljase dragi moj,
što ćemo poklonit gospodji svih gospoj,
koja je kraljica na sviti svih žena
i čista divica u vike blažena,
u koju se slavan plod, Miljase, uplodi,
čovječji da narod sužanstva slobodi.

Sada se Miljas sjeća toga, jer tako da se zbilo, što mu vila kaza. Nešto slično pripovijeda i Uglješa: Pripeklo sunce na paši, pa da utaži žedju, uputi se k bistroj vodi. Tu zateče vilu, gdje zlat pram po glavi povija biserom. Zaljubljeni joj se Uglješa ponudi odmah u službu; ona ga odbi, a ujedno mu javi, da je došla, da vidi porod djevičin. Eto se sve to steče:

zatoj svi spravmo, družino čestita,
ter kralja pozdravmo vladôca od svita.

Vukas upita sada Grubješu, što u zemlju srće, neka i on kaže svoju. Grubješa ih na to pozove, da ostave svoja stada te idu u Betlehem:

Ako je i kasno, svitli se svud zraka,
nebo je sve jasno, nî vidit oblaka . . .
Još nam Bog darova nebeske tej straže,
zač zvizda taj nova pute nam sad kaže.

Kresoja bi bio rad ponijeti i darove sa sobom, pa svjetuje, da Šišman ode u maje i strine Marave, da donesu

konjestrik pun jaja i grivnu smokava,
dva dobra kravajca i dobru piplicu,
i da mu masaoca napuni tikvicu,
i neka Marava još pošlje strinača,
dvje lakti postava njekoga kosmača,
pratežce još svake, sve, što se nać može,
oboje bisake neka mu nalože;
a navlaš kostreti i meke vunice,
što ćemo prostriti pod nago ditece;
još da mu dadu pak, Pribate dragi moj,
vezen kalamalak, pelene i povoj.

Šišman zateče na stanu samu Maravu, a maja nije doma, jer je otišla u selo u vojvode Branka, »gospodja Kujava er tamo u selu za Tvrtka udava djevojku Veselu«. Ipak Marava sama pripravi, što može. Na povratku stigne Šišman Sibilju. I ona ide u poklone, a pastiri neka idu brzo, da ih ne zateče vojska trojice istočnih kraljeva. Pjevajući krenuše pastiri. Pred Gospom govori Šišman i Kresoje, a Marija im odgovara. Na povratku susretoše Remetu, koji im prorokuje život i smrt Spasiteljevu.

Navlaš sam istociljio sadržaj ove drame, da se vidi, kuda kreće, prije nego sadje s pozorišta za uvijeke dubrovačko crkveno prikazanje. Već u Vetranića, i to baš u Posvetilištu, opazili smo prizora iz pastirskog života i uopće jasno istaknutu tendenciju, da se odnošaj medju Sarom i Abramom te njihovom službom prikaže nekako patrijarkalno. Ta sklonost idili preotela je u Porodjenju sasvim maha te se je crkveno prikazanje zadnjim svojim trzajem znatno približilo pastirskoj igri, od koje

se razlikuje jedino po glavnom činu. Predigra ima na sebi jasnih znakova pastirske poezije, osobito u natjecanju pastirâ i dijeljenju darova, čemu bi se lako mogli naći uzori u Sannazzara, a ako hoćemo i dalje ići, u Vergilija, ili čak u Teokrita. A i u samoj igri ti znakovi nijesu rijetki, dapače će se čitalac bit i sam sjetio učitelja-Držićeva, starca Vetranića i njegova Piligrina, kad je čitao pastirske sastanke s vilama. Ovaj put, kojim je krenulo prikazanje, moglo je dati, a i zbilja je dalo književnosti jedno Porodjenje, ali se je moralo prije ili poslije dogoditi ono, što se je i zbilja dogodilo: trebalo je, da crkvenog prikazanja u Dubrovniku nestane te da ustupi mjesta čistim pastirskim igrama. Podleglo je ukusu svoga vremena, a kako se je taj ukus po Dalmaciji i Dubrovniku proširio, vidjet ćemo u glavi, koja slijedi.

Držićevo Porodjenje zaostaje u snazi i dramatičnosti za Posvetilištem Abramovim bez ikakve sumnje. Posvetilište uza sve svoje griješke zaslužuje ipak naslov drame, a Porodjenje je više nekakva dramska pjesma. Ali to se ne smije u grijeh upisati Držiću, jer je predmet Vetraniću bio zgodniji za dramu Porodjenje Isusovo nema u sebi uvjeta za dramatizovanje, te može jedino biti središte, za koje se vežu pojedine epizode. Tih epizoda i ima u biblijskoj povjesti, kao n. pr. dolazak kraljeva, pastirâ, naredba Irudova i slično, ali je vrijednost Porodjenju baš u tom, što Držić nije uzeo sve, što biblija kaže, već odabrao samo jedno, a u to zgodno upleo i drugo, tako da se iz svega vidi namisao njegova, da se vladaru neba pokloni cijela narav. Uzmemo li u obzir te poteškoće, koje je Držiću fabula pružala, mislim, da je opravdano kazati, da se i u ovoj drami pokazuje snaga genija Držićeva. Samo treba znati, je li Držić u ovoj drami bio sasvim originalan, ili se poveo za kakvom talijanskom »rappresentazione«.

XIX.

Talijanske igre i njihovi predstavnici u Dubrovniku.

Lucićeva „Robinja“. — Je li Lucićeva „Robinja“ narodna drama? — Dramica „Interlokutorij.“ — „Pirna igra“ od Antuna Sasina. — Pokladne igre. — Euripid u doba humanista. — „Hekuba“ Vetranićeva i „Jokasta“ Bunića Babulinova. — Zlatarićev prijevod „Elektre“ Sofoklove. — Talijanska tragedija prama starogrčkim uzorima. — „Atamante“ Frana Lukarevića Burine. — „Dalida“ Savina Bendeševića.

Nijedne grane književnosti dubrovačko-dalmatinske ne možemo shvatiti, ne pogledamo li ujedno književne prilike u Italiji. To smo opazili govoreć o lirici i o epici, a treba nam napose kazati o drami, jer ako drugdje ima barem tragova, da je bilo u Dalmaciji samostalne književne radnje prije, nego su zavladali talijanski običaji i nazori, o drami treba da kažemo, da je barem pomisao na nju došla iz Italije; a što se razlikuje katkada bitno od talijanskih uzora, te su se razlike tekar kasnije razvile.

Po priči, koju je Lucić odabrao za svoju R o b i n j u, sude neki, da se je Lucić htio osoviti na svoje noge te zavesti u Dalmaciji narodnu dramu. Pogledajmo dakle prvo svega sadržaj njegove radnje, eda vidimo, ima li taj sud oslona u drami. Lucić s prvine ne htijaše da tu dramicu predade javnosti; ali poslije se na to odluči, »jere sudih, da stvar u sebi ne more nego s koristi biti za ljude.«

Pošto »isklad« (prolog) publici javi, što će se pričati, uvadja nas u Dubrovnik, kamo su turski gusari doveli kćer bana Vlaška na prodaju. Tu je Derenčin nadje te je otkupi po svom slugi Matijašu, pošto prije ugovori s Turcima, neka se pričine, kao da za Derenčina ne znaju, kad dodje, da vidi robinju.

(II. čin.) Derenčin zateče robinju, gdje nariče, te je pita

‚jezine zgode. Robinja držeći Derenčina za kakvoga trgovca ɔovijeda: Otac mi bijaše hrvatski ban Vlaško, kojega ugarski ılj postavi, da vojuje u Biogradu proti Turcima; Turci ga ıiše iz busije, a ugarski kralj darova na to mojoj majci ɛlika imanja oko Dunava, Save i Drave, gdje boravljah u ıasti i izobilju, prema kojemu sam sada toli tužna. Derenčin ɛe pita, koji bijahu ono mladići, za koje mu reče, da su se toliko za nju otimali; neka mu ih imenuje, a on će je iskupiti i odvesti kući. Robinja mu radosno pripovijeda, koja ga nagrada čeka od ugarskoga kralja, ako to učini, i ispovjedi mu, da se za njezinu ljubav najviše otimaše mladi Derenčin, unuk slavnoga bana Derenčina, pak da je još sada boli, što je njegovo toliko žestoko nastojanje hladno odbijala; ali premislivši se malo mnije, da je ipak pravo učinila, jer da ju je Derenčin i zbilja ljubio, ne bi mirovao, dok je ne odkupi. Derenčin odvraća, da sad razumije, zašto ju je nesreća snašla: to je kazna, što je snuboke odbijala. Obećaje joj ipak, da će je otkupiti, ako podje za Derenčina. Robinja pristaje, jer je Derenčina doišta ljubila, ali mu to nije htjela kazati. Derenčin joj na to raspusti ruke i povede je u bližnju kuću, da se oporavi.

(III. čin.) Mara ide po svatove, a Pera je i Anica pitaju za Derenčina i robinju, koji joj kod gospodara kao gostovi usjedoše. Mara se nećka, ali ipak ispriča, kako se Derenčin pred robinju iza večere stavio, pa je milujući upitao, bi li poznala Derenčina; on je bio jednom tako sličan Derenčinu, no tuga ga promijeni, da ga ne bi ni rodjena majka prepoznala. Robinja upilji u nj oči i prepoznavši ga ne može ni riječi izustiti, a Derenčin:

toliko ju toli i moli i umi,
da mu se umili i boli razumi.
I jutrom vesela s odra se podiže,
sa cvita jak pčela gdi no med usiše.

Ovo zadnje izazivlje vragoljaste opaske Aničine i Perine, koje je bolje mukom mimoići. Svatovi ne izlaze na pozornicu, već izlazi dubrovački knez, jedan vlastelin, Derenčin i robinja. Vlastelin govori Derenčinu i robinji, kako je odvajkada običaj

u Dubrovniku radovati se odličnim gostima i darivati ih, a
i njima evo tako čine tim više, što je uspomena na da
robinjina, Majera Blaža, jošte svima u pameti, odkako je Tu
iz Pulja protjerao; a osim toga se jasno vidi na robinji, da
je kći plemenitoga i slavnoga bana Vlaška: neka dakle pri
darove, koje im evo knez donosi. Knez se ispričava, što su
darovi i pomoć Dubrovčana tako neznatni, ali Derenčin odbi
takovu opasku radujući se odlikovanju.

Poreći se ne da, da je Lucić odmakao daleko od svojih i ostalih Dalmatinaca već time, što je uveo u svoju dramu imena poznata tada hrvatskomu narodu. I Derenčini i Dubrovčani se istakoše u borbi proti tudjinskoj najezdi, pa i ne služili se istim sredstvima. Ali to sve još ne znači, da je igra narodna. Prvo svega zgoda, koja nam se pripovijeda, ne će biti historijska, a sumnjam, je li i iz narodne pjesme uzeta; a drugo, kad bi i bila, kontrast izmedju kršćanstva i muslimanskoga svijeta nije nimalo istaknut. Za radnju bi sve jedno bilo, da su robinju i Kitajci zarobili, a možeš mjesto Dubrovnika metnuti koje ti drago mjesto, pa opet ne će ti biti potreba da izmijeniš radnju. Što više: baš tim, što je Dubrovnik spomenut, cijela drama postaje nevjerojatna, jer znamo, da Dubrovčani u svojim bedemima ropstva trpjeli nijesu. Sva je prilika, da je Hanibal učinio ono, što je kasnije učinio Palmotić u svojoj Danici: fabulu je Gjono uzeo iz Ariosta, a škotske junake zamijenio zvučnim bosanskim imenima, koja se po narodu raznašahu, bez obzira na to, kad je koji živio. Bit će, da je i Lucić tako postupao, samo mu izvora ne znamo. Ima i onako u pjesmi koješta, što nas sjeća talijanskih pisaca. Način n. pr. i mjesto, gdje je uhvaćena kći Vlaškova, nije ništa neobično u talijanskoj književnosti, a nije ni u dubrovačkoj (n. pr. Robinjice Vetranićeve i Sasinove). Uza sve to, da su pjesnici prigrlili pokušaj Lucićev, valjda bi bilo došlo do toga, da se u nas razvije drukčije dramatsko pjesništvo, nego što se razvilo. Ovako Hanibal osta na osami, te se tek XVII. stoljeća pojavljuju pjesnici, koji će opet krenuti istim putem.

A zašto to? Neki književni povjesničari nalaze vanjski

uzrote kažu: vlade nijesu dopuštale, da se pjesnici u to prte. Koli je to istina, nije barem po današnjim nalascima iz arhiv dalmatinskih gradova moguće tačno kazati; ali nikako to nije bio glavni uzrok, već je glavni uzrok prejako djelovanje talijanske kulture i književnosti na duh i odgoj dalmatskih Hrvata. Nije ovo prvi put, što se susrećemo s tom pojavom; nekoliko je pjesnika pokušalo, da budu samostalni, ali ne mogoše; ili ako oni uspješe, ne htjedoše ih potomci slijediti. To vrijedi i za Hanibala. Njegov se pokušaj ne primi, zaduši ga strašna prekomorska nametnica.

Već prvi primjer svjetovne drame nije drugo nego prijevod kukavne talijanske radnje. To je Interlokutorij, što nam se sačuva u često spomenutom Zborniku Ranjininu od 1507. god.* To je »komedija od pira«, kako su je Dubrovčani nazivali. U 262 dvanaesterca pripovijeda se, kako boginja Palada od Junone dobije dozvolu, da brakom sveže dva ljubavnika. Pošto im je i Apolon sreću prorokovao, nagovori Palada Veneru, a ona Kupida, te je uzeo ljuvenu strjelicu i ranio najprvo ljubavnika, zatim ljubavcu, koji u ljubavi čeznu, a Palada ih i Jupiter blagosilju, i to ovaj posljednji latinski.** I Apolonovo proročanstvo, da će taj brak biti sretan, sastavljeno je u latinskom distihu, a didaskalija su i u prijevodu talijanski.

Kako se vidi, jedva se može i govoriti ovdje o dramatskoj radnji, već je to osobita vrsta lakrdije, poznate pod imenom »pirna igra«, kojih je igara u Dubrovniku bilo, a sačuvala se još jedna, i to iz svrhe XVI. vijeka od Antuna Sasina. Govore u komediji Frano, vratar, Košo, glava od soldata Radoje, vlašić Vučeta i ženik Katunar. Hoće Radoje sa ženikom da udje u Ston, a zaustavlja ga Frano i Košo. Kad se prepoznaše, rasprede se razgovor bez ikakve radnje. Košo ga šalje u To-

* Već je Jagić izrekao sumnju, da je prijevod, a Rešetaru je uspjelo naći i izvornik u djelu Napulitanca Antonija Ricco: Fior di Delia.

** Vivite felices castique cupidinis ambo
exercete diu dulcia bella simul,
et videat tota vos ludere nocte lucerna,
donec vos faciet curva senecta graves.

masa kovača, ili k Perulinu, da se posavjetuje o ženidbi. Radoje im tada priča o nekoj gozbi u dum-Tomasa, gdje je bilo dosta popova, a medju njima i Sasin. Izmijenivši nekoliko šala razidje se svak po svome poslu.

U svem ima ova komedija samo 180 dvanaesteraca pa je imao i pravo pisac, ili prepisivač igre, kad ju je nazvao »malahnom«. Ali kad »malahne« ovako malo vrijede, htjeli bismo poznati »velike«, no na žalost ih nema, ako to nijesu one komedije Držićeve i Nalješkovićeve, koje su se takodjer na piru prikazivale, a o kojima ćemo napose govoriti.

Ne ćemo pogriješiti, stavimo li ovakova prikazanja u isti red sa crkvenima. To je plod talijanske narodne vile i nagnuća za zabavom, koje je u svih južnjaka na osobiti način razvijeno. Po porijetlu su bez sumnje iste vrsti i pokladne igre, koje Nijemci nazivlju Fastnachtspiele, Francuzi Farce, Sottie, Talijanci Frottola, Farsa, Contrasto. I od ovih nam se sačuvala jedna, — osim Marulićevih »frotula«, o kojima je bilo već govora, — a to je poznata Novela od Stanca čuvenoga Držića. No ovaj je komad tako odmakao od tipa pokladnih igara, da ga volim smatrati skoro pravom komedijom, pa ću s toga i govoriti o njem kasnije.

Da se nije u XV. vijeku u Italiji bio raširio zanos za latinskom književnošću, valjda bi se i crkveno prikazanje i pokladne i pirne šale bile po sebi razvile, kako se je n. pr. u španjolskoj prvo razvilo te dalo svijetu jednoga Calderona. No ovakva zabava osta zabavom jedino prostomu puku, a književnici se počeše zanimati klasičkim djelima starih književnosti, te ih i prevadjahu na talijanski jezik. Izmedju grčkih tragika najviše im se svidjaše Euripid. A to je i razumljivo. Snaga je Euripidova u tome, što umije uzbuditi čuvstva u slušaoca, a zato upotrebi često sva moguća sredstva, koja mu je bogata mašta izmišljala — kršeći okove tradicije. Pa kad i ne bi toga bilo, već po tom, što Sofokle prikazuje ljude, kakvi bi trebalo da budu, a Euripid onakove, kakvi jesu, — već je po tom nama bliži i lakše ga shvaćamo. Da se dobro shvati Sofoklova veličina, treba se duhom prenijeti u sjajno doba grčke pro-

šlosti; čitajuć Euripida toga ne treba. Njegov je realizam u prikazivanju ljudi takav, da ga i neuk razumije. Ne uzdiže nam, tina, duh, kao idealizam Sofoklov; slušajući njegove igre ostajamo doduše kazalište nezadovoljni, bez one vedrine, koja nam dušu razgali, kad vidimo pobjedu nepromjenljivih zakona pride i svemirskog reda; ali nas zato Euripid uzbudi jače, ne djela ostalih grčkih veleuma, te i nehotice potakne na mišljanje.

Nije s toga čudo, što su Talijanci i prevodili njegove ame, a u tome se je istakao osobito Lodoviko Dolci. Taj je ovjek za našu književnost znamenit, jer se dokazalo, da što mamo od Euripida u hrvatskom prijevodu iz XVI. vijeka, to je prevedeno iz talijanskoga, i to baš iz prijevoda ovoga Dolcija. A kako Dolci nije tačno prevodio, već popravljao izvornik prama svomu ukusu, tako dubrovački prevodioci nijesu krivi kvaru, što ga pretrpješe djela toga velikana na putovanju do nas. Vetranića dapače, koji prevede Hekubu, moramo pohvaliti, što mu je prijevod lak, a jezik čist, a nije gori prevodilac ni Miho Bunić Babulinov, kako je to dokazao u svojoj Jokasti.

U Hekubi je Euripid htio pokazati osvetu zarobljene kraljice na Polimnestoru, koji joj pogubi sina Polidora iz lakomosti za blagom, kad je boravio kod njega u gostima. Dozvolom Agamemnovom dovabi ga ona u svoj čador te mu tu dade oči iskopati, a djecu poubijati. Vetranić nije grčkog originala poznavao, pa prevodi sasvim po Dolciju. Bunić naprotiv pozna i talijanski prijevod Jokaste i grčki original Phoenissae, što se najlakše vidi po prologu, kojega u Dolcija nema, te ga je Bunić upravo iz grčkog preveo, kako je preveo i odgovor Apolonov i zagonetku Sfinginu. Opaziti je jošte, da je Bunić upleo u prijevod i svojega dometnuvši iza svakoga čina neke pjesme, koje niti ne spadaju u radnju tragedije. Tako dolazi poslije prvoga čina iznebuha Amfion govoreći, da je nekoć Tebe svojom lirom sagradio, a sad hoće da nesklad uredi, što se u njima porodio. Inače je fabula i u Dolcija i u Bunića jednaka, kako i u Euripida: Začuvši prokletstvo Edipovo odlučiše Eteokle i Polinik izmjenjivati se u vladanju, da tako bude mira; no Eteokle pre-

vari Polinika, te mu ne htjede pustiti da vlada, kad inu prva godina. Oženivši se kćerju Adrastovom krenu Polinik ogrom-nom argivskom vojskom na Tebe. Uzalud kuša Jokasta omiriti braću, jer Eteokle ne će. Prije nego se bitka zametnu odredi Eteokle, kad bi on umro, neka sin Kreontov Hemon oži Antigonu, te ga naslijedi u vladi; a ako umre Polinik, nit da ga se ne usudi pokopati. Još hoće da čuje Tiresiju, slijepoga vrača, zna li kakav način, da se grad sačuva; a Tiresija eli, da je moguće, žrtvuje li se dobrovoljno sin Kreontov, Menekej. Kreonat ne će o žrtvi ni da čuje, ali Menekej je već to odlu o i tako Tebanci pobijediše. Na megdanu poginuše oba brata, Jokasta se od žalosti sama ubi. Sada Kreonat hoće da izvr oporuku Eteoklovu, a istjera Edipa kao uzrok svih nevolja Antigona, ne hoteći biti Hemonova žena, slijedit će slijepa oca, ali prije pokopa mrtva Polinika.

Ali i Sofokle nadje u Dubrovniku štovalaca, a sam mu Dinko Zlatarić prevede Elektru na hrvatski jezik. Ovaj je prijevod u dalmatinskoj književnosti medju drugima prvi, i to s dva razloga: prvo svega prijevod učinjen je uprav po grčkom originalu, a drugo: učinio ga je čovjek, koji je poznavao grčki, a bio od naravi pravi pjesnik. Sapinju ga, istina, dvanaesterci, koji svojim srokovima u sredini kadikad sile i bolje pjesnike, da za ljubav jedne riječi žrtvuju cijelu misao; ali i ovako sapet prevodilac u točnosti je i krasoti prijevoda postigao sve, što se moglo. Što je 1510 izvornih stihova prevedeno sa samo 210 dvanaesteraca više, i to je dokaz, kako se je prevodilac trsio, da grčki izvornik što vjernije prevede; a da je to teško, dokazuje n. pr. Hekuba Vetranićeva, gdje se je broj stihova prama grčkom izvorniku malone podvostručio. U tragediji se prikazuje povratak Orestov, i kako je kaznio pomoću Elektre smrt oca Agamemnona ubivši i majku Klitemnestru i Egista.

Ovi prijevodi jasno govore, kako je Dubrovnik živo pratio književne prilike talijanske te i on prionuo uz učenje starih grčkih uzor-dramatika. Ali to se učenje izrodilo u oponašanje još prije, nego su i shvatili karakter grčke tragedije. Vidjeli ljudi, da tragedija svrši obično krvlju, pa mislili, da je sve, što žalosno

svrši, tragedija, ne pazeći, da ima razlike medju smrću i smrću. Takovu smrt, gdje vidimo, da se tko podigao proti svima, ili svojom krivnjom zašao u položaj, odakle ga sama smrt može izbaviti, takovu smrt nazivljemo tragičnom, i to je prvi uvjet za tragediju. Talijanski pisci tragedijâ XVII. vijeka zamijeniše naprotiv, kako lijepo Pavić kaže, grozu tragičnim, uzvišeno strašnim, tragički stil retorskim jadovanjem, koje je prazno mislima i pjesničkim slikama i prispodobama. Grčkoga nema u njoj ni u kompoziciji, ni u govoru ništa. Takove su tê pseudoklasičke talijanske tragedije, koje nijesu nikle u glavama pravih pjesnika, već učenjakâ, kojih je bilo kao gljivâ po kiši.

Imamo i u Dubrovniku takvih tragedija. Prva je: Atamante tragedia istomačena po Franu Luccari Burinni, vlast. dubrovačkom. Atamante ostavi prvu ženu Nefelu, s kojom bijaše izrodio dvoje djece, Frisa i Helu, da se oženi sa Inonom, po kojoj se nadaše domoći tebanskoga prijestolja. Osjećajući grijeh hoće da umiri savjest, uvjeravajuć Nefelu, da je Inonu uzeo zbog prijestolja, a da samo nju ljubi; no kad Nefela poče tražiti svoju djecu, tjera je bez djece iz Teba. U to se puk buni zbog glada, koji nasta, a poslanici, koje posla kralj u Dodonu, da pitaju proročište, jave, da proročište traži, neka kralj žrtvuje djecu. Kralj jedva na to prista. Nefeli je u to Merkur kazao, da joj djecu čeka pred gradom zlatan ovan, koji će ih ponijeti, kud treba, a majka javi to djeci. Kad odoše k ocu, da se oproste od njega, zadržaše ih u gradu, da ih žrtvuju. Sada Nefela poleti i sama gore, da djecu spasi, a vrativši se govori, kako je gore vidjela, gdje joj djecu spremaju za žrtvovanje. Na to dolazi glasnik te javlja, kako je svećenik bio baš podigao nož, kad zagrmi oltar i djece nestane . . . Gradjani, koji vidješe, kako Friso i Hele odjašiše na zlatnom ovnu, bojeći se prijevare idu gore, a u to se javiše atenski i spartanski poslanici noseći pomoć proti gladu. Gradjani dočuvši to silaze veseli, a kralj pošlje svukud tražiti djecu. Kad mu ribari donesoše mrtvu Helu, pobijesni kralj i rastrga Learka, sina Inone, koja bijaše k njemu pohrlila, te se jedva ona spasi s Melikertom, drugim sinom, u naručju.

Atenjani i Spartanci skoro se sada pozavadiše o vladu u Tebi, da ne stigne Sisip, korintski kralj, brat Atamantov. U to eto i opet glasnika, da je Atamante dostigao Inonu i Melikerta, pa ga rastrgao (a ona se bacila u more), te vidjevši, što je učinio, sam se u hramu Jovovu bacio na mač.

Suvišno bi bilo isticati pogrješke u kompoziciji ove tragedije, kad znamo, da je Lukarević samo »istumačio« tragediju nekog Jera Zoppio, talijanskog učenog pisca, a tim više, što se sasvim iste pogrješke ponavljaju u Dalidi, tragediji Savina Gučetića Bendeševića, koja ima za nas tu prednost pred Atamantom, što je donekle barem izvorna. U Mlecima naime življaše u ono doba Luigi Groto, prozvan il cieco d' Adria po rodnome svome mjestu. Premda slijep, bijaše na glasu navlastito zbog svojih govora, a bavio se i književnošću. Tako ispjeva mnoštvo lirskih pjesama, tri komedije, pastirsku igru Calisto, pa i dvije tragedije: Dalida i Hadrijana, koje je naš Bendešević stumačio u jednu, te je okrstio po jednoj od njih, po Dalidi.

Da vidimo, kako je Gučetić izveo svoju kontaminaciju, treba nam prvo svega osvrnuti se na originale, te kazati im barem fabulu.

Dalida je iz rane mladosti Grotove, a tiskana je u Mlecima g. 1583., tako da je to tiskano izdanje moglo poslužiti i Gučetiću, koji umrije god. 1603. Grozno klanje, mrcvarenje i strašila duhova stekla su se na najviši vrhunac strahote i čudesa. Kandaul, kralj baktrijski, oženjen je sa Bereničom, a ima uz to priležnicu Dalidu, s kojom opći preko svoga tajnika Bessa. No Besso ljubi Bereniču i odluči njenu ljubav prositi i kupiti tom tajnom. Bereniče pristaje, pa kad joj Besso preda Dalidu i dvoje djece, sasiječe ih i pripravi za gozbu na rodjendan kraljev. No i kralj je doznao za ljubav kraljičinu, pa uradi isto s Bessom. Kralj umre otrovan, a kraljica reže sebi nožem s tijela udo po udo. Svemu je tomu kriv sam Kandaul, što je smaknuo svoga strica Meleonta, oca Dalidina, čija sjena aranžira sve ono mrcvarenje pomoću »smrti« i »ljubomornosti«,

te se u tu svrhu često prikazuje na pozornici uživajući i tresući se od slasti nad tim nečuvenim groznim klanjem.

Nije tako strašna povjest Hadrijane, kćeri Hadrijeve, koju ljubi Latin, sin kralja Mezentija. U boju ubije Latin brata Hadrijanina, te tim nestane i nade, da bi moglo doći do ženidbe medju njima. Kad roditelji hoće da udadu kćer za drugoga, odluči stari mag pomoći, te dade Hadrijani praška, da se pričini kao mrtva, a ujedno poruči Latinu, da dodje te izvede vjerenicu iz grobnice, kamo je odniješe. Nesrećom se glasnik i Latin mimoidjoše te Latin ne znajući magove varke otruje se na grobu, baš kad se Hadrijana probudila iza sna. Ona se na to sama ubi iglom. Mezentije, da osveti sina, dade probiti branu, što je štitila more od grada, te more grad poplavi, a kraljica, mati Hadrijanina, ubi se sama, vidjevši u raci kćer pokraj Latina.

Ovu su priču mnogi obradili (tko ne bi pomislio na Shakespearova Romea i Juliju?!), a pokuša je i naš Savin, ali kako? Do četvrtoga čina ide sadržaj uz Hadrijanu, samo što su imena i neke prilike prama sadržaju petog izmijenjene. U petom pak činu drži se pjesnik Dalide, te tako nasta drama najogromnija po veličini u dubrovačkoj književnosti, jer ima preko 4000 dvanaesteraca, a ujedno i najstrašnija, jer joj je ovo sadržaj:

(I. čin.) Dalida priča dojkinji svoju ljubav prama Orontu, sinu Ismara, koji je podstupio Adriju, grad oca njezina. Zaludu je dojkinja odvraća, kad je kasno: ona ima s Orontom već dvoje djece. U to dolazi Dalidina majka s viješću, da se vojske biju, a doskora banu i glasnik javljajući, kako je Oronte ubio sina kraljeva. Dalida i kraljica plaču, ova se dapače, pošto se je do volje istužila, i prenemogla.

(II. čin.) Oronte dolazi, da se opravda pred Dalidom i susreće Serindu, Dalidinu sluškinju, koja ga ljubi. Oronte joj obeća, da će je nagraditi, no ona hoće njegovu milost, koja joj je vrednija od svega zlata. U to stiže i Dalida, a kad se odijeli, pade Dalida u nesvijest.

(III. čin.) Kraljica i kralj Atrio hoće, da Dalida podje za nekoga kraljevića. Dalida se brani, da je u žalosti za bratom, pa

jošte sam nejaka za vjeru ja sada.
Kraljica: Hvojka, znaš, svaka prida se prije mlada.
Dalida: Trudno se moć prignut, što 'e srcu mrzeće.
Kraljica: Primiti mlaca u skutu djevica kâ ne će?

Kralj hoće da otpornu kćer ubije, ali ga od toga odvrate kraljica i dojkinja: neka ode, Dalida će se sama predomisliti. Oronte se pak bijaše u dvoru pritajio, pa hoće da još jednom vidi Dalidu, a Serinda ga napastuje, neka joj se zakune, da će joj prikloniti mladića, koji je posvema u njegovoj vlasti. Oronte se zakune, a tad mu Serinda (isto kao Besso Bereniči) daje zrcalo. Oronte ne će da održi svoje kletve, a Serinda na to odluči izdati kralju, što on ima s Dalidom. U to stari učitelj Dalidin svjetuje Dalidu, da uzme prašak, pa će ležati kao mrtva, dok je Oronte ne izvadi iz rake.

(IV. čin.) Glasonoša pripovijeda koru, kako je Dalida umrla. Oronte neobaviješten, kako je bilo ugovoreno, ode u raku, te se otrova. Dalida probudivši se misli, da je onaj, koji do nje leži, stari učitelj, koji se došuljao u nečistoj nakani, ali Oronte je još živ, pa joj pripovjedi, što se dogodilo; no doskora »se protegne na skutu Dalide kao mrtav«. Rascviljenu Dalidu utješi stari učitelj, koji Orontu bijaše ukrao pravi otrov, a podmetnuo mu prašak, kao i njoj. Dalida ne će pak da vjeruje, nego tek onda, kad se Oronte probudi, pošto ga meštar poškaklja po vratu.

Ovdje nedostaje u rukopisu šest listova, no po onome, što slijedi, lako je vidjeti, što se dogodilo. Kralj je naime oživjeloj djeci oprostio i sprema im svatove. Dalida neka ide za čas k materi, on ode s Orontom i s djetetom pomoliti se Bogu. Dalida ne vjeruje sreći, teške je slutnje more, a i san je straši. I zbilja eto glasnika, koji kaže, kako je kralj Oronta dao svezati i odsjekao mu prvo obadvije ruke, zatim pred njime ubio starije dijete, a ne mogući oteti mladje zagrljaju Orontovu, sve da i imaše odsječene ruke, probo dijete i oca. U sceni iza ove eto i kralja te govori:

Dvignuo sam svu moju sramotu jur s čela,
ter miran sad stoju, pamet mi je vesela.

Činio sam, da pozna Oronte zli danas,
koliko kreposna jes' moja moć i vlas'.
Kada van izljeze oštar moj čin dosti,
ko da se ne trese jak riba na osti?
Jošte mi ostaje pokoru dat kćeri,
i nje grih triba je da se uprav izmjeri.
Poteci jedan vas ter meni sad dones'
Dalidi spravnu čas', podobna ko joj jes'.
Evo je odovud, pa ću se uklonit,
... ovom dočim sud bude se jur donit.

Ta je čast glava Orontova i djece joj, koje sluga Dalidi na tacunu donaša.

Koliko tva mlados' boljezan sad ima,
dvaš veću, znaj, rados' da srce mê prima,

veli otac kćeri, ali mu kći ne osta dužna, već ga probode i glavu mu odrubi. Kraljica se na te glase baci dvoru niz pendžere, a i sama se Dalida ubi nožem.

Otkle je što uzeo Gučetić, nije potreba navadjati, jer je čitalac lako dosad sam sve vidio. Uza sve poštovanje davnine ne možemo pisca za radju pohvaliti. Prva tri čina neka bi još prošla, premda bi se moglo i tu koješta opaziti. Ono prenemaganje poslije dugih razgovora, ono neprestano jadovanje pokazuju Gučetića kao pravog nevježu u dramatskoj umjetnosti. Ta je nevještina pak smiješna u zadnja dva čina, gdje se pokazuje, da Savin nije bio ni iz daleka dorastao poslu, što ga bijaše naprtio sebi na ramena. Čemu n. pr. ona scena u grobnici, kad je trebalo da se dogodi ono, što se pripovijeda u petom činu? Nije li sve to moglo izostati? Pa kakvo je ono zvjersko razloženje očevo, kad je ubio Oronta i vlastitu unučad, pa donio glave kćeri? Nije li imao pjesnik pri ruci već uzrok, da se otac osveti, što mu je Oronte sina ubio? Što je dakle bilo potreba prikazati ga okrutnijega, nego što treba, kao da sve to čini samo zato, da Oronte pozna — koja mu fajda znati, kad je mrtav! — kolika je njegova moć i vlast? No teško je i kazati sve, zbog česa ova drama ne vrijedi, a to nam nije baš ni potreba, jer je čitalac već po ovom lako upoznao biće talijanske tragedije, koju su htjeli u Dubrovnik uvesti, a čemu

se je protivio sam ukus dubrovačkoga gradjanstva, a ni povadjanje za tudjim nije ga moglo sasvim uništiti. Taj ukus napokon nadvlada, jer drugih sličnih pokušaja ne poznamo, a pjesnici se posvetiše drugim dramatskim vrstama, u kojima bez sumnje bolje uspješe.

XX.

Pastirska igra.

Pastirske igre u Italiji. — Prijevod „Aminte“ Tassove i „Vjernog pastira“ Guarinijeva. — Po čem se razlikuju dubrovačke igre od talijanskih? — Dubrovačke igre pred Držićem. — Vetranićevi (?) i Nalješkovićevi pokušaji. — Je li dubrovačka pastirska komedija zavisna o talijanskoj? — Preokret iz polovine XVI. vijeka. — Nalješkovićeva IV. komedija drugačija nego tri prve. — Držić. — „Novela od Stanca.“ — „Tirena.“ — „Adon.“ — Pastirska igra bez naslova. — „De Gjuho Krpeta e de Hlad.“ — Prelaženje pastirske igre u alegoriju. — Sasinova „Flora“ i „Filida“.

Pastirskim igrama, koje procvjetaše po Italiji tako, da ih je do 1700 komada, treba tražiti postanak ondje, gdje i ostaloj pastirskoj poeziji. Kad se pjesnici jednom naviknuše pjevati ljubavne pjesme pod obrazinom pastira te oćutješe potrebu sakriti se pred gradskim životom u samoću izmišljenog idilizma, nije nikakvo čudo, što se je našlo ljudi, koji su pokušali i na pozornici prikazati jade i boli, nadanje i očajanje, sreću i nesreću u tom carstvu, koje je jedino mašta mogla stvoriti i okititi bajnim cvijećem, pobranim tamo amo, samo da se pastirski život prikaže onakav, kakav nije. Svim tim dramama nedostaje baš zbog toga realnosti, pa ih moramo smatrati zabludama ukusa. S toga nam je baš o talijanskim »favole pastorali« teže izreći svoj sud, nego o ikojoj drugoj vrsti književnosti, jer u sadašnjosti nemamo uporišta, da budemo stalni u sudjenju.

No one nijesu nekakav umetak u književnost onih vremena, da ga možeš maknuti, a da se cijela zgrada ne potrese, već ih sada jedno, sada drugo veže za jednu i drugu vrstu književnosti, pa se treba i na njih osvrnuti, hoćeš li da ostale grane razumiješ. A i ako su u svojoj cijelosti po sadašnjem shvatanju besmislica, krije se u njima i po gdjekoji biser, koji je grjehota pustiti da propane.

Nazvali smo ovakove igre besmislica, jer nema smisla slikati pastirski život i mjeriti ga istim mjerilom, kao da je gradski. I srcem prostog naroda, pastira i njihovih drugarica, može ljubav zagospodovati te im ga pretvoriti u borilište strasti; a gdje ima strastî, pa nikle one iz ljubavi, ili iz kakvagod drugog čuvstva, tu ima i borbe sa samim sobom i sa bližnjim. To su uvjeti za dramu, pa zato joj može pjesnik crpsti gradju i iz pastirskoga života. Ali je pogrješka svih pjesnika pastirskih igara, što pjesnici ne uzimlju za svoje junake pastire, kakvi su, već ih idealizuju, tako da postanu neka vrst viših bića. Junakinje nijesu pastirice, već vile, koje svojim nemilosrdjem tjeraju pastire u smrt. Svemogućnost ljubavi slavi u ovim igrama svoje slavlje; pred njom su junaci djeca bez volje i snage, da joj se opru, već hrle u smrt, samo da svrše svoj neugodan život, a ne zato, što ih na to sili kakova duševna ili tjelesna potreba. Bog ljubavi obično pobudi u njima ljubav ranivši ih svojom strjelicom, a on ih nje i oslobodi time, što rani i njihovu dotaḍ nemilosnu drugaricu. Ne može se dakle govoriti u ovim igrama o kakvim dobro izraženim karakterima, ili dobro izvedenim radnjama, jer je i radnja nikakva, a junāci bez svoje osobne volje i energije uz ovu svemoć ljubavi. Ovakove drame imadu samo tu prednost pred crkovnim prikazanjima, što pjesnik nije vezan za fabulu, u koju ne smije dirati zbog svetosti, i što su svjetovna sadržaja, pa po tom i zabavnije za širu publiku, a pjesnik može u lirskim partijama slobodnije disati. S ovoga uzroka, a i s toga, što je duh vremena prijao uopće idilskoj poeziji, razumjeti je, kako se je pastirska igra mogla onako raširiti po Italiji, kako se je raširila, te potisnuti crkovna prikazanja, koja su do tad vladala na pozornicama.

U Italiji su koncem XVI. vijeka bile na glasu dvije pa stirske igre: Aminta Torkvata Tassa, prikazana u Ferari n dvoru Alfonsa d' Este g. 1573., i Pastor fido Ivana Baptist Guarinija, prikazana prvi put deset godina kasnije u Turin Prvu prevede već 1580. Dinko Zlatarić, te prijevod natisk iste godine u Mlecima kod braće Guerra. (Original je tiska tek 1581.) No ovim prvim prijevodom nije sam bio zadovolja već ga popravi opet i natiska u Mlecima 1597. u glasovito humaniste i tiskara Alda Manuccija ml. U prvom su prijevod imena osoba talijanska, a u drugoj redakciji već su pohrvaćena — Lukarević prevede Pastor fido već 1592., a vrijedno j zabilježiti već sada, da je ista drama bila još jednom prev dena od Kanavelića.

Navlastito prijevod Zlatarićev dostojan je svake pohvale U Ljubmiru (= Aminta) odstupio je on od dosadnog st canog dvanaesterca te se poslužio dvanaestercem bez sroka, upotrebio prama originalu i kraće stihove. Tekst je osim dv tri slučaja dobro razumio, a nije odstupio od njega nego sam dva put, prvi put izostavljajuć pohvale vojvodi od Ferare, je to nije imalo smisla za republikanca Dubrovčanina, a drugi p mijenjajuć jedno mjesto, koje mu se po svoj prilici činilo pr pogansko. Prijevod je posvetio Mihu Menčetiću Matufiću. Lošiji je prijevod Vjernog pastira od Lukarevića, jer s prevodilac trsio, da prevede u dvanaestercima tekst od rije do riječi, pa mu je jezik tvrd i kadšto nerazumljiv. Kanaveli naprotiv prevede ga u osmerce, pa kako više pazi na smisa nego na riječi, prijevod mu se ugodnije čita.

Književni povjesničari talijanski cijene u velike dramu Ta sovu, jer je, vele, Tasso bio više liričar nego epičar, pa je u ov drami mogao razviti sve svoje snage, a u epu Gerusalemm liberata bio je vezan epskim predmetom. Aminta je potakn i Guarinija, da napiše svoga Vjernog pastira, ali ga je n pisao u drugom pravcu. Čin Aminte činio mu se prejednost van, pa je mislio, da će taj nedostatak popraviti, ako ga zaplet udesi tragičnijim. On je tako stvorio svoju »tragikomediju«, kojoj svak misli na svoj način, jer joj jedni poriču veliku vrije

nost, a drugi je nazivlju jednim od najdražesnijih dramatičkih komada onoga vremena. Vršnjaci su joj se divili, a to i Lukarević kaže u svojoj posveti Gjonu Gradiću (»inokupno mogu rijeti od svega pohvaljena svijeta«). To su u ostalom posli talijanskih književnih povjesničara, da odluče, koliko što vrijedi, a za nas je znamenito, što su ovakova djela Dubrovčani prevadjali. Ipak za povjest dubrovačke pastirske igre XVI. vijeka ovi su prijevodi isto, kao da ih nije, jer se je ona rascvala još prije, nego su ova djela bila napisana, pa se djelovanje Tassovo i Guarinijevo opaža u Dubrovniku stoprv XVII. vijeka, a za XVI. vijek mogli su Dubrovčanima biti uzori — ako je potreba svakomu književnomu pothvatu u Dubrovniku iskati pobude u Italiji — kojekakvi slabiji pjesnici, kao Beccari, koji ispjeva »il sacrificio« g. 1554., Lolli, koji napisa »l' Aretusa« god. 1563. i Argenti sa svojom »la sfortunata«, ispjevanom god. 1567.

Naša pastirska prikazanja nijesu uopće još ispitana, pa ispitavače čeka niz svakojakih pitanja, koja su po razvitak drame odlučne znamenitosti. Prvo svega trebalo bi znati, kada je ova grana naše književnosti počela. Zna se, da se je Tirena Držićeva prikazivala prvi put god. 1548. pod prostim nebom, i to okolo zdenca pred Lužom. S ove drame bio je Držić okrivljen plagijatorstvom, jer stihovi Vetranićevi iz pjesme Marinu Držiću u pomoć šibaju baš na ovu dramu. Kad kaže:

A pastirče neko mlado
boleći se svojijem ćaćkom
protiv njemu bješe stalo,
da ga osveti svojom praćom,

očita je aluzija na scenu medju Dragićem i Amorom u četvrtom činu. Vetranić je dakle već prvo Držića ispjevao jednu pastirsku igru, Tirenu, — misli Pavić. Ako je pak istina,* što talijanski pisci vele, da je prvu »favola pastorale« ispjevao Beccari tek

* Talijanski literarni historici bilježe već iz g. 1238. dramu »Amaranta« Ivana Bapt. Casalios, pa iz g. 1545. »Mirzia« Napolitana Epicuro; ali to nijesu prave pastirske igre, kao što nije ni »Orfeo« slavljenog Poliziana, već drame, u kojima uz druge junake, nalazimo i pastire.

godine 1554., onda bi trebalo zaključiti, da naša pastirska prikazanja nijesu stigla u Dubrovnik iz Italije, već samostalno nikla. A i zbilja dubrovačke pastirske igre razlikuju se bitno barem po dosadašnjim ispitavanjima od talijanskih tim, što su u nas takove igre komedije, a u Talijanaca su tragedije. Naše su igre prave pokladne fantasterije, koje malo paze, je li moguće ono, što se pripovijeda, »odsjev pravi dubrovačkog pomirljivog političkog života, koji pazi i nastoji, da se za boga sve zadovoljno svrši, pa zato ne podnosi niti da tko strada« (Pavić).

A tko je prvi pjesnik ovakovih igara u Dubrovniku? I to je pitanje, na koje se ne može dati stalan odgovor. Sudimo li po vremenu, Vetranić je stariji od Nalješkovića, a Nalješković od Držića, a Držić od Sasina; no prva su trojica bili po književnom radu vršnjaci, pa bi bilo lako moguće, da je najmladji počeo prvi pjevati ovakove šale. Kako je Držić bio šaljivdžija, moguće je, da je on i dao komični smjer igri; ali je i Vetranić bio kadar stvoriti nešto novo, ili prilagoditi tudje svojemu, t. j. dubrovačkomu duhu. Ako je on prvi pjesnik pastirskih igara, tada je grjehota, što o radu njegovu možemo samo nagadjati. Pavić kaže, da u biblijoteci fratarskoj u Dubrovniku imadu dva prikazanja, »kojim se ne zna pjesnik, nego se misli po stilu, da je Mavro Vetranić«. U prvom krvnik svezao vilu o dub, pa je satiri nakon dugoga dogovora, što će s njom, oslobode i puste Dijani; u drugom je vlašić lovac doveo vilu svezanu u Dubrovnik na pazar, a kad je ne će nitko da kupi, kaže, da će je za sebe zadržati; vila na to udre u plač zaklinjuć Dubrovčane, da je otkupe, a kad se nitko ne smili, moli kneza, pa je njezino naricanje tako ganutljivo, da je sam lovac daruje knezu. Prva drama sjeća zbora vilinskoga, što će s Piligrinom, u Piligrinu Mavrovu, a druga na njegovu pokladnu pjesmu Robinjice. Ne bi bilo čudo, da je dum Mavar isti predmet na dva načina obradio, jer se on osobito rado povraća na omiljele predmete po nekoliko puta; no nagadjanja po stilu i predmetu svagda su nekako klimava. Znamenitije je, što je netko zabilježio, da su to igre Vetranićeve, pa i ne bila ta bilješka od iste ruke, kojom je rukopis napisan.

Sretniji smo s Nalješkovićem, jer su nam ostale četiri pastirske igre, za koje je zajamčeno, da su njegove. U prvoj je obradjena poznata priča o jabuci Eridinoj, samo što su božice zamijenjene vilama, a na svrsi se vile mire te igraju kolo s pastirom sudijom; u drugoj se kaže, kako su pastiri uhvatili vilu, ali starac, koji vlada u onoj dubravi, pušta je na slobodu; u trećoj rastjerali gusari mladiće, pa trojica dotrčala, te čekajući drugove zaplesala s vilom, koju tu nadjoše. Svim ovim igrama nedostaje radnje i zapletaja, pa su u tom pogledu kao brat i sestra s onim igrama, koje neki nazivlju Vetránićevima. Kad bi se moglo ustvrditi, da su one dvije zbilja Vetranićeve, a da je Vetranić prvi uveo u Dubrovnik ovakovu poeziju, reklo bi se, da ove igre predstavljaju prvi stepen u razvitku pastirske igre. Ona je i u kasnije doba sačuvala pečat pokladnih šala, pa nije teško pomisliti, da se je u Dubrovniku razvila baš iz njih, a tekar kasnije primila umjetnički oblik Marina Držića, »koji se u Italiji naučio pjevati«. Ovo su dakako sve nagadjanja, koja mogu vrijediti samo tada, ako baš nije moguće naći u Italiji u prvoj polovini XVI. vijeka ništa, što odgovara našim igrama.

Svakako je činjenica, koju nitko ne može poreći, da je četvrta pastirska komedija Nalješkovićeva sačinjena po sasvim drugom kalupu nego predjašnje. Ta nenadna promjena u čovjeka, kojemu je inače uvijek nedostajalo inicijative, već se samo povadjao za drugima, dokazuje, da je polovinom vijeka nastao u ovoj vrsti književnosti prijelom, te da se krenulo drugom stazom. Opravdana je sumnja, da je taj preokret izazvala Držićeva Tirena. Žestoka polemika, koja se o nju vodila, pa što su protivnici Držićevi upirali okom na Vetranića, mogla bi potvrdjivati ovo nagadjanje, a zanosne pohvale benediktinskoga kalugjera pokazuju samo, kako se dojmila Dubrovčana ta nova pojava u književnosti. Istaknuti treba svakako i tu mogućnost, da vijesti, kao da je i Vetranić ispjevao Tirenu, mogu biti samo nesporazum. Po pjesmama iz onih vremena skoro je lakše vjerovati, da dviju Tirena nije nigda bilo, već da su ljudi sumnjali, da Tirena, koju sada imamo,

nije Držićeva, nego Vetranićeva, a to bi nas još više moglo učvrstiti u misli, da je Vetranić baš stvorio pastirsku igru. Inače nikomu ne bi bilo palo na pamet posumnjati na Vetranića, kad on ne bi bio poznat kao vještak u ovoj poeziji.

Da ovaj preokret bude jasniji, treba kazati sadržaj četvrte Nalješkovićeve pastirke igre, neka se vidi, kako je pjesnik odstupio u jednom od tipa, koji smo vidjeli u prve tri igre.

Četiri vile i tri pastira poju u lugu; jedna je suviše prama mladićima, pa će poći, da nadje svoga Radata. Ali nije joj potreba, da ga ište, jer kad se udalji, kao da će cvijeće brati, Radat joj se javi, te joj očituje svoju ljubav. Vila se pričini, kao da za nj ne mari, te ga ostavi u očajanju. U to se Ljubmir podigao u lov, pa čuje jadikovanje Radatovo. Kad se približi, nadje ga, gdje se baš htio da probode

Lj.: Zla ti kob, Radate, a jošte gori bijes,
Što dodje taj na te! Kamo l' um, kamo l' svijes'?
Zlo t' jutro, jeda mož učinit štogodjer?
Sjemo mi pust' nož! Jes' čovjek, ali zvijer?

Radat mu se sada izjada, kako nema mira ni pokoja, a Ljubmir mu presiječe riječ:

U tebi svijes' nije, mnjah, da ti maskariš.
Što tej fantasije k vragu ne udariš?
Ja vidju, ti si se smurao za vilom,
toj s vragom odnesi, rastati duh s tilom!

Ovaj razgovor rastrijezni samo za čas Radata, ali kad se Ljubmir udalji, stade ga opet lelek. Jedna starica prolazeći pomisli, da ga zub boli, pa mu veli:

Umukni, pukao, zub li te toj boli,
ne bi li što dao, da ti se izsoli?
Ako li hoćeš sad, da ti ga izmu ja,
istom mi rec': izvad, ocutit ne ću ja!
Radat: Podj s vragom jošte ti, sada te poslah š njim!

Ali starica ne će kao iz prkosa da ide, već ga muči pominjući mu lijekove, tako da joj Radat napokon ispovjedi svoju nevolju. Starica će mu na to:

I ja, kad bjeh mlada, ljubav sam slijedila,
nu mi je brada od godišć probila.

Može bit tojzi vil' tebe sad vidjeti
vele bi drago bil', neg ne smije izrijeti.
Er ih je brižnijeh sram, ne znaju one zla,
ja im ćud dobro znam, š njimi sam uzrasla.

Radat će joj dati, ako ga oslobodi »ovoga jeda«, tri krave i tri sira. To joj i prisegne, a starica mu tad kaže, što ima činiti, da se izliječi od svoje nemoći. Savjeti se staričini ne mogu danas ponoviti ni u jednoj knjizi, a nije ni vrijedno; dosta je spomenuti, da se počinju ovako: »Vile imaju dvije spilje« — sa svim potankostima. Moli vilu, neka te u nju pusti. Ako li se vila ne bi htjela nikako smilovati, svjetuje ga, da se posluži nekim čarolijama (neka nokat zaveže u rub, k tomu neka uzme korijena od »oljena«, onda list bršljana, tri zrna tamnjana i t. d.). Radat ipak misli, da mu je bolje umrijeti, pa se zbilja i probode. U to izadje vila, da potraži Radata i vidi, ljubi li još uvijek; a kad ga nadje mrtva, hoće da se i ona probode, ali prije će pokušati povratiti mu život biljem, a to joj zbilja i uspije. Tada mu vila očitova, da ga je uvijek ljubila, ali da je htjela iskušati njegovu vjernost.

Neki prizori u ovoj igri mogu i sada zanimati čitaoca, a nada sve, kad nadje štogod, što sjeća narodnog praznovjerja, i ako je to sve ispremiješano pabircima iz talijanskih romantika. Inače nema ni ova drama osobitih kakvih ljepota. Komika je jako nerazvita, kad i kad i prostačka; ali znamenito je, što je uopće ima, jer je u ostalim pastirskim komedijama Nalješkovićevim nema. To je ono novo u ovakim dramama, o čem je prvo bilo govora, a to je, kako već kazasmo, u dubrovačku književnost uveo po svoj prilici Marin Držić.

Opazili smo, kako je Držić ozbiljnu crkvenu dramu znao zadahnuti novim dahom te je odjednom primaknuo idilskoj poeziji; ali još je ljepše gledati, kako je znao i pokladnim šalama — contrasti, frottole — utisnuti svoj pečat te ih od prostih pjesmica raskalašena sadržaja, gdje je najviše dvije tri osobe djelovalo, preobratiti u šaljive drame ili lakardije. Stancu, toj pokladnoj lakrdiji, koja nam jedina ostade od možda obilnog rada, humora poreći ne možeš, pa se i mi još danas možemo

smijati krupnim šalama i još krupnijim dosjetkama, kako ih je ono dobo dopuštalo.

Novela od Stanca bila je prikazana na piru Vidova Martolice, a nema nego nešto više od 200 dvanaesteraca. Stari vlah Stanac došao u grad, da proda kozliće, grudu masla i nešto sira. Ne našavši drugdje noćišta legne uza zdenac, ali odluči ne zaspati, da mu ne bi tko trga odnio. Mlade dubrovačke noćne skitalice Vlaho, Miho i na vlašku preobučeni Ivo Pešica odluče mu učiniti neku »novelu.« Ivo prevari Stanca, da na taj zdenac dolaze vile, koje su ga jednom od starca učinile mladićem, kakav evo pred njim stoji. Stari vlah zažudi, da bi i njemu tu milost učinile. U to prodju maškare, pa ih noćnici nagovore, da za šalu prikazuju vile. Vile dodju na zdenac, a Stanac ih stade nagovarati i zaklinjati, da ga pomlade. Vile učine svoje čini, obriju mu bradu, a ruke svežu, pa mu uzmu robu ostavivši mu za nju novaca, koliko vrijedi. Jadnik se dosjeti prijevari, ali je kasno.

Već se iz vješta dijaloga vidi sve ono, što čini Marina prvim dubrovačkim komedijografom: vještina i lakoća u govoru spojena s narodnim humorom tako, da je uspjeh na pozornici mogao biti već prije predstave zajamčen. Ali je i inače »Novela« znamenita, jer kad bismo joj baš htjeli odrediti medju komedijama mjesto, ne bismo znali kazati, je li pastirska, ili pokladna, ili pripada kakvoj drugoj vrsti; a to zato, što je u njoj i jednoga i drugoga i trećega. Kad bi bila istina, da se pastirska komedija razvila u Dubrovniku po sebi iz pokladnih pjesama, i »Novela« bi predočivala jedan stupanj u tome razvitku. Ona je pokladna šala po sebi i po vremenu, kad su je prikazivali; ali tipe kao Stanac i vile, i pijanice kao Pešica, susrećemo i u pastirskim komedijama sada u jednom, a sada u drugom ruhu. Nada sve je vlah Stanac omiljeli tip u dubrovačkim komedijama — po uzorku talijanskih Arlechino i dr. Naivnost seoskoga pučanstva morala se pričiniti obijesnoj gradskoj mladeži smiješna, pa se pjesnici na nju uvijek povraćaju.

Od pravih pastirskih komedija Držićevih prikazivale su se dvije: Ljubav Venere i Tirena god. 1548. Prva je bila

prikazana u Vlaha Držića na piru, kad se ženio djevojkom iz kuće Sinčičević, a druga — posvećena Maru Makulji Puciću — »pri vodi«, koju u prologu Obrad spominje, t. j. blizu zdenca, pred Lužom, kao i Stanac. Kad se je Tirena prikazivala, bila je zima i sjever, da se nije moglo ništa čuti, pa se je imala iznova prikazivati 1559. Vrijedi zabilježiti i ono, što Držić kaže u posveti Puciću: »Ista komedija bješe jure u rukah od njekijeh, kî je davahu svojijem prijateljem ispisovat, kojijem pismom s brjemenom bi ostala, kako i u Rimu Pasquin, bez nosa i bez ruka, razbijena i razdrta, da joj se ne bi znao ni početak ni svrha«. Osim ovih pastirskih igara ostadoše nam od Držića još dvije bez naslova, koje su više ili manje okrnjene. IV. komedija (po akademičkom izdanju) samo je malo propala na kraju; ali IX., kojoj se sačuvao naslov: De Gjuho Krpeta e de Hlad, skoro je sasvim izginula, te nam ne osta drugo do nekoliko nevezanih riječi, možda kakve partiture, ili prijepis iz kakvoga sasvim poderanog rukopisa, gdje je prepisivač mogao nešto malo razumjeti. Ova potonja bila je prikazana na piru Rafa Gučetića, a ona prva na piru Vlaha Sorkočevića.

Evo sadržaja svim ovim komedijama:

Tirena: Prolog. Vučeta se i Obrad malo posvadili, jer je Obrad ukrao Vučeti dvije jalovice, da pogosti družinu. Poslije se ova dvojica izmirila, pa Vučeta vodi Obrada, da mu kaže grad. Pošto su se siti nahvalili Dubrovnika, o kojem Vučeta govori:

Vidiš li ovi grad i vlastele ove!
Po svemu svitu sad dobro ime njih slove;
istočna gospoda po božjoj milosti
otmanskoga ploda miluju ih dosti,
i tamo od zapada uzmožna gospoda
ljube ih sva sada, milos' im tuj bog da;
razmirja ne imaju na svitu s nikime,
korablje plivaju njih vitrom svakime,

došli su pred pozornicu, gdje će izbrana gradska mladost prikazati ljubav Ljubmirovu. Obrad se čudi, tko je taj razumnik, da je sve u pjesme stavio, a Vučeta mu priča, kako je u gradu zdenac, gdje dolaze vile i opće s Dubrovčanima te ih pjesmi

uče. One su naučile pjevati i Marina Držića. I druge su vile milovale n. pr. Gjoru i Šiška Vlahovića. I sada ih ima mnogo, a prvi je sveti Remeta.

Ovaj prolog sjeća mnogo po obliku i sadržaju prologa Aretinove komedije La Cortigiana.

I. čin. U to se pozornica otvori, pa eto Ljubenka i Radmila, gdje žale Ljubmira, koji se u Tirenu zagledao, te idu da ga potraže. Vila Tirena iduć u lov sama:

Slatko ti je, bože moj, prî danka zorome
putovat ovakoj zelenom gorome;
travicom prolitje gdi polja uresi,
razliko i cvitje gdi se svud umijesi;
gdi toli slavici ljuveno spijevaju,
regbi da danici razgovor taj daju;
a miriše gora ružicom od svuda,
putniku umora te nî čut ni truda,
a tihi vjetrici po poljijeh igraju
i vrhe travici razbludno kretaju:
studene vodice a šušnje oda svud,
oko njih ptičice tiraju ljuven blud.
Miloga cvijetica! oh, ljubko t' miriše!
od slasti dušica i srce uzdiše.
Slatko t' bi pri vodi na cvitju ovakoj
provodil tkogodi s kijem drazim život svoj!
Čemu je mladica bez druga na sviti?
Jakino lozica bez pritke 'e viditi.

Iz toga snatrenja probudi je medvjed. Tirena odape strijelu, pa će za njim u potjeru, a kako ga ne stigne, povrati se, da opočine kod vode, kad eto ti Ljubmira, koji hoće da se usmrti. Vila ga iz luga dozivlje pameti, a poslije mu se i ukaže. Baš kad su se mladi imali sporazumjeti, doletje satir, da vilu ugrabi. Vila i Ljubmir naravski utekoše.

II. čin. Tirena nariče za Ljubmirom; bila je prije kano vila srca kamenoga, ali:

Nemoćan tko nî bio, taj ne zna, što je bit zdrav;
a tko nî ljubio, jaoh, ne zna, što je ljubav.

Ona se sada boji, da satir Ljubmiru ne bi naudio, pa ide k vodi, ne bi li ga tamo našla. Tu dodje pjevajuć i Miljenko, pa joj

poče udvarati. Pita je, kakve krasote mogu biti još na nebu, kad je ona najkrasnija na zemlji, i neka mu kaže, tko je; ali bila, tko mu drago, ljepša je neg sunašce, te mu je ranila srdašce, pa neka ga uzme za svoga slugu. Rada bi uzeo cvijeće, što joj je na grudima, ali mu ne da vila, već ga pita, je li gdje vidio Satira i Ljubmira:

Gospoje, dušu inu ja ovdi ne pozrih,
neg tebe jedinu, cić koje vas umrih.
V. Pastiru, umro nis', svjedok sam ja tomu,
ne izgub' istom svis' i mir srcu tvomu.
M. Ali ću skoro umrit, predraga mâ vilo,
ne budem ako prit tebi sad u krilo.
V. Ne umri, pastiru, zemlje ove toj daju:
u njih ki umiru, veće ne ustaju.

Miljenko ipak hoće da je slijedi, a Vila mu napokon reče, da dodje u njen stan vodeni, te zaroni u zdenac. Miljenko ostavši sam žali se na vilu, ter veli, da će je iz vode izvaditi, da joj što ne naudi, pa se svuče i udje zbilja u zdenac. U to prispije i Radat, pa ga dobro opsova i prijeti mu batom, ne osvijesti li se:

Njeka je vražja bijes u ljudi udrila
ter im je prem svu svijes' i pamet odnila,
Kad trbuh pun čuju pjani i objesni,
plaču i tuguju kroz njeke ljubezni;
na ljubav tuže se i lasni uzdišu,
bez truda muče se, bez nemoći usišu,
i kako magare sito na Gjurgjev dan
.... ne mare ni za čas' ni za stan,
obijesni ner idu ku pustoš slideći
po ljutah i hridu, gorska je vil mneći;
uzme im bijes oči, vrag im se čini lip.

Ta ista čeljad govori o nekakvom krilatom djetetu. On bi ih ubrzo sve dozvao pameti motikom objetelicom.

U to evo ti i Stojne, majke Miljenkove. I ona nastoji, da se Miljenko opameti:

Moj sinko, tej vile ohvaone su ćudi,
ni ljube ni mile naše ruke ljudi;
pastirim ubozim one se rugaju,
tim ruzim i mnozim tužicu zadaju;

uzmožne pastire i ljube i mile,
Radmile i Ljubmire, ohole tej vile,
a tobom rug tvore i tebe u nemir
stavljaju i more, jak lovac gorsku zvir.

Nek ide kući i nek izabere koju od kmetskih kćeri za sebe. Kad ni ti nagovori ne pomogoše, istjeraše Miljenka iz vode batine Radata, koji srdito govori Stojni:

Veljah ti ja: Stojna, oženi dijete toj,
neka si pokojna; ti ne ktje čut svjet mo
Obijesna djeteta uzkroti ženome,
neka se zla sjeta zabavi domome;
er djecu svu sada, kom se ki izleže,
ljuveni bijes vlada i oganj zli žeže,
za ženom er bjesne u polju kako konj,
kobile obijesne kad čuje gdi kê vonj;
a kad su združeni s domaćom dan i noć,
već bijesi ljubeni ne imaju svrh njih moć.
Ukroti kobila objesna paripa, —
tom igrom i vila domori prilipa.
Tad stoje domome, po gori ne skaču
za pustoši kome, djeca im usplaču,
kruha îm usprose, zabudu svu ljubav,
ter idu da nose domome kako mrav.

Što prije nije učinila, neka učini sada i nadje nevjestu. Ali Stojni se ne će nevjeste, jer, veli:

bijedna ti odmjena nevjesta sadanjih,
a sjetna taj scijena, kû čine od starih!

Samo se kite i oblače, pa kao hudobe zameću kavgu izmedju majke i sina. Radat to donekle priznaje:

ma što ću od vas rît starica nesvisnih?
Zlo se ne more skrit, pune ste grinja svih . . .
Svjedoče svi ljudi i stari i mladi,
er za vaše ćudi svud se pakao vari;
sinovci svidoče, na kojih svaka vas
kako kokoš kvoče u kući na svak čas,
ter im je trijebi iz doma bježati,
vragovi er ne bi s vami mogli stati . . .

Da dovedu Miljenka kući, poći će Stojna po Dragića i čeljad, a Radat će ga do toga tražiti.

III. čin. Izlazi Miljenko i jauče. Netom nesta njega, eto ti opet Ljubmira, gdje uzdiše, a napokon i Radat dodje vas umoren i zlovoljan:

Radate, zlo s' pošao, ja vidju, ži' mi ti,
odkad si došao mahnice liječiti.
Tovare goniti i vodit zle žene,
s mahnici obćiti — muke su pakljene.

Što je to ljubav? pita se on.

Ljubav je živiti z družinom, junaci,
rujno vince piti s dobrim veseljaci;
popijevke veselo junačke spijevati,
i činiti sve selo u igri stojati,
i tance na vrime seljankam izvodit,
i igram takime blaženim dan vodit.
Nevjeste to i mi tej lijepe gledamo,
besjedimo š njimi, tamašimo, igramo,
u igri štipljemo, gdi no se prigodi,
i po šiji pleštemo i indje kadgodi;
ma zatoj ne mremo ni strilja taj tko nas,
kako njih, ma gremo veseli već svak čas!

Od umora je Radat zaspao, kad se Kupido došulja i iz osvete, što on prezire moć njegovu, rani ga strjelicom. Baš se Radat probudio, a evo ti Tirene, da traži Ljubmira. Radat vidjevši vilu za njom se užeže, pa hoće za njom. Zaustavljaju ga Dragić, Vučeta i Obrad:

Dragić: Radate, hodimo toga vilenika (Miljenka)
da domom vodimo, zloga objesnika.
Radat: Moja braćo, vaš Radat nije oni, koji je bio;
za druzim pomoć dat — na oganj je nastupio.
Nemoćan tko nî bio, taj ne zna, što je bit zdrav;
a tko nî ljubio, prem ne zna, što je ljubav;
s ljubavi mudrovat, mâ bratjo, nî ga moć,
ja makar ludovat, za vilom hoću poć!
I zbogom ostante!
Obrad: Vučeta, što je ovoj?
Vučeta: Ovo i sam pitam te, Obrade, brate moj.
Dragić: Ovdi su nemani, odavle bježimo!
Zlo se ovdi i nam hrani, ali ne vidimo.
Vučeta: Bježmo, braćo moja! Za Miljenka neka
ište majka svoja. Što veće Obrad čeka?

Obrad: Sčekasmo zla dosti, kad ludos' staraca
dobiva ludosti svih ludih mladaca.

IV. čin. Radata našao Dragić, pa ga zove kući, da ga maja čeka. Radat mu kaže da ne može, jer ga je Ljubav ustrijelila. Dragić bi Ljubav batićem odagnao kući, da ljude ne strijelja, a kad mu Radat tumači, da Ljubav ima krila, Dragić veli, da će on praćom na nju. Taj razgovor čuo i Kupido, pa se preobukao na vlašku te pred Tirenom zametnuo kavgu s Dragićem i ranio ga. Sad i Dragić ljubi Tirenu, pa bi htio za njom:

Vila: Ter što ćeš činiti, kad budeš sa mnom doć?
Dragić: Verno ću služiti tvû lipos' dan i noć.
Vila: Da to ćeš oć maju za doći sa mnome?
Dragić: Za maju ne haju, ja ću doć s tobome.
Vila: Što umiješ činiti?
Dragić: Umijem, gospoje,
u dipli sviriti na poštenje tvoje,
i svračke puhati i ptice ostale
umijem hitati velike i male,
i umijem zapinat zecevom tonote,
i pod ploču hitat lisice meu plote.
Vila: Da umiješ igrati?
Dragić: Umijem, gospoje,
i umijem pjevati pjesance svakoje.
Vila: Da s kime spiš domom?
Dragić: S majome u nogah.
Mogao bih i s tobom, er nijesam prem plah.
Maja me ne uščuje, kad spim š njom, vragu t' kus,
za to me ne psuje vîk, tako ne ostao pus'!
Vila: Čula sam; drago mi je; budi, brajo, dobar!
Tako svak ne umije, a to je boži dar.
Stoj zbogom! Ja ću poć, tuj ćaću čekaj ti!

Dragić ćaći sve lijepo pripovjedi. Dok su se razgovarali, bane satir. I njega ljubav za Tirenom mori. U to se približi i Ljubmir, pa započe sa satirom boj biti, jer misli, da mu je Tirenu ugrabio. Satir ga udari kamenom u glavu i smete ga, a Tirena, misleći, da je mrtav, poče za njim cviljeti, dok se od tuge i jada ne prenemogne.

V. čin. Ljubmir se oporavio od udarca, pa videć Tirenu, gdje leži kao mrtva do njega, htjede se ubiti; ali u to pri-

dodjoše Radmio i Ljubenko, te ga suzdrže. Sva trojica nariču za vilom, a pridruži im se i Remeta, koji ih svijeh pozivlje, da se Bogu molbom obrate, eda im povrati veselje. Radmio će Višnjemu darovati liru, a Ljubenko svoje pjesme. Tad se ču glas iz neba:

Zavjete primamo, pastiri ljuveni,
a dušu vraćamo prilijepoj Tireni.

Vila se sada oporavi te se miluje s Ljubmirom. Najednom nahrupiše Miljenko, Radat i Dragić, pa se svi dobro potuku. Došla i tri satira, pa navališe na pastire. Srećom ih sve izmiri vila pozivljuć ih, da puste Ljubmira, a da će ona svakomu dati po jednu sestru svoju. Plešući odu oni za vilom, a Kupido se pojavi te kao epilog moli slušaoce, da budu pjesniku milostivi.

Pomislimo, da Tirena Držićeva ima samo vilinsko odijelo, a da se pod njom krije što drugo, pa isprika, koja vrijedi i za duhove Shakespearove, vrijedit će i za Držićeve vile. Tirena nije ništa drugo, »nego satira na Držićeve vršnjake«, to je »persiflaža zaljubljenih pastira«, veli Pavić, ali pod pastirima misli pjesnik mladež, koja se mami za kakvom ljepoticom.

Držić je samo ugadjao ukusu vremena izvodeći vile na pozornicu, dok je srčika cijele drame uzeta iz života. Nama se to dakako čini smiješno, ali da onda nije bilo tako, dokaz je n. pr. i Gundulićeva Dubravka sa svojim satirima i kipom božjim.

Već po Tireni, koja po svoj prilici nije prva dramatska radnja pjesnikova (ali svakako jedna izmedju prvih), poznajemo u Držiću čovjeka vješta pozornici, a obdarena naravnim darom, da lica svoja izrazito slika. Četvorica ljube Tirenu, a sva su četvorica po svojoj ćudi različita: Ljubmir je sentimentalan, Miljenko nepromišljen i plah mladić, Radat obziran, postariji čovjek, a Dragić bezazleno dijete. Ti su značajevi dosljedno provedeni, samo je opaziti u značaju Dragićevu s početka nekakve nesigurnosti. Isto je tako obradjena pomnjivo i Stojna, a i sasvim sporedna lica, kao Vučeta, Obrad, Ljubenko i Radmil, tipi su jedan od drugoga različni, premda nijesu potanje izvedeni. Tirena je još najslabije ocrtana; to je ženska,

koja ljubi, ali kojoj nije žao, da je drugi dvore. Treba još istaknuti, da u drami nije ništa suvišno ni isprekidano, već da se razgovori lijepo nižu jedan na drugi. Nije baš u redu, što su govori, u kojima lica iskazuju svoja čuvstva, kadikad predugi, a i prazni. U njima se očituje Držić trubadurom.

Vršnjaci su pozdravili Tirenu oduševljeno, ali različito. Vetraniću se svidjahu prizori kao rvanje medju Dragićem i Kupidom, ali većini slušalaca bili su po svoj prilici miliji razgovori medju Stojnom i Radatom. Čitamo naime u Stancu, da Miho naziva Ivana Pešicu Radatom, pa bi se po tome moglo reći, da je družina Pomet, koja je Tirenu glumila, glumila i Stanca, ili barem neki članovi njezini. Bit će, da je Ivan Pešica osobito dobro glumio Radata, pa mu i ostalo ime, a i uloga je bila uharna za predstavljača, jer je komičnija od drugih. Ovo povladjivanje Radatu nije bilo po svoj prilici bez ikakvog utjecaja na pjesnika, već ga je ponukalo, da ovakove tipe više obradjuje i na pozornicu iznaša nego druge. K tomu je po svoj prilici ili sam pjesnik, ili tko drugi opazio, da je ipak nesmisao prikazivati ljubav pastira s vilama, jer radovi kasniji kažu, kao da pjesnik hoće da se tomu ukloni, a način, kako je to Držić uradio, moramo nazvati uprav smjelim i uspjelim. On na ime dovodi na pozornicu seljake i pastire, a fabulu izvadja kao kakvo njihovo prividjenje. Tim je on sasvim izmijenio svrhu prologa, jer je taj u Tireni po staroklasičnim uzorima javljao, o čem će se raditi u drami, a sada lica prologa — koji uprav nije više prolog — kao da su slušaoci. Za njih vrijedi ono, što se prikazuje, a ne za puk, koji dramu sluša; slušaoci se mogu samo smijati njihovoj lakovjernosti.

Tip takove komedije imamo u »Pripovijesti od ljubavi Venere prama Adonu prikazane 1550. na piru Vlaha Držića.« »Vukodlak dolazi pijan od svatova Vlaha Držića, kojemu je donio u tu slavu jarebica i piplica, te hvali vino kao najbolju stvar na svijetu. Buncajući on tako, eto gdje vodi Kojak svoga sinovca Grubišu u Dubrovnik, da ga tamo oženi. Najprije Vukodlak pripovijeda onoj dvojici, odakle dolazi, a zatim ovi Vukodlaku, po što idu u Dubrovnik. Vukodlak im se ruga, što

idu u Dubrovnik po ženu, a ovi se spremaju, da mu neslane šale zasole batinama, al kad evo Grubišine majke Vlade, koja odvraća svoga sina, neka se zaboga ne ide u grad ženiti, kad su te gradjanke takove i takove, a ako ga je već tolika volja za ženom, da će mu ona sama koju u selu naći. Vukodlak pomaže Vladi neslanim, ali tim većma vinom okvašenim svojim šalama, al kad eto »se odkrije scena, vlasi se pripadu, a ukažu se šes' vila, koje najprvo poju, pak tancaju, u to Venere izide, a vile joj se klanjaju.«

Vile pjevaju u slavu Veneri veoma lijepu pjesmu, punu naravnoga čuvstva za krasotom, zatim odu, a Venera ostavši sama jaduje, kako se zaljubila u Adona, koji od nje bježi: s toga dozivlje u pomoć Kupida, koji joj obećaje, da će joj Adona zavezati njezinom kosom.

»Na to se scena zakrije«, a prepanuti vlasi: Kojak, Vukodlak i Vlada govore strahom, što to bi; samo mladi Grubiša je srčan; njemu se ta Venera tako dopala, da je odlučan poći za roba, od česa ga oni odvraćaju, majka usrdno, Vukodlak peckajući.

U to se opet scena otkrije i prikazuje se na njoj pantomimički, kako satir pleše s vilom; drugi dodju, da mu je otmu, ali on se sretno obrani i vilu sakrije.

Na to dodje Adon umoren s lova, i veli, kako je željan, da mu je sad koja vila, da joj u krilu počine. Legne spavati, moleći narav, da ga posluži hladom, a slavića, da ga poslije probudi. (Tako već kod Vetranića dolazi slavić, da bdije i budi snivajuće). Čim je Adon usnuo, opet nam se pantomimički prikazuje, kako dolazi Kupido i Adona sveže. Adon probudjen vrisnu, da je svezan, ali u to je već Venera kod njega, pitajući ga, što će dobiti, ako mu razdriješi spone. Adon joj se obećaje za roba, ali Venera će ga istom onda odvezati, ako joj dopusti, da ga poslije sama sveže. Adon pristane, Venera ga sveže svojom kosom, a Adon rado ostaje u takovu ropstvu. »Venera i Adon odu, scena se sakriva.«

Kojak: Brate Vukodlače, što se ovo sad učini?
Vukodlak: Ja t' ne znam, Kojače, u meni duše ni,
od straha, brate moj, nit umim što kazat.

Kojak: Nije zdravo mjesto ovo, neka ti je, Vule, znati:
ovdi su prem vile njekad, stari vele,
Miljenka stravile. Radata uzele,
Radata staroga, starci ga svi znaju,
Radata, od koga čuda spovidaju.
Djetešce s krilama hode po dubravi
s lukom i strilama Radata zatravi;
taj Radat slidjaše bijelu vil po gorah,
a od ljudi bježaše, jak prid psi jelen plah.

Pred onom drugom prikazom nije ni Grubiša ostao n prepanut, pače se toliko smeo, da je pao na zemlju, s koje Vukodlak i Kojak dižu šaleći se, što se najprije »smurao u p tilu gradsku ženu«, a zatim čak i u vilu, te vukodlak svršuj

»A Vlaho vas tamo čeka na večeru.«

Pavić sudi o ovoj drami ovako: »Akoprem je taj Ad veoma malena šala, ipak mi se čini, da je bolje uspjela svih dosadašnjih pastirskih igara, jer u njoj persiflaža osta a ne svršuje se nesmislenim svršetkom, da pastir napokon ip steče vilinu ljubav. Karakteristične su u Adonu nebirane ša osobito na spolne odnošaje, koje se dakle i u privatnih p mićkih kućah podnašahu, što doduše nije unicum u histor poezije, ako se opomenemo Aristofana, Plauta i cijele histor talijanske komedije u 16. vijeku.« Ovim riječima mogu nad dati samo ovo: Grjehota, što Držić nije crpao gradivo iz n rodnog vjerovanja, već je išao tražiti, što se Adonu i Ven dogodilo.

Smjela ruka umjetnika pjesnika, obdarena rijetkom inve cijom, nije se zaustavila na ovim promjenama. Marin je d skora uvidio, da gradja uzeta iz fantastičkoga vilinskoga svije može bolje nego ikoja druga vještu piscu pružiti prilike za a goriju. To je Držić i pokušao u komediji prikazanoj Vlaha Sorkočevića na piru.

U kratkom prologu, pošto se otpjeva pjesma u slavu m dencima, govori vila uz ostalo pirnicima ovo: U ovoj stra stoje četiri vile, koje se zovu kriposti: jednoj je ime Pravd drugoj je ime Hitros', tretjoj je ime Jakos', četvrtoj je ime T hoća. Ove kriposti svit vladaju. S ovu stranu stoji čista Dia

s divicami, a tamo stoji žudjenje, boj bije s čistoćom; a sve te kriposti medju njimi mir čine. Koja igra ovdi bude bit, vidjećete. U ovoj planini stoje satiri i stoji jedan smiješan remeta, koji nas vile vele čini smijat; upije, dan i noć pomoć pita. Ljubav ga mori, a ljubav se njime ruga, a satiri se oko njega kako oko čuvete kupe i igraju. Što vidite, primite u ljubav; čini se, što se može. Ne recite zlo od nas vila, jer mi vile uzimljemo onijehzijeh, koji od nas govore.«

Alegoriju dakle sam pjesnik tumači, a sada da vidimo, kako je ta u drami izvedena.

Prvi at. Starac Grižula jadikuje za vilom, koja ga je pogledom ustrijelila. Al eto ti i vlahinjice Grube, koja se potuca po pustoj planini slijedeći onoga, koji od nje bježi, a koji je ipak njezin, a ne će da bude njezin. To je Dragić. Dok ona nariče, evo ti Remete: »Vile, gizdave vile, planinski razgovoru, slatke, dobre, drage, medene jabučice vam rodile, kruške mednice vam se radjale, rozice, viojle, trator, bosila, ružice vam ctjele, ako ne ćete za mene ljubav molit, molite moju vilu makar, da me uzme, neka me uzme, i da se veće zovem vilenik, i da reku: vile ga uzeše, oh, oh! Oh! ka bi me uzela, da bi uzela, da bi me uzela!« Tako upijaše Remeta, ali kad vidje Grubu, rada bi i nju, pa je sa sobom zove. Jedva mu se Grube otela, a u to eto Dragića, Rada i Mionice. Zaludu Rade, Mionica i Grube ustavljaju Dragića, njega je vila uzela.

Drugi at. Kupido i sin mu Plako stavljaju zamčice jednoj vili, a vile po naredbi Dijane i Mudrosti njemu. Kad se oni odaljiše, stupa na pozornicu Grižula, koji se namjerio na Omakalu, što bijaše pobjegla od gospodje, jer ju je mučila. »Ja pustinjak, ti puštenica«, veli joj Grižula, pa joj nudi, da udje s njim u spilju, gdje stanuje: »Uljezi, košutice, da mi te orlak ne ugrabi; ti dobro došla! Kako da je moja došla, tako ti se sam obeselio!«

Tretji at. Rade plače za Mionom, a Miona gleda iz prikrajka, pa se veseli zlu njegovu. Eto i vile, pa se smije, jako joj je Dragić darovao grudicu. Vilu je ugledao Grižula, a ga vila pita, otkle mu Omakala. Grižula na taj prikor kaže,

da je samo vilin, a Omakala mu presiječe riječ, da laže, jer je njoj prije rekao, da će je uzeti. Sada pita Vila Omakalu, što je u Dubrovniku. »Gospo, sram me je izgovoriti!« — govori puštenica, — »gospodje su počele bačkjelom (jedno orudje) djevojke bit, a gospari hoće, da ih djevojke izuvaju, a medju Crjevjare (jedna ulica) su tolike štipance, er sve djevojke na variete (?) otidoše; a i djevojke se ištetiše, ostaviše krasti gospodjam hljebe, larad i malvasiju, a staviše se krasti peče od zrcalaca i črljenoga i bijeloga i gunje, sentat na prove (ogledati se?); a gospodje zaboraviše i kuhat i posle kućnje činit, a sto posal hoće ob jednom, da se čine, i sve im ob jednom zapovijedaju; tako zlo, gospe, cokule lete kako grad po kućah, a djevojke počeše u pustinu bježat od gospodja.«

U tom Grižula uzdiše, pa će vila zamoliti Omakalu, da joj nabere cvijeća za vijenac, kojim će Grižulu ovjenčati. Grižula veseo pusti se, da ga vila zaveže u vreću po glavi, jer bi se inače drugarice viline prepale njega. Pošto mu je naredila, da po vragu ne progovori, uputiše se, ali iza malo koraka vila upade u zamku. Sada zove Grižulu, da je oslobodi, ali Grižula ne će ni da usta otvori, jer mu je ona tako naredila.

Na Grižulu u to nastupio Dragić, pa videći vreću hoće da je raspara i da vidi, što je. Čujući, da nešto iz nje progovara, prepao se, a u tom se oglasi i vila. Nju Plakir vodi vezanu, da je preda ocu Amoru. Dragić od straha utekao, a izidjoše Vukosava, majka Grubina, i Staniša, otac Dragićev, razgovarajući se, kako je svijet zlo krenuo. I oni opazili vreću, pa je Staniša htio nožićem otvoriti. Kad začuše glas iz vreće:

Ne vad noža,
zla ti koža,
podji, podji,
već ne dodji,

Staniša će ženi: Bježi, Vukosava, nemani su.

Četvrti at. Dijana i Mudrost hoće da se osvete Plakijeru, pa mu zapeli mreže. — Miona i Radoje udrili u ljubavne razgovore, a Grube se jada, da nije našla Dragića. U to Plakijer upao u mrežu, pa će ga vile po dogovoru omrčiti, »kako srce ima gorko i grubo, da i obraz ukaže gork i grub.«

Peti at. Vukosava i Staniša našli vilenika Dragića, a tu naljezla i Grube, pa je Vukosava vodi doma. Kad to vidi, i Dragić će doma. Sada i Miona obećaje Radoji, da će bit njegova, dopusti li majka.

Mudrost veli svojoj sluzi Oposlovnici, da ide na stan Ljubavi, te da radi o izmjeni Plaka i vile. Neka reče: »Mir ti nazivamo, a brijeme je od mira, budući ti, Ljubavi, zvana na pir Vlaha Sorkočevića, a i Diana je zvana; nije ga s nemirom na taka veselja dohoditi.« Oposlovnica odgovara, da će otići, a da će putovati kao godišnjica preko Dubrovnika, da nauči od njih, jer one znadu sve: »U jutro u crevjara idu za naučit crevje krpit, a u svetac u tetaka za u razboj naučit pribijat; to, kad na svoj stan podju, da sve umiju.«

Izlazi Omakala proklinjući, što je otišla vilama posle opravljati, pa vidjela vreću. Iz nje joj se oglasi Grižula Omakao, pa ga ona jedva od straha odriješi. I Grižuli je dodijalo vilovanje, pa će sa svojom Omakalom bježati iz gore: »Goro zelena, zbogom! Maškarate, z bogom! Svak veće prosti! Što umjesmo, činismo; a veće naprijed ni umjemo ni hoćemo, i nitko naprijed ne gub' riječi. I maškaratam koliko za nas, ki ovu smotrismo . . .«

Ovim riječima svršava drama, kakva je do nas došla. Nešto nedostaje, to je očito, samo je teško kazati, koliko! Ove zadnje riječi pristajale bi dobro osobi, koja se od općinstva rastavlja, pa moli, da budu u sudu milosni. Ali opet je teško vjerovati, da je Marin Držić propustio kazati štogod o Remeti, koji bi se, kako i drugi, morao opametiti i ostaviti vile. Još je teže pomisliti, da je pjesnik prekinuo ovim riječima radnju Mudrosti. Oposlovnica, koju smo vidjeli na putu u dvore Ljubavi, trebalo bi takodjer, da se vrati. Ja bih s toga rekao, da su se izgubile dvije, tri zadnje scene. Oposlovnica bi se imala vratiti s vilom, a Mudrost osvijestiti Remetu, svi pak skupa sa Dijanom i Ljubavlju poći na pir u Sorkočevića. Pozivom na pir svršuju naime i druge drame Držićeve.

Nazvali smo smionim pokušaj Držićev, da navede pastirske igre na alegorijska prikazivanja, a bilo je to prama sposobnostima pjesnikovim, da pravo rečemo, presmiono; Držić naime

nije bio stvoren za ozbiljnu dramu, već za komediju, pa mu baš s toga ova drama nije ni uspjela. Prvo svega nema u njoj jedinstva; u drami se opažaju dvije radnje: sporedna medju pastirima, a glavna medju nadčovječjim bićima, t. j. vilama, koje predstavljaju kreposti. Vez medju pastirima i ovim bićima imala bi biti obijesna vila, koja se ruga pastirima Dragiću, Grižuli i Remeti, a sama pada u zamčice Plakijeru. Ali ta ideja nije provedena, pa jedna radnja ide uporedo uz drugu ni ne dotičuć se skoro, a kamo li križajuć se, kako bi trebalo da bude, kad pjesnik hoće da u drami izvede dvije radnje.

Ni karakteri pojedinih lica nijesu dobro ocrtani, ili bolje lica nijesu ni imala vremena, da se dobro razviju, jer su sporedna prama personifikacijama, koje vode u igri glavnu riječ. Dragić je nestašan mladić, Grižula za strastima pohlepan mator čovjek, a Remeta starac, koji luduje. Tako je valjda hotio pjesnik da pokaže, kako i mladi i odrasli i stari trče za ljubavnom nasladom. Ali tu namjeru pjesnikovu mi treba da stoprv pogodimo. a nije nam nigda jasno izražena. Još su slabije izradjeni ženski značajevi, — što se čini, kao da je pjesnik uveo Omakalu, Grubu i Mionu, samo da budu na broju prama muškima.

Sve ove tri pastirske igre — to je po svoj prilici samo jedan dio rada Držićeva te vrste. Dubrovačke poklade XVI. vijeka davale su prilike svim pjesnicima, da se istaknu. Mladost bi se sastajala u družine, od kojih se spominju »Garcarija«, »Pomet«-družina i »Njarnjasi«. Garcarija je prikazivala V. komediju i komediju De Gjuho Krpeta e de Hlad; »Pomet«-družina — nazvana tako po izgubljenoj komediji »Pomet« — prikazivala je i Dunda Maroja, a »Njarnjasi« su imali prikazati Skupa. Jedino su nam te vijesti ostale, ali je sigurno bilo i više družina i mnogo više drama, koje su te družine izvadjale. U komediji »De Gjuho Krpeta e de Hlad« veli se n. pr.: »Er su ljudi vas smijeh ispuhali, a to se vidjelo ovezijeh poklada, kad vile u Grbješijeh tancahu.« Tu se očito smjera na kakvu pastirsku igru, ali koja je to bila, mi ne znamo. U istoj komediji piše i ovo: »Kad bi godišnica gospi ukrala

larda, ter bi ju vrgli u tamnicu; a gdje bi Puljis puljiški govorio, a Masara lauštinom udarala, i kad se ženik ne bi brinuo.« I to je po svoj prilici kakva aluzija na kakvu komediju, koja nam se sada izgubila. A kako je Držićev običaj spominjati u prolozima svoje prvašnje drame, po svoj prilici i ove komedije, o kojima je ovdje govora, bit će da je napisao Držić. Sada bismo bili zadovoljni, da im imamo i ustrižaka, kako ih imamo od komedije De Gjuho Krpeta i od Pjerina; barem bismo znali, kojoj su vrsti drame pripadale, a valjda bi se znao odgonenuti i sadržaj. Ali vrijeme je sve to proždrlo i zakopalo literarno blago, kojega gubitak to više žalimo, što je Držić bez sumnje jedan od najboljih, ako ne najbolji dubrovački pisac XVI. vijeka.

Komedija De Gjuho Krpeta e de Hlad bila je prikazana na piru Rafa Gučetića, a sačuvao nam se od nje najbolje prolog, koji je dosta zanimljiv. U njem govori Krpeta ovo:

»Signori vlasteli, dobri ste našteni, i vi vladike, dobra vi večer, a nevjesti z baretom u ruci nazivam dobar dan i dobar večer, a ženiku dobru noć. I ja za rijet vam kao rabota stoji, do malo prije sam bio Žuho, a sad sam Krpeta, koji idem na sva vesla, što no se zove: al fonte di Elikone, na studenac na vodu, gdjeno Apollo deventa (postaje) profeta, a to za naučit indivinat (pogoditi) i da diventam profeta za moć ugonenut tri stvari. Jedno, kad se oženim, al ću imat ženu karljivu, ali lakomu, ali ližiotaru. S karljivom kuća je zvono, koja susjectvo zagluša; s lakomom ormar je pun svega, koji se ni na Božić ne otvara; s ližiotarom nije lonac skuhan ni trpeza načinjena; a to da se čuvam zle godine. Drugo, kad mi reku: što mi se gonenu, da ugonenem; tretje, da indovinam, što nevjesta misli, kad se udava.« Ovdje presiječe netko riječ Krpeti, pa veli, kako su komediju sklopili nenadano te zato, ne svidi li se, nek ih ne istuku gnjilim narančama.

Sad dolazi »u vijencu poeta«, pa govori: »Velim, što to oni gredu na hladence, gdje bijele vile stanom stoje i gdje junakovom na zelenoj travi meu razlikom belomu, crvenomu, žutomu cvijetju na livadi služe hladnu bistru vodicu, ter

junaci pak u družbi z gorskijem slavici pjesni spijevaju slatke, medene; rekoh, da u mjesto bistre studene vodice služe bistro rujno, crveno i bijelo vince, koli bi junaci ljepše popijevali, koli bi glasom ljepše izvrtali! Ja, za kazat Vam, moja gospodo plemenita, želeći njekada pridobit u pjesneh gorske tihe slavice, njekada, kad crne oči od bijele vile bjehu zanile srce moje i kad gorušta ljubav vladaše mene, idoh na tu vodu, ku rekoh; ali studena vodica ništore ne pomože junaku meni. Tada rekoh: riječi, što riječi, sve voda, što voda, nije ti nad rujnijem vincem bistrijem. Tada rekoh: ži mi ti, vodice; da si rujno vince, kako bi se tebi veće junaci utjecali! I zato rekoh: malo je tizijeh pjesnivaca, er se svak nedobrovoljno k vodi utječe; a da je vino, veća bi od pjesnivaca buka bila u mjestu, neg od letuštijeh ptica u zelenoj gori. Zato, ako što vodeno rečem, dajte krivinu vodi, koju pih, i moja družina od zločeste vode, koju htješe pit, i srce im je ostinulo; za to, ako što studeno reku, vodi dajte krivinu, a njim oprostite; a ja od žedje veće ne mogu ni slova rijet vašoj milosti. Mir boži s tobom!«

Evo dokaza, da su u Dubrovniku i pjesnici prikazivali. Na žalost ne možemo kazati, je li mu igra bila vodena, ili nije, jer nam je od same komedije ostalo tek pet stranica odlomaka. Po ovima se očito vidi, da je igra pripadala onoj vrsti, kojoj i komedija bez naslova, a za sadržaj ja bih rekao ovo:

Netko (Krpeta?) zašao nezadovoljan svojom srećom u šumu, da traži dvoje, pa susreo Pluta, boga bogatstva, koji mu kaže, da mu oboje, što želi, ne može dati, ali da će ga učiniti bogatim. »Ja sam sve kriv, veli Bogatstvo; poznavam moj grijeh, ispovijedam ga, po meni mnozi u vas život ne vide zlata i mru od glada, a mnozim zlato rdjavi u škrinjah; a to sve ishodi: odkle oči izgubih, ne vidim tkomu davam, er da vidim, inako bi stvari prošle.« Zlatom se i ljubav steče, pa će nenadni bogataš dvoriti Ljeto. U Ljeto je zaljubljeno Prolitje, koji je izmolio pomoć Kupida. Pluto je podmitio službenicu u Ljeta, a Kupido je preobukao Prolitje u djevojačka sukna, pa ga učinio sasvim slična Ljetu te poslao u dvor, eda se tako

djevojci približi. Kako je ovaj zaplet razriješen, teško je kazati, samo bi se dalo po riječima: »ustavi suze, utaži plač tvoj, zrak svitle liposti ukaže se u tvom licu« nagadjati, da je Ljubav pobijedila, a po riječima: »Ah, pse jedan, umrli su se počeli umetat u stvari od bogova. Ubio Bog i Plutona,« da je bogataš sramotno morao odstupiti, kad se je varka otkrila. U ovu fabulu upleteni su bili dakako i komični prizori, a komičnu je ulogu imao Vodan, koji je ostavio svoju rabotu, da počine u društvu s Hladom, svojim prijanom.

Po riječima u prologu čini se, da je pjesnik ispjevao ovu komediju već u zrelijim godinama, kad mu Ljubav više nije grijala grudi. To se vidi i po tom, što pjesnik više žigoše vrijeme i ljude, a pušta na stranu puste lakrdije. O kompoziciji, kakva je bila, ne može se naravski ništa kazati, a teško je kazati i to, je li se pjesnik za kim povadjao. Što su osobe više personifikacija griješaka i vrlina, nego živa bića, sjeća mnogo Aristofana. I Aristofan je ispjevao komad pod naslovom Pluto. Tu se pripovijeda, kako je atenski seljak Hremilos opazio, da su dobri obično siromasi, a bogati zli, pa zapitao delfijsko proročište, kako će sebi pomoći. Apolon odgovori, da povede kući prvoga, koga susrete, kad ostavi hram. To je otrcani slijepac Pluton. Teškom ga mukom nagovori Hremilos, da ide s njim, obećavajuć mu, da će ga izliječiti od sljepoće, kojom ga Zeus kazni, što je jednom u mladosti izustio, da će blagom nadariti samo razumne i dobre. Pluton se izliječi u hramu Asklepijevu, pa kad progleda, svijet se tako prevrnu, da je Hermes pomislio, da bi najbolje bilo ostaviti nebo, pa ići u službu Hremilosovu. Opis Pluta u Držića sjeća mnogo Aristofana, a ovaj je komad mogao Držić i poznati, jer su ga Bizantinci mnogo cijenili i prepisivali. Ali kad nemamo čitava komada, teško je išta stalno kazati.

Držićem nije pastirska igra prestala, kao plautovska komedija, već su se njom bavili i drugi pjesnici XVI. vijeka, a u XVII. vijeku i Gundulić i Palmotić. Ali se ona malo po malo mijenja te sve više prima oblik alegorije, a prestaje biti prava komedija. Sasin je kušao uzdržati joj taj značaj, ali naravski bez uspjeha, jer mu je nedostajalo svega, što komičaru treba.

Nestašicu je dara pokazao Sasin već u Malahnoj komediji od pira, o kojoj je prije bilo govora. I u njoj se je povadjao za Držićem, a još očitije u Filidi. Tu izmedju lica nalazimo Ljubmira, Dragića, Radoju, Stanca, Ljubenka — sve tipe poznate nam već od prije, a mjesto Tirene vilu Filidu. Ljubmir ljubi Filidu, a od toga ga odvraćaju Radoje, stric Radovac, kum Stanac i majka Jelača, pa ga napokon odvedu kući. Filida je saznala od Ljubenka, da će Ljubmir stići na vrelo, pa ga dočekala. Ljubmir bi je zagrlio, ali ona se ne da, već će rado primiti njegovu »službu«, a ljubit je kao vilu ne smije. Vila ostavi Ljubmira na vrelu, a tu ga zateče Jelača. — Rukopis ovdje prestaje, no iz prologa razumijemo, da se je Ljubmir osvijestio, pa zaručio s djevojkom kneza Vukašina. U prologu se kaže još:

Jošte će se ovdi vidit
mnogo vele lijepijeh stvari,
kê u pjesmi Sasin stari
složi za vas razgovorit,
ki dobrote moli vaše,
dobro srce da primite;
nu vi s mirom sad stanite,
da čujete pjesni naše.

Tih »mnogo lijepijeh stvari« u sadašnjem prikazanju nema. Radnja, dostatna, da jedva ispuni jedan čin, rastegnuta je u pet čina, od kojih dvaju nema. Karakteri su razmazani i nejasni, a sve skupa naravski nevjerojatno. Ta se nevjerojatnost ističe još više radi toga, što nema komičnih prizora, kojima je Držić znao zasoliti svoje drame.

Slična je »Filidi« Flora. Vilu Floru ljubi Milas, pastir »nobili«, a uzalud ga odvraća Vulješa knez, stric njegov. Druga ima u Radoji, koji ljubi Filidu. Flora su se i Filida pohvalile, da su jače od Kupida, pa ih zato rani ljuvena strijela. I ta je ljubav medju vilama i pastirima samo ljuvena »dvorba«, jer se pod noć odaljuju jedni od drugih: vile odu u lug, a pastiri na svoj stan.

Obje su ove drame za nas znatne, što je Sasin upleo u njih tri pjesme slavnog Andrije zlatara. Od tih su nam se dvije sačuvale, a treća nam se na žalost izgubila, jer su obje drame do nas stigle iskvarene i nepotpune.

XXI.

Plautovska komedija.

Cerva o Plautu. — Počeci komedije u Dubrovniku. — Rad Nalješkovićev. — Duh plautovske komedije. — U čem se Talijanci odalečiše od Plauta. — Marin Držić prama Plautu i Talijancima. — Njegova komedija bez naslova. — „Dundo Maroje". — „Skup" — „Arkulin". — „Pjerin". — Ocjena rada Držićeva.

Marin Držić nije se samo ogledao sa drugim pjesnicima u pastirskoj igri, već je povadjajući se za talijanskim primjerima pokušao i uveo u Dubrovnik i komediju po načinu Plautovu. U ovoj se vrsti pokazao dapače Držić uprav majstor poznavanjem ljudî. Pastirska je igra po svomu biću komedija zapletaja, a komedija je plautovska komedija značajeva. U pastirskoj igri često nevjerojatni slučaj dovede do zapletaja i do raspletaja, a u komediji plautovskoj ti zapletaji imadu svoj uzrok u komičnim karakterima. S toga je ovakova komedija mnogo teža za pjesnika, jer zahtijeva poznavanje čovječje duše, a ovo je teže nego izmišljanje komičnih zgoda, po kojima i inače pametan čovjek može postati smiješan.

Pomponije Let, glava rimske akademije, proširio je po Italiji, kako već rekosmo, kult starinske komedije, izvadjajuć na pozornicu Plauta i Terencija. Doskora se našlo u Italiji ljudi, koji su počeli slijediti stope ovih pjesnika. Broj se komedija tako pomnožao, da bi bilo moguće pisati i povjest plautovske komedije u Italiji. A i naša komedija po načinu Plautovu ima svoju povjest, te i ako je nastala u povodu talijanskih komičara, ima na sebi neka obilježja, što je uprav čine komedijom iz dubrovačkoga života.

Zanos za Plautom došao je u Dubrovnik ravno iz Rima, i to iz onoga kola ljudî, koji su ime Plautu u Italiji i pronijeli. Drug je akademicima rimskim bio naš ovjenčani pjesnik Elij Lampridij Cerva. Mladić od 22 godine — razlagao je Plautove komedije u kvirinalskoj akademiji uz pljesak prisutnih kardi-

nala i drugih učenih ljudi, kako sam kaže.* A i sam je bio predstavljač. Kad se je u Dubrovnik povratio, bila mu je jedna od prvih misli, da raširi medju gradjanstvom štovanje i poznavanje onoga, što je sam štovao i poznavao. Pjesmu svoju: »o staroj i novoj komediji i satiri s obranom Plauta«** napisao je baš u tu svrhu i čitao pred odabranim dubrovačkim gradjanstvom, a to ne bijaše prvi put, kako se vidi iz same pjesme, da o istoj stvari govori. Kako je dulje vremena učiteljevao, svoj je zanos za Plautom stalno ucijepio i u srce svojih učenika. Umro je tek 1520. i to kao učitelj, pa bit će, da su bili njegovi učenici pjesnici dubrovački, koji se rodiše u prvom desetgodištu XVI vijeka: Dimitrović i Nalješković. A tko zna, nije li ga poznavao i Marin Držić, jer je lako, da je Držić stariji, nego se općenito misli. Ali kad i ne bi tako bilo, Držić sam kaže u prologu »Skupu«, da se Plaut čitao u školi, pa već to dokazuje, da je on morao Plauta dobro poznavati.

Crijević nuka Dubrovčane, da slijede primjer Plautov: neka opet procvate otačka veselost (»patrius reflorescat lepor«). Dubrovčani su ga poslušali, ali ne u svem. On je mislio na latinsku komediju, a oni je preokrenuše u dubrovačku. Kako se to dogodilo, možemo opet samo nagadjati. Predaja nam kaže, da je u ovo vrijeme bio u Dubrovniku zavladao raskalašen život, koji je izazvao naredbu vijeća iz godine 1535., pa da je Nalješković hotio pomoći vijeću pišući svoje komedije. Pavić toj predaji ne vjeruje, jer su komedije Nalješkovićeve — kaže — bile kadre samo izazvati taj zakon: u njima se, istina, prikazuju griješke Dubrovčana, i to veoma krupne, ali ne zato, da ih pjesnik kori i šiba, nego ih iznosi, da se ljudi od srca nasmiju. To je mnijenje sasvim opravdano, a opravdano je i ono, što učeni pisac misli, da su te komedije bile napisane u mladosti pjesni-

* U prologu »in Plautum super argumento Amphitryonis«.

** »Super comoedia veteri et satyra, et nova, cum Plauti apologia.« U toj pjesmi kaže Elij:

Quod si prestatis mihi, quod peto, silentium,
non hodie modo, sed quandiu Plautum lego:
credo facturi estis operae magna precia.

kovoj. Samo bih nadodao, da je treća komedija nastala kasnije, valjda, kad se već i Držić bio oglasio; a prve su dvije nastale možda u povodu učenja po školama, gdje se je Plaut, kako rekosmo, njegovao. U njima nema radnje, već su prosto komični prizori po načinu sadašnjih farsa, koji bi u potpunoj komediji mogli biti samo prizori.

Sadržaj je prve ovo: U kući jednoga gospodara služe godišnjice Maruša i Milica, s kojima gospodar u potaji žive. Jednoga dana ostadoše sluškinje same: gospodja je na posjedu, a gospodar negdje u gradu. Sluškinje sjede i pjevaju. Najednom eto ti iznenada gospodje s posjeda te udri se derati na njih, što dangube, a nijesu za poslom, i tjera ih, da idu spremati večeru. Za te vike medju gospodjom i sluškinjama dodje gospodar kući i ljuti se, što nema nigda u kući mira. Žena ga kara, neka ne pomaže uvijek sluškinjama, i pripovijeda mu, da su potrle pliticu i lonac i učinile još kojekakova kvara. Gospodar umiri ženu govoreć, da će ih sam iskarati, pa zbilja podje u ognjište. Kad tamo, gospodar ti u ognjištu viče na sluškinje, da zadovolji ženi, ali ih medjutim od žene nespažen miluje po licu. Žena iz sobe potiče gospodara na čim veću strogost te doleti u zadovoljnosti u ognjište, da mu sama pomogne vikati, ali ima šta vidjeti: muž joj sluškinje draga. Sad nastaje medju gospodarom i gospodjom kavga, koja se jedva riješila dolaskom Vesele, koja ih zove u susjedstvo na večeru. Gospodar i gospodja odu, a sluškinje se vesele, što opet ostaju same, i »govorenje« se svršuje.

Treba pripoznati, da gospodar, gospodja i sluškinje govore uvijek prama sebi, a i situacije su odabrane prama njihovim karakterima; ali put je još dalek do komike. Tamo i amo se ipak nadje koješta vrijedno, da se zabilježi, kao n. pr. pjesma Miličina:

Poručila Vidosava
po pristavi do Gojsava:
Dodji, Gojno, moj brajane,
u Zabrdje sim do mene,
i donesi dipli s tobom,
jer ću vodit horu s momom . . .

U ovoj je komediji sadržaj prost, a prosto je i izveden, no još je prostije jedno i drugo u drugoj komediji: Imao star gospodar mladu ženu, pa kao da mu to nije dosta, vrtio se oko svoje služinčadi, tako da su se posljedice opažale na »djevojci«, »babi« i »tovjernarici«. Žena je to obaznala, pa se po savjetu Marije Hondrčice pričinila od jada bolesna, kao da će sutra umrijeti. Došao pop, pa čujući, da viče na gospodara, misli, da su vragovi u njoj. Marija mu protumači, što je, a on će sve to popraviti: Neka sprave dobru večeru, babu i tovjernaricu neka pošlje gospodar kući, a godišnjicu neka preda njemu!

Nalješkovićnije eto svojom okrutnom šalom štedio ni svećenstva. Ovim načinom stalno nije mogao pomoći senatu u nastojanju njegovu, da se moral popravi, sve da je i htio; već se prije mora pomisliti, da je Naljeković bio od naravi sklon ovakim prostotama, — a to se opaža i u njegovim maškaratama. A tko zna, nije li imao uzroka tužiti se na one griješke, što ih ovako iznosi na javu! Svakako treba istaknuti, da je i u jednoj i u drugoj komediji gotovo ista stvar: nevjera muževa sa služinčadi, a da se oba puta na tu stvar gleda kroz prste. Cinizam je pak ženskih karaktera uprav ogavan: za jednu zabavu i večeru one opraštaju, kao da nije bilo nigda ništa.

Ni u jednoj ni u drugoj komediji o kakvom zapletaju ne može biti govora, a treća je naprotiv (inače po rukopisu četvrta) razdijeljena u tri »ata«, te već ta dioba pokazuje, da je pjesnik uzeo na oko veću radnju.

Mati s djevojkom Marom sjedi šijući i pita je, neka joj istinito rekne, da li joj sin kada noću izlazi iz kuće. Djevojka, ohrabrena darovima od matere: crevljama s dva potplata i s četiri nove kuplice, veli, da svake noći izlazi kroz konobu, a da se često s kim povrati te pije malvasiju. Maruša ode sada na ognjište, a mati ostane šijući. U to se pred kućom sreo Gjovo, otac Marov, i Petar, »otac od kćeri«. Petar javlja Gjovu, što mu sin radi, neka ga vjenča; on mu nudi svoju kćer sa dvije tisuće dukata, a Maro hoće tri, i to ako bude zadovoljan otac i majka. Tri tisuće u gotovu Petar ne može da

skuca, ali bi mogao, kad bi htio primiti mjesto novaca kuće. Gjove mu veli, da mu prida još trista dukata u gotovu.

Petar: Ne imam jednu kćer, dvije su za njom još.
Gjove: Da gdi ti je manastijer? Lasno tej smirit mož'.
Dosta je od sve tri tu jednu da udaš,
a dvije spravi ti u dumne da ih daš.
Petar: Da me pak proklinju u kami tukuće!

Kad se ova dvojica pogodiše i ukloniše, mati naredjuje Mari, da spravi stol za objed. U to i otac došao namrgodjen kući, pa govori ženi, što je o sinu čuo: sad ga valja ženiti. Majka odgovara, da bi to bilo najbolje, ali da sina nije moći na to skloniti. Otac veli, da će ga izbaštiniti i protjerati, ne ushtije li.

Mati: Nemoj ne, Gjovo, ne, na zlu š njim ne valja,
na dobru nego ve taj se stvar napravlja.
Za zlu riječ er bi se uzbio za tvoju;
nut ja ću dat mise njeke da se poju,
i činit da pije vodu još od moći,
pak nešto da izije, što mu će pomoći.

U to dodje tudja djevojka, pa pozove roditelje i Mara u Pera: njemu su poklone kmeti donijeli, pa će na večeri pokušati nagovoriti Mara, da se vjeri.

Svrha prvog čina žalibože nije potpuna, a nepotpuno je nešto i u drugom. Rukopis prihvaća ondje, gdje se Mare i drug mu Frano razgovaraju pred kućom one »desviane« (raspuštene) žene, koja je Mara zanijela. Iz razgovora se sa sluškinjom draginom vidi, da su Mara skoro nagovorili, da se okani svoje ljubavce. I Frano zna, da mu ta žena pobratima vara, pa će se preobući i oružan dočekati Mara, kad bude išao po noći k dragoj. I zbilja, kad se Maro približio vratima, opazi pred njima čovjeka. Frano, ne prepoznav Mara u prvi mah, odaleči se, pa Maro pokuca, a ljubavca ga polije vodom misleći, da je tko drugi. Sad i Frano navali na nj, pa je Maru trebalo bježati kući bez oružja.

U trećem činu sastanu se Frano i Maro, pa Frano ispipa od Mara, što mu se dan prije dogodilo. Maro je sada odlučio iz inada ženiti se Perinom kćerju, a Frano ga u toj misli učvršćuje. U to dodje i Gjove, pa drži sinu lekciju, te ga obojica,

Frano i otac, nagovore, da se zbilja ženi. Sada stigne i Pero, pa kaže, da je spreman dati obećanu prćiju od 2300 dukata, i tako se sve svrši.

Značajevi su u ovoj komediji izrazitiji nego u prve dvije; veoma su lijepo opisane tjeskobe brižne majke, kad joj je sin zalutao, a i oci, Gjove i Petar, imadu ljubavi prama djeci, premda svaki na svoj način i bez one nježnosti, koju je opaziti u majke. Sarkazam pjesnik upotrebljuje samo proti popovima i djacima, po čem vidimo, da ih je pisac uprav mrzio, jer navaljuje na njih, kadgod mu se pruži prilika. Nikoli nije bilo u ovoj šaljivoj igri samo do smijeha, već mu je više namjera, da pouči i da prikaže život onakav, kakav jest. U jednu riječ: tolika je razlika medju ovom komedijom i predjašnjim, kolika i medju one tri prve pastirske igre i četvrte njegove. Nastao je nekakav preokret, a po svoj ga je prilici proizvela pojava Držićeva, jer je on svojom originalnošću mogao pokazati put drugim pjesnicima.

U komedijama Držićevim opaža se dvojako djelovanje: djelovanje Plautovo i djelovanje talijanske komedije, koja se razvila po Plautu, a kojoj je poglaviti zastupnik Petar Aretinac (Pietro Aretino).

Da je Maro Plauta poznavao, bilo je već prvo govora; a da mu nije bilo nepoznato ni ono, što se u Italiji zbivalo, eto dokaza u riječima u Ljubavi Venere: da se je pjesnik učio preko mora pjevati, no da su mu žice popucale, što se je htio natjecati s boljim pjesnicima od sebe. Ali kad ni ne bi bilo tih izričitih potvrda, dosta je pogledati same komedije. Za Skupa kaže sam pjesnik, da je uzet iz Plauta, pa zbilja i odgovara Aululariji ovoga pjesnika. Arkulinu je osnovna ideja uzeta iz Plautova Zeus Amphitruo, t. j. one komedije, o kojoj je u Rimu Cerva u akademiji razlagao; a Pjerin, koliko možemo sada kazati, izradjen je prama Menaechmi. Sve ovo obradjuje Držić prama načinu talijanskom, pa bismo nekim zapletajima i nekim tipima zaludu tražili uzora u Plauta, a naći ćemo barem nešto slično u Talijanaca.

Plauto nije originalan u svojim komedijama, ali nije zato

ni prevadjao. Misao je i tehniku uzajmljivao iz »nove komedije« atičke, ali je karaktere crtao samostalno. Pošto je Aristofan staru atičku komediju uzdigao do takove visine, da joj je nametnuo i svoje ime, političke prilike trgnuše komičnu muzu iz javnoga života u uske granice gradjanskoga doma. Interes se slušatelja ograničio na odnošaje izmedju muškinja i ženskinja, ljubav sa svim njezinim jadima i veseljem. Tu vidimo, da pjesnici komedijâ ne smatraju brak za društvo srodnih duša; nije njima do ljepote duše, već do ljepote tijela, koja mami mlado i staro, pa zato se više bave dražesnim družicama, »heterama«, nego čednom suprugom. Je li govor o braku, shvata ga pjesnik prozajično, a poetski opisuje odnošaje mladića s lijepom puštenicom. Glavna je ideja ovim komedijama skoro uvijek jedna. Dražesna je djevojka bez svoga grijeha pala u ruke bezdušnu čovjeku; ljubavnik bi je rado oslobodio, ali nema novaca, već će lukavi rob, intrigant, pomoći, te nagovoriti oca, da dade novaca. Ima naravski i inačicâ, ali su ponajviše posljedica različnih karaktera, po kojima i intriga postaje drukčija. U tima je Plauto nadmašio svoje uzore: intriga, komične situacije, upoznanje i nenadani sastanci te prepoznanje — to su elementi, koje Plauto majstorskom rukom miješa, da postigne efekta kod slušalaca požudnih na zabave. On ne mari mnogo za jedinstvo radnje — obično je pišući svoje komedije složio dvije grčke igre u jednu — njemu je jedino, da mu u drami bude raznoličnosti, da njom zasiti svoje rimske slušaoce, koji još nijesu bili ugladjeni kao fini Atenjani, pa su podnosili i najprostije šale, samo da bude smijeha.

Najviše je Plauto pokazao svoj talenat u crtanju značajeva. Njegovi junaci nijesu zasebni individui, kao u Shakespeara, već tipi, kao u Grkâ. Svaki je od njih zastupnik osobite fele ljudî, pa zato ih ni nema mnogo. To su ili mladići, koje slika nekada kao valjane, a sada kao velike lakoumnike; zapreke ih sretu, pa im treba pomoći svjetnika, prevejanca roba. Ili su ljudi, a tada su ili hvastavci, ili puteni, ili lakomi. Domaće ženskinje Plauto rijetko iznosi na pozornicu, ali mjesto toga prikazuju se hetere, koje su take dražesti, da im je svijet na-

djenuo imena po njihovoj ljepoti. One su dijelom ropkinje, bi se oslobodile iz sramotnih veza, ili su slobodne, pa ma ljude u svoje zamke, samo da im izmame novca. Na najni je stupnju zavodnik, kojega se sramotan zanat očituje v po vanjštini: on psuje kao malo tko, ali obično izgubi bi te mu se ljudi smiju. Robovi su glavne osobe u Plauto komedijama. Jedni su mrmoše, pa uvijek spominju stara lij vremena, ali će rado pretrpjeti za svoga gospodara, što sudbina odredi; no ljubimci su pjesnikovi osobito intrig koji vode sve za nos, ali su šaljivdžije i duhoviti, pa im spodar rado sve oprašta. Zlo je i naopako bijednim ocima, varaju sinovi, kćeri i robovi; njih slika Plauto kadgod dobroćudne starce, ali ponajviše kao dosadne ljude, koji g djecu i ženu, a sami su, premda im se kosa bijeli, u mrež ljubavi. Ove im pohote obično istjera žena, grdna i brblj ali još češće robovi, pouzdanici sinovljevi. Napokon treba menuti kao osobiti tip izješu, koji bi za dobar zalogaj prodao, pa kuhača, koji zna samo govoriti o kuhinji, te jesne dječake, koji pjesniku ponajčešće služe kao glasnici.

Kad su Talijanci počeli oponašati Plauta, činili su ve dijelom ono, što je Plauto učinio oponašajuć Grke: uzeli motive sad iz jedne, sad iz druge komedije Plautove, a kat iz dvije, ili više njih, pa bi to sklopili u jednu komediju mjenjujuć radnju prema tipima glavnih junaka, a i nadostavlj dosta iz svoje glave. Tako se dogodilo, da su n. pr. Aretin komedije mnogo zapletenije nego Plautove, a to se vidi na prvi mah po broju lica, koja djeluju u komediji. U Pl je broj jako ograničen, a u Aretinca ih ima najmanje d tak, od kojih su svi različiti tipi. Neki su od tih nasli prama Plautu, ali ih ima mnogo i novih, pa ćemo tim lic teško naći slike i prilike u Plauta, a to zato, što je Aret tražio oko sebe ono, što je smiješno. Ali pogledamo li na bule, što ih obradjuje Aretinac u komedijama, a još više način i ton pisanja, upoznat ćemo odmah učenika Plaut Samo kako je Petar bio po naravi sarkastičan i ironičan te sumnje jedan od najtalentiranijih ljudi svoga vremena, p

djanje za Plautom nije očito, kao u drugih manje talentiranih talijanskih pisaca.

Da uzmognemo pravedno procijeniti rad Držićev te položaj njegov prama Plautu i prama Talijancima, treba nada sve istaknuti, da su već Talijanci počeli svoje tipe uzimati iz svijeta, koji ih okruživaše, ne zadovoljavajući se samo onim, što bi u Plauta našli, te pomoću ovih novih osoba zaplitati radnju više, nego Plaut. S toga, što nalazimo u komedijama Držićevim prikazane Kotorane, Lopudjane, Hercegovce i druge osobe, i to na taj način, da im pjesnik i govor oponaša, ne smijemo smatrati nikakvom novotarijom Marinovom, jer je tako iznašao na daske i Aretinac Napolitance, Mlečiće i Sijence. Isto je tako sasvim prama talijanskim uzorima, što Držić svoju radnju rasteže i prepliće prizorima, bez kojih bi moglo biti. Marin se je pak odalečio od Talijanaca, a približio prvomu uzoru Plautu time, što je iznova podao slugama u komedijama glavnu ulogu, a nije ih učinio sporednim licima, kao što su u mnogim igrama Aretinovim. Istina, bilo je i Talijanaca, koji su se u tom pogledu povadjali takodjer za Plautom, pa bi čovjek mogao pomisliti, da su ovi manje znameniti pisci mogli biti Držiću uzori; ali to baš ne će biti tako, jer znamo, da su se u Dubrovniku čitali najviše Aretinac i Ariosto, pa ako se je Držić imao u koga ugledati, bio bi se ugledao u njih. Dubrovčani su pravo znali cijeniti plodove talijanske muze, pa u preradbama i prijevodima nalazimo spomena samo onim ljudima, koji su se zbilja u Italiji isticali, te im je glas stigao i do Dubrovnika.

Držićeve komedije, za koje vrijedi ovo, što smo gore rekli, sačuvale su se u istom rukopisu, u kojem i njegove pastirske igre, pa ih je jedne i druge snašao isti udes t. j. došle su do nas sve nepotpune. Komedija (po rukopisu) V. nema cijeloga prvoga čina, a od drugoga dobre polovine; prikazana je bila od društva Garcarije. Komediji VI. naslov je Skup, a prikazana je god. 1555. mjeseca marta u Saba Gajčina na piru; i njoj nedostaje nešto na kraju. Komedija VII.: Dundo Maroje bila je prikazana u vijećnici od Pomet-družine (tako se zvala po Pometu, glavnom licu jedne komedije istoga imena, koja se na

*

žalost izgubila); i Dundo Maroje nema svrhe, a Arkulinu, osmoj komediji, izgubio se skoro čitav prvi čin. Od Pjerina, po broju X. komedije, ima samo nekoliko ostataka bez sveze.

V. komedija počinje ondje, gdje se Kata i Anisula dogovaraju, kako će potonja dovesti Kati nekoga u kuću, mjesto u gospodje, pa će pustiti, da ga ljudi s njom uhvate, te ga prisiliti, da djevojci dade prćiju. Ta se prijevara — kako razumijemo po onome, što slijedi, — sprema starcu Loni. Druga su lica: Tripče »de Utolče«, nevjerna mu žena Mande, Jegjupka, učitelj Krisa i žena mu Gjove, Grk, Kotoranin, djevojka Grube, Turčin, a u IV. činu i »vlasteli dubrovački prodju.«

Kotoranin: Signiori, siate li ben trovai. Dobro ste došli!

Dubrovčanin: Adio, fratelli.

Kotoranin: Ako što možemo za vas, zapovijedajte. Kad mi u Dubrovnik dodjemo s lonci i pinjatami, vi nam karece (ljubavi), per san Trifon, svake činite.

Dubrovčanin: Gdi je ovdi crkva od svetoga Tripuna?

Kotoranin: Ono onamo gori, što se jedva vidi.

Dubrovčanin: Da gdi se lonci i pinjate čine?

Kotoranin: Onamo u onizijeh kućah. Koliko sam soldina iznio od pinjata iz onoga vašega Dubrovnika i od krušaka mednica! Je li vam, bože, Cvijeta živa i Vukota? Ja vas poznavam, vi ste Garcarija; velike li smijehe i vi njegda činjahote o pokladijeh!

Dubrovčanin: Eto istom za pasat vrijeme.

Razgovor ide dalje u istom tonu, dapače još pretilije. Stigao je i potestat, pa je pripravan voditi Dubrovčane po Kotoru.

Lonu bijahu zatekli s Katom i odveli u zatvor, a Anisula bijaše Krisi, koji je ludovao za Mandom, podmetnula njegovu ženu Gjovu, pa kad su provalili u kuću i izvukli pedanta Krisu, eto s njim ne Mande, nego Gjove. Sad su posramljeni i pedanat i Tripče. Tripče bježi, a Gjove dobro opere glavu svomu mužu: »Da te s Mandom sad ovi nadjahu, kako sad ovdi prodjaše? Zaklahu te, nečovječe, ne imaše kad Jezusa rijet, ter bi život i dušu izgubio. Brižna ja s tobom, u smrtovnu bi grijehu umro!«

Turčina pak, koji hoće na silu Mandi u kuću, svojta njezina uhvati, ali se otkriva, da je to — brat njezin, kojega su Turci kao dijete ugrabili. Da veselje bude potpuno, doznaje se i to, da je Kata kći Lonina. Lone i pedanat Krisa dokazuju Tripčetu, kako je Mande sveta svetica, pa mu ne ostaje drugo, nego moliti Mandu za oprost: »Pitam ti proštenje, kad svak hoće da sam kriv, ja sam kriv. Oto spravi štogodi večere, er umrijeh od glada. Nijesam ni objedovao od fastidija.«

Ovako svršava komedija, a neka nam je nekoliko nestalo, po onome, što je ostalo, treba kazati, da se je Marin pokazao vještak u zaplitanju radnje. Raspletaj je malo nenaravniji, ali se treba sjetiti Plautovih prepoznaja, koje često mnogo nenadanije dolaze nego ovdje pojava Turčina.

Od osoba kao osobiti tipi mogu vrijediti samo Turčin, Kotoranin, Grk i pedanat Krisa. Svi govore svojim načinom, Turčin miješajući turske riječi, a pedanat latinske, Grk naprotiv govori talijanski, ali stavljajuć uvijek glagole neodredjeno. Sve je ove tipe uzeo pisac iz života, samo pedantu je našao uzora u Talijanaca (u Aretinca komedija Maniscalco). Od glavnih osoba Tripče je čovjek, kojega prilike čine smiješnim, a Mande žena, koja hoće nedopuštenih zabava. Značajevi Kate i Lona nijesu dobro izraženi, ali valjda je tomu krivo, što je nestalo prvoga čina, ekspozicije radnje.

O izvorničima za ovu komediju teško je kazati što stalno, ali se čini, da je pjesnik imao pred očima Aretinovu »La cortigiana«, pa je fabulu preinačio prama prilikama, a i prama Plautu, uvedavši anagnorizam (prepoznavanje). Neka lica odgovaraju dosta dobro onima u »Cortigiani«. Tripče i njegova Mande — to su Arcolano i njegova žena Tonja, koja preobučena u muško odijelo ode na ročište sa Parabolanom, kojega je navodnica Alvigia — u Držića Anisula — prevarila, da ga vodi k Liviji. Muž, kojemu je mila kapljica, baš kao i našemu Tripetu, hvata je preobučen u ženino odijelo, ali treba da se smiri, baš kako i Tripče, kad ga drugi učeniji i viša gospoda uvjere, da je tako dobro. Razlika je glavna medju Držićem i Aretinem u tomu, što je Marin dao jedinoj Anisuli, da vodi spletku,

a Petar ima za to dvojicu, ili dapače trojicu. Radnja je zato u Držića jedinstvenija, pa ne smeta jedinstvu ni to, što je Marin uveo u komediju pedanta i ženu mu, Turčina i Grka, jer svi služe nečemu. Jedino je pojava Dubrovčana i njihov razgovor sa Kotoraninom sasvim suvišan. Ali to još bolje pokazuje, što je hotio Marin, da komedija bude. Pjesnik je izabrao Kotor za pozorište, a i glavni je junak Kotoranin, pa sve to više daje komediji značenje oštre satire proti Kotoranima, jer izmedju njih i Dubrovčana, rekao bih, nije vladalo pravo prijateljstvo.

Donekle je iste vrste, kao i ova, komedija Dundo Maroje, samo je moralniji, sve da je i u njem govora o ženi, koja ljubavnike hoće da oguli.

Pred komedijom ima dva prologa. U prvom pozdravlja pjesnik vlastelu, puk, ljude i žene, staro i mlado. Sjeća ih, kako je pred tri godine učinio svojom negromancijom čudesa, a kako ga je i ove godine vjetar ovamo donio, prikazat će im opet svoju vještinu. Samo neka se čuvaju zlih jezika.

U drugom prologu govori pjesnik: Ova će komedija bit nova i stara; nova, »jer slijedi onu prvu komediju od Pometa«, stara, »er će doći oni isti, koji u onoj, na ime: dundo Maroje, Pavo Novobrdjanin, Pomet i ostali«. Prva je prikazana u Dubrovniku, ova će biti u Rimu. Ako »šena« ne bude dosta lijepa, tužimo se na vrijeme, koje je arhitekte odvelo »Ne scijenite, da se je vele truda, ulja, knjige, ingvasta (crnila) oko ove komedije stratilo. Šes' pometnika u šes' dana vi su zdjeli i sklopili«. Čujte u dvije riječi argumenat od komedije Dundo Maroje: »Ako nijeste zaboravili, kako mu biše ukradeni dukati i vraćeni s patom (pogodbom), da se sinu spodesta (t. j. sve ostavi) od svega po smrti; sad će bit novi pat argumenat komedije. Dundo Maroje dat će svojemu sinu 5000 dukata, da ide u Jakin, od tuda »u Fiorencu za učinit svitâ (kupit robe), kojimi da ode u Sofiju s patom: ako se dobro ponese i s dobitkom vrati, da mu skrituru od spodestacioni on čas učini i da ga oženi i da mu dâ vladat svijem ostalijem dinarmi«. Čuvajte se i ne davajte djeci nesvijesnoj dukata u ruke, »da vam ne

intervenja (dogodi se) isto, kako će i dundu Maroju«, komu je sin mjesto u Jakin otišao u Rim i tude dukate spengjao (potrošio), a dundo čuvši za to pošao je sa svojim tovernjarom Bokčilom, da još spasi, što se spasiti da.

Ovdje treba napomenuti štogod o prolozima. Njih je Plauto upotrebljavao, da razjasni neukim slušaocima, o čem će se raditi u komediji. Obično ih govori koje lice iz družine, ali kadgod i sam pjesnik. Sumnja se, je li ih Plauto sve ispjevao. Uz kazivanje argumenta pjesnik se obično osvrće više ili manje i na prilike, u kojima je komedija nastala. Talijanci preuzeže prolog, ali ga podijeliše u dvoje: u prvom je dijelu govor o svačemu, što je pjesnik htio kazati, dakle i o književnim prilikama, o mecenatima i protivnicima pjesnikovim; a u drugom se samo kaže u šaljivom načinu sadržaj, pa ga za to obično i nazivlju argomento.

Držić se u Dundu Maroju, a i u pastirskim igrama povadja za Talijancima, pa su nam za to njegovi prolozi lijepo vrelo za spoznanje ondašnjih prilika. U Skupu, za koga sâm veli, da ga je uzeo iz Plauta, prolog nije podijeljen.

Pavić kaže sadržaj Dundu Maroju ovako:

»Stari tvrdica Maroje došavši u Rim namjerio se na staroga Kotoranina Tripčeta, koji pomaže Maroju u jadovanju za besvijesnim sinom i vodi ga u oštariju, iz koje će si sina Mara moći vidjeti, kako dolazi svojoj kortižani Lauri. U tu Lauru zaljubljen je i nekaki Ugo Tudeško, ali ona za Uga ne mari, jer ne može trošiti dukate, kako Maro. Ugo zdvaja, što ne može uspjeti, i njegov sluga Pomet ima pune ruke posla, kako bi Lauru od Mara odvratio, a priklonio svomu gospodaru. On se ulagiva Laurinoj dvorkinjici Petrunjelici, nekoć dubrovačkoj godišnjici, ali sve uzalud, — Laura ne će nego Marina. Stari Maroje dakle sluša iz oštarije, kako se njegov sin nabacuje dukati naručujući za Lauru kod svoga sluge Popive perle, kolajne i večere, i kad opazi svoga sina, gdje izlazi od Laure u kadifi i svili, ne da se zaustaviti, nego poleti na nj, da ga zaustavi i pozove na račun. No Maro je lukav, on se stavi, kao da ga ne pozna, stade zapomagati, da ga je neki ludjak

napao, i policija povede starca Maroja u rešt. Cijelu tu aferu gledao je iz prikrajka Ugov sluga Pomet, pak je otišao sudu i razložio im, kako stvar s tim starcem stoji, izvadio ga time, odveo u gostionu k zvonu, neka tamo čeka, dok mu druge savjete donese. Idući Pomet k Laurinoj kući nadje siromaha Bokčila, koji je ostao sam, a ne zna ni kud, ni kamo. Kako su naime starca Maroja odveli u zatvor, starac se Tripče odmah odšuljao, a ubogi Bokčilo ostao sam s oštarijašem, koji ga goni iz oštarije, neka plati račun, a Bokčilo niti ga ne razumije, niti ima pare u džepu. Ostavši dakle Bokčilo sam, uputi ga Pomet, neka ide u Laurinu kuću, neka pripovijeda slugi Marinovu Popivi, koji za tu aferu ništa ne zna, da je starac Maroje došao i donio puno blaga, pak da želi čim prije vidjeti svoga sina, te će ga Popiva za tu vijest lijepo pogostiti i odvesti ga k staromu Maroju, za kojega neka mu kaže, da čeka sina kod zvona. Pomet sve to čini i mladi Marin već prekasno doleti pred Laurinu kuću, da svoga slugu Popivu uputi, kako stvari stoje. Marin zdvaja, ali Popiva još nije nadmudren, njemu odmah mune u pamet sretna misao. Mladi Marin neka se preobuče na trgovačku, neka isprosi od Laure, da predade za čas židovu Sadiju svoju zadužnicu, na koju ima kod banke novaca, židov Sadi će na tu ipoteku dati za čas Marinu svoj magazin robe, koji će ovaj staromu Maroju pokazati, kao da je sve to nakupovao, a za onu jutrošnju aferu neka se Marin stavi pred svojim ocem sasvim nevješt, kao da nije on bio onaj mladić, nego valja da koji njegov sličnik. Laura se dâ doista namamiti njihovim pripovijedanjem, da je starac Maroje veoma ljubezan, ali da mu treba samo pokazati trgovinu, i dade Sadiju svoju zadužnicu, na koju ima u banki novaca, a Sadi preda Maru svoj magazin. Nu Ugov Pomet otišao je do toga starcu Maroju i uputio ga, neka svoga sina prividno ljubezno primi, dok od njega ne izmami ključeve od Sadijeva magazina, iz kojega neka mu odnese svu robu. Tako se zbude. Sin se stavi pred ocem nevješt rad one jutrošnje zgode, otac ga ljubezno primi i isprosi od svoga sina ključeve od magazina, u koje ima s Bokčilom nešto robe spremiti, a dotle neka ga sin podje u kuću pričekati. Starac Maroje i

Bokčilo isprte sav magazin, mladi Maro doleti, da im otme stvari, ali sada otac preuzme ulogu svoga sina od jutra i poče zapomagati, da ga razbojnici kolju, na što Maro uteče. Cijelu je tu komediju gledala iz prikrajka Petrunjelica, koju je Laura poslala, neka iz prikrajka razvidi, kakav je taj starac Maroje. Što više, brižna Petrunjelica dozna u isti čas o mladom Maru još gore vijesti, idući naime kući namjeri se na Marovu dubrovačku zaručnicu Peru, koja je doznavši, kako joj zaručnik u Rimu žive, ukrala svojoj tetki 300 dukata, pak je pošla sa svojim bratučedom Ivom i nekom bakom u Rim, da nadje Mara. Od ovih dozna Petrunjelica, tko je i što je Maro. I tako je Pomet sada posvema uspio. Mladi Marin dodje s Popivom pred Laurinu kuću i svjetuju se, što im je činiti. Ne preostaje drugo, veli Popiva, nego da prenoćiš kod Laure, da joj ukradeš kakovu perlu, tu ćemo prodati, pak s jutra rano bježimo iz Rima. Pokucaju dakle na vrata, ali je prekasno; Laura zna od Petrunjelice i Pometa sve njegove odnošaje i ne pušta ga u kuću. Marin odleti u zdvojnosti, da nadje gdjegod oružja, pak će joj doći svu kuću razrušiti. Njegovi prijatelji gledajući taj bijes polete, da ga odvrate od razbojstva.«

»Ovdje se naš rukopis svršuje, a svršetak se je komedije izgubio, nego mislim, da je bio ovakav. Medj ostalim spletkanjem u komediji namjerio se Pomet na nekoga Hrvata, koji traži po svijetu nekakvu Mandaljenu. Ta Mandaljena naime bijaše kći bogatoga nekoga trgovca u Augušti i udala se proti očevoj volji, na što ju je otac »diseredital«. Mandaljena je od oca utekla i otac nije za nju ni pitao, jer je imao još dosta druge djece, nu nesrećom mu sva ostala djeca poumru, i sad evo šalje toga Hrvata po svijetu, neka plati 100 škuda onomu, koji bi mu znao kazati, gdje mu je ta kći. Pomet čuvši te vijesti od toga Hrvata pomisli odmah, da bi Laura mogla ta Mandaljena biti, jer je o njoj znao, da je nekoč u Dubrovnik došla iz tudjega kraja i živjela tamo pod imenom Mande. Isto se je tako Pomet namjerio i na nekoga bosanskoga mavaziju (?), koji traži po Rimu Peru, kojoj je umrla bogata tetka, pa je učinila baštinicom svoga imetka. Prama tomu je sva prilika,

da se je sin izmirio nagovaranjem prijatelja sa svojim ocem, koji je mogao na to pristati, jer mu se onih 5000 dukata nadomjestilo, što mu sin dobije bogatu baštinicu Peru za ženu. Laura je valja da ona Mandaljena, koju traže, i ona valja da uzimlje svoga zemljaka Uga Tedeška, a Pomet Petrunjelicu.«

S anagnorizmom svršava dakle i ova komedija, kao i predjašnja. Ali nije to jedno dodirna tačka, koju imade sa Plautom. Sigurno je po Plautu, što Pomet i Popiva vode zaplet tako, da su im gospodari igračka u njihovim rukama, ljudi bez volje, koji znadu samo upiti za ljubavlju. I udes Laurin sjeća Plauta. Inače treba kazati, da je Držić radio prama talijanskom ukusu, pa je Pavić imao pravo kazati: »Dundo Maroje sastavljen je na način Plautinsko-talijanskih komedija šesnaestog vijeka, u kojih se pjesnička invencija napinje i natječe, kako će intriguom prikazanih osoba bolje zamrsiti čin, ne pazeći na prvi uvjet umjetničke komposicije, da zgode budu udešene, da su kao nuždna posljedica predočenih karaktera. Tu se pred kućnimi vrati u jedan dan križaju zgode i nezgode nemogućim brojem i hitnjom, da čovjeku treba dobrana razmišljanja, dok se sabere i razábere, kamo što spada. Ako našega Dunda Maroju uzmemo mjeriti prema svojoj dobi, možemo se njime doista ponositi, da u živosti invencije snova i protusnova ne zaostaje za nikojim suvremenikom svojim. Kao kod Talijana Cecchi, tako i kod nas Hrvata ujačuje Držić komički efekt sastavljanjem ljudi iz različitih krajeva, koji govore svaki svojim žargonom, i tu su mu osobito lijepo pošli za rukom Dalmatinci, kako u Rimu miješaju u hrvatski govor talijanštinu. U ostalih partijah odlikuje se Držićeva proza rijetkom krasotom.« — Ovomu bi se jedno moglo nadodati, da Dundo Maroje, poredíš li ga s drugim komedijama istoga pisca, sve nadvisuje svojom zapletenosti, a ujedno i svojom originalnosti, jer mu se dosad uzora u talijanskoj knjizi nije našlo; zaostaje pak za Skupom po karakteristici lica: u Skupu naime komika izlazi iz samoga značaja, a u Dundu Maroju to je često posljedica kakve komične situacije.

U Skupu jedan satir govori prolog, o kojem je već bilo

govora. Ovdje je dosta iz njega spomenuti još ovo: »Njarnjasi« su se bili spravili prikazati jednu komediju, gdje bi vila bila kazala prolog, ali ih je omela jedna svekrva u komediji; »Njarnjasi« ne će boja s tom vrsti žena. To je po svoj prilici aluzija na kakav nedovršen komad.

Poslije satira izlazi odmah na pozornicu Variva i Gruba, dvije godišnjice, stara i mlada, pa Variva povjerava Grubi, kako joj je gospodar Skup odlučio za nekog zlostara udati kćer bez prćije, a Gruba njoj, kako se je ta djevojka, Andrijana, obećala Kamilu. Razgovor prekida Skup vičući na Varivu, što mu ostavlja kuću samu. Nije ni Variva kratka jezika, pa odgovara ijetko trčući u kuću. Starac ne zna, što bi: »Ako ju izagnam, strah me je, da ne propovije tezoro, koje je u mene; a držat ju nije sikuro.« U to se začula kucanja u kući, pa starac vas u strahu dozivlje Varivu, što to znači. Odlanulo mu, kad mu Variva reče, da je drva cijepala; ali prije nego će se odaljiti, sve ih šalje na treći pod. Kamilo je u to obaznao, što Skup misli, pa se dogovorio s Varivom, kako će tu nesreću zapriječiti.

Dobre je majka Kamilova, a sestra Zlatog kuma, pa ne znajuć za Kamilovu ljubav nagovorila je brata, da se ženi. Brat je poslušao, pa izmolio u Skupa Andrijanu. Poslije dogovora otišli i Skup i Zlatikum, da sprave pir. Sluge Zlatog kuma: Drijemalo i Pasimaha Kotoranin došli prvo, pa se usjeli u kuću te počeli kuhat. Kad se je Skup povratio ne noseći ništa, jer mu je sve bilo preskupo, nadje vrata otvorena, pa misleći, da su lupeži, navalio u kuću te kao bjesomučnjak istjerao ljude Zlatog kuma.

Kamilo se je u to pričinio bolestan, pa majka kuka za njim i zove liječnike. Na taj način misli je sin nagovoriti, da uvjeri Zlatog kuma, neka odustane od zaruka. Uz to je poslao Munula, svoga slugu, da uhodi, što se u Skupovoj kući dogadja. Munuo je vidio, što se Pasimahi i Drijemalu dogodilo, a vidio je i Skupa, kad je opet iz kuće izašao s nečim ispod kabanice. Tu je starca zatekao Zlati kum, pa iz razgovora s njime Skup se još više uvjerio, da je ženiku Variva nešto pripovjedila, te da spasi blago, sakriva ga u njekoj crkvici, i to u grob pod

kosti mrtvačke, a crkvu pritvori. Munuo je to vidio, pa ukrade blago i pobjegne.

Sada se maknu i prijatelji Kamilovi, pa Pjerić kuša nagovoriti dunda Nika, da pomogne; ali on ne će ni da čuje o tome. Skup je kroz to vrijeme zagovorio se nešto u Dum Marina, pa sad trči, da crkvu zatvori, ali prije će pregledati blago. Zlati kum je baš čuo od Pasimahe, što im se dogodilo u kući, kad se začu iz crkve Skupova pomaganja, a odmah zatim istrči on sam vičuć, da su ga okrali. Zlati kum sve to gleda, pa ide ća tvrdom odlukom, da se više u ludjaka ne će prtiti.

Munuo ipak ne će da bježi s blagom, srce ga ka Grubi vuče. Sad i Gjivo, drugi prijatelj Kamilov, hoće da nagovori dunda Nika, da u pomoć priskoči; ali i njemu je trud uzaludan. Kamilo videć, da mu bolest ne pomaže, ostavio je kuću, pa hoće da besjedi sa Skupom. Zaustavio ga na putu, i sad se zbija lijepa zamjena: Kamilo govori o svome blagu, Andrijani, a Skup misli, da govori o dukatima. Starac bijesan poleti na sud misleći, da je kći bila u dogovoru s Kamilom, da ga pokradu. Kamilo je otišao za njim, pa se vraća na pozornicu uz Skupa i Zlatog kuma. Obojica hoće sada da prevrnu misao starcu, ali uzalud. Starac tekar pristade na ženidbu Kamilovu, kad mu Pjerić dovede Munula, kojega bješe uhvatio, kad je kušao pobjeći s novcima.

Komediji na kraju nešto nedostaje, ali bit će malo, jer nas ovo riješenje, što ga imamo, većim dijelom zadovoljuje. Jedino ne znamo, što se dogodilo od dunda Nika. I ako je, kako se bojim, za samu radnju umetak dunda Nike suvišan, za nas je dragocjen, jer je taj starac predstavnik starije generacije; on bi htio, da mladost bude, kako su i oni bili, ili kako im se barem čini, da su bili. Krasno je ocrtana i Variva, taj tip stare godišnjice dubrovačke, koja je ostarjela u službi, pa ljubi Andrijanu kao svoje čedo. Dobro je ocrtana i obijesna Gruba, i Dobre, brižna majka i ljubeća sestra. Sve su to tipi baš iz dubrovačkog života. A prama Plautu je ocrtan Munuo i Skup. Andrijanu, oko koje se cijela borba kreće, potisnuo je pjesnik malo odviše, ali to je baš grieška izvora: Plautove

Aulularije. Nije samostalan ni jake volje ni Kamilo, a i to je po Plautu, u kojega se gospodari puštaju sasvim u ruke svojih robova.

Držić se u fabuli većim dijelom držao izvora. Najviše je odstupio, gdje je govora o načinu, kako je bio pokraden Skup. Po Plautu je Euklio (Skup) pustio u kuću kuhara (Congrio = Pasimaha), pa ga psuje, što odviše troši. Naprotiv mu je veoma milo, što mu zet Megador (Zlatikum) kori žensko kićenje. Samo Megador hoće, da se dan veselo sprovede, a Euklio se boji, da ga ne opiju i ne pokradu, pa odlučuje sakriti blago u hramu božice Fides. Strobil (Munuo), sluga Likonida (Kamila), sina Eukomije (Dobre), vidio je to, pa hoće da vidi, što Euklio radi. Euklio se odade, pa kad je iskopao iz hrama blago, da ga zakopa u gaju Silvanovu, Strobil se pritajao i pokrao ga. Marin Držić je karikaturu lakomčevu još oštrije ocrtao, ali u tome ga baš ne možemo pohvaliti, jer je tim cijela igra izgubila dio svoje vjerojatnosti i naravnosti.

Za primjer vještih razgovora evo odmah na početku dijaloga medju Grubom i Varivom (u Plauta Staphyla):

Variva: Sjetna Gruba, ne došla! Što je ta prješa, kako li si smjela tužna doć, gdje znaš: star pas ne da pristupit, koji, bijedna ja, na svakoga reži, ni znam, koji je ovo život, koji se š njime žive!

Gruba: Sjetan ti život i z gospodarom! Prava si Variva, koja pakao š njime variš. Ne imate ni ognja u kući, a sjetna jedva sam utekla od njega. Dodjoh, da ognja uzmem. Tako i čuh, gdje njetko iza sna govori: »drži zlato, munčjela, uhiti lupeže«, i strah me obide. Tako put ognjišta, istom se sunu starac put mene; a ja, Vare, niz skale. Dušom mojom, malo nogu ne ulomih.

Variva: Da nijesi je ulomila, dobro si prošla, er si zdrava skapulala. Moja Grube, ovčice mlada, ne dohodi veće ovdi po oganj, da mi te vuk ne uije, da Grube ne bude gruba.

Gruba: Gruba ti gospodja bila, i s imenom makar, i tko mi ga nadjede! Nije mi života, sjetna, s ovijem hudosrjećnijem

imenom; duša mi podje s vražijem vrageličići, od kojijeh ino nije čut, ni im je ino u ustijeh nego Gruba.

Variva: Gruba, ako i gruba, draga.

Gruba: Gruba im tamo mati i tko ih je rodio! — Što je od Andrijane?

Variva: Ali je nijesi gori vidjela?

Gruba: Vidjela sam zlu čest! Jedva sam dušom utekla.

Variva: Grube, u velikoj smo tuzi! Andrijana je čula, da ju hoće dat otac njekomu zlostaru, koji vele da je bogat. Htio bi je dat bez prćije, er naš zlostar ne ima, ako bi joj i htio dat prćiju, i ako bi imao, djavao je, i nije lakomac.

Gruba: Uh, ne bih stara muža! Ono, gdje kašlju, a brižni ne mogu ni hodit, a neg, a neg da . . . .

Variva: Što, sjetna, a neg da? . . . .

Gruba: A neg da igraju s nevjestom.

Variva: Hudosrjećna se ti naigrala! Mnjah, da je i tebe vrag uzeo, kako i njeke puštenice.

Gruba: Prava si ti njeka Variva! Još učinite, da ne imamo ni igrat. Sjetna ve, Grube, neka se prikrstim.

Variva: Kćerce, ja bih ti mati bila, budi dobra.

Gruba: Dobra ću bit, ako me mati bude dobru učila. Djevojka se je majčici molila: ne daj mene staru hrabru, majko moja draga; lačna bih bila starijem hrabrom, ako i ima dosta blaga; od pogleda mlada hrabra vazda bih sita bila.

Variva: Nut hudobe, dokle ih umije! Djavolice, dobro se ne izležete, a sve znate. To Andrijana i plače: dat je će onomu zlostaru bez prćije, istom da dinare ne broji, a makar u morske pučine da ju vrže.

Gruba: Jes' na, vraga da dobude, kad bi mu to moglo biti. Andrijana je, žint, obećala Kamilu, znaš onomu vlasteličiću, što često ovdje prohodi.

Variva: Obećala, sjetna! Kako se to obećava?

Gruba: A on sve uzdiše i govori: jao!

Variva: Jao ti vazda! Što je to? Jao! (Čuje se glas Skupov.)

Držić nije uzeo predmet u Plauta jedino za Skupa. Iz

istoga je izvora crpao gradju i za svoga Arkulina. Arkulin je bogat, a lakom starac, htio bi se ženiti s udovom Ančicom, ali kad mu ona traži 100 dukata, pomami se, pa će kao kakav Bramarbas jurišati na kuću uza svoga vlaha Kučivrata i Milova. Lopudjani, svojta Ančičina, dočekali ga kamenjem, pa se junaci povukli na večeru kući. Kako je prkosan i kavgadžija ljuta, zavadio se i sa Tripom Kotoraninom, koji mu je u ime Lopudjana Marića i Viculina nudio Ančicu, ako joj dade kontradotu. Ipak bi se htio dobaviti Ančice, pa susreo negromanta i moli ga, da mu svojim čarolijama izruči Ančicu na milost i nemilost. Negromanat je spreman, ali hoće 20 dukata. I to bi mu Arkulin dao, ali hoće da prije vidi njegovu vještinu. Kad su mu se po čarolijama počele kuće micati pred očima, poboja se Arkulin, otjera negromanta, pa ide, da ga dade potjerati iz grada, jer će inače grad srušiti.

Sada su se sastali Tripe Kotoranin, Lopudjani i negromanat, da mu se osvete i tomu se Arkulinu dogodi nešto slično, kako i Amfitrijonu u komediji Plautovoj Amphitryo. U njegovu se ženu bio zaljubio Jupiter, pa dok je muž ratovao s Telebojcima, uzeo gromovnik oblik Amfitrionov, a Merkur sluge njegova Sosije, te vršio sva prava muževljeva. Amfitrion se povratio, ali po mnijenju Zeusovu prerano, pa ga Merkurij-Sosija ne pušta u kuću. Tako je i Arkulinu uzeo negromanat noge, pa se nije mogao ni maknuti, a sam se pretvorio u Arkulina te zaručio pred kandzilijerom s Ančicom obećavajuć joj kontradotu. Arkulin je sve to gledao, a nije mogao zapriječiti; vidio je i to, kako su Ančica i drugi otišli kao gospodari u njegovu kuću, pa kad se svidjelo negromantu, da uzme opet svoj oblik, a povrati hod Arkulinu, promislio je ovaj potonji, da je ipak bolje, što se dogodilo sve tako, i ušao u kuću kao gospodar, a Ančica ga dočekala kao muža.

U ovaj je okvir umetnuo Marin svoju satiru proti Lopudjanima i Kotoranima. Oni su tipi, koji nijesu rijetki u komedijama Držićevim, ali nigdje im se pjesnik tako ne ruga, kako ovdje. Lopudjane slika kao hvališe, koji su u riječima trista, a u času pogibli ništa; oni samo spominju, što su učinili. Tripe

Kotoranin naprotiv ima srca, samo se srdi, što mu se Dubrovčani rugaju, pa proklinje one, koji su tomu krivi. Osim njih u komediji slika pjesnik i vlaha Kučivrata, koji bi htio samo jesti, pa u tu svrhu laska gospodaru, a inače ga prezire. No ni taj nam tip nije nov, jer ga nalazimo i u pastirskim igrama. Ni tehnički nije ova drama savršena. Peti je čin odveć zbijen, a prva četiri čina skupa mogla bi obzirom na radnju vrijediti samo kao ekspozicija, jer se u njima pokazuju jedino značajevi osoba, i to predugo i opširno. Kako ni fabula nije sasvim originalna, a značajevi često izmijenjeni karikaturama, možemo slobodno smatrati Arkulina najlošijom komedijom Držićevom.

Još treba spomenuti Pjerina. Iz ulomaka se razabire jedino to, da je pisac imao pred očima Plautove Menaechmi.

Cijeli je zaplet osnovan na zamjeni dvaju Pjerina. Pravoga Pjerina obećaje otac Lucilu za zeta, a Pjerin ljubi Dijanu. U to se pojavi Pjerin II., pa kako ga drže za Pjerina I., Lucilo ga vodi k sebi na zaruke. Pjerin je I. poslije toga išao na razgovor svojoj Dijani i tu ga ona kori s nevjere i odbija. Sada je malo teže kazati, kako se stvar razbistrila, ali sudeći po nekim riječima čini se, da je bilo ovako: Lucil javlja ocu Pjerinovu, da je Pjerin pristao na ženidbu sa kćerju njegovom, ali Pjerin, s kojim je Lucil govorio, bio je onaj drugi, te sada dolazi na vidjelo, da imade dva Pjerina, pa kako je Lucilo vjerio kćer, te starca više riječ ne veže, pristaje on, da se Pjerin I. zaruči s Dijanom. Ali i Dijani treba razjasniti stvar, jer ni ona ne vjeruje. Tako se je doznalo, da je Pjerin II. takodjer sin onoga starca (komu se ime u ulomcima nije sačuvalo), blizanac Pjerina I., koga je bio izgubio u Mlecima, te ga tu našao jedan mletački vlastelin i posinio. Da se otkrilo sve, pripomogao je valja da i Augustin, jer se i on nešto na kraju komedije spominje.

U ovu je fabulu pjesnik bio umetnuo komične prizore, kojih su junaci izješa Obložder i sluga Pjerina II., nekakav sumeštrica regbi, koji se vrza oko lijepe krčmarice. — Po riječima: »Gjono se Miškinov ženi, poć ću se malo prijavit, tu me gotova večera čeka«, koje je, mislim, Obložder govorio, čini

se, da je i ova komedija bila prikazana na piru, jer Držić obi-čava praviti takove umetke.

Inače se po fragmentima ne mogu spoznati ni karakteri, ni raspored radnje. Najpotpuniji je fragmenat razgovor izmedju staraca, pa evo ga, da se vidi njihovo jadanje:

A. A sad se je sve izopačilo; na mačku mi se strigu; a sad nijesu se dobro izlegli, — s rukavicami na rukah.

B. Vidiš ovu čohu na meni! Nije pametara, odkad ju sam učinio.

A. Jes' u mene čoha novijeh, koje mi su djedi derali, a ovo mi je očina čoha, i pak ju sam meni prikrojio.

B. Kad su se ljudi pomamili, pogotovu će i žene. Jesi li vidio, koja se čuda hoće, kad nevjestu imadu povesti?! U naše doba djevojčica bi kuću pomela i sto posal učinila i kad bi brijeme bilo, rekli bi joj: svatovi idu, obuci se. I u to t' ona naredjena.

A. U ono doba susjed se susjedi javljaše, kum kumu; a sada kúma kûma ne zna, susjed susjedu ne smije ni pogledat; na svrhu sve se je ištetilo, svijetu je poginut.

Koliko sada poznajemo sadržaj Pjerina, Držić je uzeo iz Plauta samo glavnu ideju, t. j. pojavu braće blizanaca, koji jedan za drugoga ne znadu, a slični su tako, da ih i njihova čeljad zamjenjuju. Možda je to uzeo i iz kojeg talijanskog pisca, jer su Talijanci isti motiv znali upotrebiti (n. pr. Aretinov L' ipocrito).

Tko poredi, što smo dosad kazali o svakom komadu ove vrsti, koji nam osta od Držića, opazit će sam, da je svima fabula različita, a različiti su takodjer značajevi glavnih lica. Ali oni ove dolaze u svakoj jednaki tipi, i ako pod drugim imenom, a to su sluge izješe i intriganti, pa stanovnici iz mjesta, kojima su se onda Dubrovčani rugali zbog jednoga ili drugoga njima svojstva. To su, kako pripadom rekosmo, Marinovi Arlekini, Brigele, Dottori i drugi tipi, koje pozna talijanska »commedia dell' arte«. Svuda ih susrećemo, pa to donekle čitaoca umara, a podaje komedijama neku jednoličnost, koja bi te i umorila, da mjesto pet komedija ima njih jedno dvaestak. U

pohvalu Držićevu treba kazati, da je on te tipe uveo u komediju. A da su ugodili slušaocima, dokaz je to, što ih je uzdržao. Ondašnje je slušaoce bilo isto tako teško zadovoljiti, kao i sadašnje, njima se je više svidjala pastirska igra, nego duhovita komedija, pa zato i vidimo, da se pjesnik ispričava u prolozima, što im ne će izvesti na pozornicu vile. Nadoknada za ove vile bili su baš ovi komični tipi: ljudi su im se smijali, i tako se je jedino pjesnik mogao uzdržati u milosti općinstva. Mi ih sada ne bismo možda rado vidjeli na pozornici, a jednako bi nam uho vrijedjala i po gdjekoja preprosta šala ili trivijalna riječ.

Držić je za svoje vrijeme znamenita pojava kao komedijograf, te stalno nije manji od svojih talijanskih vršnjaka. Rodjen, odgojen i živeći veći dio svoga života u Dubrovniku — on je Dubrovčanin od glave do pete, a njegove komedije živa slika — koliko to može da bude jedna fikcija — ondašnjega dubrovačkoga života. On je čovjek, u kojem tudjinština još nije preotela maha, pa što je uzeo iz drugih književnosti, znao je prilagoditi svomu duhu i duhu slušalaca mijenjajući i ponačinjajući tako, da bi tudje izmijenilo oblik te postalo domaće. Od naravi je primio na dar komičnu snagu, pa zato se moramo i sad smijati njegovim dosjetkama. Narav ga je obdarila i bujnom maštom, pa zato je i neiscrpiv u izmišljanju novih situacija. Ali svoju maštu znade i obuzdati, tako da su te situacije uvijek u svezi više ili manje s glavnom radnjom, a ne — kao u Aretinca — često puta umetnute, da ne znaš ni sam, otkud su došle i zašto ih je pjesnik napisao. A razgovore njegove možemo i sada smatrati uzorom. Grjehota samo, što je Držić uza sve te darove naravi bio svezan o rdjave uzore. Veći dio griješaka, što ih u komedijama njegovim opažamo, moramo odbiti baš na ove uzore. Držić se je istina mogao i njih riješiti te udariti sasvim novim putem; ali su takove novotarije u dramatičara još teže nego u epičara i liričara, jer ovi računaju samo na ugladjene i inteligentne čitaoce, a dramatičaru sudi masa naroda, pa njezin ukus treba da bude i njegov. Jedina je, i to osjetljiva, griješka pjesnikova, koje ga ne možemo ni-

kako oprostiti, to, što mu je sastav komedija slab. Diobe na čine kadikad su svojevoljne, a prizor se veže na prizor često puta bez veze, pa kad bi se htjele sada iznijeti komedije Držićeve na pozornicu, trebalo bi ih preinačiti, jer bi inače gledaocima dale dosta muke, da ih razumiju.

S Držićem se je komedija dubrovačka uspela do najveće visine, a s njim je i iščezla. Tekar se je u XVIII. vijeku pojavilo opet pisaca, koji su se počeli njom baviti, ali sada ne po staroklasičkim uzorima, već povadjajuć se i prevodeć Moliera, glasovitog francuskog komedijografa. Teško je kazati uzrok tomu propadanju komedije, tim više, što je šala i satira osobito ugadjala duhu dubrovačkomu. Bojim se, da tomu ne bude krivo sve veće zanimanje za knjigu i skolastički duh, koji se bio pojavio u školama. Kako je to djelovalo na Dubrovčane, vidjet ćemo u drugoj knjizi ove književne povjesti.

Glave u ovoj knjizi.

Glava I. Prvi počeci crkvene književnosti u narodnom jeziku . . 3
Glava II. Hvarska i spljetska crkvena prikazanja 10
Glava III. Talijanski humanizam i renesanca (»rinascimento«) . . 30
Glava IV. Prilike u Dalmaciji narodne i političke 47
Glava V. Kulturno stanje Dubrovnika i Dalmacije XV. i XVI. vijeka 57
Glava VI. Latinski pjesnici u Dalmaciji i Marulić 68
Glava VII. Marulić i hrvatski pjesnici iz gornje Dalmacije . . . 89
Glava VIII. Dubrovački književnici XVI. vijeka 100
Glava IX. Ljubavna lirika trubadurska 121
Glava X. Pokladna lirika 143
Glava XI. Duhovna lirika u Dubrovniku 161
Glava XII. Lirika u drugoj polovini XVI. vijeka. (Savko Mišetić Bobaljević Glušac i Miho Monaldi) 174
Glava XIII. Lirika u drugoj polovini XVI. vijeka. (Dinko Ranjina i Dinko Zlatarić) 189
Glava XIV. Epika. (Opći prijegled i »Ribanje i ribarsko prigovaranje« Hektorovićevo) 202
Glava XV. Religijozno-idilska poezija. (»Piligrin« Vetraničev i »Planine« Zoranićeve) 223
Glava XVI. Juraj Baraković 245
Glava XVII. Turski bojevi u dubrovačko-dalmatinskoj književnosti XVI. vijeka 260
Glava XVIII. Dubrovačka crkvena prikazanja 275
Glava XIX. Talijanske igre i njihovi predstavnici u Dubrovniku . 292
Glava XX. Pastirska igra u Dubrovniku 304
Glava XXI. Komedija po načinu Plautovu u Dubrovniku 331

Popis književnikâ.*

Ambroz Šibenčanin, 64.
Amalteo Ivan, 115.
Andretić Nikša, 106.
Antipatar Tesalonski, 191.
Araldo Antun, 11, 19.
Aretinac Petar, 44, 46, 336, 338, 341.
Ariosto, 46, 234.
Aristofan, 329

Baraković Juraj, 5, *98*, 203, *207*, *245*.
Beccatelli, 182.
Basegli Tomo, 64
Battiferra Laura, 181.
Battiferra Jakov, 63,
Belcari Feo, 11, 20.
Benković Benko, 64.
Bernardin Spljećanin, 8
Bertučević Jero, 94, 97, 210.
Bertučević Hortensije, 94, 97.
Bisija Luka, 65.
Bobali Mate, 64.
Bobali Glušac Mišetić, *110*, 119, *157*, *177*.
Bobali Vuk, 69.
Boccabianca Ivan Baptista, 108,
Boccaccio, 34, 243.
de Boiso Sebastian, 67.
Bolica Ivan, 69.
Boninus de Boninis, 67,
Božićević Frano, 81, 94
Bruynolus Georgius, 60.
Buča Domenik, 64, 81.
Buča Vinko, 64.
Budinić Šime, 98.
Bunić Babulinov Miho, 116, *118*, *140*, 165, 238, *297*.
Bunićeva Julija, 182.
Bunić Serafin, 64.
Bunić Vučićević Ivan, 201.
Burešić Maro, 106, *120*, *141*, *165*,

a Camera Andreas, 63.
Caro Hanibal, 182.
Cerva Aelius Lampridius, 58, 61, *69*, 76, 331, 336.
Cerva Serafin, 66.
Cerva Toma, 64.
Cervarius Tubero, 65, 69.
Ciuffarino Askanij, 183.
Cinculović Bjaž, 106
Cipico Jerolim, 80.
Cipico Korijolan, 65.
Clarius Danijel, 61, 69.
de Crnce Gjuro, 66.

Čubranović Andrija, *102*, *130*, *146*, 191, 263, 330.
Čulić Inoćent, 67.

Dante, 34, 203, 233, 237. 276.
Demetrius de Hungaria, 63.
Didacus Pyrrhus, 117, 140.
Dimitrović Nikola, 58, 97, *197*, *163*, *166*.
de Diversis Filip, 51, 60.
Divnić Šimun, 64.
Dolci Ljudevit, 297.
Donatus Aelius, 59.
Držić Gjore, *102*, *124*, *128*, *131*, 176.
Držić Marin, 58, 105, *109*, *136*, 139, *287*, 296, 307, *311*, 331, *339*.
Dukljanin pop, 81.

Euripid, 296.

Fautin de Valle, 64.

* Broj kazuje stranu.

Galvani Gabrijel, 65.
Gazarović Marin, 12, 21.
Genetius Jerolim, 63.
Ghetaldi Luka, 114.
Gliričić-Dujmić Iv. Alb. 64.
Golubinić Petar, 94.
Gonzaga, 70.
de Gorgiata Philochristus, 66.
Gregorijanić Plaćid, 92.
Groto Lujo, 300.
Guarini Ivan Baptista, 306.
Gučetić Bendešević S. *118*, *300*
Gučetić Ivan, 73, 76,
Gučetić Nikola, 114.
Gučetići Petar i Vasilij, 64.
Gučetić Stjepan, 158.
Gundulić I. F. 131, 201, 254, 265, 274.
Gjončić Nikola, 61.
Gjorgji Giman Stijepo, 158.
Gjorgji Ignacij, *160.*

Halkokondylas Demetrij, 61.
Hektorović Petar, 12, 13, *28*, 55, *93*, 128, 202, 205, *210*, *262*,
Horacij, 46, 141.

Ivan Ravenjanin, 42, 44, 50, 58, 62.
Ivetić Josip, 99.

Jakov Spljećanin, 94.
Janus Pannonius, 46.
Johannes Macedonicus, 63.
Julijan Egipćanin, 191.
Justinijanović Anjel, 99, 246, 247.
Juvenal, 44.

Kaboga Marin, 64, 115.
Kanavelić Petar, 206.
Karnarutić Brno, *102*, *266.*
Katul, 191.
Korijolanović Milica, 95.
Kotoranin Nikola, 64.
Kotruljić Benko, 64.
Krističević Marin, 102, 129.
Križan Ivan, 64.

Latinić Miho, 106
Let Pomponij, 38, 44, 69.
Lila Maro, 120.
Lucić Hanibal, *93*, 126, *133*. *262*, *292.*
Lovrinčeva Gracijoza, 95.
Lukarević Burina, *118*, *299.*

Marcijal, 191.
Martinčić Jerolim, 92, 94.
Marulić Marko, 12, 13, *19*, *20*, 69, *76*, *89*, *145*, *166*, 215, 206, *262*, 279.
Matulić Nikola, 92, 95.
Mažibradić Maroje, *120*, *140.*
Mažibradić Horacije, *120*, *140.* 154.
de' Medici Kuzma, 111.
de' Medici Lovro, 38, 46, 143, 161.
Menčetić Marin, 64.
Menčetić Matušić Miho, 106, 116, 190, 306.
Menčetić Plaćid, 64.
Menčetić Petar, 69.
Menčetić Šiško, 57, *101*. *124*, *128*, 131, 135, 139. 176, 187.
Mladinić Sabić, 13, 36, 10.
Monaldi Miše, *110*, 183, 184, *188*,
Mosho, 180, 181.

Naljeković Augustin 64.
Naljeković Nikola, 97, 103, *107*, 116, 129, *135*, 139, *156*, *163*, 189, 308, *309*, 332.
Natali Budisalić Grgur, 64.
Natali Franjo, 77.
de Nava Kristofor. 63.
Niger Toma, 65, 91.
Nikarho, 191.
Nikola Kotoranin, 64.

de Odolis Antun, 65, 67.
Orsini Pavao, 70.
Osoranin Toma, 64.
dell' Ottonaio I. B., 147.
Ovidij, 128, 234.

Paladinić Frano, 94.
Palmotić Gjono, 151, 294.
Papalić Duje, 81.
Papalić Jero, 80, 92.
Parožić Gjuro, 94.
Pasquali Ljudevit, 69.
Pavao II., 70.
Pelegrinović Mikša, 94, 97, *151*,
Pescioni Bartul, 114.
Petrarca, 34, 81, 179, 188, 240.
Philemon, 191.
Philelphus Ksenofonat 62, 71.
Pima Brnja, 69.
Planudes, 102.
Plavković, 121.
Plaut, 44, 331, 336, 343, 349, 351, 354.

Pontanus Jovianus, 38, 70.
Pribojević Vinko, 65.
Primojević Luka, 67.
Propercij, 191.
Pučić Karlo, 69.
Pulci Antonija, 23.

Radonjić Marin, 61.
Ragusio de Ragusaeis, 64.
Ranjina Dinko, 106, *111*, 116, 176, *189*.
Ranjina Klement, Lovro i Mato, 64.
Ranjina Martolica, 121.
Ranjina Nikša, 8, 103, *129*, 162.
Ravenjanin Ivan, 42, 50.
Razzi Silvan, 79.
Reginus Ivan Lovro, 62, 99.
Remigij M., 78.
Ricco Antonij, 295.

Sagri-Krivonosić Nikola, 64.
Salamunović Honor, 100.
Sannazzaro, 38, 46, 235, 239, *291*.
Sasin Antun, *120*, *263*, *330*.
Saveritan Ivan, 64.
Simonella Cesar, 112.
Soderini Petar, 70.
Sofokle, 296, 298.
Sorkočević Herubin, 64.
de Sphondratis Bartholom., 62.
Stacij, 45, 74.
Šižgorić Juraj, 69, *73*, 80.

Tasso Torkvat, 306.
Teokrit, 44, 180, 191, 234, 291.
Tibul, 191.
Tomašević Matija, 99.
Tomković Ivan, 99, 247.
Tralasić Leonard, 64.
Tudisić Božo, 115.

Vaneti Vinko, 63.
Varchi Benedikt, 182.
Vergilij, 44, 291.
Vetranić Cavčić Mavro, 58, 96, 103, *106*, 118, 130, 137, *145*, 163, *167*, 219, *223*, *262*, 263. *275*, 290, *297*, *307*, 320.
Vidali Ivan, 166.
Vidra, 120.
Vodopić Vlaho, 106.
Vukašinović Pavao, 67.

Zamboni Vice, 99.
Zlatarić Dinko, *111*, 177, *197*, *298*, *306*.
Zlatarići Šimun, Miho i Frano, 113.
Zoppio Jerolim, 118, 299.
Zoranić Petar, 55, *98*, *235*, 251, 260.
Zuzzeri Cvijeta. *108*, 137, 188. 199, 201.

NB. Od stranih pisaca spomenuti su samo oni, s kojima su dubrovačko-dalmatinski pisci općili, ili im djela preveli, ili inače upotrebili.

Popis znatnijih stvari.

kademija »dei concordi«, 115.
kademije, 37.
legorije, 329.
rkvene pjesme, 163.
rkv. prikazanja, 10 i sl, 275 i sl.
rkvena slovjenština, 4—6.
dei concordi«, 115.
ubrovnik, 53, 57, 96 i sl.
uhovne pjesme, 161.
pika, 202, 260.
lorenca, 37.
lumci (prikazivači), 15.
eroikomična poezija, 160.
rvati (hrvatstvo), 47 i sl., 91.
hrv. nar. pjesme, 123, 205, 210.
humanisti, 69, i sl.
humanizam, 39, 43.
Hvar, 92 i sl.
idilski ep, 204.
klasicizam, 109; (učenje starine), 189, 201.
knjige, 65,
knjižari, 67.
književnost, 183.
knjižnice, 66.
komedija, 331 i sl.
Legenda aurea, 21.
lekcijonari, 9.

lirika po klasičkim uzorima, 140.
ljubavna poezija, 181, 199.
maškarate, 157.
mecenati (preporoda), 37.
narodno hrv. pjesništvo, 123, 205, 210.
novolatinski pjesnici, 44.
papinstvo, 31.
pastirske igre, 291, 384 i sl.
pastirske pjesme, 239.
plemstvo, 93.
pobuna u Rimu 1143 g., 32.
pokladne igre, 296.
pokladna pjesma, 143 i sl.
politika, 171.
poslanice, 185.
pozornice, 16.
preporod, 30 i sl.
prijevodi, 118.
prikazanja, 10 i sl., 275 i sl.
prikazivači, 15.
»pritvori« (metamorfoze), 241.
renesanca, gl. preporod
Rim, 37.
rinascimento, 40.
romant. ep, 203.
»slovinština«, 253.
Spljet, 92.
svećenstvo, 91.
Šibenik, 98.
Talijanci, (u Dubrovniku) 60, (u Dalm.) 63, (općenje s njima) 117.
tiskare, 67.
trubadurska lirika, 121 sl., 176.
Turci, 53 i sl., 261.
Zadar, 99, 245.
zlatna legenda, 21.

Ispravci.*

48$_1$ *Cutheis* Cucheis 49$_7$ *Vodopia* Vadopia 60$_{17}$ *far e* fare 80^6 *is* uz 87^{11} *da* ta 111^3 *Pyrrha* Pirra 115^3 *Amalteo* Amaltei 115^{19} *quei* anci 134^7 *lizu* ližu 134$_{14}$ *tu* to 146$_6$ *contempla* contepla 143^8 *zani* rani 152^1 *i 14 srića (2, 3, 5—6,* srića (2, 3—6, 168$_4$ *u jami* u sami 177^{16} *paklen* paklu 182^5 (»dokaz su« treba izostaviti) 192$_5$ *sastavljena* rastavljena 204^{16} *nikla* vikla 216^{14} *tratu* tratci 219^1 *pagara* pogara 220^2 *tot* kot 224$_3$ *ocas* ocas 226$_5$ *fijerle* fijezle 228$_{13}$ *fijerle* fijezle 229^1 *fijerlu* fijezlu 231$_6$ *imao* ima 239^1 *još* joj 242$_{11}$ *svemoga* semoga 252^2 *općaše, kôj vili Neptun za dar i od ljubavi zlamen misto ono, u kô općaše, da;* općaše, da 256^7 *do monastira* u monahe 256^{10} *posleniku* poslaniku 259^{13} *odagna* odarna 268^{19} *Papratovića* Papatrovića 268$_{13}$ *bditi* biti^{16} *ustavi* ostavi 307^4 [illegible]*38.* 1238. 323^4 *smjejat* smijat 327^3 *latuštinom* lauštinom 327$_{13}$ *ližiotar* ližiotaru 333$_4$ *Gojo* Gojno 335$_{15}$ *Maro* Mare 350$_{16}$ *učinila* učila.

*Veći broj znači stranu. Manji broj *nad* brojem strane znači redak odozgora, a *pod* njim redak odozdola. — *Položenim* slovima tiskani su ispravci, uspravnim pogrješke.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

WIDENER
JUN 1982
CANCELLED
7517234
JUN 11 1982

~~JAN 27 '60 H~~

~~JAN 14 '64 H~~

~~S 5415~~

SEP 3 - '64 H

3/5-75

CANCELLED
JUN 4 1975

4869912

MAY 19 '75 H